ALLARD PIERSON

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

1860-1865

UIT DE VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

ALLARD PIERSON

UIT DE
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

ALLARD PIERSON

VERSCHENEN IN

1860—1865

DERDE REEKS

II

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1907

TYP. ZUID-HOLL. BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD

1860—1865

II

Blz.

AANKONDIGING VAN: HISTORISCHE SCHETSEN DOOR MR. J. R. THORBECKE. Bijblad Wetensch. Bladen 1860 1

EEN MISVERSTAND. Gids 1860 22

AANKONDIGING VAN LEEKEDICHTJENS DOOR P. A. DE GÉNESTET. Bijblad Wetensch. Bladen 1861 108

WAARDEERING. Gids 1861 131

HET WOORD DER VERZOENING. Leerrede 1861 166

AAN PROFESSOR TIDEMAN. Godgeleerde Bijdragen 1861 . . . 182

IETS OVER GOETHE EN ZIJN MOEDER. Tijdspiegel 1862 . . 195

EEN DENKBEELD VAN GOETHE OVER GEWIJDE KUNST. Tijdspiegel 1862 212

VOORREDE VOOR DE VERTALING VAN FRIEDRICH SCHLEIERMACHER. Een beeld van zijn leven en een bloemlezing uit zijne werken door Elisa Maier. 1863 . . 229

OVER DE MEXIKAANSCHE GODSDIENST. Tijdspiegel 1863 . . 234

OVER STIJL. De Kunstkroniek 1863 256

ONVERDRAAGZAAMHEID. Naar aanleiding van een kerkelijk protest van drie Amsterdamsche heeren. Brochure 1864 322

Met twee aanteekeningen 355

AANKONDIGING

VAN:

HISTORISCHE SCHETSEN

DOOR

Mr. J. R. Thorbecke.

Ook Mr. Thorbecke had zijne «Verspreide Geschriften» en hij heeft ze uitgegeven, tot blijdschap van menigeen die deze kleine opstellen, tot hiertoe in onderscheidene tijdschriften over eene reeks van jaren verspreid, thans voor de eerste maal ziet.

Onder den gemeenschappelijken titel van «Historische Schetsen zijn ze vereenigd. «De uitvoerigheid van den beschrijvenden roman is in de geschiedenis overgegaan en hetgeen men thans *Schetsen* noemt zijn schitterende voorstellingen van biographische en andere bijzonderheden. Hier heeft het woord zijn oude beteekenis.»

Deze «Historische Schetsen» zijn, dunkt mij, voor het grootste deel karakterschetsen, belangrijk om de personen die zij ons leeren kennen en — om hetgeen zij ons van den inborst verraden van hem, die op het thans door ons aangekondigd werk een zeer naauwe betrekking heeft.

Wat heeft over Wttewaal, Schimmelpenninck e. a. Mr. Thorbecke gedacht? Wat heeft Mr. *Thorbecke* over hen gedacht? *Hoe* heeft hij zijne gedachten wedergegeven? Met eenige aanhalingen beantwoorden wij deze drie vragen te gelijk.

I.

De volgende personen worden ons beschreven, neen geschetst: Johan de Witt, G. Wttewaal, Rutger Jan Schimmelpenninck, Samuel Iperusz. Wiselius, Karel Hendrik Verhuell, Guizot, Anton Reinhard Falck.

Indien iemand kennis heeft genomen van deze historische schetsen en niet van elk dezer min of meer beroemde mannen een heldere voorstelling is magtig geworden, de schuld zal zeker niet aan Mr. Thorbecke liggen.

Zie hier iets uit zijn beeldengalerij:

I. Johan de Witt

«is een karakter, dat aan de wereldgeschiedenis behoort. Daar zijn meer groote ministers geweest, groot of als staatsmannen of als administrateurs; welligt niemand, die het eene en het ander, genie voor het ontwerpen en talent voor de uitvoering, raad en daad, paarde in zulk een harmonie. Hij wist niet alleen wat hij wilde, maar, en hierin vertoont zich het toppunt der staatswijsheid, hij wist wat hij kon. Hij was hoofd eener staatspartij, en de braafste, trouwhartigste staatsdienaar. Zonder gebied, verstond hij, in den vollen zin, te regeren, en wat? Met het onhandelbaarste staatswezen, waarin zich immer een volk of een mogendheid bewoog, vervulde hij een rol in de bestelling van Europa. Johan de Witt stond op een scherpen post. Zijn leven was een strijd tegen het lot der Republiek. Was hij een aanhanger van Frankrijk? Verre van daar. Zijne diplomatische kunst rustte op de onderstelling, dat Frankrijk en Engeland tegen elkander gekant bleven en de Republiek juist hierdoor, tusschen beide Mogendheden in, zich onafhankelijk hield. Door beide werd het zelfbestaan der Republiek evenzeer bedreigd. Zij kon zich slechts handhaven tegen de eene door de andere. De raad-

pensionaris waakte dan ook niet minder tegen Frankrijk dan tegen Engeland. Maar zoodra Frankrijk en Engeland zich tegen de Republiek vereenigden, zakte de grondslag van zijn stelsel weg en was zijn diplomatie ten einde.... Zijn leven was dus een strijd tegen het lot der Republiek; een strijd, waarin hij het spits afbeet voor de zaak van het regtsgenootschap der volken. Men verhaalt van eene magtige stad der oudheid, dat de graven harer dappere en goede burgers aangelegd waren in de vestingwallen welke haar verdedigden. De Witt viel op de bres zelve.

II. G. Wttewaal:

lid van vele geleerde genootschappen, plagt hij te zeggen: «Ik werd daar lid van door goede vrienden en toeval.» Jonge lieden, die zich over hunne toekomst schenen te bekommeren, hoorden dikwerf van hem: «Zorg maar voor de wetenschap, de wetenschap zal wel voor u zorgen.» Zijn inborst rustte op hartelijke godsvrucht, ofschoon hij juist niet in de spreekwijzen van veler vroomheid viel; hij noemde God niet of men ontwaarde den eerbied aan zijn stem. Van een echt protestantschen geest, liet hij zich geen geloof door menschelijk gezag opdringen, noch zich gelegen liggen aan een vertoon en uiterlijkheden, waarmede de menschen eer zich zelven dan anderen bedriegen.

Een karakter van getemperde stemming, altijd met zich en de omstandigheden in evenwigt, scheen hem verveling onbegrijpelijk, behalve in slecht gezelschap. Niet dat hij oordeelde aan zich genoeg te hebben. Men moest, meende hij, zich slechts in den toestand, waarin men was, geheel verplaatsen.

Hij kende het gevoel der vrees niet, noch aanzien van den persoon of gunstbejag, maar genoot zelf ontzag zonder het te weten of te willen. In den geheelen omkring van

zijn buitenverblijf werd zijn naam, als die van den besten man, niet dan met eerbied genoemd. Hoeveel hij op het landvolk vermogt, bleek vooral in 1814 en 1815, toen hij, op zijne dienstaanbieding in dien hagchelijken tijd, tot luitenant-kolonel van den landstorm benoemd, orde en gehoorzaamheid in eene, den gezeten landman zoo moeijelijk op te leggen, dienst wist te scheppen.

Wttewaal was, van gezindheid en denkwijze, een liberaal man, in den echten, verheven zin van het woord, en daarom, in het politieke en godsdienstige, verdraagzaam als weinigen. Terwijl hij zich nooit beschouwde in den spiegel van eigen verdienste, was niemand zoo gereed als hij, om die van anderen te erkennen. Eerlijk, dankbaar en trouwhartig in de verkeering met menschen: men moest gelooven, dat het hem onmogelijk was, eene onwaarheid te zeggen of van iemand kwaad te spreken: een waar menschenvriend, vol deelneming, ja van eene teedere gevoeligheid, in stilte weldadig, behulpzaam met raad, met troost, met zijn vermogen, meer dan immer aan den dag komen zal.

Sommige menschen werken vooral door hetgeen zij doen, anderen vooral door hetgeen zij zijn. Toen men in de maand Julij dezes jaars door het berigt van het plotselijk overlijden van Wttewaal getroffen, ja ontroerd werd, bragt men zich den grond der liefde, die men hem toedroeg, dat, wat men hem bovenal te danken had, eensklaps te binnen. Het kan in een woord worden gezegd. Men gevoelde, in den persoonlijken omgang met hem, de eigen kracht ten goede verhoogd.

III. Schimmelpenninck en Wiselius:

beiden, na een korte verschijning op het revolutietooneel, verwijderden zich; de een in diplomatische zending, doch die hem later terug, en voor een kleine poos zelfs aan het hoofd der republiek stelde; de ander in het comité

der O. I. zaken, om na zijn ontslag, in het voorjaar van 1804, ambteloos te blijven. De een trok zich, na de eerste proeve, terug, dewijl men te ver, de ander omdat men niet ver genoeg ging. De eerste boog voor de omstandigheden; de andere bleef op eenige algemeene stellingen, reeds door allen verlaten, staan. De een cijferde met gebeurtenissen, de ander met begrippen. Bij den een was meer politische logica, bij den ander stonden verstand en karakter onder de heerschappij eener zachte, hupsche, hoflijke, allengs hoofsche gezindheid. Beiden meenden het wel met de omwenteling. Doch Schimmelpenninck nam haar als feit, dat men, om er alle partijen mede te verzoenen, moest temperen en mengen; voor Wiselius was zij beginsel, met uitsluitend regt. Schimmelpenninck zag in haar slechts een strijd over vormen van regering, een krijg van meeningen en belangen, dien men bij verdrag kon afdoen; bij lieden van den stempel van Wiselius was, zoo niet de uitgedrukte gedachte, althans een gevoel, dat de omwenteling een nieuwe wereld, een *novus saeclorum ordo* beteekende. De een, man van vrede, genegen tot onderhandelen en schikken, wilde de wonden, door de omwenteling geslagen, zoo spoedig mogelijk verbinden; de ander, forsch, heftig, man van oorlog, wenschte de gisting tot aan geheele afzondering of vernietiging der kwade sappen ten einde toe te laten uitwerken. Beiden, schoon op onderscheiden gebied, meer besturende, administratieve, dan wetgevende hoofden, geschikter om naar gegevene regels te handelen, dan regels te stichten.

IV. François Pierre Guillaume Guizot:

een man van karakter, van overtuiging en hooge bekwaamheid, van wien men echter, niet zonder smart, eerlang zal zeggen, dat met zijn val geene kracht, die nog kon werken, te niet ging. Hij had, toen hij als minister moest aftreden, uitgeleefd; hij had zijn genie van

staatsbeleid overleefd. De oneenparigheid, in zoovele buitengewone menschen opgemerkt, tusschen wil of handeling en inzigt, bestond bij Guizot niet; maar zijn inzigt faalde. Hij was nooit een populair minister in zijn land; men is niet ligt populair, indien men niet met zijn volk de fouten gemeen heeft. Evenwel ook zonder populariteit had hij Frankrijk in handen, zoo hij de magt, waartegen hij het koningschap verdedigde, had weten te leiden. Maar orde was in zijn zin wederstand tegen, niet regeling van de vrijheid.

V. Anton Reinhard Falck:

bij alle getrouwheid aan eigen overtuiging, gaf hij zich weinig moeite om die veld te doen winnen. Hij bezat te veel ironische gelatenheid om op eene erkende waarheid, die hij voor zich zelven vasthield, met volharding aan te dringen. Voor den omgang en de wereld geboren, vond hij ook niet, als Hogendorp, zich bewogen om, dewijl hij geen afdoenden invloed kon uitoefenen, zich te onttrekken.... Hij was van tweederlei, aan onze politieke zamenleving diep ingedrukte plooi, den oligarchischen en den kerkelijken trek, volkomen vrij; en zijn karakter liet niet toe, neigingen, waarboven hij verheven was, tot middelen van regering te maken. Onpartijdigheid, verdraagzaamheid, liefde voor gelijkheid van regt en vrijheid van ontwikkeling waren door de natuur in zijn hart geschreven. Hij schrikte ook niet af door de Nederlandsche zwaarmoedigheid, die, onder overweging van het voor en tegen, in een cirkel draait om te eindigen waar men begon. Hij rigtte gedachten en inspanning regtstreeksch op het doel, en zocht onderweg de zwarigheden te boven te komen.... Hoe edeler natuur des te meer individueel; zoo men bij de meeste menschen iets bekends of alledaagsch wedervindt, Falck was nieuw; alles aan hem droeg zijn bijzonder merk: zoodat hij de opmerkzaamheid aanstonds innam

en boeide. Eene bescheidene kalme hoogheid, zoo geheel niet ijdel noch slim en zoo vrij van pretentie, dat men den minister van een kleinen staat in hem niet kon hebben herkend. Hetgeen men zag en hoorde was natuurlijk, niet ontleend noch geplooid of berekend; een rustige meerderheid van geest en karakter, die personen en zaken onbevangen op zich liet werken; ernst en bedachtzaam overleg met een ligten zin en dien luimigen humor parende, die telkens in treffende fijne tinten van lach, scherts of spot uitkwam. Veelal wordt in merkwaardige mannen een kleiner of grooter wolkje waargenomen, hetwelk een gedeelte van hun eigen wezen verbergt. Falck's verschijning was volkomen klaarheid. Opregt, vrijmoedig, een man van goede trouw, hartelijk aan het vaderland gehecht, was het hem om de vervulling zijner politieke taak, nooit om zijn persoon te doen.... Schoon hij nooit van eenige partij was, had hij eene zeer bepaalde denkwijze; doch uitsluitend te zijn, de eigenschap niet der waarheid maar van bekrompenheid, kon in zulk een man niet vallen. De verdraagzaamste aller menschen, uit een diep gevoel van regt, kwam hij tegen hetgeen daaraan te kort scheen te doen in sterk verzet. Toen in de laatste jaren van zijn leven eerst bij het gouvernement, dan bij de natie, verschijnselen van kerkelijke onverdraagzaamheid zich openbaarden, werd zijne verontwaardiging gaande; «gemelijk en boos omdat ik mij in de beoordeeling mijner eerzame landgenooten tot voor korten tijd zoo deerlijk ben blijven vergissen. Is zoo luttel de invloed van het volksonderwijs, waarmede ik zooveel heb opgehad? Al voor veertig jaren lachte ik in de arke Noachs met de zich hier en daar vertoonende bekrompenheid en maakte niet zonder succes al het onverdraagzame bespottelijk. En dan moet ik nog beleven dat de natie bij geheele massa's in intolerantie en kleingeestigheid ontwaakt; dominé's op een hoogen

toon de regeering aan komende spreken over zaken die hen niet aangaan en in welke zij eene ellendige onkunde aan den dag leggen; dichters en de beschaafden in den lande aan alle minderen het voorbeeld gevende van vervolgzucht.»

V. Koning Willem I

beantwoordde aan de stemming waarin men hem ontving. Men verwachtte van hem alleen alles; en met goede bedoelingen nam hij, eerst weifelende, dan stouter, alles op zich. De staat is wel eens met eene familie vergeleken. Willem I, aan het hoofd van het land zijner vaderen, scheen die vergelijking ernstig te nemen. Men liet hem de regering over als ware het zijne huisselijke aangelegenheid; had hij bij zijne komst in Nederland staatsburgerlijk leven gevonden, hij zou het niet hebben onderdrukt, maar hij zag geen noodzaak en wachtte zich wel het aan te moedigen. Hij zat niet voor het genot op den troon: hij nam zijn roeping, zoo als hij die begreep, ter harte; hij was de meest noeste werkman in zijn land; geen vorst heeft ooit meer administratieve bedrijvigheid en standvastige regeringszorg aan den dag gelegd.... Minder een man van gezag, dan van eigen wil, bereid om adviezen te hooren, doch niet genegen om iets op anderen te laten aankomen, minister aller departementen van algemeen bestuur, verlangde hij geene zelfstandigheid, geene staats- maar persoonlijke dienaren. Hij vroeg bij de hervorming van ministers, niet, of zij den zedelijken invloed van het gouvernement konden vermeerderen, maar of zij hem pasten.... De regering tot zijne individuele inzigten beperkt, trok noch bekwaamheid noch karakter aan; buitengewone menschen waren lastig en niet bruikbaar.... In de plaats van bekwaamheid en karakter drongen traditie en zelfzucht zich voor. Willem I trachtte met vaderlandsche vooroordeelen

op een goeden voet te blijven.... Volgens den koning kon een andere zedelijke invloed dan zijn eigen, en een oog, dat anders en verder zag dan het zijne, zeer wel worden gemist. De rollen waren omgekeerd. Koning Willem I had het initiatief en de vasthoudendheid van een minister; de vorstelijke deugd van resignatie liet hij aan zijne ministers over.

VI. Onze volksaard.

De nederlandsche profeten zullen zich, dunkt mij, over gebrek aan vereering in hun vaderland niet beklagen. Wij beminnen de lofrede en haten de kritiek. In onzen kleinen, afgezonderden volkskring, waar de echte maatstaf van grootheid wel eens zoek raakt, gehecht aan onze vooroordeelen, door den vreemdeling miskend, ligtgeraakt, elkander sparende ja vleijende, loopen wij gevaar, inheemsche voortreffelijkheid wat breed uit te meten, en te ververgeten, dat kleine menschen en feiten door opvijzeling niet groot worden. Een prul van een vreemd auteur, die ons en het onze roemt, is een *gezag*, dat ons in onze eigen oogen doet rijzen. Maar Thiers 1) die met eenige honderdste deelen van zijn talent onze schrijvers van naam en gezag rijk zou kunnen maken, doch die het ongeluk heeft, over Schimmelpenninck kort te zijn, en niet te weten, dat onze landgenoot aan den eersten consul de wet stelde, hoe zou hij meer dan een armzalig veel-schrijver kunnen wezen.... Indien men aan ons publiek des noods kan zeggen: Schimmelpenninck moet, dewijl hij een groot staatsman was, groote dingen hebben verrigt, voor het groote publiek zal men, omgekeerd, de grootheid van den man uit zijne verrigtingen dienen af te leiden.

Wij hebben ons de moeite gegeven deze stukken af te

---

1) Volgens den heer M. C. van Hall had Thiers Schimmelpenninck, als Bataafseh gezant op het vredescongres te Amiens, miskend.

schrijven. Geen ondankbare moeite voorzeker. Bij het grootere publiek is nog altijd zoo bedroevend weinig belangstelling in werken waarvan de lezing eenige inspanning vordert, dat menigeen de aangehaalde bladzijden van Mr. T. niet zou lezen, zoo hij ze niet, uitgeknipt en uitgesneden, voor zich kreeg in de « Wetenschappelijke Bladen. » Toch verdienen zij onder aller aandacht te worden gebragt. Wij zijn op het gebied der historische en vooral der karakterschetsen aan zulk slecht voedsel gewend; wij hebben zooveel te lijden van liefhebbende leerlingen, en innig verknochte discipelen, en dankbare zonen, schrijvende over hunne respectieve voorgangers, leermeesters, opvoeders — vleeschelijke en geestelijke; zooveel openbare onwaarheid is ons opgedischt, zooveel praktische behendigheid is er gebruikt in het verheelen van de ondeugden der aangebedenen, dat het ons verkwikt, in deze historische schetsen op hollandsche klaarheid en waarheid te worden vergast, op degelijkheid, puntigheid, flinke scherts, mannelijke gemoedelijkheid.

Mr. Thorbecke weet ook mede te spreken van hetgeen Falck op het eind van zijn leven lastig viel. Als men let op hetgeen hij in anderen waardeert — dat men billijkerwijze met het zedelijk ideaal van den schrijver vereenzelvigen mag —, zal het gemakkelijker vallen dezen te waardeeren. Wie in dit werk nagenoeg uitsluitend historische of staatkundige oordeelvellingen had verwacht, hij wordt aangenaam teleurgesteld. Zedelijke oordeelen bekleeden hier een aanzienlijke plaats. Het is den schrijver niet genoeg Johan de Witt's hooge staatswijsheid te hebben geroemd, hij moet nog van hem vermelden, dat de Witt de braafste en trouwhartigste staatsdienaar is geweest. Hij stelt zich niet te vrede met Wttewaals geleerdheid, kordaatheid, burgerdeugd te hebben geprezen, wij moeten bovendien vernemen van welke soort zijn godsvrucht was, hoe hij

Gods naam uitsprak, hoe in zijn omgang onze kracht ten goede kon worden verhoogd. In Falck aanschouwen wij niet slechts den diplomaat, maar een edel karakter, dat hem niet toeliet neigingen, waarboven hij verheven was, tot middelen van regering te maken; maar een bescheidene kalme hoogheid, zoo geheel niet ijdel noch slim en zoo vrij van pretentie; maar ernstige verdraagzaamheid, waaraan wij het wel vergeven kunnen, dat zij de hierarchischen en klericalen onder de christelijke leeraars, die niet begrijpen hoe weinig het den geestelijke past, zich met politieke kwesties af te geven, kwalijk plaatsen kon. In onzen landaard gispt de schrijver ligtgeraaktheid, zwaarmoedigheid, hoovaardij.

«De uitvoerigheid,» zegt Mr. Thorbecke in zijn voorrede, «de uitvoerigheid van den beschrijvenden roman is in de geschiedenis overgegaan.» Het is twijfelachtig of de schrijver dit goedkeurt of laakt. Zooveel is zeker, dat men zijne historische schetsen niet van romantische uitvoerigheid beschuldigen kan. Maar de geschiedenis heeft, ook onder de handen van onzen schrijver, nog iets anders van den roman overgenomen. Ik bedoel de karakterschildering.

In dit opzigt heeft de historiografie, naar ik meen, groote vorderingen gemaakt. Geen onderzoeker der geschiedenis in onze dagen, of hij is evenzeer psycholoog, in den hoogsten zin des woords. Welke roman kan in boeijende karakter teekening wedijveren met de werken van Michelet, van Macaulay, van Guizot, om slechts enkelen te noemen.

Van Guizot vooral. Zijn streng wijsgeerige geest wordt zoo buigzaam, zoo indrukkelijk als was, wanneer hij in zijne Mémoires ons het beeld teruggeeft van den tijdgenoot, vriend of tegenstander. Zijn psychologie schijnt mij toe haar toppunt te bereiken op de bladzijde, waarvan ik mij het genoegen der aanhaling niet ontzeggen kan:

1) Chaque fois que je voyais cet honnête et ferme breton, devenu un pieux ecclésiastique et un ardent instructeur du peuple, et si absolument enfermé dans son état et dans son œuvre, ma pensée se reportait tristement vers son frère, ce grand esprit égaré dans ses passions, tombé parmi les malfaiteurs intellectuels de son tems, lui qui semblait né pour être l'un de ses guides les plus sévères. Je n'ai point connu, je n'ai jamais vu l'abbé F. de la Mennais; je ne le connais que par ses écrits, par ce qu'ont dit de lui ses amis, et par cette image bilieuse, haineuse, malheureuse, qu'a tracée de lui Ary Scheffer, le peintre des âmes. J'admire, autant que personne, cet esprit élevé et hardi qui avait besoin de s'élancer jusqu' au dernier terme de son idée, quelle qu'elle fut, ce talent grave et passionné, brillant et pur, amer et mélancolique, âpre avec élégance et quelquefois tendre avec tristesse. J'ai la confiance qu'il y avait dans cette âme où l'orgueil blessé à mort semblait seul régner, beaucoup de nobles penchants, de bon désirs et de douloureux combats. À quoi ont abouti tous ces dons? Ce sera l'un des griefs les plus sérieux contre notre époque que ce qu'elle a fait de cette nature supérieure, et de quelques autres de même rang que je ne veux pas nommer et qui, sous nos yeux, se sont également perverties et perdues. Sans doute, ces anges déchus ont eu eux-mêmes leur part dans leur chute; mais ils ont subi tant de pernicieuses tentations, ils ont assisté à des spectacles si troublants et si corrupteurs, ils ont vécu au milieu d'un tel dérèglement de la pensée, de l'ambition et de la destinée humaines, ils ont obtenu, par leurs égarements mêmes et en flattant les passions et les erreurs de leur tems, de si faciles et de si brillants succès, qu'il n'y a pas à s'étonner beaucoup que les

1) Guizot, Mémoires III, p. 83.

mauvais germes se soient développés et aient fini par dominer en eux. Pour moi, en contemplant ces quelques hommes rares, mes illustres et funestes contemporains, je ressens plus de tristesse que de colère, et je demande grâce pour eux, au moment même ou je ne puis m'empêcher de prononcer dans mon âme, sur leurs oeuvres et leur influence, une sévère condamnation.

Taine heeft ergens aan Macaulay verweten, dat hij de geschiedenis schrijft als ware hij in den regterstoel gezeten om het jongste gerigt te houden over levenden en dooden. Deze kenschetsing van Macaulay's schrijftrant is toepasselijk op bijna al de geschiedschrijvers van onze eeuw. Voltaire's Siècle de Louis XIV b. v. kan men zich in onzen tijd niet meer denken. De kritiek heeft reuzenschreden gedaan; zij wil waarheid en de volle waarheid. Op geschiedkundig gebied onttrekt niemand zich meer aan haar gezag.

Maar waardoor is de kritiek zoo oppermachtig geworden? Waarom moeten nu reeds voor al de groote en beroemde mannen van het voorgeslacht de boeken geopend worden? Waarom verblindt ons niet meer de schittering van een beroemden naam, noch de tooverglans van een weelderig tijdperk?

Is het onze kleingeestigheid die ons de kritiek doet beminnen, vooral ten opzigte van karakters omtrent welke de overlevering ons gewoonlijk een zeer bepaalde, doch ook meestal zeer betwistbare voorstelling heeft medegedeeld? Zijn wij zelve, ik zeg niet klein, maar zóó klein, dat wij eigenlijk de grootheid der groote mannen niet dulden kunnen en in de handen klappen van vreugd, wanneer het alweder gebleken is dat, zoo de kritiek in het recht wil treden, niemand voor haar kan bestaan?

Dit meenen velen. Ja, de kritiek is wel oppermagtig, en allen moeten zich wel aan haar onderwerpen, maar het

schepsel onderwerpt zich nog lang niet gewillig. Het gaat bij velen nog morrend en klagend. De nieuwere denkbeelden, die, vrijheid ademend, het gebied der geschiedenis hervormend zijn binnengerukt, worden nog met tegenzin begroet door een oude aristocratie van geschiedenis-verdraaijers en conventionele-waarhedenhuldigers, en gedurig moet men het hooren hoe de kritiek niets anders is dan de hoogmoed, de kleingeestigheid onzes tijds.

De mensch wil bewonderen, de mensch wil aanbidden, zoo roept men ons toe; maar die echt-menschelijke behoefte schijnt de negentiende eeuw, schijnt althans het jonger geslacht niet meer te kennen. Een gevierde naam is voor het jonge Holland een aanbevelingsbrief tot miskenning, tot verguizing; zij heeft slechts achting voor hare mefistofelische Koryfeën, ijskoude wezens, die zich de ongelooflijkste moeite getroosten om de grondslagen der gevestigde meening te ondermijnen, om de eerbiedwaarde overlevering in puin te doen zinken, om alles te nivelleeren, opdat zij zelven bij de algemeene platheid, dwergen die zij zijn, zigtbaar mogen worden en niet langer overschaduwd blijven door ware verdienste en ware grootheid.

Al deze beschuldigingen verraden onkunde en inderdaad niets anders. Het moet gemakkelijk vallen een kritiek af te keuren, die men in haar aard niet begrijpt. Want de kritiek onzes tijds, wel verre van met eenige onzedelijke bedoelingen of verkeerde hartstochten in verband te staan, gelijk zij onderstellen die haar veroordeelen, heeft veeleer een hechten, zedelijken grondslag. Onze zedelijke overtuigingen zijn vaster en ernstiger geworden en zij zijn het die de bakermat vormen onzer kritiek.

Immers de kritiek is niet een handwerk dat men aan kan leeren, in welken zedelijken toestand men ook geplaatst zij. De kritiek is een kunst, die als iedere kunst

slechts met eenig wezenlijk goed gevolg beoefend kan worden door hen, die er, gelijk men zegt, voor in de wieg zijn gelegd. Wordt de dichter niet gemaakt, de beeldhouwer niet, de muzikus niet, ook de kritikus wordt geboren, en de aanleg dien de laatste mede ter wereld moet brengen, is geen ander dan een bij uitstek zedelijke aanleg.

Genialiteiten op het gebied der zedelijkheid — en ik neem dit laatste woord hier natuurlijk niet in praktischen, maar alleen in wetenschappelijken zin — moeten in onzen tijd tevens genialiteiten zijn op het gebied der kritiek.

Zedelijkheid toch is niet anders dan kritiek, kritiek van ons zelven, kritiek van anderen, kritiek van de zedelijke orde die wij aantreffen in hetgeen ons omgeeft. Onzedelijkheid is het laisser faire, onzedelijkheid is tevredenheid met het bestaande *quand même*, onzedelijkheid is die vadzigheid, die van de werkelijkheid zelfs niet naauwkeurig kennis neemt; een laisser faire, een tevredenheid, een vadzigheid, alleen in hem te verklaren, wien nooit een ideaal voor oogen zweeft.

Hetgeen de zedelijkheid doet geboren worden, daaraan dankt dus ook de kritiek wording en aanzijn. Ook zij heeft geen reden van bestaan, wanneer het ideale niet tevens de hoogste werkelijkheid ja het eenig ware is. Ook zij gaat in allen deele van de overtuging uit, dat het bestaande aan een maatstaf onderworpen kan worden, die aan de toekomst ontleend is, dat er derhalve van onvolmaaktheid sprake kan zijn, omdat het volmaakte kan worden geëischt. Het gestadig vergelijken van hetgeen voorhanden is met een daar boven zwevend ideaal maakt het wezen uit der kritiek en is te gelijker tijd de hoogste zedelijke daad; ik zeg niet ligtvaardig de hoogste, omdat de ware moraliteit zich toch inderdaad oplost in het mannelijk vasthouden van het ongeziene ideaal.

Ik zou daarom tegenover kritiek optimisme willen stel-,

len, in de ongunstige beteekenis van het woord. Is kritiek zonder geloof aan het betere onmogelijk, het optimisme is juist in zijn wezen de vertwijfeling aan het betere; een vertwijfeling die haar oorzaak vindt, geenszins in een volledige kennis van al het onvolmaakte, maar in een onzedelijke en verwonderlijke traagheid des geestes, die het onvolmaakte niet onder de oogen durft zien.

En zoo komen wij tot de beantwoording der vraag, die wij ons gesteld hebben omtrent de tegenwoordige oppermagt der kritiek. Ja, de kritiek is magtig omdat het optimisme onmagtig is geworden en het optimisme heeft zijne betoovering verloren omdat het zedelijk waterpas verhoogd is, omdat wij, met meer waarachtige liefde jegens ons zelven en jegens de menschheid vervuld, onze en hare wonden niet willen verheelen, maar heelen. Het mes der kritiek gaat in de wonde, maar het is het mes van den heelmeester.

Zonderling inderdaad is het op te merken, hoe eerst in het tijdvak dat wij beleven, het lijden der lijdende menschheid eenigzins de algemeene aandacht tot zich heeft getrokken. De smarten die den menschelijken boezem vervullen, de zuchten die uit het binnenste heiligdom opwellen, het verlangen naar den Oneindige, de strijd met de zinnelijkheid, de twijfel der wetenschap, krankheid en verstandsverbijstering, wanorde en onkunde, eerst in onze dagen schijnt aller oog er voor geopend. Meer dan ooit te voren is het echt christelijk beginsel tot zijn recht gekomen, waardoor aan het *individu*, aan *zijn* tijdelijk en geestelijk heil, de hoogste belangstelling geschonken wordt. Al is de Paradijsgeschiedenis aan een vrijmoedig historisch onderzoek onderworpen, meer dan ooit wordt de Paradijsgeschiedenis door ons beschouwd als de eigenlijke geschiedenis van den oorsprong van ons geslacht. Wij zijn Gods verdwaalde kinderen, wij worden ons in het land der

vreemdelingschap onze verhevene afkomst bewust. Vruchteloos trachten wij het geheim onzer geboorte te ontwarren. Wij zijn van den Oneindige losgescheurd; nog is de wonde zigtbaar, nog bloedt zij.

Om te weten wat een tijd vervult, hebben wij zijne letterkunde slechts te raadplegen. Doen wij het ten opzigte van ons tijdvak, dan wordt zeker de bovenstaande opmerking overvloedig bevestigd.

Heeft niet de revolutionaire letterkunde in Frankrijk en elders om socialisme en communisme geroepen, omdat de nood ten top was gestegen en de verfoeijelijke optimistische *bonhomie* niet langer geduld kon worden, waarmede vroeger, gelijk Macaulay zich ergens uitdrukt, de schittering van het hof voor den bloei van het volk werd aangezien? Heeft de revolutionaire letterkunde niet gebreken aan het licht gebragt, wonden blootgelegd, ellende doen aanschouwen, die men vroeger goelijk verbergde, waarvan men het aanzijn of ontkende of verbloemde? De lyrische poësie heeft in onzen tijd de dramatische en epische bijna geheel verdrongen; bepaaldelijk in Frankrijk is zij als het ware de dochter der revolutie geweest en wat is zij anders, in haar diepste wezen dan de vrucht van die beschouwing van den mensch, waarbij op al de wonden en al de smarten der menschelijke ziel de aandacht gevestigd wordt. Onze eeuw, is zij niet ingewijd door de wanhoop van Faust en den waanzin van Mozart's don Juan, beide stoute voortbrengselen dier romantiek, die den tragischen toestand aan het licht heeft gebragt van den mensch, gelijk hij in deze wereld geplaatst is met zijne groote eischen en zijne kleine krachten, met zijn behoefte aan het oneindige en zijn beperktheid door de zonde? Is weemoed niet de grondtoon onzer eeuw? Is Byron niet haar dichter, Ary Scheffer niet haar schilder, Renan niet haar wijsgeer, Heine niet haar spotter: een

weemoed, nu eens klagend als de wind door het woud, dan scherp als een nijdige slagregen?

Hetgeen ons de letterkunde predikt, dat verkondigt ons evenzeer de filanthropie onzer dagen. Reeds heeft zij allerlei instellingen in het leven geroepen, waarover men zich gedurig verwondert dat zij nog zoo jong zijn. De krankzinnigheid is niet meer een schouwspel der boeren op paasch- en pinkstermaandag; de idioot niet meer de speelpop der buurt; de gevallene niet meer een paria, over wien niemand zich ontfermt; het volk niet meer een slaventroep, vertrapt en uitgemergeld ter wille van enkelen. Overal wordt de werkelijkheid onder de oogen gezien, het onmogelijke beproefd maar het mogelijke ook gevonden; alle gaven des geestes worden aangewend om het algemeen welzijn te bevorderen, en, voor het minst, onnoodig lijden weg te nemen.

Welnu, bij deze bewustheid van hetgeen de menschheid ontbreekt moet de zedelijke kritiek, die de geschiedvorscher over het verledene uitoefent, altijd scherper worden Aan vorsten en veldoversten, aan groote staatslieden en groote wijsgeeren komt thans de vraag: wat hebt gij gedaan voor de menschheid, wat voor de maatschappij, in wier midden gij leefdet en wier bloei gij te bevorderen hadt; welken steen hebt gij aangebragt voor het groot gebouw met welks stichting het menschelijk geslacht zich bezig houdt? Of gij geestig zijt geweest en handig; of gij uwe mededingers hebt overmogt door uw slimheid en menschenkennis; of gij uwe tijdgenooten hebt verblind door uw praal; of half Europa, door uw genie bestuurd, bewonderend aan uw voeten heeft gelegen, het verscheelt ons weinig; voor de regtbank der zedelijkheid gelden geen titels aan kunst en wetenschap of staatswijsheid ontleend; als gij niet zijt geweest *een goed mensch*, in den edelsten zin des woords, zullen wij u ten toon stellen als een die

verraad heeft gepleegd aan het wezenlijk geluk der menschheid en prees men u ook tot hiertoe als een god, het nageslacht zal u voortaan kennen als een onwaardige.

Zoo blijkt de zedelijke kritiek, waarmede de geschiedenis tegenwoordig optreedt, geheel in haar regt te zijn. De dagen van optimisme en ligtzinnigheid zijn voorbij. Het leven is ernstig geworden en wij gevoelen dus dat wij hier beneden niet geplaatst zijn om te schitteren en te vermaken. Wij kunnen onzen tijd niet verbeuzelen met aardig te vinden en op te vijzelen hetgeen ontegenzeggelijk ons geslacht benadeeld heeft. Het leven is ernstig geworden en de grootsche bestemming van den mensch wordt beter begrepen. Dat de mensch het einddoel is van alles, van staten en kerken, van kunsten en wetenschappen, het wordt ingezien, en niets wordt toegejuicht, hoe het ook blinke, wanneer het de ontwikkeling der menschheid tegenwerkt. Oneerbiedig zij derhalve onze kritiek voor menige grootheid: wij laten ons de beschuldiging gaarne welgevallen, omdat wij weten dat onze eerbied voor het goede onbepaald is. Wij breken af en nivelleeren met ruwe hand. Geen nood, de regtvaardige, de weldoener der menschheid blijft op zijn voetstuk staan; zijn naam is waarlijk onsterfelijk en hetgeen hij tot stand heeft gebragt is tegen blijvende miskenning gewaarborgd.

Het verheugt ons, in de historische schetsen van Mr. Thorbecke de zedelijke kritiek met zooveel openhartigheid te zien uitgeoefend. Zijn boek laat een weldadigen indruk achter: het doet ons den schrijver kennen als een man van beginselen; met een ruimen blik en een naauw geweten.

II.

Wij hebben over den inhoud gesproken, wij eindigen met nog eenige oogenblikken bij den vorm stil te staan.

Het kan niemand ontgaan dat de stijl van Mr. Thorbecke iets zeer eigenaardigs heeft en in sommige opzigten niet zonder overeenkomst is met dien van Mr. Groen van Prinsterer, waarop wij in ditzelfde tijdschrift reeds vroeger gelegenheid vonden, de aandacht te vestigen. Beide schrijvers behooren sedert lang en met ieders toestemming tot de bekwaamste stilisten van onze vaderlandsche letterkunde. Beider schrijfwijze is puntig, kernachtig, zinrijk. Beider zeer gestrenge smaak heeft een afkeer van alle ijdele rhetoriek, van al hetgeen goed klinkt en toch niets zegt. Beider stijl is hollandsche stijl: eenvoudig en daardoor waar en opregt; dikwijls hartelijk, innig soms. Welopgevoed maar niet bevallig. Fiksch maar wel eens stijf. Niet schraal maar wel eens sober.

Er is evenwel, naar ons bescheiden oordeel, in den stijl van Mr. Groen v. Prinsterer meer weelde nog dan in dien van zijn staatkundigen tegenvoeter. Bij den eerste zijn de volzinnen niet altijd zoo afgemeten; soms zwellen ze, soms kleuren ze onder den adem zijner geestdrift. Ook de mystiek, waaraan Mr. Thorbecke, geloof ik, vreemd blijft, leent nu en dan aan Mr. Groen verwen en gloed. Maar de zinnetjens van den schrijver der «Historische Schetsen» zijn meestal insecten; de indruk dien zij maken is vaak als die van speldeprikjens.

In weerwil van de zeldzame verdienste die de geschriften van Mr. Thorbecke en Mr. Groen uit een litterarisch oogpunt bezitten, durf ik zeggen, dat zij lijden aan een euvel, en wel aan hetzelfde euvel. Wie heeft niet bij zich zelven bespeurd, dat deze lectuur hem spoedig vermoeit? Men zou niet dan uit pligtgevoel twee of drie deelen van de hand dezer staatslieden achteréén kunnen lezen. Hun periodenbouw heeft iets eenvormigs. Hunne eigenaardigheden keeren te dikwijls terug. Hier is geen afwisseling van largo en allegro, van recitatief en cantabile. Alles is

recitatief: zuiver bij den heer Thorbecke, meer melodramatisch bij den heer Groen.

Men kan den stijl uit een dubbel oogpunt beschouwen. De stijl is òf enkel een middel dat onze gedachten teruggeeft òf de stijl is op zich zelf een kunst, waarvoor de regel geldt thans op het geheele gebied der kunst in eere, *l'art pour l'art.* De architekt bouwt woningen, en de eenige vraag is: zijn zij doeltreffend; de architekt bouwt gothische cathedralen, en de eenige vraag is: zijn zij schoon? Zoo is het met den stilist. Zijn gedachte moet wonen in een zigtbaren vorm; dan is zijn stijl slechts middel. Is de vorm daarentegen niet meer de huisvesting, maar ook de uitdrukking zijner gedachte, dan wordt hij kunstenaar.

Ik vrees dat men er door de onnatuurlijkheid en het gezwollene van een vroeger tijdperk onwillekeurig toe gekomen is, het zuiver esthetisch karakter van den stijl te miskennen en den stijl te veel uit een utilistisch oogpunt te beschouwen.

Toch is de stijl welligt weinig minder dan het hoogste gebied der kunst, aangezien nagenoeg alle andere kunsten er bij te pas komen. De stand der woorden, hun lengte en kortheid, hun rythmus, hun klank, hun kleur, 't stelt alles den stilist in staat, dan eens te schilderen, dan weder zijne muziekale of architectonische talenten ten toon te spreiden.

Het komt mij voor, dat voor deze zuivere esthetische zijde van den stijl bij Mr. Thorbecke niet veel belangstelling is. Van de kortheid schijnt hij een afgod te maken. Nu wordt ieder extreem ligt een ridicuul. Breedsprakig te zijn is een ramp, maar al te kortaf mag men ook niet wezen. In iedere kunst, ook in den stijl, zijn herhalingen vaak onmisbaar, want men moet niet alleen de maat maar ook de symmetrie in het oog houden.

Rotterdam, October 1860.

EEN MISVERSTAND.

Rom. XII : 18.

En zij waren volhardende in de leer der apostelen en in de breking des broods en in de gebeden. En allen, die geloofden, waren bijeen en hadden alle dingen gemeen. En zij verkochten hunne goederen en have en verdeelden dezelve aan allen, naar dat elk van noode had. En dagelijks eendragtelijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten. En zij prezen God en hadden genade bij het gansche volk. En de Heer deed dagelijks tot de gemeente, die zalig werden.

Zoo eindigt het tweede hoofdstuk van «het Boek der Handelingen.» Al wisten wij niets omtrent Jezus van Nazareth dan dat hij, nu twee duizend jaar geleden, in een tijd die voorwaar niet op algemeene beschaving roemen kon, kort na zijn verscheiden uit deze wereld, alleen door zijn invloed, door de mededeeling van zijn geest, zulk een idealen toestand onder, van nature toch, zelfzuchtige menschenkinderen in het leven heeft geroepen, hij zou reeds aanspraak hebben op onze belangstelling, onze hulde, onze liefde; ieder regtgeaarde zou reeds nooit anders dan met dankbare herinnering mogen spellen den

naam van hem die, zij het ook voor een korte wijle, tot stand heeft gebragt hetgeen ons boven veel begeerlijk voorkomt.

Zijn invloed, zijn geest heeft nog niet opgehouden te werken, al moet welligt het hoofdstuk, dat de kerkgeschiedenis onzer dagen eenmaal beschrijven zal, geheel anders eindigen dan de bladzijde waarop de voortreffelijke Theophilus gewis een traan van heilige ontroering heeft gestort. Immers de St. Lukas. die onze « Handelingen » schetst, zal hij overdrijven als hij ook dit meldt:

En zij waren volhardende in de krakeeling, en in de onderlinge verwijdering en in de breking der lansen en in de anathemaas. En allen die geloofden hielden zich op zich zelven en beweerden niets gemeen te hebben. En zij gaven niets prijs. En elk at afzonderlijk zijn harde bete broods met weinig verheuging en veel achterdocht. En het loflied werd niet gehoord en zij vonden billijke verwijten bij het gansche volk. En dagelijks vielen er af van de gemeente, die materialisten werden.

Al kan zoo helaas! de getrouwe beschrijving eenmaal luiden van den tegenwoordigen toestand der christelijke kerk in ons vaderland en waar niet? de liefde, de broederlijke liefde die van den Heer Jezus is uitgegaan, nog betoont zij haar onwederstaanbare kracht. Haar welluidende, haar overtuigende stem kan voor een tijd door het krijgsgeschreeuw verdoofd worden. Voor een tijd evenwel: niet voor altoos. Het oogenblik komt, waarop zij het oor der strijders treft, hun gemoed verteedert; waarop zij spreekt van een stilstand der wapenen, ja vredesvoorslagen gereed heeft, die goedgezinden niet aanstonds verwerpen.

Moge het opstel, dat ik nu onder de aandacht breng van allen die in ons vaderland zich met de godsdienst-kwestie inlaten, een nieuw bewijs opleveren dat, in weerwil van

onze geschilpunten; wier belang evenmin verkleind als vergroot mag worden, zal de ernst althands niet lijden; de geest der broederlijke liefde nog onophoudelijk werkzaam is om alle leerlingen van den Eenigen Meester bijeen te vergaderen. Met deze vredelievende bedoeling zijn de volgende regelen geschreven.

I.

Naar aanleiding van hetgeen door verschillende theologen, en ook door ons, gedurende de laatste jaren zoowel in dit Tijdschrift als in afzonderlijk uitgegeven opstellen geschreven werd, zijn brochures, preken, dagblad-artikels, brieven, inaugureele oratiën in het licht verschenen, en om de auteurs die er hun naam aan leenden, en om den toon die er over het algemeen in heerschte, onze opmerkzaamheid dubbel waardig. Nog naauwelijks hebben wij — zonder eenige pretensie, alleen kortheidshalve gebruik ik hier en later dit voornaamwoordjen — nog naauwelijks hebben wij onze leerjaren in de heilige bediening vervuld en naar ons beste weten onze eerste schreden op de theologische loopbaan gezet, of wij zien tegen ons optreden mannen, die sedert geruimen tijd om verschillende redenen en bij verschillende rigtingen met eere worden genoemd in de Vaderlandsche kerk. De Hoogleeraren Pareau, de Groot en Doedes; de predikanten van Oosterzee, de la Saussaye, Jorissen, van Toorenenbergen en van Rhijn, ziedaar de voornaamsten uit de achtbare rij onzer tegenstanders. En wat ademen hunne geschriften? Al worden onze personen gespaard, onze bedoelingen geëerbiedigd; al wordt somtijds onze wetenschappelijke ernst niet in twijfel getrokken; hunne geschriften ademen verbazing; ergernis; verontwaardiging. Wij hebben de beginselen toegelicht der historisch-kritische methode, die

in ons oog ook voor de geschiedkundige gedeelten des bijbels behoort te gelden; wij hebben getracht de zwakheid aan te toonen der gronden, waarop het ouder- en het nieuwerwetsche supranaturalisme rust; wij hebben het onze gedaan om het onderscheid voelbaar te maken, aanwezig tusschen de wereldbeschouwing die uit het aannemen der bijbelsche wonderverhalen voortvloeit en de wereldbeschouwing door de wetenschap onzer dagen gepredikt; wij hebben pogingen in het werk gesteld om het blijvende in het Christendom van den tijdelijken vorm, waarin het zich lang heeft voorgedaan, te onderscheiden; op dat blijvende hebben wij met allen aandrang den nadruk gevestigd. Dit zijn de misdaden die wij hebben gepleegd. — Dit is het waarom mannen, om hunne talenten geacht, om hunne gemoedelijkheid bemind, in een taal, doorgaans hartstogtelijk, soms kwetsend, zich tegen ons hebben verklaard; dit is het waarom zij niet ophouden ons met plegtigen ernst te bestrijden.

Het is ons evenmin mogelijk als geoorloofd hunne oppositie licht te achten. Geheel afgezien van de wapenen, die zij tegen ons keert — want al waren die wapenen gebrekkig, de zaak die zij moeten verdedigen, zou toch goed kunnen zijn, en het is altijd de onbillijkheid zelve, enkel op grond van de onjuiste redeneeringen der tegenpartij, aan te nemen dat zij noodwendig ongelijk moet hebben — geheel afgezien dus van de wapenen die genoemde oppositie tegen ons keert, verdient de omstandigheid dat zulk eene oppositie bestaat onze naauwlettende aandacht. Al ware het uitgemaakt dat die wapenen verroest, ja geheel vernield zijn; met andere woorden, al stond het vast dat de verdedigers van de supranaturalistische opvatting des Christendoms op onze vragen en bedenkingen het bevredigend antwoord tot hiertoe zijn schuldig gebleven; of, om nog duidelijker te spreken, al

viel er niet meer aan te twijfelen, dat aan de argumenten van de hoogleeraren Pareau en Hofstede de Groot in het Tijdschrift «Waarheid in Liefde,» Jaargang 59 en 60; van Prof. Doedes in zijne redevoering, uitgesproken ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt; van Ds. de la Saussaye in zijn woord van «Toelichting;» van de predd. Jorissen en van Rhijn in hunne godgeleerde brieven; van Dr. van Oosterzee in zijne uitgegevene leerredenen; al viel er niet aan te twijfelen, zeg ik, dat aan de argumenten van deze geleerden alle kracht van bewijs moet ontzegd worden, daardoor alleen zou onze theologische zienswijze nog niet gerechtvaardigd zijn. Daar wij alle persoonlijke ijdelheid ter zijde trachten te stellen; daar het ons enkel om waarheid en om het heil der kerk te doen is, eischen wij voor ons zelven, om ten volle verzekerd te zijn in ons gemoed, nog iets meer dan de overtuiging, ligt zoo bedriegelijk, dat wij beter redeneeren dan de tegenpartij. Voor ons zegt het weinig of de oppositie, waaraan wij ten doel staan, in de weegschaal der logica te ligt worde bevonden. Bij het streven naar de waarheid is er geen regt van den sterkste; en wie onzer zou niet veel liever slecht redeneeren met hen, die de heiligste goederen der menschheid trachten te handhaven, dan met den vader der leugenen, die altijd uitmuntend redeneert, den twijfelachtigen roem deelen van, met onberispelijke juistheid, sluitredenen aan sluitredenen te hebben gehecht? Wie zich aanhoudend bezig houdt met de problemen der geestelijke wetenschappen, weet buitendien, dat de onberispelijke redeneering, waarop een stelling gebouwd is, niet den minsten waarborg oplevert dat de stelling zelve geene dwaling behelst. Onze bouwkunst kan voortreffelijk zijn, maar wat, als de grondslagen niet deugen?

De ernst van ons streven op kerkelijk gebied brengt dus mede, dat wij ons behoorlijk rekenschap trachten te

geven van de afkeuring en den tegenstand, die wij van een eerbiedwekkende zijde zoo ruimschoots ondervinden. En zie hier dus de vraag, die wij ons stellen:

Door welke belangen wordt de oppositie gedreven?

Zij wordt niet gedreven door het belang eener partij. Dit blijkt reeds daaruit, dat zij, die het veld winnen onzer gevoelens betreuren zouden, gerekend moeten worden tot zeer verschillende kerkelijke partijen te behooren. Prof. Doedes is niet Groningsch, Prof. de Groot is niet rechtzinnig; bijzonder bevriend zijn deze geleerden als geleerden evenmin. Te beweeren dat bijv. de weleerwaarde heer Jorissen van hetzelfde standpunt uitgaat als de voormalige redacteur van «Ernst en Vrede,» zou weinig kennis van zaken verraden; hetgeen den eerste hooge wijsheid dunkt, in wier genot hij zich met Clarisse, Borger en van der Palm verheugt, wordt door den ander in beleefde, niettemin zeer doorschijnende, termen als verouderd aangemerkt. Dr. van Oosterzee bewandelt zijn eigen weg, en vindt zijn steun in kritische resultaten, die hem door den schrijver der beroemde verhandeling over de tekstkritiek welligt niet voetstoots worden toegegeven. Waar geen partij bestaat, kan niet in het belang van een partij gehandeld worden. En er bestaat geen partij: wij hebben het aangetoond.

Dit zij zoo: toch valt het niet te ontkennen dat onze theologische tegenstanders, in weerwil van al hetgeen hen onderling verdeeld houdt, zekere geloofsovertuigingen gemeen hebben; overtuigingen die zich in zekere leerstukken laten weêrgeven, voor wier handhaving zij gaarne als een eenig man in de bres zouden staan. Dogmatische vooringenomenheid zou de drijfveer kunnen zijn hunner polemiek tegen een rigting, die voor de wonderen in het Christendom geen plaats laat, en in het algemeen tegen-

over de traditioneele geschiedenis van het ontstaan der Christelijke kerk niet gunstig gestemd is.

Doch neen! De karakteristiek die wij daar gaven van de bestredene rigting snijdt de mogelijkheid af, dat de oppositie, die wij ontmoeten, in het belang van eenig bepaald dogma opgetreden zou zijn. Men ziet toch niet regt met welk leerstuk de weerzin, dien zij tegen onze stellingen aan den dag legt, zou kunnen zamenhangen. Vreezen onze antagonisten, dat de polemiek tegen het mirakel hen van het leerstuk zal berooven, waarbij de onfeilbaarheid en de goddelijke ingeving der heilige Schriften werd vastgesteld? Hoe zouden zij dit vreezen? De Groninger School wil van geen onfeilbaarheid des bijbels hooren. In «Ernst en Vrede» werd zekere ruimte gelaten voor de kritiek des N. T., zoowel als voor de verwerping van min belangrijke wonderen, tot welke soort met name de wonderdadige redding van den profeet Jonas werd gebragt. Het oog, dat «een blik» sloeg op den eersten brief van Petrus, is niet blind voor de redenen die tegen den apostolischen oorsprong van Petrus' tweeden brief schijnen te pleiten. — Is de oppositie dan welligt geinteresseerd bij het dogma omtrent de Godheid van Christus? Maar hoe zou, in dit geval, *Waarheid in Liefde* zich onder hare vanen kunnen scharen, welk tijdschrift bijna een strijdschrift mag heeten, juist en voornamelijk tegen dit leerstuk gerigt. Waar de tegenpartij omtrent geen enkel dogma eenstemmig denkt, dat in de verte met de door haar afgekeurde theologische zienswijze in betrekking staat, kan zij niet geacht worden hare polemiek ten beste te hebben ten behoeve van een dogma. En omtrent geen enkel dogma denkt zij eenstemmig: het is ons gebleken.

Onzinnig zou het zijn te onderstellen, dat de godgeleerden, wier namen wij reeds meermalen hebben vermeld, tegen onze methode van onderzoek en tegen de

resultaten waartoe wij aanvankelijk gekomen zijn te velde trekken, enkel in het belang van zekere historische feiten, waaromtrent zij meenen onomstootelijke zekerheid te bezitten. Bij het wikken en wegen van de gegevens der geschiedenis, mogen historieschrijvers van beroep zich somtijds tot hartstogtelijkheden laten vervoeren; die het niet zijn, aanschouwen rustig den strijd. Het is duidelijk, dat, indien wij bij voorbeeld den moord der Hugenoten in 1572, of koning Karels onthoofding in 1649 in twijfel hadden getrokken, geen enkel kerkleeraar den herdersstaf met de lans zou verwisseld hebben om ons scepticisme te wraken.

Zullen wij de oplossing onzer vraag, tot hiertoe vruchteloos gezocht, magtig worden als wij denken aan de schier instinktmatige vrees, die elken godgeleerde bezielt om als ketter gebrandmerkt te zijn? Is het om in de oogen der kerkelijke orthodoxie goed aangeschreven te staan; is het om bij de gemeente achting en vertrouwen te bezitten; is het om bij vaak weinig nadenkende vromen den lof weg te dragen van het erfgoed der vaderen ongeschonden bewaard en overgeleverd te hebben; is het daarom dat men den handschoen tegen ons opneemt? Wij zouden ons schamen, indien wij er zelfs een oogenblik aan gedacht hadden, deze oplossing eenigzins aannemelijk te vinden. Neen; men behoeft de geschriften, die zich tegen ons vermenigvuldigen, slechts vlugtig te doorloopen om terstond te gevoelen, dat zij niet met onzuivere bedoelingen in verband kunnen staan. Wij mogen ons soms over den betoogtrant van geleerden en hooggeleerden verwonderen; wij mogen dikwijls den indruk ontvangen van het wanhopige eener verdediging, die tot een zeer twijfelachtige logica haar toevlugt dient te nemen, zal zij nog eenige oogenblikken den schijn behouden van waarlijk eene verdediging te zijn; wij

mogen niet zelden betreuren, dat de tegenpartij over het algemeen de kwestie, waar alles op aankomt, niet goed onder de oogen ziet; onmiskenbaar spreekt uit hare geschriften een warme, een bezielde overtuiging en geenszins koud overleg. En al werd ons dit uit die geschriften zelven niet aanstonds duidelijk, het zou niettemin onloochenbaar zijn als men nagaat welke antecedenten op kerkelijk gebied reeds voor rekening der meeste schrijvers liggen. Wie hunner heeft ooit geschroomd den schijn van onregtzinnigheid op zich te laden, als zijne waarheidsliefde het eischte? Onverschrokken moed in het belijden van kettersche meeningen; volharding in het handhaven van een standpunt, waarop men niet hopen kan gunst van menschen te zullen inoogsten; edele onafhankelijkheid in het afwijken van de gevoelens door de partij gekoesterd, waartoe men overigens behoort; rondborstigheid als ze noodig wordt bij het wederstaan in het aangezicht ook van hen, die men anders als broeders begroet: om van dit alles treffende voorbeelden te zien, hebben wij den blik slechts te wenden hetzij naar het oostelijk noorden van ons vaderland, hetzij naar dien eenzamen wachtpost, door de schaduw van Leidens alma mater niet overvleugeld, maar te duidelijker zigtbaar.

Zullen wij op onze vraag geen bevredigend antwoord vinden en niet te weten komen door welke belangen de oppositie, die wij ontmoeten, gedreven wordt? Of kan men misschien veilig aannemen dat de zucht om het supranaturalisme te handhaven den prikkel levert aan een polemiek, die ons op gedurige zelfverdediging bedacht doet zijn? Maar wat is het supranaturalisme? Een wijsgeerige theorie, die de betrekking tusschen God en de wereld tracht te verklaren. Een wijsgeerige theorie! Hebben wij elkander daarvoor in het harnas gejaagd? En sedert wanneer is ons volk zoo uitnemend wijsgeerig

ontwikkeld, dat het zich voor een filosofische formule in twee vijandige gelederen splitsen laat? En waar ter plaatse is op onzen geboortegrond de geest der aloude grieksche of der Alexandrijnsche wijsbegeerte ontwaakt, dat theologen van allen slag en stempel thands de hersenen zouden breken met het naspeuren van het verband tusschen den Oneindige en de stof? Buitendien: zou een zuiver wijsgeerige kwestie aldus de gemoederen in vlam kunnen zetten van rustige bedienaren des Evangelies, en dat tegenover hunne ambtgenooten? Hoe, ieder verstandige dient toe te geven, dat zoo ver het geheugen der geschiedenis reikt de denkkracht der uitnemendsten van ons geslacht zich heeft uitgeput en evenwel niet bij magte is geweest het probleem te verklaren, hetwelk God en de wereld tot zijne beide ontzachelijke, antithetische termen heeft. En zou dan iemand dergenen, die van Christus geleerd hebben, zachtmoedig te zijn en nederig van harte, zich geroepen kunnen gevoelen, om ons, als wij de supranaturalistische verklaring van dit probleem onaannemelijk achten, daarom alleen aan het wantrouwen der gemeente prijs te geven? Wij kunnen ons geen andere dan een immanente betrekking denken tusschen God en de wereld; zouden wij daarom verdienen van hoogmoed, ligtzinnigheid en ongeloof beschuldigd te worden? Hoe na het supranaturalisme sommigen onzer antagonisten ook aan het harte moge liggen, enkel ter wille van zijne wijsgeerige theorie zou niemand hunner de broederlijke gemeenschap met ons afbreken of ons standpunt als allergevaarlijkst, als «ijdel en aanmatigend» kenschetsen. Het supranaturalisme is toch tenslotte slechts eene hypothese; het belang eener hypothese is niet de prikkel der oppositie, waarvan wij thands het ware karakter willen doorgronden.

Het staat daarenboven met het supranaturalisme onzer

tegenpartij reeds zeer vreemd geschapen. Mijn geachte vriend dr. van Oosterzee neemt aan, dat God zich tot de wetten der natuur in een geheel uitwendige betrekking bevindt, zoodat de uitnemendheid van het Opperwezen boven koning Darius onder anderen daarin gezocht moet worden, dat de Monarch van hemel en aarde geene wetten van Meden en Persen behoeft te maken, maar ten allen tijde zijne gegevene bevelen herroepen kan; waarop men met goed gevolg zou kunnen antwoorden, dat integendeel Darius als God, als de hoogste wijsheid wilde zijn, toen hij ordonnantiën uitvaardigde die hem onverbeterlijk moesten dunken, daar hij er nimmer op terug mogt komen: dr. van Oosterzee zeg ik, heeft dus ten dezen den moed der consequentie en ziet in het wonder de opheffing eener door God zelven eerst vast gestelde wet. Sommigen evenwel van wie overigens aan zijne zijde staan deelen, geenszins deze echt supranaturalistische opvatting, maar houden veeleer staande dat natuurwetten niet verbroken en een wonder dus ook in het geheel niet voor de verbreking eener natuurwet mag worden aangezien. Ja, *les variations du supranaturalisme* — de Bossuet onzes tijds zou er een pikante geschiedenis van kunnen schrijven — zijn zoo aanmerkelijk, dat terwijl de heer Jorissen alle wonderen der heilige Schrift geloovig aanneemt en niet gaarne bijv. het verhaal van den doortocht door de Roode Zee aan den hoogmoed van een vooraf vast gestelden maatstaf zou willen beoordeeld hebben; de heer de la Saussaye daarentegen onbeschroomd aan elk wonder den *eisch stelt*, dat het zich legitimeere als moment in het zedelijk-religieuse leven; en er bovendien omtrent de *beteekenis* van der supranaturalisten liefste kind zulk een groot verschil van gevoelen heerscht, dat de laatstgenoemde godgeleerde de wonderen niet in staat acht het Christendom te bewijzen,

ofschoon de emeritus predikant D. T. Huët: in zijne welbekende en zoo uitmuntend gestileerde «Wenken,» uitdrukkelijk heeft verzekerd, dat de teekenen door den Heiland verrigt, de waarheid van zijn godsdienst wel degelijk staven. En het verdient eindelijk niet minder onze aandacht, dat de geleerden, waaruit onze geachte tegenpartij bestaat, tot alles eerder geneigd zijn dan tot het aanvaarden van eenige onderlinge solidariteit met betrekking tot elkanders supranaturalisme; aangezien het ons nooit gegeven werd een hunner bescheidenlijk te wederleggen, zonder dat al de overigen ons terstond met de heuchelijke verklaring te gemoet kwamen, dat zij het «abstrakte en verouderde» supranaturalisme van hem, die wij daar het laatst bestreden, nooit hebben omhelsd.

Nu is het supranaturalisme in al zijne vormen eenzelvig. Worden dus alle zijne vormen achtereenvolgens door de gezamenlijke belijders dezer leer verloochend en verworpen, dan blijft er van het supranaturalisme, dunkt mij, niet veel meer over dan een schaduwbeeld, dat telkens aan de grijpende hand ontvlugt en waarvan de vereerders niet kunnen zeggen: ziet het is hier of ziet het is daar! Maar hoe zou dan, in het belang van zulk een schaduwbeeld, een oppositie gevoerd kunnen worden, die zoo ernstig gemeend blijkt te zijn?

II.

Hiermede is een niet onbelangrijk deel van ons onderzoek ten einde gebragt. Wij weten nu, want ik hoop dat mijn betoog overtuigend geweest is, waar wij de verklaring niet kunnen vinden van de tegenkanting, die wij ontmoeten. Ik hecht aan dit negatief resultaat eenige waarde: en wel omdat niets de goede verstandhouding der kerkelijke partijen zoozeer in den weg staat, als juist

de zucht om elkanders polemiek uit allerlei kleingeestige, indien niet soms zeer onedele oorzaken af te leiden. Dit regt laten wij dus met volle overtuiging den conservatieven theologen wedervaren: als zij met kracht, soms met scherpe afkeuring en wezenlijke verontwaardiging, tegen onze gevoelens opkomen, in zooverre die op kerk en theologie betrekking hebben, doen zij dit door hoogere belangen gedreven dan die verkleefdheid aan eene partij, dogmatisch vooroordeel, onredelijke ingenomenheid met zekere historische resultaten, menschenvrees of supranaturalistische halsstarrigheid bij mogelijkheid kunnen doen ontstaan.

Neen wij geven het gaarne toe: onze tegenstanders verkeeren in de meening, dat als men de groote feiten, waarop zij zeggen dat de Christelijke kerk gebouwd is en waarop zij achten dat de Christelijke kerk sedert achttien eeuwen rust, in twijfel trekt, om ze alleen als symbolen van hooge godsdienstige waarheden te laten gelden, de dierbaarste en heiligste goederen der Christenheid in gevaar worden gebragt en eerlang verloren zullen gaan.

Deze meening mag niet met medelijdend schouderophalen worden begroet; mag niet ligtvaardig ter zijde gesteld worden. Het is veeleer onze pligt, ernstig te onderzoeken of zij houdbaar verdient te heeten, of zij werkelijk op goede gronden steunt.

Wat moet dus, volgens het gevoelen der oppositie, te loor gaan, als de gewone historische kritiek op de traditioneele geschiedenis van den oorsprong des Christendoms wordt toegepast; als door middel eener filosofie, eener wereldbeschouwing, die er geen plaats voor heeft, al het bovennatuurlijke uit de Christelijke godsdienst, ook in zooverre zij in de Joodsche geworteld is, verwijderd wordt? In één woord, wat wil de tegenpartij handhaven, wanneer zij, in weerwil van hare eigene ketterijen, het

traditioneel-historisch Christendom tot geen prijs wil opgeven?

Wij kunnen niet alles opsommen, maar willen toch het voornaamste niet vergeten. Aan onze geachte tegenstanders het woord.

Het is ons goed, het singuliere, het schier ongeloofelijke in den bijbel geloovig aan te nemen, daar wij aldus nederig erkennen de beperktheid der menschelijke rede. Laat ons God niet voor de vierschaar dagen van ons eindig verstand; ons niet tot beoordeelaars opwerpen van zijne ontzachelijke daden. God is groot en wij begrijpen Hem niet. Zoo reeds de wonderen onzer industrie aan wilde volksstammen onbegrijpelijk, ongeloofelijk moeten voorkomen en wij hun ongeloof ten dezen slechts kinderlijke naïveteit noemen, zullen wij ons dan onfeilbaar achten, wanneer wij als onredelijk, als onmogelijk verwerpen hetgeen ons bij wijlen geopenbaard wordt uit die hoogere wereldorde, die alleen door Gods almagt en oppermagtig welbehagen geregeld en bestuurd wordt? God is groot en wij begrijpen Hem niet. Zullen wij Zijne handelingen dan afmeten naar den maatstaf van hetgeen onze beperkte waarneming te aanschouwen krijgt? Zijn bij Hem niet alle dingen mogelijk? Was niet van voor den aanvang der eeuwen de wijsheid spelende voor Gods aangezigt? Is het wonder dat het spel der hoogste wijsheid onze suffende wijsbegeerte te boven gaat? Regeert er niet een goddelijke voorzienigheid, leeft er niet een heilige wil? Staan hem niet duizend middelen ten dienste? Wie zal dien wil aan banden leggen? Wie hem voorschrijven, welke wegen hij te kiezen heeft? Die inderdaad weet wat het zegt dat oneindig, onbegrepen wezen te aanbidden, bij hetwelk het heelal geacht wordt als een stofjen aan de weegschaal, als een drupjen aan den emmer, hij kent

ook de zaligheid der onderwerping aan Gods bestuur. Zijn gebed is geen ander dan dit: Heer, uwe wegen zijn niet onze wegen; onbeschrijfelijken vrede smaakt hij in de erkenning van eigen nietigheid; het Gode geloovig overlatende, hoe de geschiedenis der menschheid haar stouten loop nemen moet.

Wij vatten immers niet eens de menschelijke zaken, hoe zullen wij dan de goddelijke verstaan! Het leven kunt gij niet verklaren; geheimzinnig is u de sluijer des doods! Wat beuzelt gij dan van de onmogelijkheid eener opstanding uit de dooden? Zult gij de werking naspeuren dier tooverende groeikracht, die het geboomte met ruischende festoenen omhangt, als de lente haar feest viert? Wat weigert gij dan, u aan den wijn te verfrisschen, die eens uit water te voorschijn geroepen werd? Weet gij hoe uw dierbare kranke van den rand des grafs aan uw liefhebbend hart werd teruggeschonken? Zoudt gij dan weten dat de heilige, dat de Zone Gods de twaalf jaren lang gekwelde niet genezen kon op de enkele aanraking van den zoom zijns kleeds? Hoe, worden deze dingen bij u onmogelijk geacht? Verbiedt gij ons, in de aanschouwing van Gods wonderen ons te verlustigen, en wilt gij ons troosten met de gedachte dat God even beperkt is als wij? Den God, Dien wij in het stof aanbidden en Wiens ondoorgrondelijk wezen zich in de prachtige schepping openbaart, ontrooft gij aan ons hart; in de plaats van Hem, wat laat gij ons? het eentoonigst raderwerk, waarvan zelfs de laatste glans verdwenen is onder de ruwe behandeling van neuswijze filosofen.

Ziet, daarom willen wij niet hooren van uw kritiek der wonderverhalen, omdat de hoogmoed ze alleen in kan geven, die reeds oorzaak is van al onze zonde; daarom het hooghartig «onmogelijk» uwer empirie niet toelaten

omdat het onbestaanbaar is met de nederige erkenning van de beperktheid onzer rede.

Maar daarom niet alleen. Gaven wij toe dat het bovennatuurlijke voor de regtbank der ervaring gedaagd mag worden, lieten wij uwe moderne theologie met rust, welhaast zou elk denkbeeld eener goddelijke openbaring ons ontvallen. Wat zal dan ons lot zijn! Zulke vreemdelingen zijn wij niet in de geschiedenis der godsdiensten, dat ons de tallooze dolingen onbekend zouden wezen, waartoe de menschheid vervalt, zoodra zij aan hare eigene wijsheid is overgelaten. Een Plato moet door middel van de meest spitsvindige redeneeringen de onsterfelijkheid der ziel tot waarschijnlijkheid brengen; het blijft een hopen, een gissen, een wagen. Een Paulus weet dat hem een huis wacht, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen. En hoe wist hij dat? Was hij grooter wijsgeer dan Griekenlands onsterfelijke denker? Had Gamaliël hem woorden in het oor gefluisterd, die Socrates zijn leerling moest onthouden? Hij wist het door goddelijke openbaring, langs bovennatuurlijken weg; en zoo hij het niet daardoor wist, dan heeft zijne wetenschap voor ons geen de minste waarde, dan hebben wij met de subjectieve meening van een dweependen fariseër te doen, dan is de stervensure nog even troosteloos voor ons als voor den ouden Romein in de dagen van Horatius, die zich insgelijks met het *non omnis moriar* van den dichter paaijen kon.

Gods woord ruilen wij tegen geen menschenwoord, Gods waarheid niet tegen de onzekere onderstellingen der menschelijke rede. En wat zou ons daartoe kunnen nopen? Als wij den bijbel sluiten en over de hoogste problemen van den menschelijken geest nadenken; we weten het reeds van te voren: stomp zullen wij ons denken, krankzinnig zullen wij worden; maar vinden zullen wij niet

wat onze rede zoekt. Denken wij na over de schepping der wereld: achtereenvolgens zullen wij verdwaald geraken in de kosmogoniën der oude wereld, in de aeonen der Gnostieken, in de machinerie van het deïsme, tot we eindelijk vermoeid insluimeren, droomende onzen pantheïstischen droom. Trachten wij een blik te werpen in die geheimzinnige wereld aan gene zijde des grafs: te naauwer nood ontkomen aan de zinnelijke voorstellingen der heidensche mythologie, zullen wij ons krampachtig vasthouden aan een onbewezen dualisme tusschen geest en stof, ziel en lichaam; om alzoo het voortbestaan te redden van hetgeen toch in het einde ons blijkt niets dan een abstractie te zijn, tot dat het materialisme ons ontnuchtert en we elkander met een wanhopigen glimlach toeroepen: Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij! Dat en zooveel meer is de eigenlijke vrucht der natuurlijke godsdienst; het eenige wat u rest, als het bovennatuurlijke verdwenen is. Welke wondere stemmen ook in ons hart weêrklinken, de wijze wantrouwt zijn arglistig hart, hij heeft behoefte niet zoozeer aan eene stemme in hem als wel aan eene stemme tot hem. Onze duisternis kennen wij te goed, hoe zouden wij dan met eigen hand het licht der openbaring uitblusschen? Dat tracht gij te doen; daarom dulden wij u niet.

Zoudt gij het niet trachten? Immers verliest de bijbel onder uwe handen al zijn gezag.

Wij komen op voor onzen bijbel! Dat boek is niet geschreven onder den invloed der onzinnigste hallucinatiën; een boek met zulke ongerijmde fabelen, als het volgens uwe kritiek bevatten zou, doet zulke wonderen niet als de geschiedenis leert, dat werkelijk door dat boek tot stand zijn gebragt. Kan een boek van ongerijmdheden aanéén hangen; van een wereldbeschouwing uitgaan, die

iederen denker tegen de borst stuit; voorstellingen bevatten die kennelijk den stempel dragen eener zeer bekrompene nationaliteit en nogthands, niettegenstaande dit alles, het aanschijn der wereld veranderen, de wetboeken der volken verscheuren, de bewondering trekken der meest ontwikkelden in alle eeuwen? Glansrijke geniën hebben aan het papier hunne gedachten toevertrouwd. Maar de vergetelheid is het graf geworden van hunne werken. De geleerden lezen nog Homerus en Plato, het volk noemt ze droog en koud. Van invloed zijn ze geweest in zeer beperkten kring, maar wie bekommert zich heden om hunne voorstellingen of hunne bespiegelingen! Niet alzoo wat aangaat den bijbel en in het bijzonder het Evangelie.

Uit een vergeten stad van het noorden van Palestina treedt Jezus op. Drie jaren leert hij. Daarna sterft hij een roemloozen dood. Maar tusschen de bergen van Galilea ontslipt een boekrol aan zijn hand, een rol waarvan hij zegt dat zij niet verloren zal gaan, al gingen aarde en hemel voorbij. Zoo spreekt hij, en gelijk aan een breeden stroom die, zijn oevers minachtend, de landen besproeit en bevrucht, baant het Evangelie zich een weg door Azië, breidt het zich uit over Europa, bedekt het Africa, en waar het langs trekt is zonde, onkunde, afgoderij ontworteld; zijn zaden gevallen van wedergeboorte, van heiliging, van leven, van licht. Dat Evangelie, waarop gij smaalt, en dat gij beter zoudt geschreven hebben dan die onhandige apostelen, het is middelerwijl binnengedrongen in ieder gezin, in de paleizen, in de hutten. Cesars doet het schudden op hun troon, weduwen troost het aan de wieg van haar weezen. Het wordt geëerbiedigd als het woord van God; het geeft de wet aan de conscientie; het dwingt honderd vijftig talen, zijn inhoud te vertolken; het erkent geen nationaliteiten; het rekent niet met den invloed der volksbegrippen; overal wil het heerschen en

zijn eisch wordt vervuld. Sedert het zijn triumftogt aanving zijn twintig eeuwen verloopen. Azië slaapt zijn langen doodslaap. Griekenland is uitgeput en heeft het ridicule aan het klassieke moeten toevoegen. Rome's ijzeren scepter is verbrijzeld. Europa is moede. Europa is oud, hijgend naar het oogenblik waarop het zijn taak in de handen van het forsch America zal kunnen overgeven. — Maar het Evangelie heeft niets verloren van zijn jeugd. Alleen voor u is het een onzinnig fabelboek. Waar men evenwel de geestigheden uwer kritiek niet kent, is het nog een licht voor den voet en een lamp waarmeê de jongeling zijn pad rein kan houden; is het nog de vraagbaak aller bedroefden, de gids aller blinden, de raadgever aller strijders. Wij komen op voor onzen bijbel. Hoe zouden wij het lijdelijk aanzien dat hij mishandeld en gehavend wordt. Ontneemt ons de heilige Schrift, hare heilige geschiedenis! Waarmede zullen wij onze kinderen groot brengen in de vreeze des Heeren, waarmede ons stichten en troosten; wat uitreiken aan die armen van geest, gansch buiten staat om de verhevene ontdekkingen der moderne theologie te vatten? Ook leert ons de ondervinding dat wij het buiten dien bijbel niet kunnen stellen. Rome erkent volmondig hoe het zijn invloed vreest; wat jongeling heeft ooit gespot met den bijbel zijner moeder, anders dan tot groote schade zijner zedelijkheid? En kent gij treffender schouwspel dan den oude van jaren te zien: het sneeuwwitte hoofd gebogen over de heilige bladeren, — of ziet ge hem welligt liever met den beker van aardschen wellust aan de bevende lippen?

Daarom waarschuwen wij tegen uwe rigting, omdat zij ons den bijbel ontrooft.

En met dien bijbel verliezen wij, hetgeen uwe kritiek ons buitendien regtstreeks ontneemt, ten eerste het Christe-

lijk Godsbegrip, en in de tweede plaats de geheel eenige waarde van Christus.

Het Christelijk Godsbegrip. De hedendaagsche wijsbegeerte moge haar anthropomorphistisch noemen: de bijbelsche voorstelling — want hier behoeft geen onderscheid te worden gemaakt tusschen Oud en Nieuw Verbond — de bijbelsche voorstelling van God is de eenige, waarbij het hart des menschen leeft en waarlijk gevoelt, dat het een God bezit. Wij vinden geen troost bij een groote Wereldziel; bij een hoogste rede die — Godbeter't — in dat ongerijmde ding dat een mensch heet, het eerst tot bewustheid, tot persoonlijkheid komt! Zij kan onze tranen niet droogen, zij onze wonden niet heelen die absolute, opperste oorzaak, waarvan uwe filosofie vertelt, dat zij volgens de ijzeren wet der noodzakelijkheid ons, ziekelijke, sterfelijke, zondige schepselen als haar gevolgen zal hebben voortgebragt, en terwijl zij ons onmogelijk anders vormen kon. Het godsbegrip, dat gij ons tracht te ontfutselen, en dat onze polemiek zoekt te handhaven, is zulk een, waarbij wij aan God kunnen denken als aan onzen Vader in de hemelen, die ons naar zijn beeld heeft geschapen; die met droefheid onzen val heeft aanschouwd; maar ons evenwel heeft opgezocht en liefgehad; de reddende hand ons heeft toegereikt en voortaan de goede Herder wil zijn, die ons leidt over grazige weiden, langs zeer stille wateren. Die God is de God van Abraham, de God van Christus. Van Hem zong de liefelijke in Psalmen Israëls, als van de Bronader zijns levens, eenig voorwerp van zijn zielverlangen. Van Hem sprak de stem der profetie, dat Zijne liefde grooter is dan die eener moeder voor haar zuigeling. Van Hem verklaarde ons de Zoon des Menschen, dat Hij zich ontfermt over een zondig menschengeslacht, en met open armen het verloren kind opwacht. Wij hebben geen verstand van uwe immanentie; van uwe pantheïstische

en wederom niet pantheïstische wereldbeschouwing; maar wij hebben u omtrent God nog niets hooren zeggen, dat beter ons troost, beter ons sticht, krachtiger tot ons harte spreekt, onwederstaanbaarder onze wederliefde opwekt, dan hetgeen die door de kritiek te ligt bevonden bladzijden des bijbels ons openbaren. Het is niet de God uwer wijsbegeerte, aan Wiens Vaderborst wij ons gemoed kunnen uitstorten; onze nooden mogen klagen. Het is niet de God uwer wijsbegeerte, die onze tranen bewaart in Zijne flesschen; die de haren onzes hoofds heeft geteld; die weet wat wij behoeven; die in Jezus Christus aan de deur staat van ons hart en klopt; die naar den rijkdom Zijner genade ons zegent en weldoet, onze zuchten verneemt, onze gebeden verhoort. — Wat baat ons uwe moderne-Theologie, als wij dien God der Christenen moeten missen? Krachtig zij uwe logica, krachtiger is onze verkleefdheid aan den Jahve der Hebreeuwen, met Wien die gansche breede rij der geloovigen gewandeld heeft als ziende den Onzienlijke; in Wiens voorhoven een dag beter is dan duizend in de tente der goddeloozen.

Het Christelijk Godsbegrip is niet het eenige dat wij bij uwe gewaande hervorming zullen inschieten. Wat rest ons daarbij van de geheel eenige waarde van Christus?

Er hebben dan geen wonderen plaats gehad. Daarmede is de geheele Evangelische geschiedenis uit haar verband gerukt. Zij zijn dan ook niet uitgesproken, de woorden die met de teekenen van Christus in de naauwste betrekking staan. Wij kunnen er althands niets van weten. Het historisch beeld van den Heiland is dus verdwenen; of, zoo al niet verdwenen, dan toch herleid tot de weinig grootsche evenredigheid van een voortreffelijk zedeleeraar; en misschien nog juister, tot die van een verkondiger van algemeene zedekundige spreuken, hoedanige onder iederen

hemel, te midden van elke nationaliteit kunnen uitgesproken worden, maar die ons geenerlei concrete persoonlijkheid vertegenwoordigen. Is dit aanwinst of verlies? Wij zullen in uwe kritiek moeten gelooven, om niet meer te gelooven in hem, die thands nog voor ons staat als de Eengeborene des Vaders, Gods Zoon en des Menschen Zoon, vol van genade en waarheid! Ja nu staat hij voor ons als de waarachtige Messias, de Voleinder der oude, de grondlegger der nieuwe bedeeling. Nu zien wij in hem den Eenige, die zijns gelijken nooit gehad heeft en nimmer hebben zal: den Middelaar Gods en der Menschen; naar wiens dag aartsvader Abraham begeerig heeft uitgezien; op wien de vaderen hebben gehoopt; tot wien zich hebben uitgestrekt de edelste verzuchtingen van dat volk des lijdens, dat volk der volharding, dat hem de eeuwen door als in zijn schoot heeft gedragen, dat in weerwil van nationale veroordeelen zijn ware heerlijkheid heeft aanschouwd, toen het bij monde van den profeet, aan de boorden van den Euphraat, de eerste apotheose schiep der smart. Nu kunnen wij ons hem nog vertegenwoordigen, — o duidelijk! — met den joodschen trek op het aangezigt, maar met de handen reeds uitgestrekt naar den gehaten Samaritaan, naar den verachten Heiden, die hij roept tot de aanbidding Gods in geest en in waarheid. In de grieksche lijn laat die hebreeuwsche tronie zich niet plooijen, maar toch dat open oog, dat zachtmoedig voorhoofd spreekt niet langer van den ouden ijver tegen de Gojim, maar van algemeene menschenliefde en verbroedering der volken. Is het niet als weerkaatst zijn gelaat de eigenaardige speling van tweederlei licht: dat der luchters die eeuwen lang in het oude Godsgebouw hebben geflikkerd, en dat van den dageraad des Nieuwen Verbonds, die de kimmen reeds kleurt? In dát licht behoort gij díe figuur te zien. Maakt gij hem tot een joodschen

wijze, zoo blijft hij aan onze grieksche beschaving vreemd; misvormt gij hem tot een westerschen zedemeester, zoo mist hij in zijn wezen de aandoenlijke sporen van Israëls eeuwenheugend dulden en lijden, waardoor juist dat dulden en dat lijden zijn diepe en bevredigende beteekenis erlangt.

Wilt gij het verheven Evangelie aan flarden scheuren, dat ons dien Eenige doet kennen? De Christelijke gemeente is de gemeente van Christus. De Christus is haar hoofd. Zonder hem mist zij alle reden van bestaan. Aan een gewoon mensch zou zij zich niet voor altijd verbinden; aan de gemeenschap van een gewoon mensch geen bijzondere waarde hechten; een weinig aantrekkelijken schriftgeleerde, met welke uitnemende vermogens ook toegerust, niet haar Bruidegom noemen, naar wiens komst zij reikhalzend uitziet. Het Christelijke moogt gij redden; den Christus ontneemt gij. En wat dunkt u van ons? Dunkt u dat wij hem minder liefhebben dan de Magdalena toen ze schreiend uitriep: zij hebben mijnen Heer weggenomen! Dat wij ons minder innig aan hem verknocht gevoelen dan de vurige Apostel, toen zijn kostelijk hart hem ingaf: tot wien zullen wij henengaan; Gij, gij zelf hebt de woorden des eeuwigen levens! Zult gij hem uit onze broederarmen scheuren, hem den levenden Christus om ons aan zijne plaats eenige zedekundige voorschriften toe te werpen, die wij toch onmogelijk ten uitvoer kunnen brengen! Heeft hij dan ook onze blinde oogen niet geopend? Zijn Efflatha ons niet doen hooren? Zijn wij niet ééne plante met hem geworden! De zwakke ranken rijt ge los van den wijnstok, zouden ze niet dorren! de weêrlooze lammeren ontvoert gij aan hun herder; zouden ze niet kermen! En waarom deze wreedheid? Omdat uwe bekrompen kritiek geen plaatse laat voor het buitengewone in den Christus, omdat het dierbaarste voorbij mag gaan, maar

uwe splinternieuwe methode niet gebroken mag worden!

Zulke heilige en teedere belangen staan hier op het spel. Evenwel: de opsomming er van is niet ten einde.

«Het geloof aan de opstanding van Jezus brengt dit gewigtig moment aan in het geestelijk leven, een moment, waardoor de gantsche wereldbeschouwing niet alleen gewijzigd, maar ten eenemale vernieuwd wordt, dat de natuur gedacht wordt als onderworpen aan den geest....» «Die niet aan de opstanding van Jezus gelooft, bij hem blijft het zedelijk-godsdienstig leven afgezonderd van het leven der maatschappij en van het leven der natuur, zoodat de problemen, die zich gestadig uit beide, maatschappelijk en natuurlijk leven, aan onzen geest opdoen, evenmin eene oplossing vinden in het zedelijk-godsdienstig leven, als dat dit eene taak meent te hebben ten opzigte dezer beide....» «Voor den discipel van Jezus die hem gekruisigd weet, maar niet opgestaan, is de natuur de vaste onwankelbare orde, die met 's menschen wil en vrijheid spot, die zijne diepste behoeften en wettigste aspiratiën op den ijzeren muur der noodzakelijkheid doet afstuiten.»..... «Het Christendom dergenen, die de wonderen, bepaaldelijk de opstanding, loochenen, kan het Christendom zijn der discipelen na den kruisdood, vóór den opstandingsmorgen; een Christendom.... waarbij men met de vrouwen kan gezeten zijn tegenover het graf in overdenking en aanbidding; met de discipelen vereenigd in de verwachting van eene onbekende toekomst; met Thomas in de eenzaamheid aan stille wanhoop ten prooi; met de Emmausgangers spreken over de dingen die geschied zijn en treuren over het onvervulde van zoovele beloften.»

Vooral dit moogt gij niet gering achten. Uwe rigting afkeurende, handhaven wij niet minder een wereld-

beschouwing, waarbij de natuur gedacht wordt als onderworpen aan den geest.

Waardoor onderscheidt het Christendom zich kenmerkend van iedere andere godsdienst? Juist hierdoor, dat, waar andere godsdiensten spreken van hopen en verlangen, het Christendom spreekt van vervulling. Op zedelijk religieus gebied heeft de menschelijke geest allerlei pogingen in het werk gesteld om de boeijen van het stof af te schudden, om tot volkomene vrijheid te geraken, om zich louter verwant te gevoelen aan het Absolute. De volstrekte afhankelijkheid, waarin de religieuse geest zich bevindt en zich bevinden wil ten opzigte van God, maakt hem als het ware ongeduldig omtrent iederen anderen band, waaraan men hem zou willen kluisteren. Naarmate de godsdienstige ontwikkeling der menschheid toeneemt, is ook die edele zucht tot onafhankelijkheid met betrekking tot alles wat niet God is belangrijk versterkt. Die zucht, dat verlangen scheen echter niet bestemd om bevredigd te worden. De grieksche Mythologie, waarin de natuur vergoddelijkt werd, was het hoogste dat de geest bereiken kon. Doch dit hoogste was nog zeer laag. Was het iets anders dan een verrukkelijke illusie, dan een prachtige sluijer, geworpen over een afzigtelijke werkelijkheid? De gebluschte fakkel werd wel vastgehouden door een schoonen jongeling, maar de fakkel was niettemin uitgebluscht. Het was wel eene Parce, die den levensdraad afsneed; maar de draad werd toch niet weder vastgehecht.

Het Jodendom was in dit opzigt even trooosteloos. Wel had het een kracht die Griekenland miste, maar het was evenmin in staat, in den dood iets anders te zien dan een onverbiddelijken slagboom, waaraan men zoo weinig mogelijk moest denken om gelukkig te zijn. In het graf zou niemand God loven; zij konden den Heer niet meer

prijzen, die in de stilte nedergedaald zijn. Dit was de weemoed van den prediker: «Ik zeide in mijn hart van de gelegenheid der menschenkinderen, dat God hun zal verklaren, en dat zij zullen zien, dat zij als de beesten zijn in zich zelven, want wat den kinderen der menschen wedervaart, dat wedervaart ook den beesten, en eenerlei wedervaart hun beiden: gelijk die sterft, alzoo sterft deze en zij allen hebben eenerlei adem, en de uitnemendheid der menschen boven de beesten is geene: want allen zijn zij ijdelheid. Zij gaan allen naar éene plaats, zij zijn allen uit het stof en keeren allen weder tot het stof. Wie merkt, dat de adem van de kinderen der menschen opvaart naar boven, en de adem der beesten nederwaarts vaart in de aarde? Dus heb ik gezien, dat er niets beters is, dan dat de mensch zich verblijde in zijne werken, want dat is zijn deel.»

Er valt geen weemoediger levensbeschouwing uit te denken of het moest zijn de levensbeschouwing, die de nieuwere wijsbegeerte ons aan de hand doet. Zij heeft niet alleen de heerschappij van de natuur erkend, maar die heerschappij als het ware gewettigd, ons op allerlei wijzen gedwongen, het onomstootelijke van hare wetten te eerbiedigen. Die wetten kondigt zij af als volstrekt oppermagtig. Geen omwenteling, geen keerpunt in de wereldgeschiedenis, hoeveel gewigt er ook aan dient toegekend te worden; geen zedelijke persoonlijkheid, hoe uitstekend ook, wat zeg ik? geen almagt Gods is in staat, die oppermagt te verbreken. De geest neme vrij zijn trotsche vlugt. De natuurwetten zijn de onverbrekelijke tralies, waartegen de adelaar den kop verbrijzelt. Wat wordt er van de geestelijke wereld, van het geestelijke leven, en de uitnemendheid van beide? De natuur, ziedaar de eenige magt in hemel en op aarde.

Hoe geheel anders wordt het ons te moede, wanneer

wij het traditioneel-historisch Christendom met hart en ziel omhelzen! Geen fetichisme, geen noodlot, geen natuurnoodwendigheid doet ons dan meer in doffe troosteloosheid verzinken. Neen, wij beuren het hoofd omhoog, want de geest regeert; het leven des geestes is voortaan het hoogste, en de natuur is het welgetemde ros dat zwenkt en keert en snelt en stilstaat, naar dat de ruiter de teugels viert of inhoudt. Werpt slechts een blik in die nieuwe wereld, door de onaanzienlijke Evangeliën ons geopend. Overal zult gij de natuur terugvinden als de zeer onderdanige en gehoorzame dienaresse van den geest en het geestelijke leven. De heilige wordt geboren: hem drenkt een maagdelijke borst. Een alledaagsche bruiloftsvreugde wordt door de tegenwoordigheid van den Menschenzoon geadeld: in het smakelooze water tintelt een ongekende gloed. De edelste aller vrienden wil zijne beangstigde vrienden ter hulpe snellen: de golven zullen hem dragen. De menschlievendste weldoener eindigt in eene woeste plaatse zijne lange rede voor eene hongerige schare: vijf brooden zijn onder zijne handen niet te weinig, om onder het vallend zonlicht de uren van goddelijke overpeinzing te besluiten met een liefdemaal, waaraan duizenden deelnemen. Men bemerkt het: de natuur levert hier nooit een enkele stoornis op. Haar loop wordt nooit willekeurig verbroken. Maar is er een reden voor: zou, in geval zij niet week, de geest in zijne werkzaamheid meer of min belemmerd worden, dan zwicht ze ook terstond. Dood is dood! Maar als de Zoon des Menschen met innerlijke ontferming bewogen wordt over eene arme weduw treurende achter de lijkbaar van haar kind, zullen de wetten der stof hem dan moeten verhinderen, haar te troosten en de edelste impulsiën van zijn hart op te volgen? Rest hem dan niets, als zich bij de diep beproefde te voegen en haar in het oor te fluisteren: laat ons zamen

staren op de geslotene kist; de natuurwet is magtiger dan mijne liefde. Neen, die natuurwet is niet magtiger. De liefde is het hoogste. Zij is de onverbrekelijke, de onwederstaanbare. De aarde zal schudden op hare grondslagen; de hemelen worden opgerold als een gordijn, maar de liefde blijft en waar die goddelijke liefde spreekt, gehoorzaamt alles.

Onnoodig is het uit te leggen, hoe de heerschappij van den geest haar toppunt bereikt in Jezus' eigene opstanding uit de dooden. Zij bewijst feitelijk dat de geest, waar het noodig is, alle moeielijkheden overwint. Zal het Christendom de godsdienst niet der blijvende hoe ook geadelde aspiratie, maar daarentegen de godsdienst der vervulling zijn, dan moet de Christen bij het alles verslindend graf kunnen uitroepen: mijn Meester, mijn Koning hebt gij moeten loslaten. Want, is dit geschied, dan vragen we onbeschroomd: Dood waar is uw prikkel, graf waar is uwe overwinning! Dan is het duidelijk dat het graf slechts magt heeft zoo lang de geest het gedoogt. Dan wordt het betrekkelijk onverschillig of de schoonheid van achttien lenten; of de mannelijke kracht, door de edelste gaven beide getemperd en versierd; of de moederlijke liefde door het eenzaam weesjen nooit gekend maar onophoudelijk beweend, al in de groeve der vertering zijn neêrgezonken. De groeve der vertering is herschapen in een vruchtbaren akker Gods, waarover eens de stemme klinken zal van hem, die de elementen beheerscht; die de Opstanding is en het Leven.

Ook is dit niet enkel een blijd verschiet. De Christenen zijn de stofbeheerschende persoonlijkheden. Die geloofd zullen hebben, deze teekenen zullen hen volgen: in Jezus naam zullen zij duivelen uitwerpen; met nieuwe tongen zullen zij spreken; slangen zullen zij opnemen; en al is het, dat zij iets doodelijks zullen drinken, het zal hun

niet schaden; op kranken zullen zij de handen leggen, en zij zullen gezond worden. Reeds is dat woord in vervulling overgegaan. De tijd zou ons ontbreken als wij wilden verhalen van hen, die door het geloof koningrijken hebben overwonnen, geregtigheid geoefend, de beloftenissen verkregen, de muilen der leeuwen toegestopt. Zij hebben de kracht des vuurs uitgebluscht, de scherpte des zwaards zijn zij ontvloden, uit zwakheid hebben zij krachten gekregen, in den krijg zijn zij sterk geworden, heirlegers der vreemden hebben zij op de vlugt gebragt. Anderen hebben bespotting en geeselen geproefd, en ook banden en gevangenis, zijn gesteenigd geworden, in stukken gezaagd, verzocht, door het zwaard ter dood gebragt; hebben in woestijnen gedoold, en op de bergen en in spelonken en in de holen der aarde. En deze allen hebben door het geloof getuigenis gehad, dat er hoogere orde heerscht, waarin de geest het oppergezag voert; de wereld was hunner niet waardig, ook hebben zij de wereld overwonnen.

Wij geven voortdurend plaats aan de oppositie. Zij heeft nog een laatste woord tegen ons op het hart. Dat zij het uitspreke.

«Les grands arguments,» zegt zij met de Pressensé, «les grands arguments vous manquent.» M. a. w. het krachtig standpunt, dat de prediking des Christendoms tegenover de wereld, tegenover den geest der eeuw behoort in te nemen, wordt door de moderne theologie eigenhandig ondermijnd. De beste wapenen, waaraan het Evangelie tot hiertoe zijne veroveringen heeft toevertrouwd, worden afgekeurd, ter zijde gelegd, neen! weggeworpen; de belangrijkste punten worden bloot gegeven. De kinderen van Seth worden uitgenoodigd om met Caïns nakroost te huwen: met de reuzen en de geweldigen der aarde. Middelerwijl

wast de vloed. Hoe weinigen zullen er in de arke behouden blijven!

Als de rede onvoorwaardelijk gehuldigd; als elk denkbeeld van openbaring verduisterd; als de heilige schrift van haar gezag beroofd; als het christelijk godsbegrip verlaten en de geheel eenige waarde van Christus verkleind; als de natuurnoodwendigheid, zelfs ten opzigte der moraal, namelijk in den vorm van het determinisme, ten troon verheven wordt: waarmede zult gij dan het zondaarsgeweten wakker schudden; waarmede keeren de wereldgezindheid, de genievergoding en bovenal het materialisme onzes tijds? Bij deze jammerlijke kwalen der negentiende eeuw staan *wij* niet verlegen. Voor de eerste, de wereldgezindheid, vinden wij een geneesmiddel in het christelijk theïsme; voor de tweede, de genievergoding, hebben wij een tegengif in de bijbelsche leer aangaande den Christus; onze prediking van de heerschappij des geestes overwint de derde, het materialisme.

Iedere meer of min pantheïstische zienswijze verzwakt het ernstig begrip van zonde, werkt derhalve de ligtzinnigheid in de hand en bevordert daardoor bij de meerderheid den lust tot zinnelijk genot, de liefde tot de wereld en hare begeerlijkheden. De God des bijbels is een God die hooge zit en lage ziet. Naar de voorstelling der schriften is God de heilige, Die door des menschen euveldaden beleedigd wordt, en niet gehouden is hem zijne genade te doen ondervinden. Nu kom ik tot den zondaar, die zich hoe langer hoe meer van zijn God verwijdert en ik breng hem het woord der verzoening, dat in ons is gelegd. Ik spreek hem van den Schepper des hemels en der aarde, tegenover Wien hij heiligschennis heeft gepleegd, Wiens billijk ongenoegen hij zich op den hals heeft gehaald. Ik doe hem gevoelen, dat iedere zonde opstand is tegen den Almagtige, dat God te heilig is van oogen om het kwade

te zien, dat niettemin Zijne oogen zijn aan alle plaatsen. Ik wijs hem op al de blijken die de Vader in de hemelen ons allen, en ook hem, geschonken heeft van Zijn zorgende trouw, Zijn milde liefde. Ik doe hem inzien wat het zegt, die liefde te versmaden. Nogthands meld ik hem, dat die versmade liefde hem niet aan zijn lot overlaat, maar hem integendeel door Jezus Christus bidt, zich met God te verzoenen. Moet dit niet den ijdelen droom zijner werelddienst verbreken? Gij zoekt u te verderven, maar God zoekt u te behouden, dienaar der wereld! Gij ontvlugt het eeuwige leven; God heeft geen lust in uwen dood! Gij bekommert u niet om God, maar God bekommert zich om u, Hij vraagt uw hart; Hij opent u het verschiet Zijner zaligheid! In de duisternis dwaaldet gij rond; uit Zijn hoogen hemel heeft God zich aan u geopenbaard. Met uw geslacht heeft Hij zich in onmiddellijke, in onloochenbare betrekking gesteld. Boven onze hoofden heeft Zijne stem weêrklonken. Een boek heeft Hij doen schrijven, dat Zijn wil en woord bevat. Hoe zult gij ontkomen, als gij op zooveel genade geen acht geeft!

De handhaving van de geheel eenige waarde van Christus geeft den doodsteek aan alle genievergoding. Wat zijn ze, de schitterendste geesten van ons geslacht naast den Zoon van God. Geen grooter afstand scheidt het eindige van het oneindige, dan die welke er bestaat tusschen de heroën der Kunst en der Wetenschap en den Vlekkeloos Heilige. Ook de prachtigste zon moet verbleeken naast hem, die zich het licht der wereld mogt noemen. Want aan alle menschelijke grootheid kleeft een smet, 't is de smet der zelfzucht of de smet der ijdelheid. En die zelfzucht en die ijdelheid, ach met bittere ironie komen ze telkens aan het licht en mengen iets kleingeestigs aan hetgeen ons eerst louter verheven toescheen. Maar in het beeld van den Zoon der menschen zult gij die sporen

van kleingeestigheid niet aantreffen. Waar zoudt gij den vinger op leggen en uitroepen: hier heeft hij zijne eigene eere gezocht; hier heeft hij geposeerd voor de wereld! Hij is zich zijn grootheid volkomen bewust. De stoutste uitspraken zijn in zijn mond niet misplaatst, en hij eerbiedigt den zielenadel van al zijne volgelingen. Moet ons dat geen afkeer inboezemen van dat laaghartig dweepen, van dat slaafsch aanbidden, waaraan onze eeuw, onze hoogmoedige en toch bijwijlen zoo kruipende eeuw zich schuldig maakt ten opzigte van hen, die, heden bewierookt, morgen ligt reeds door het slijk worden gesleurd?

De Christus heeft geene onbeteekenende napraters gevormd; het eenige waartoe uwe meest gevierde geniën, uwe afgoden in staat zijn. Ziet, welk een keurbende van oorspronkelijke, van zelfstandige legerhoofden dezen oversten Leidsman omgeeft. Ieder heeft zijne eigene taktiek, zijne eigene hulpmiddelen. En vanwaar dit? Omdat geen van allen den Eenige navolgen of gelijken, maar allen hem volgen en onder zijne banier zich scharen kunnen. Zullen wij onze wierook, onze hulde dan verkwisten voor anderen, minder groot dan hij? Waar de Christus Gods de nooit geëvenaarde door ons aanschouwd en begrepen wordt, daar is onze smaak immers bedorven voor die gebrekkige pracht, die kunstmatige flikkering, dien langzaam tanenden glans, waartoe de wereld onze bewondering beperken wil. Stille grootheid des Verlossers, van den berg der Verheerlijking daalt gij af: niemand mag uw triumf vermelden! Een heldendood sterft gij; de laatst overgeblevene discipel wordt eerst heengezonden. Den dood verbreekt gij: naauw schemert het aan de kimmen. Naar uw hemel keert gij weêr: een wolke bedekt u.

Krachteloos is eindelijk het materialisme waar het traditioneel-historisch Christendom de heerschappij van den

geest over de stof boven alle bedenking verheft. Het is een gruwelijke leer dat al onze geestelijke verrigtingen slechts de edelste producten van stofwisseling zouden zijn. Toch is die leer onvermijdelijk, als het nooit blijkt, als het nooit gebleken is, dat de natuur zich onderwerpt aan den geest. Hierin vind ik een waarborg voor het bestaan van den geest, dat ook de ijzeren natuurwet door een zedelijke kracht, door het geloof kan gebroken worden. Hoe, er is geen geest, en de heilige geest alleen heeft den moederschoot bevrucht! Stofwisseling is het al, en na veertig dagen vasten is de Christus onoverwinnelijk voor de aanslagen van Satan! Geen organisch leven waar ontbinding heeft plaats gegrepen, en Lazarus, nu gestorven zijnde, zit weder aan met den Heer! Het eeuwig leven is een droom, en Jezus is opgestaan, is ten hemel gevaren, zit aan de regterhand Gods! Neen, uwe idealistische filosofie zal het gebouw der materialisten niet omver halen; zij verwijten u te regt dat gij u voor het minst aan een even groote eenzijdigheid schuldig maakt. Uw ascetisch spiritualisme is niet opgewassen tegen den aandrang, waarmede aan alle zijden een rehabilitatie van het vleesch wordt begeerd. Maar dit verbreekt de betoovering der hooggeloofde natuurwetenschappen, dat zij buiten staat zijn de verhevene verschijnselen eener hoogere wereldorde te verklaren die het Evangelie ons doet kennen. Nu is uwe chemie goed genoeg voor uwe fabrieken, uwe mechanica fraai in overvloed voor uwe locomotieven, maar uwe natuurkundige faculteit verstomt als ik ze getuige maak van eindeloos vermenigvuldigend brood, van een zich zelf in de lucht verheffend lichaam. En verstommen moet ze, zoolang ze niet erkent dat het Christendom «de oplossing is van het wereldprobleem» en zich dus niet *mag* onderwerpen aan de wetten die op ieder geïsoleerd gebied van onderzoek gelden, maar die

wetten veeleer verklaren moet; zoolang zij niet erkent, op grond der bijbelsche verhalen, dat het zedelijk-godsdienstig leven het hoogste is, waarvan de waarheid zich dan ook niet *mag* laten afmeten naar hetgeen op een ondergeschikt gebied als waarheid geldt.

III.

De tegenpartij heeft haar laatste woord gesproken. Wij hebben althands ernstig getracht met de grootst mogelijke objectiviteit weder te geven zoowel de belangen, die zij met hare oppositie ter harte neemt, als de argumenten, de middelen waarmede zij die belangen voorstaat. De godgeleerden wier geachte namen in den aanvang van dit opstel voorkomen zouden ons niet zoo rusteloos, noch bij elke gelegenheid, allerminst met zooveel verontwaardiging bestrijden, ware het niet dat zij met onze kritiek gemoeid rekenden en dus tegenover ons wilden handhaven:

de nederige, door den eerbied voor God gevorderde, erkenning van de beperktheid onzer rede;
het begrip van openbaring;
het zedelijk gezag van den bijbel;
het Christelijk Godsbegrip;
de geheel eenige waarde van Christus;
de heerschappij van den geest over de natuur; en
alzoo de krachtigste argumenten tegenover de noodlottige rigtingen des tijds.

Maar hoe nu? Zijn dit de cliënten der conservatieve theologie, in al haar schakeeringen? Is het ten hunnen behoeve dat er tegen ons wordt geprocedeerd? Ei, welk misverstand! Ziet, al hare cliënten zijn ook de onze!

Een misverstand, inderdaad. Wij denken met de tegen-

partij volkomen eenstemmig, wat betreft vele heilige en teedere belangen, die wij behooren te verdedigen: het verschil tusschen haar en ons bestaat alleen in de keus der middelen, waardoor die verdediging behoort te geschieden. Ik heb menig polemisch geschrift tegen mij en mijne vrienden gelezen, waarin met allen nadruk aangedrongen werd op hetgeen ik zelf tot geen prijs zou willen verzaken. Daartoe behooren in de eerste plaats de hierboven opgesomde punten.

Verdient dat niet in het licht gesteld te worden? Het is goed dat wij strijden, maar laat ons althands met heldere bewustheid weten waarover wij strijden. Wij staan nu altijd tegenover elkander, wij behoorden en wij konden dikwijl naast elkander staan ter afwering van den gemeenschappelijken vijand.

Onze onderlinge strijd verliest hierdoor evenwel niet ten eenemale zijne beteekenis. Als er uitgemaakt is welke vesting verdedigd moet worden, is nog niet alles afgedaan. Over het verdedigingsplan kunnen de gevoelens nog uiteenloopen; en zoolang dit het geval is dient men naauwlettend toe te zien, daar van den uitslag der beraadslagingen het verlies of het behoud der vesting welligt uitsluitend afhangt. In een woord: het koningrijk der hemelen moet onder ons bevestigd en uitgebreid worden, ziedaar onze gemeenschappelijke overtuiging. Zielen voor dat rijk te winnen: dat doel waarvoor Christus geleefd heeft en gestorven is, het gaat de tegenpartij en ons gelijkelijk aan het hart. *Hoe* de uitbreiding van dat koningrijk geschieden, hoe dat doel bereikt moet worden, ziedaar de eenige, maar zeker hoogst gewichtige vraag, waarover tusschen Christenleeraars getwist kan worden.

De irenische strekking van dit opstel is dus niet gelegen in het verbloemen van de zeer radikale verschilpunten, nog heden ten dage

tusschen de godgeleerden aanwezig; maar in de poging, die daarmede in het werk wordt gesteld, om ons verschil te herleiden tot verschil van meening aangaande de wijze, waarop onze gemeenschappelijke belangen behartigd moeten worden.

Één ding is noodig; ook in onze banier staat dit woord geschreven, gelijk ook dat andere woord: wat baat het den mensch of hij de geheele wereld gewint als hij schade lijdt aan zijne ziele. Geen afgod maken wij van de wetenschap. De dienaresse blijve zij van het geloof, mits het geloof worde begrepen als te zijn die zedelijke toestand, waarin de mensch zijne hoogste en ware bestemming bereikt. Het is verre van ons, ten gevalle van feilbare en wisselende meeningen, de menschelijke natuur te willen berooven van hare kostbaarste en heiligste goederen. In dien zin erkennen wij zelfs gaarne, sterk bevooroordeeld te zijn. Wat ons van God zou verwijderen; wat onze gemeenschap met Hem verstoren zou; wat er ons toe zou leiden, Christus te miskennen, zijn naam te verloochenen; wat onzen ijver zou doen verflaauwen in het volgen van den Man van smarte; wat ons verhinderen zou, zijn kruis hem vrolijk na te dragen, te denken zoo als hij gedacht, te gevoelen zoo als hij gevoeld heeft: dat is ook voor ons reeds a priori onwaar en verwerpelijk. En in Gods kracht zijn wij bereid, onze meest geliefkoosde stellingen vaarwel te zeggen, onze duurst verkregene resultaten op te geven, als het blijken moest dat die stellingen, die uitkomsten tot dat noodlottig einde ons zelven of anderen werkelijk leidden. Uitrukken zullen wij het oog onzer kritiek, afkappen de hand die wetenschap zoekt, als men ons overtuigt dat dit oog, deze hand ons metterdaad ergert. Past het dienaren van Christus' gemeente een andere taal te voeren?

Evenwel, hetgeen ik hier mogelijk schijn te achten, noemen wij voor 's hands onmogelijk. Onze kritiek, ons wetenschappelijk streven, voor zoover het zich op kerkelijk gebied doet gelden, wel verre van ons te ergeren — d. i. tot zonde te brengen — waarborgt eerst regt de hooge belangen, die de tegenpartij met zooveel nadruk, doch dikwijls vruchteloos handhaaft. Onze ijdelheid doe ons geen martelaarskroon begeeren; toch mag geen valsche schaamte ons terughouden van de openhartige belijdenis, dat we ons velerlei miskenning en verkettering enkel getroosten omdat wij ons nog niet kunnen ontdoen van de overtuiging, dat de theologie met de wetten en instellingen van het supranaturalisme — en voor goed — moet breken, opdat eene groote schare voor het waarachtig Godsrijk niet verloren ga.

De theologie? O, ik zie wel uw glimlach, vredig litterator, daar ge snuffelt in uw Anakreon; uw ongeloovigen blik, rustig onderzoeker der natuur, daar ge nuffig uw mikroskoop hanteert. Ik ken wel uw: Und leider auch! — Wat hebt gij van de theologie te zeggen? Zwijg gij stille, ik weet het ook wel. En toch heeft die balling een toekomst, en haar toekomst schept haar een roeping en die roeping vervult haar met moed. Als de wetenschap der natuur, als de wetenschap der beschaving, als de wijsbegeerte haar al de harde waarheden gezegd zullen hebben, die zij nog hooren moet over haar vroeger gedrag, dan zal haar ongeregtigheid verzoend zijn. Koninginne zal ze wezen, want het hoogste in den menschelijken geest is haar gebied: maar dan eerst als het hoogste begrepen zal worden, als het tegelijk omvat al wat de menschheid denkt, kent en gevoelt, al wat waarachtig menschelijk is.

Voor die toekomst klopt ons hart, en wij vertrouwen dat de dag des oogstes onze zeer geringe pogingen niet

beschamen zal. Van welken aard die pogingen nu zijn, blijke uit het volgend gedeelte van dit opstel.

IV.

Onze repliek zal de pleitrede der tegenpartij op den voet volgen. Het blijke dan in de eerste plaats, door wie va ons de beperktheid der menschelijke rede 't opregtst wordt erkend.

Daar is iets in de theologische wereld, dat men zelden mederekent en waarvan toch de invloed ongemeen groot is; iets dat vaak aan den stand der partijen een zeer scheeve houding geeft; dat vaandels stelt in handen, waar zij in het geheel niet te huis behooren; dat nederlagen in zegepralen herschept en omgekeerd; iets eindelijk dat men waarlijk bij die dorre en drooge theologie zoo niet zoeken zou....

Ik bedoel onze godgeleerde illusies.

't Is bijvoorbeeld verwonderlijk hoeveel men mag weten als men eens de zwakheid der menschelijke rede volmondig heeft erkend; hoeveel men vast mag stellen als men eens scherp den hoogmoed gewraakt heeft van hen, die alle dingen uitmaken. Deze weet dat het vierde Evangelie zeker van Johannes, dat de brief aan de Hebreën ongetwijfeld van Paulus, dat de Apocalypse buiten kijf het laatste boek des bijbels is. Gene weet zeer zeker dat God aan zijne zedewet onderworpen is, zoodat slechts de satisfactie van Christus Hem in staat stelt ons te vergeven, maar dat Hij de wetten der natuur naar welgevallen kan wijzigen of opheffen; ja deelt u mede met welk oogmerk God in ieder bijzonder geval van deze magt gebruik maakt. Een derde weet dat mannen, sedert 2000 jaar overleden, met de volle waarheid van hetgeen zij berigten bekend zijn geweest en haar hebben willen

mededeelen; dat als de Zoon van God op aarde verschijnt, hij wonderen moet doen; dat de Christus als hij met het doel is opgetreden, dat de geschiedenis hem toeschrijft, een voorbestaan bij den Vader moet gehad hebben; dat de stichting der Christelijke kerk, ofschoon hij er niet bij tegenwoordig is geweest, slechts op één bepaalde wijze heeft kunnen plaats grijpen; dat de vier evangeliën, ook waar zij met elkander strijden, zich in volmaakte overeenstemming bevinden. Een vierde weet dat de geheele bijbel, die voor het grootste deel een historische letterkunde vormt, waarvan de schriften voor het minst dertig eeuwen heugen, evenwel in alle punten onfeilbaar is. Men zal het toegeven: die dit alles weet, weet veel.

Zoo veel weten wij niet. Wenscht men nu van de gepleegde overhaasting terug te komen en ernstig de beperktheid der menschelijke rede te erkennen, men zal in ons bondgenooten aantreffen. Immers, wilt aandachtig nagaan hoe zeer wij van die beperktheid overtuigd en hoe wij overeenkomstig die overtuiging ons gedragen, bijv. zoo dikwijls wij een wonderverhaal ontmoeten. Dan redeneeren wij aldus: van de wetten der natuur weten wij nog weinig; van den gewonen loop der natuur reeds meer. Over hetgeen wij niet weten, kunnen wij natuurlijk niet spreken. Of er een wereldorde is, het is ons geheel onbekend; maar het weinige dat wij weten, leert ons dat God gewoonlijk niet handelt zooals een wonderverhaal Hem laat handelen. Of God niet handelen kan zoo als Hij volgens dat wonderverhaal zou gehandeld hebben, ook dat laten wij in het midden; waarschijnlijk komt het ons niet voor; zeker weten wij het niet. Of God zoo moet handelen, als het wonderverhaal 't ons voorstelt, dit beslissen wij allerminst, aangezien ons van de noodzakelijkheid, die voor God geldt, zeer weinig werd medegedeeld. Of het Gode

waardig zou zijn indien Hij zoo gehandeld had? wie zal het zeggen; er gebeurt zooveel dat wij niet Gode waardig zouden noemen en dat toch, omdat het gebeurt, Gode waardig is, dat wij er veilig uit kunnen opmaken, hoe zeer wij omtrent hetgeen al of niet Gode waardig verdient te heeten, a priori in volslagen onkunde verkeeren. Maar dit alles gaat ons ook niet aan. Stellen wij eens de gevallen waarin wij Gods wijze van handelen in de natuur en in de profane geschiedenis kunnen nagaan in zekere verhouding tot de wonderen des N. T. Al blijft de werking der natuur ons dikwijls verborgen, al is de geschiedenis ons vaak duister, somtijds, vergelijkenderwijs dikwijls, zien wij toch God in de natuur en in de geschiedenis handelen. In beide hebben wij dus eene openbaring van God. In de N. Testamentische geschiedenis bezitten wij, nemen wij dit aan, evenzeer eene openbaring van God. Stellen wij nu deze tweederlei openbaring, zoo als ik zeide, in zekere verhouding tot elkander, dan zal niemand ons van overdrijving kunnen beschuldigen, als wij beweeren, dat de gevallen, waarin de eerstgenoemde openbaring ons duidelijk wordt, staan tot de gevallen, waarin wij de tweede openbaring waarnemen als 1000 tot 10. In duizend gevallen, die wij kunnen verifiëeren, handelt God dus op eene wijze, die niets gemeen heeft met de wijze waarop hij zou gehandeld hebben in 10 andere gevallen, die wij nog niet kunnen verifiëeren. Wat is nu waarschijnlijker: dat God op duizend gevallen 10 zeer bevreemdende exceptiën, in een bepaald land, in een bepaald tijdperk der geschiedenis zou hebben doen plaats vinden, of dat de geschiedschrijvers, die ons deze exceptiën berigten, hoe onverdacht hun goede trouw ook moge zijn, gefaald hebben? In onze eenvoudigheid en gedachtig aan de beperktheid van ons weten, noemen wij het laatste waarschijnlijker dan het eerste. Zoo vaak dit alternatief voor ons

staat, vragen wij alleen: wanneer zijn wij voor ons zelven beter verantwoord: als wij het eerste of als wij het tweede aannemen en gelooven? Wil de tegenpartij haar keus tot geen van beide termen van dit dilemma bepalen, het is ons natuurlijk ook wel, mits zij aan haar scepticisme getrouw blijve, hetgeen natuurlijk niet van haar te vergen is.

Door mijn betoog vervallen eenige argumenten, die ik hierboven als die der oppositie heb medegedeeld. Dat het spel der hoogste wijsheid onze suffende wijsbegeerte te boven moet gaan, ik stem het van ganscher harte toe; maar dat de wonderwereld des N. T. ons werkelijk dat spel vertegenwoordigt, ik zie niet, hoe men het overtuigend bewijzen zal. Ik kan noch het leven noch den dood verklaren. Volgaarne toegegeven, maar dat het verhaal van eene opstanding uit de dooden tot de waarschijnlijke berigten behoort: ik zie niet, hoe men het uit dit mijn onvermogen bewijzen zal. Ik weet niet hoe de grasscheut kiemt, neen voorzeker. Maar of water best wijn kan worden: inderdaad, dat weet ik evenmin. Zoo kan men voortgaan met ons in de bijzonderheden de beperktheid van ons weten voor te houden, maar zonderling blijf ik de logica noemen, die uit onze bewustheid van deze beperktheid de gevolgtrekking afleidt, dat ik over de waarschijnlijkheid en mogelijkheid moet beslissen van zaken, waar ik hoegenaamd geen verstand van heb.

Het is dus geen hoogmoedig vertrouwen in de gewaande souvereiniteit der rede, die ons aarzelen doet wonderverhalen aan te nemen en geloofwaardig te noemen. Was onze rede hooger ontwikkeld, wij zouden welligt deze kwestie van geloofwaardigheid voor goed kunnen uitmaken. Nu ontbreken ons vaak de gegevens tot beslechting van een vraagpunt, waarvan ik de belangrijkheid dan ook steeds minder gevoel. De ervaring — zegt men ons gedurig — is nog een zeer gebrekkige maatstaf. Ik kan het

niet tegenspreken. De gebrekkigheid van dien maatstaf staat natuurlijk in regte reden tot de onvolledigheid onzer waarneming; maar er is nu eens geen andere maatstaf te vinden. Want, wat men ook daartegen in het midden hebbe gebragt, men heeft altijd weder door eigen voorbeeld moeten bewijzen dat men inderdaad alleen van de ervaring uitging, al is het ook dat men haar, in mijn oog, niet op de regte wijze raadpleegde. Zelfs de heer de la Saussaye, die met ronde woorden erkent dat hij van meet af aan de empirische methode weigert te gebruiken, doet niets dan feiten constateren en daaruit gevolgen trekken, ja beroemt zich in het einde dat hij zich van geen andere dan een zuiver historische (d. i. natuurlijk empirische) bewijsvoering heeft bediend. Het is dan ook onmogelijk buiten de ervaring om te redeneeren. Het is zeer waar, dat onze waarneming alles moet omvatten. Alles kan zij echter niet omvatten, dan alleen door middel der geschiedenis. Om te weten wat die geschiedenis ons al of niet te zien geeft, moet ik historische kritiek aanwenden. Om historische kritiek met vrucht aan te wenden, moet ik in het bezit zijn van een historische methode. Om een bruikbare kritische methode rijk te zijn, dien ik uit te gaan van het gegevene. En om het gegevene te kennen, dien ik de ervaring te raadplegen, die er reeds werkelijk heeft plaats gehad.

Zoo keeren wij altijd weder tot de nederige ervaring terug. Toon ons nu op grond der reeds verkregene ervaring de geloofwaardigheid aan van wonderverhalen. Deze eisch is billijk. De mogelijkheid van hetgeen berigt wordt moet gij ons bewijzen; wij zijn niet gehouden u de onmogelijkheid daarvan in het licht te stellen. Gij meldt mij dat de sterren bewoond zijn. Zijt gij nu in uw regt door ons te vragen: overtuigt mij, dat dit niet het geval is? Zouden wij daarentegen niet in ons regt zijn met u ten antwoord

te geven: wij laten ons met de geheele kwestie niet verder in, daar de ervaring ons niets aan de hand doet, waardoor zij nader aan hare oplossing kan worden gebragt.

Ik vind hier gelegenheid om op eene onnaauwkeurigheid der tegenpartij de aandacht te vestigen. Zij beschuldigt ons van God te dagen voor de regtbank onzer rede. Dit is kennelijk onwaar en berust op een cirkelredeneering. Stond het werkelijk vast, dat God Maria ten hemel had doen varen, ik zou eerbiedig zwijgen; maar of God dit werkelijk gedaan heeft, daarover loopt juist de twist. Wat daag ik derhalve voor de regtbank mijner rede? Niet God, maar eenvoudig het berigt van een geschiedschrijver. Nu, dit is noch hoogmoedig, noch iets zeer bijzonders; aangezien hij, die bijv. de hemelvaart van Maria als een geschiedkundig feit erkent, alvorens hij het erkende, natuurlijk insgelijks het berigt van dit feit voor de regtbank zijner rede heeft moeten dagen, wanneer hij het althans niet blindelings en onnadenkend heeft aangenomen. Het komt mij voor, dat met deze eenvoudige opmerking dit argument der tegenpartij voor goed dient te vervallen.

Zoo niet, dan kan ik haar bovendien de verzekering geven dat God te dagen voor de rechtbank onzer rede, ook in ons oog een groote zonde is, daar het strijd met dat diepe en volstrekte gevoel van afhankelijkheid, dat het wezen uitmaakt der godsdienst. Wie onzer zou dat zalig gevoel van afhankelijkheid niet eerder willen voeden dan verzwakken? En waarlijk het wordt gevoed ook door een regte beoefening der logica. Ik voor mij althands neem gaarne een handboek der logica (een *essay on human understanding*) ter hand om weêr eens helder voor oogen te hebben de beperktheid der menschelijke vermogens zoowel als de grenzen van ons weten; en breng ik de alzoo op nieuw verkregen uitkomst met mijn religieus gevoel in verband, dan ondervind ik, over dat handboek

der logica heengebogen, juist dezelfde gewaarwording, die mij vervult bij het aanschouwen van den prachtigen sterrenhemel; het is een gewaarwording, die mij doet uitroepen: God, wat zijt Gij groot en wat zijn wij klein!

En dien God zouden wij dagen voor de regtbank onzer rede! Maar gij kunt er ons niet langer van verdenken, als ik u ook nog het volgende zal hebben gezegd:

Gij neemt de wonderen des Bijbels aan, voetstoots; schoorvoetend zelfs de wonderen der R. C. kerk. Ik ben in uw oog een hoogmoedige kritikus. Beide zijn wij door Gods genade godvruchtig. Daar nadert voor ons beiden met langzamen maar zekeren tred, ons gemoed met een zwarten nacht overdekkende, als een benaauwde droom, het lang gevreesde, het in onze gedachte onmogelijke oogenblik, waarop — God spare u de smart! — het lieve kind, dat ons in zijn welluidende, gebroken taal bij den vadernaam noemde, het lieve engeltjen, waarmeê wij gespeeld hebben op onze knie, van ons harte wordt losgescheurd. Gij staat bij uw lieveling, ik bij den mijnen; onze oogen staren op een lijkjen, of het door onzen adem nog te bezielen ware... En gij knielt neêr. — En ik, die even als gij, erkennen moet dat God mij onbegrijpelijk veel smart aandoet, ik daag Hem voor de regtbank mijner rede? Ik vraag Hem rekenschap van zijne daad? Ik murmureer tegen zijn bestuur, dat ik niet billijken kan? Ach, pijnig mij niet langer, maar laat ons zamen nederknielen: wij aanbidden denzelfden God! Hij is groot, niet waar? en wij begrijpen Hem niet.

Dit staat dan vast: als we beide erkennen, dat God werkelijk gehandeld heeft, willen wij beide eerbiedig en geloovig zwijgen.

Zijn wij geene rationalisten in de omstandigheden van het dagelijksche leven, wij wenschen het evenmin te zijn

tegenover de geschiedenis. M. a. w. wij houden het begrip van openbaring vast, omdat wij meenen, dat dit begrip aan een deel der werkelijkheid beantwoordt.

Is er iets dat men eene openbaring kan noemen? Deze vraag, de tegenpartij zal het gereedelijk toegeven, is van zuiver historischen aard. Zij kan aldus nader geformuleerd worden: hoe leert de geschiedenis, dat de kennis der waarheid aan het menschelijk geslacht wordt medegedeeld?

Eer wij die vraag beantwoorden, dient eene korte toelichting vooraf te gaan.

De gemeente niet alleen, ook theologen, vereenzelvigen niet zelden de begrippen die de woorden: bovennatuurlijk en goddelijk, ons vertegenwoordigen. Ook daar, waar men blijkbaar slechts weinig heeft nagedacht over het regt waarmede scheiding tusschen het natuurlijke en het bovennatuurlijke wordt aangenomen, wil men die scheiding evenwel niet prijsgeven; en menigeen, die geheel onbekwaam zou zijn om den wijsgeerigen grond van die scheiding aan te wijzen, wil er toch niet van hooren, dat men het bovennatuurlijke zou mogen ontkennen. Vroeger heeft mij dit dikwerf bevreemd. Ik vroeg mij zelven af, waaraan die liefde voor het bovennatuurlijke, dat mij en anderen zooveel weerzin inboezemt, toch moest worden toegeschreven. Achting voor hen, die deze liefde koesterden, verbood mij hier enkel aan bijgeloof te denken. Hoe werd mij alles helder, toen ik bemerkte dat het bovennatuurlijke bij de meesten van hen, die er sterk aan hechten, niet beteekent wat er in ons wijsgeerig spraakgebruik onder verstaan wordt, maar volkomen gelijkluidend geacht wordt met het goddelijke. Op zich zelve is deze verwarring van denkbeelden volmaakt onverschillig, maar zij wordt gevaarlijk door de gevolgtrekkingen, waartoe zij voert. Is alleen het boven-

natuurlijke het goddelijke, dan is ook het natuurlijke het ongoddelijke. En hier begint de dwaling te heerschen. Nu wordt het leven Gods streng geïsoleerd van het leven der natuur, wel niet in de theorie, maar zeker metterdaad. Het volk komt daar rond voor uit. Veroorlooft eene pastorale herinnering:

Ze was vroom en goed, de herstellende kranke, aan wie de geneesheer een gebruik van vleesch had voorgeschreven, veelvuldiger dan haar ingeteerd fortuintjen haar wou toestaan; vroom en goed, maar hare denkbeelden omtrent voeding waren vreemd. Want toen ik haar het sommetjen ter hand had gesteld, waarmeê zij dagelijks den slagter naar haar woning kon lokken, heette het: al at ik dagelijks drie pond vleesch, dominé! en al had ik een ligchaam dat het goed kon verteren, als God zijn zegen niet gaf, wat zou het baten? «Melieve», luidde mijn verwonderd antwoord, «is het nog niet genoeg? Als God u vleesch geeft en een lichaam dat het verteren kan, welken zegen moet Hij er dan nog bij geven?»

Zoo zijt ge, supranaturalistische theologie, dacht ik bij het heengaan: het vleesch komt van den slagter, wel zeker, en wat van den slagter komt, komt niet van God, dat is zonneklaar! Iets dat men in den winkel haalt, dat men betaalt of ook niet betaalt, dat zou van God komen! Niet mysterieus genoeg!

Zoo zijt ge, supranaturalistische theologie: waart gij ook maar een herstellende kranke!

Nu is het duidelijk, dat als men het natuurlijke op eene lijn stelt met het ongoddelijke, niemand, die geen materialist of atheïst wil zijn, het bovennatuurlijke missen kan. Maar waartoe dit woordenspel? Is het natuurlijke het ongoddelijke, het natuurlijke is er toch. Zoo is er dan iets goeds buiten God, het natuurlijke namelijk. En heeft dit laatste geen wondere krachten en schoone gaven en rijke schatten?

Die krachten, die gaven, die schatten zijn dan insgelijks buiten God! Hoe geheel anders luidt het apostolische woord: uit Hem en door Hem zijn alle dingen; en dat andere: alle goede gave en volmaakte gifte is van boven, van den Vader der lichten afkomende, bij Wien geen verandering is of schaduw van omkeering.

Neen, op ieder gebied, is de natuur heilig en goed. Het ongoddelijke is tevens het tegennatuurlijke. Ook op de volgende wijze laat het zich aantoonen:

Zij, die een bovennatuurlijke orde van zaken aannemen, houden wel in het algemeen het natuurlijke buiten het goddelijke, maar voor de zedelijke wereld zijn zij zelven verpligt tusschen het ongoddelijke of het niet goede en het natuurlijke een onderscheid te maken. Immers: ook zij spreken van natuurlijke deugden. Hieruit zou bij wettige gevolgtrekking voortvloeijen, dat er een drievoudige orde van zaken bestaat: een goddelijke, een natuurlijke, een tegennatuurlijke. Is nu echter iemand bij magte, het onderscheid aan te wijzen tusschen de beide eerste van deze drie categoriën? Wat behoort tot de eerste, dat niet behooren zou tot de tweede? Inderdaad kan men dus slechts van twee categoriën spreken, die men of de goddelijke en de ongoddelijke, of de natuurlijke en de tegennatuurlijke te noemen heeft.

Na deze toelichting keeren wij tot onze vraag terug: hoe leert de geschiedenis, dat de kennis der waarheid aan het menschelijk geslacht wordt medegedeeld?

Zoowel supranaturalisme als rationalisme zijn buiten staat, hier een antwoord te geven. Het supranaturalisme toch berust op onbewezene traditiën; het rationalisme op beweringen, die door de historie nooit gestaafd zijn.

Moet supranaturalisme en rationalisme voor de geschiedenis wijken, de geschiedenis zelve doe ons eene betere beschouwing aan de hand.

Het menschelijk geslacht is uit éénen bloede voortgebragt. Geen uitspraak der heilige Schrift waaraan de wijsbegeerte der geschiedenis zoo van ganscher harte haar zegel heeft gehecht. Wij nemen hier de geschiedenis in den meest algemeenen zin, die aan dit woord mag worden toegekend, de geschiedenis der godsdiensten of der talen bijv. niet uitgezonderd. Moge uit een zuiver physiologisch oogpunt de vraag nog niet zijn uitgemaakt of de geheele menschheid werkelijk geacht kan worden uit een menschenpaar te zijn voortgekomen, dit doet, wel beschouwd, niets tot de zaak die ons thands ter harte gaat en waarvan wij durven verzekeren, dat zij aan geene ernstige tegenspraak meer onderhevig is. Ja, al ware het uitgemaakt dat bijv. de verschillende rassen waaruit de menschenwereld bestaat, een verschillenden oorsprong hebben gehad, nog zouden wij blijven zeggen: het menschelijk geslacht is uit éénen bloede. Want uit een zedelijk oogpunt is de menschheid één. Een en dezelfde geest vervult haar, werkt in haar, openbaart zich door haar. Dezelfde wetten beheerschen overal hare zedelijke ontwikkeling, haar denken, haar gevoelen. De stem der menschelijke natuur spreekt overal waar menschen wonen. Nu half gesmoord, straks fluisterend, eindelijk luide. En wij weten het: overal waar de menschelijke geest een zekeren trap van ontwikkeling heeft bereikt, openbaart hij dezelfde behoeften, een zelfde vreezen, een zelfde hopen.

Op deze waarheid dient alle nadruk te worden gelegd. Er bestaat niet slechts eene verzameling van menschelijke individuën. De aanwezige individuën vormen een geheel. Er bestaat een menschheid.

Wij behoeven ons hier niet in te laten met den ouden strijd, die tusschen nominalisten en realisten gevoerd is geworden. Die strijd liep hierover, of, om bij het gegeven voorbeeld te blijven, alleen aan de individuën een wezen-

lijk bestaan mag worden toegekend, zoodat de vereeniging der individuën, de menschheid, als een bloote klank moet worden aangemerkt, dan wel of de menschheid het wezenlijke is, waarvan de individuën slechts als de tijdelijke en onwezenlijke openbaringsvormen te beschouwen zijn. Wij behoeven ons met dien strijd niet in te laten, niet omdat hij reeds beslecht is; neen waarlijk niet, maar omdat hij vooreerst nog wel niet beslecht zal worden. Wat is het wezenlijke: de individuën of de menschheid? deze vraag is slechts eene ondergeschikte; ondergeschikt namelijk aan die veel algemeenere vraag: wat is het wezenlijke, het bijzondere of het algemeene? Deze vraag nu behelst het grootste en diepste probleem van het menschelijk denken. Zij kan ook zoo worden geformuleerd: welke is de betrekking tusschen de eenheid en de pluraliteit, of hoe komt men van het Eene tot het Vele, zoowel als van het Vele tot het Eene? Deze vraag, hoe dan ook geformuleerd, keert in den grond der zaak terug bij al de problemen, die onzen geest bezighouden en vermoeijen. Zij is het groote mysterie, waarop wij telkens stuiten, en waarvan we dus wel doen met ons voorloopig op eenigen afstand te houden.

De veiligste weg is deze: de eenheid niet aan de veelheid, de veelheid niet aan de eenheid op te offeren; of, toegepast op de zaak die wij thands behandelen, de individuën niet voor het begrip der menschheid, het begrip der menschheid niet voor de individuën prijs te geven. Wie de wezenlijkheid der individuën ontkent, komt met onomstootelijke gegevens der ervaring in strijd; wie niet aanneemt dat de individuën, ofschoon ieder voor zich zelf bestaande en eene afgeslotene persoonlijkheid vormende, toch eene eenheid, d. i. een menschheid uitmaken, moet evenzeer met het getuigenis der ervaring breken.

Na deze geruststellende verklaringen mogen wij herhalen,

dat op het bestaan der menschheid alle nadruk moet worden gelegd. De menschheid heeft eene bestemming. Er is een goddelijk plan, dat zij in hare breede gangen verwezenlijkt. Hare bestemming heeft zij te vervullen. En waaruit zou die bestemming anders gekend worden dan uit hare vermogens? Hare vermogens zijn even zoovele beloften aangaande hare toekomst. Zij moet en zal verrigten hetgeen zij kan verrigten. De zaden, die in haren schoot zijn nedergelegd, zullen ontkiemen. Hetgeen wij tot hiertoe van de geschiedenis leerden, is allezins geschikt die blijde overtuiging te bevestigen.

Staat dit vast, dan is de eerste belangrijke vraag deze: Op welke wijze heeft God de menschheid toegerust met hetgeen zij bezit? Kan ieder lid der menschheid zich in zijn vertrek opsluiten, en daar uit eigen brein en uit eigen gemoed te voorschijn brengen de waarheid, waarbij onze geest en ons gemoed uitsluitend leven? In den grond der zaak beweren dit de rationalisten, ofschoon zij hunne bewering beperken tot de zedelijke en godsdienstige waarheid. Zoo kan, volgens hen, elk mensch zich een natuurlijke godsdienst vormen. De denker behoeft slechts te denken om haar te vinden. Wij zijn van een geheel tegenovergestelde meening. Neen, het is er zeer verre van af, dat elk individu zich zelven genoeg zou zijn; dat de rede van een ieder onzer de hoogste waarheid zou kunnen ontdekken. Er zijn veeleer in de menschheid bepaalde rassen, bepaalde volken, aan wie als het ware een bepaalde roeping is toevertrouwd, de roeping van op een of ander gebied de waarheid te *openbaren*. Waarom gebruiken wij dit laatste woord? Omdat het 't eenigste is, dat met de werkelijkheid overeenkomt. Op welke wijze immers vervullen die rassen of die volken de hun opgelegde roeping? Door middel van groote individualiteiten, groote persoonlijkheden, die in hun midden opstaan,

welke persoonlijkheden, uit zulk een ras of uit den schoot van zulk een volk voortgesproten, zekere waarheden verkondigen. En hoe zijn die groote individualiteiten, — die wij op niet-godsdienstig gebied geniën plegen te noemen — hoe zijn ze tot de ontdekking van die waarheden gekomen? Langs den gewonen weg van menschelijk onderzoek? Geenszins; alleen door hunne genialiteit, alleen door inspiratie of intuitie. Voor deze zeer mysterieuse zaak moet niet een al te bepaalde naam worden gezocht.

Als nu een waarheid door de inspiratie van een genie, zelf bezield door de eigenaardigheid van het volk dat hem voortbragt, ontdekt is, dan wordt zij langzamerhand het eigendom van andere volken al naar gelang van den trap van ontwikkeling, door hen bereikt. Ook dit leert de geschiedenis.

De menschheid heeft een oor en een hart voor muziek. Hoe zal zij tot de ontdekking der muziekale waarheid geraken? Gij en ik, die toevallig geene muziekale geniën zijn, kunnen, ja, hongeren en dorsten naar een harmonie van klanken, naar een mengeling van toonen, waarvan het somtijds zelfs schijnt, alsof de verre en zwakke echo reeds in onze harten weêrklinkt, maar het blijft een hongeren en het blijft een dorsten. Versmachte onze ziele, zij zal in zich zelve niet vinden hetgeen zij zoekt. Maar Gode zij dank! er leeft in de menschheid een ras, en in dat ras een volk, en in dat volk genialiteiten op het gebied der toonen. Dat ras is het jafetische, dat volk het germaansche, die geniën een Bach, een Haydn, een Beethoven, een Mozart. Hebben deze geniën zulke uitstekende muziekale conservatories bezocht, of ten gevolge van lange en moeielijke studie harmonische combinatiën gevonden, die ons oor streelen? O neen! God heeft hun een lied in de ziele gegeven. En ziet, het was het lied, dat we zochten; en allen, uit Rusland, uit Frankrijk,

uit Engeland, uit Holland vloeijen we zamen. Hoe weinig hebben wij onderling gemeen; hoe scherp staan onze nationaliteiten tegenover elkander! Eerst begrijpen wij niet wat de componist gewild, gevoeld, bedoeld heeft; eerst zijn wij ongeloovig en hard van harte, maar langzamerhand: daar gaan de ooren en het gemoed ons open, en als Mozart ons toespreekt roepen wij als eenig man: dat is de waarheid!

Is dit niet de getrouwe beschrijving van hetgeen in de werkelijkheid plaats grijpt? En indien in dat kleine verachte Saltzburg die Wolfgang Mozart niet geboren was, die op twaalfjarigen leeftijd reeds de muziekale schriftgeleerden van zijn tijd kon ondervragen; die in de hoofdstad, in Weenen, geen opgang maakte; die in Parijs niet begrepen werd; die door een lid der hoogere geestelijkheid, in wiens dienst hij als organist was getreden, gelast werd met dienstboden en knechts in de gaarkeuken te spijzen; die in een zijner brieven aan zijne zuster schrijven moest: ach had ik hier één ziel om mij te begrijpen; indien, zeg ik, in dat verachte Saltzburg die Wolfgang Mozart, door Cimarosa en anderen aangekondigd, niet geboren was, de hoogste waarheid in de muziek ware nog niet gevonden. Nog zouden we rondtasten in den blinde en welligt door iederen wind van leering van valsche profeten, als Berlioz en Richard Wagner, meêdoogenloos worden omgevoerd.

Hetgeen ik nu van de muziek heb gezegd, laat zich herhalen met betrekking tot menig ander gebied. Neem de Jonische revelatiën weg, wat is onze aesthetiek? Sluit de Romeinsche gehoorzaal, wat is onze regtswetenschap? Verbreek het penseel van Italië en de Nederlanden, waar is onze schilderkunst? Laat Engeland en Amerika in de zee verzinken, wat blijft er van onze industrie? Overal schijnt de ontdekking van het hoogste waartoe de mensch

komen kan onafscheidelijk verbonden aan de vermogens die aan bepaalde rassen, in die rassen aan bepaalde volken, in die volken aan bepaalde geniën geschonken zijn. Brittannia zij zoo magtig als ze wil met hare werktuigen; harer is noch de magt der toonen noch de magt der kleuren! En wie gevoelt niet dat het voorafgaande ons regt zou geven, met dergelijke tegenstellingen voort te gaan. Zij leeren ons, dat wij als individuën, hoe uitstekend ook onze gewone vermogens kunnen zijn, niets zouden wezen, wanneer wij niet geluisterd hadden naar hetgeen geniën, uit een zeer bepaald volk voortgesproten en nergens anders te vinden, ons op verschillende terreinen hadden geopenbaard.

En zou nu alleen het gebied der godsdienst een uitzondering maken? Onmogelijk... hoe lang men zich op dit gebied ook hebbe schuldig gemaakt aan den onzin van te gelooven en waarde te hechten aan een zoogenaamde natuurlijke godsdienst, ook hier moet eindelijk de geschiedenis spreken. De geschiedenis, ja, want zij alleen maakt een einde aan de ongerijmde tegenstelling tusschen supranaturalisme en rationalisme. De geschiedenis, ja, want zij toont ons, dat even als een natuurlijke muziek, een natuurlijke schilderkunst niet de moeite waard zou zijn, dat wij er ooren of oogen voor hadden, even zoo een natuurlijke godsdienst het flaauwste, het ellendigste moet zijn, dat men zich denken kan. Van krankzinnigheid zoudt gij hem beschuldigen die Griekenland doorrende om in China zijne lessen van aesthetiek te zoeken; wat dunkt u dan van hem, die het ras, het volk, de geniën, door God op religieus gebied ons gegeven, verwaarloost, om uit de povere rede eenige kleurlooze denkbeelden omtrent God bij elkander te garen, die zelfs oorspronkelijk het eigendom der rede niet verdienen te heeten?

Maar zijn wij dan, als de orthodox-supranaturalistische beschouwing wegvalt, op godsdienstig gebied nog begiftigd met het voorregt eener openbaring? Ongetwijfeld. Het Semietische ras heeft op dit gebied dezelfde roeping als het Jafetische op het gebied van kunst, wijsbegeerte en wetenschap.

Dat ras heeft ons namelijk het Joodsche volk geschonken. En dat volk heeft ons de godsdienst geopenbaard. Men zal toch wel het Christendom, als de edelste vrucht van het Jodendom, niet van dit laatste willen afscheiden. De God van Abraham, van David, van Jesaja, de «God en Vader van onzen Heer Jezus Christus», Hij is de ware God van het menschelijk hart, de God Dien wij aanbidden, Dien wij liefhebben kunnen. En dien God, uw rede noch de mijne heeft Hem gevonden, en het volk, dat Hem het eerst aanschouwd heeft, is niet ter schole gegaan bij de wijsgeeren. Van geen ontologisch, geen kosmologisch, geen physiko-teleologisch argument heeft het ooit geweten of gehoord. Noem de bron waaruit zij hunne kennis geput hebben genie, inspiratie, openbaring; de naam zal tot de zaak weinig afdoen, zoolang dit tusschen ons vast staat, dat onze zwakke rede part noch deel heeft aan het uitvinden van het heilrijkste goed en den grootsten schat der menschheid.

Men zou zich ongetwijfeld in deze voorstelling gemakkelijker kunnen vinden, indien men ophield met het gebied der godsdienst van ieder ander gebied des geestes te isoleeren. Het godsdienstig leven en het deelgenootschap daaraan dankt men aan God, en de dankbaarheid des eenvoudigen begrijpt dàt iets zoo heerlijk, zoo uitnemend, zoo vertroostend als de godsdienst onmiddellijk d. i. langs bovennatuurlijken weg den mensch geschonken moet zijn. Ik wensch waarlijk bij den eenvoudige in dankbaarheid niet achter te staan; toch kan ik zijne gevolgtrekking

niet mede maken, en wel omdat ik geleerd heb, God voor nog meer te danken dan waarvoor de eenvoudige Hem het offer zijner erkentelijkheid brengt. Het rijk, het onuitsprekelijk genot dat kunst en wetenschap mij schenken, ook dat wensch ik terug te brengen tot mijn Hemelschen Vader. De schoonheid, de intellectuëele waarheid, het besef van beide: het is mij onmogelijk niet aan te nemen, dat ook dit mij van God toekomt, even middellijk of even onmiddellijk als de vroomheid; het is mij onmogelijk te gelooven, dat God de menschheid, wat hare aesthetische en verstandelijke ontwikkeling aanbelangt, nagenoeg — zoo als de supranaturalistische voorstelling het eigenlijk medebrengt — nagenoeg aan haar zelve zou hebben overgelaten. Had Hij ons aan ons zelven overgelaten — ik moet mij wel van deze spreekwijze bedienen, — d. i. waren wij genoodzaakt ten dezen opzigte alleen te werken met de gewone vermogens, die ieder onzer in het algemeen bezit, waar zouden we thands zijn, hoe kleurloos zou ons leven wezen, wat zou er, in den hoogsten zin des woords, te genieten vallen? Armzalig ware onze geestelijke toestand, zeer armzalig. Maken wij dus uit een formeel oogpunt geen onderscheid tusschen het gebied der godsdienst en ieder ander terrein, waarop de menschelijke geest vermogens ter ontwikkeling ontvangen heeft; is altijd het kostbaarste, het uitnemendste in reeds omschreven zin door goddelijke openbaring ons deel geworden, dan is er aan de eene zijde geen reden om alleen met betrekking tot de godsdienst van eene bijzondere openbaring Gods te gewagen, maar ook aan de andere zijde geen grond om ons van een rationalisme te beschuldigen, dat wij, als door de geschiedenis onbepaald gewraakt, ten eene male verwerpen.

Wij hebben met deze beschouwingen den voet gezet op een nog weinig betreden terrein, waarop wij voor 's

hands met indicatiën en analogiën ons tevreden moeten stellen. De psychologie is nog slechts eene stamelende wetenschap en zoolang dit het geval is, zal het genie en al wat den onnaspeurlijken oorsprong en werking van het genie betreft iets zeer geheimzinnigs voor ons blijven. Wij kunnen het bestaan, de kracht, de beteekenis, den invloed van het genie constateeren: veel verder kunnen wij nog niet gaan. Veel blijft hier dus nog onverklaard. Maar een gebrekkige verklaring spoort aan tot grondiger onderzoek, en is in ieder geval beter dan in het geheel geene verklaring. En dat de supranaturalistische opvatting der goddelijke openbaring niets hoegenaamd verklaart, ja dat zij zelfs geen begrip aan onzen geest mededeelt, hetwelk een historisch onderzoek kan doorstaan: wij mogen het zonder eenige aanmatiging als eene uitgemaakte zaak beschouwen.

Door hetgeen wij nu in het midden hebben gebragt, is het bijna overbodig geworden opzettelijk uiteen te zetten, dat wij het gezag van den bijbel blijven eerbiedigen en dat met volle overtuiging.

Het mag bijna twee jaren geleden zijn, dat de *Times* eene ongeteekende, maar voor mij op inwendige gronden waarschijnlijk van de hand van Macaulay afkomstige, beoordeeling heeft opgenomen van een werk getiteld: Homerische studiën, en geschreven door Engelands welbekenden staatsman Gladstone. Die beoordeeling, waaraan twee zeer uitgebreide artikels werden gewijd, heeft mijne aandacht getrokken, omdat zij mij het bestaan deed vermoeden eener volkomene parallel tusschen de litterarische lotgevallen der homerische poësie en die van den bijbel. Eén punt van overeenkomst althands stelde die beoordeeling onwillekeurig boven alle bedenking. Zij berigtte ons namelijk dat Gladstone Homerus vurig

bewondert, om zijne onvergelijkbare poësie, zult gij meenen? Nu ja, maar dit zegt veel te weinig voor zulk een vurigen bewonderaar. Neen, Gladstone tracht aan te toonen en heeft, in zijne eigene schatting, bewezen dat niet alleen het epos van den Griekschen zanger onovertroffen moet heeten als epos, maar dat bovendien de redevoeringen, die er in voorkomen, modellen van welsprekendheid; de krijgsplannen, die er in ontwikkeld worden, wetgevende meesterstukken van strategie; de geographische en kosmologische denkbeelden, die men er in aantreft, voor geen verbetering vatbaar zijn: kortom, dat de verzen van Homerus voor de beoefenaren van iedere wetenschap een onfeilbaar *vademecum* behooren te wezen. Ik spreek gedurig van Homerus, daar de geest van Gladstone mijn schrift verscheuren zou, bijaldien ik in twijfel durfde trekken, dat Homerus zelf van begin tot het einde de Ilias en de Odyssee eigenhandig heeft geschreven.

Men begrijpt met welk doel ik deze litterarische herinnering ter tafel breng. Het is goed te bedenken, dat dezelfde soort van bewondering, die sommigen den bijbel toedragen, evenzeer voor een profaan geschrift wordt betoond. Hoe meer toch zulk een bewondering tot een dikwijls wederkeerend zielkundig verschijnsel wordt herleid, hoe meer zij, ik zou bijna zeggen, haar *prestige* verliest.

Ook den bijbel heeft men willen maken tot een leerboek voor de beoefenaren van iedere wetenschap. Het was niet voldoende dat hij als de oorkonde werd erkend van de openbaring der ware godsdienst, hij moest tevens bijv. als historisch geschrift onfeilbaar en onovertroffen heeten; ja elke wetenschappelijke notie, ook maar terloops er in aangeroerd, als wetgevend beschouwd worden. Aan zulk eene overdrijving heeft men zich schuldig gemaakt en het bijna natuurlijk gevolg er van is geweest:

een betreurenswaardige minachting van den bijbel.

Gewis, die overdrijving laat zich ten opzigte van de heilige Schrift beter regtvaardigen dan tegenover de gedichten van Homerus. De indruk, door de boeken van O. en N. T. te weeg gebragt op ieder goedgestemd gemoed, is zoo groot; de zegen, dien de lezing dier boeken ons nog gedurig doet ondervinden, zoo uitnemend, dat slechts eene onbegrensde waarheidsliefde ons hier tegen overdrijving kan vrijwaren. Het natuurlijke, het verklaarbare zelfs eener overspannen ingenomenheid met den bijbel wensch ik thands evenmin te miskennen als vroeger, toen ik schreef: 1)

«De bijbel is ons dierbaar geworden, dierbaar als de ouderlijke woning. Wij zijn in den bijbel opgevoed; wij hebben er ons altijd zoo gelukkig, zoo rustig in gevoeld. Nog wordt door dat boek ons geestelijk leven gevoed en onderhouden. In die woning klinken de stemmen van ons voorgeslacht, dat geleden heeft, geweend en gehoopt als wij. Aan den wand dier woning vinden wij de portretten opgehangen van de voorvaderen onzer vroomheid. Hier is Abraham onder de schaduw zijner tente, ginds is Joseph, onder de vleugelen van zijn kuischen schutsengel veilig; ginds grijpt David naar de harp om van zijn Herder te zingen, die het ook ons immers aan niets laat ontbreken. Daar wandelen wij de welbekende galerijen der ouderlijke woning door; hier treft ons het liefdevol oog van Johannes, daar de aandoenlijke traan van Petrus, ginds de majesteit van Paulus. En al gaande weten wij, dat er overal voetstappen liggen van den Heiland. Hier staat nog een woord aan den wand geschreven, dat in de pijnlijkste ure ons heeft getroost en bemoedigd; daar ontcijferen wij nog een spreuk, die wij aan de knieën

1) Godgel. en wijsgeerige opstellen, I, blz. 206, 1857.

onzer moeder hebben geleerd. Neen, laat ons ook hierin eerlijk zijn en zeggen wat wij in ons vinden: wij hebben den bijbel lief, lief als onze ouderlijke woning, lief omdat het ons toeschijnt alsof geen enkel zonnestraaltjen door de mistige wolken breekt, als wij bij het morgengebed niet door een dier goede woorden der Schrift zijn verkwikt en versterkt. Zullen wij ons dan groot houden, alsof die bijbel ons niet van nabij bestond? Zullen wij dan niet erkennen, dat het ons eenige, welligt veel moeite en strijd heeft gekost, vóór wij objectief konden beschouwen die ouderlijke woning, waarom vreemden ons uitlachten, daar wij haar zoo mooi vonden? Immers niet; maar zal dit teeder en heilig gevoel niet tot ijdele sentimentaliteit overslaan, zoo moeten wij onze ouderlijke woning toch eindelijk eens objectief beschouwen..... Wat wij wilden aantoonen is dit, dat de liefde voor het Evangelie wel zeer verklaarbaar uitwerkt, dat wij niets ten nadeele van het Evangelie kunnen hooren, maar dat de onpartijdige onderzoeker dien weêrzin toch te boven moet komen, zal zijn onderzoek rustig zijn."

Evenwel, dat liefde met eene objectieve beschouwing van het geliefde voorwerp kan zamengaan, dat wordt juist door velen in twijfel getrokken. Ten onregte. De kritiek vernietigt geenszins de bewondering, maar verplaatst het standpunt, waarvan de bewondering behoort uit te gaan. Wij zoeken bij Homerus geene lessen van welsprekendheid, krijgskunst of aardrijksbeschrijving; toch verkwikken wij ons aan zijne goddelijke zangen. Wij noemen Bilderdijk niet langer *facile princeps* op ieder gebied en hebben zelfs de aanmatiging van te beweeren dat hij verzen heeft gemaakt, waaronder wij onzen naam niet zouden willen plaatsen: toch waarderen wij in hem een dichtervorst, die welligt alleen door zijn onmiddelijken opvolger, thands helaas! ons ontvallen, overtroffen is geworden. Macaulay's

voorstelling van Willem III noemen wij partijdig; toch klopt ons hart van liefde en bewondering voor dien grooten Stadhouder en Koning; en — om van deze voorbeelden tot ons eigenlijk onderwerp terug te keeren — wij houden Tacitus voor een grooter historieschrijver dan den auteur van de Boeken Samuël of van het eerste Evangelie; maar dit neemt niet weg, dat wij liever bij Mattheus dan bij Tacitus onze stichting zoeken.

Is het Joodsche volk het openbaringsvolk op religieus gebied, hoe zouden wij dan niet met innige belangstelling bezield zijn voor Israëls nationale letterkunde. Moet de geest van een volk niet uit zijne litteratuur worden gekend? En welken geest wenschen wij eerder te kennen en in ons op te nemen dan den geest dier uitnemende vromen, wier uit- en inwendig leven ons in de bijbelboeken zoo treffend geteekend wordt? Onze geschiedkundige kritiek, tot welke negatieve resultaten zij ook moge leiden, kan onmogelijk onze ingenomenheid met den bijbel doen verflaauwen.

Dat boek, wonderen heeft het inderdaad verrigt, daar het de uitdrukking behelst van het meest frissche en gezonde religieuse leven, dat ooit een menschelijken boezem heeft vervuld. Kritiseer dien bijbel naar hartelust, mits met verstand, gevoel en smaak, uwe bewondering voor het goddelijke boek kan er slechts door klimmen. Die naïve karakterschetsen, die prachtige en teedere psalmen, die stoute en toch zoo aandoenlijke taal der profetie, die onovertroffen redenen van Christus, die liefdevolle vermaningen der Brieven, die roerende beschrijvingen der Apocalypse: niets verhindert ons ze te waarderen, ze ons toe te eigenen en God te danken, dat Hij ons op den eenzamen weg des levens dat oude, trouwe boek gelaten heeft, dat een woord heeft voor elken strijd, voor elke smart; dat zoo ernstig wekt, zoo vriendelijk trekt; den jongeling een licht, den

grijsaard een steun; het brood der sterken, de melk der zwakken; allen een godsgeschenk!

Een logen moet zij dan heeten die lasterlijke bewering, dat de kritische beschouwing des bijbels onze liefde verminderen zou voor de heilige Schrift. Toen ik een kind was had ik den bijbel reeds lief, als een kind; nu ik een man geworden ben heb ik te niet gedaan hetgeen eens kinds was en heb ik den bijbel lief als een man: wie, die gevoelt en nadenkt, zal het niet met mij getuigen?

De vraag, die thands voor de hand ligt, is deze: *welk* gezag moet voortdurend aan den bijbel worden toegekend? De beantwoording dezer vraag zal tevens doen uitkomen hoe weinig wij geneigd zijn, het Christelijk Godsbegrip en de geheel eenige waarde van den persoon van Christus prijs te geven.

De bijbel, die ons de godsdienst van Israël en van Christus doet kennen, is norma op het gebied van het religieuse leven. Ziedaar de stelling, waarvan wij al de wettige gevolgtrekkkingen tevens aanvaarden.

Geen boek kan op eenig gebied wetgevend zijn, dan op voorwaarde van zich te kenmerken door een ongemeene superioriteit op dat terrein, waarop het de wet wil stellen. De vraag of de bijbel norma kan zijn, hangt dus af van eene andere vraag; deze namelijk: is er een gebied waarop de superioriteit des bijbels onloochenbaar is?

Moet deze superioriteit gezocht worden op het gebied der geschiedenis? Munt het Boek der Boeken uit in de wijze waarop het ons met het verledene bekend maakt? Ik meen van neen.

Moet deze superioriteit gezocht worden op het gebied van eenige menschelijke wetenschap, van physiologie, astronomie, chemie? Ik meen van neen.

Zij moet blijkbaar gezocht worden op het gebied van

het zedelijk-religieuse leven, waarop de bijbel ontegenzeggelijk primeert, zoodat in dit opzigt het uitnemendste werk door den bijbel in de schaduw gesteld wordt of, zoo het onze aandacht blijft trekken, van den bijbel alleen al zijne kracht en geur ontleent.

Het is dus niet meer dan natuurlijk dat Israëls letterkunde met betrekking tot ons zedelijk-godsdienslig leven normatief gezag heeft en behouden zal, zoolang er geen andere letterkunde bestaat waarin een hooger zedelijk-godsdienstig leven tintelt, dan hetgeen het eigendom is geweest van de uitnemendsten van Abrahams geslacht.

En of hier het hoogste religieuse leven werkelijk tintelt, is een kwestie — van godsdienstig gevoel en van goeden smaak.

Is het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel het oorspronkelijkste, het innigste, het zuiverste godsdienstig gevoel, dat zich denken laat, dan moeten ook de uitingen van dat gevoel, zoowel als de voorstellingen die er niet toevallig, maar noodzakelijk mede zamenhangen, als wetgevende door ons aangemerkt worden, even als de weltige uitingen van het duitsche muziekale gevoel op het gebied der muziek normatief verdienen te heeten.

De voorstelling nu die met het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel noodwendig en onafscheidelijk zamenhangt, ja die daarvan de onmiddellijke vrucht is, noemen wij het Christelijk-theïstisch godsbegrip; een uitdrukking die wij behouden, ofschoon wij toegeven en zelfs herhaaldelijk hebben aangetoond dat hier van een gods*begrip*, in den streng wijsgeerigen zin des woords, geen sprake kan zijn.

Dat Christelijk-theïstisch godsbegrip wordt door onze religieuse vatbaarheid als het hoogste erkend, wordt mitsdien het onze; of ons wijsgeerig denken het aannemelijk achte of niet. De wijsbegeerte toch heeft hier voor-

loopig geen regt van spreken en wel om de volgende reden:

Hoe is het Israëlitisch-Christelijk godsbesef (dit is juister) in de wereld gekomen? Enkel door de kracht, door de inspiratie van het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel, geenszins ten gevolge van wetenschappelijke ontdekkingen, noch ook van een of ander wijsgeerig betoog. Mogt ik mij zoo uitdrukken, dan zou ik zeggen: het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel heeft het zonder de wijsbegeerte afgedaan; het heeft het ware monotheïsme gevonden, ontwikkeld, en als 't ware ruimer gemaakt, de menschheid langzamerhand aan dat monotheïsme doen gelooven, geheel en al buiten de wijsbegeerte om. Deze heeft dus over het Christelijk-theïstisch Godsbesef niets te zeggen; zij mag het regtvaardigen, als zij kan. Moet haar onvermogen in dezen blijken, des te slimmer voor haar.

De openbaring, door het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel ons geschonken, mogen wij dus niet onbepaald onderwerpen aan de uitspraken van onze rede, aangezien onze rede op godsdienstig gebied hare superioriteit nog nooit heeft getoond, ja niets heeft verrigt, waardoor zij in dezen haar tribunaal kan doen eerbiedigen. Is het niet — in 't voorbijgaan zij het gezegd — opmerkelijk, dat de eenige wijsgeer die schijnbaar door middel zijner rede een godsdienstige niet-Christelijke wereldbeschouwing heeft voortgebragt, Spinoza, zelf een zoon van Israël is geweest?

Klemt onze bewijsvoering, dan verliezen alle rationalistische argumenten tegen het Israëlitisch-Christelijk theïsme hun kracht. Klemt onze bewijsvoering, dan mag er ook de grootste waarde aan worden gehecht, daar zij alleen — bedrieg ik mij niet — ons uit de armen van het pantheïsme redden kan, welk pantheïsme onlangs zeer

te regt een verzwakking van het Godsbegrip werd genoemd. 1)

De eenige eisch derhalve, die aan het Israëlitisch-Christelijk theïsme gesteld mag worden, is deze: niet dat het zich voor onze rede legitimeere, maar dat het een voorstelling zij volkomen adequaat aan den inhoud van het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel, en bevredigend voor onze eigene religieuse behoeften. En wie twijfelt er aan, of deze eisch is volkomen vervuld?

Hieruit vloeit tevens voort: dat de latere Christelijke voorstellingen, niet enkel door het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel, maar door dat gevoel in naauwe vereeniging met een later zuiver wijsgeerig streven voortgebragt (triniteit, logosleer, enz.) het reeds omschreven normatief karakter, dat aan de zuiver Israëlitisch-Christelijke voorstellingen toekomt niet kunnen bezitten.

En almede vloeit uit het aangevoerde voort, dat elke voorstelling, die met het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel wel facto of empirisch, maar niet noodwendig zamenhangt, evenmin normatief gezag kan hebben.

Vraagt men nu naar welken objectieven maatstaf wij beoordeelen, of eene voorstelling met dat gevoel al of niet in noodzakelijk verband staat, zoo behoeven wij met het antwoord niet verlegen te zijn. Het godsdienstig gevoel of, wil men, het religieuse leven was, wij zagen het, bij Israël vrucht eener openbaring, d. i. niet verkregen door het gebruik van die gewone vermogens, die ons allen ten dienste staan. Welnu, iedere voorstelling, die niet uitsluitend krachtens die openbaring in het leven is geroepen; iedere voorstelling, tot welker vorming ook nog andere

1) Zie «Een Woord van Toelichting,» blz. 13 van Ds. Chantepie de la Saussaye, onder den invloed van wiens geschriften — wien kan het ontgaan? — verscheidene mijner meeningen of gaandeweg gewijzigd of tot betrekkelijke rijpheid gekomen zijn.

factoren hebben medegewerkt dan die openbaring, kan zich niet met Israëls religieus leven in noodzakelijk en onafscheidelijk verband bevinden.

Met Israëls godsdienstig leven hing bijv. zamen eene bepaalde wereldbeschouwing, eene supranaturalistische namelijk; daar echter in deze beschouwing niet enkel God, d. i. de onmiddellijke inhoud van het godsdienstig gevoel, maar ook buitendien de wereld, voorwerp van waarneming en nadenken, opgenomen was, kunnen wij haar niet wetgevend noemen, niet verpligtend voor ons denken. Op het gebied van het denken zoowel als op dat van natuurkundige studie, stond Israël niet boven, maar beneden andere volken.

Met Israëls godsdienstig leven hing bijv. zamen eene bepaalde beschouwing der geschiedenis, een teleologische en nationaal-particularistische namelijk; daar echter in deze beschouwing niet enkel God, d. i. de onmiddellijke inhoud van het godsdienstig gevoel, maar ook buitendien de gegevens der geschiedenis, voorwerp van waarneming en nadenken, opgenomen waren, kunnen wij haar geen gezag toekennen. Op het gebied der geschiedkundige studie, stond Israël niet boven, maar beneden andere volken.

Hetgeen wij nu langs zuiver geschiedkundigen weg hebben aangenomen, het zedelijk gezag namelijk van het Christelijk-theïstische godsbesef, als zijnde de schepping van een volk, waaraan op religieus gebied groote superioriteit moeielijk kan ontzegd worden, het wordt nog vaster in onze overtuiging, daar onze eigene diepste levenservaring er voortdurend haar zegel aan hecht. De «God en Vader van onzen Heere Jezus Christus» is de God Dien ons hart heeft gevonden, voor Wien ons hart klopt, Wien wij aanbidden, aan Wien wij ons toevertrouwen, met Wien wij in persoonlijke en zeer werkelijke

gemeenschap zijn getreden; en Hij is geen ander dan Dien David zijn Herder, zijn Rotssteen, zijn Hoogst en Eeuwig Goed heeft genoemd; geen ander dan van Wien de profeet heeft getuigd dat Zijne liefde die eener moeder voor haar zuigeling overtreft. Onze redeneering schept zich beurtelings een God op verren afstand of een schijngod, die Zelf geen persoonlijkheid bezit; maar daarbij blijft ons harte koud, ons leven onveranderd, onze knie ongebogen. Zoo menigmaal wij waarlijk gelooven en aanbidden, geven wij ons over aan Hem, aan Wien de oud-geloovigen van Oud en Nieuw Verbond hebben vastgehouden als ziende den Onzienlijke.

Laat ons nu evenwel eerlijk zijn en dankbaar. Door wien is dat religieuse leven, eens het uitsluitend eigendom van Israël, gemeen goed der menschheid geworden? Aan wien hebben wij het te danken, dat het burgerschap Israëls ook aan de Heidenen werd verzekerd? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn, en hier moet blijken de geheel eenige waarde en beteekenis van den persoon van Christus.

Wij zagen dat Israël geen zedekundig of godsdienstig stelsel heeft uitgevonden, daar men veeleer bij het Joodsche volk een volslagen gemis opmerkt van al wat zweemt naar een wijsgeerige ontwikkeling. De openbaring, waarvan Israël de tolk mag heeten, bestaat uitsluitend in zijn zedelijk en godsdienstig *leven*. Wij hebben bij Israël te zoeken, niet de ware en absolute gods*kennis*, maar de ware en absolute gods*dienst*. Die religie, die de waarheid is voor het menschelijk gemoed: Abrahams nageslacht heeft haar in zijne uitnemendste vertegenwoordigers gekend, bezeten, ten toon gespreid.

Nooit volkomen evenwel. Israëls geloofshelden, hoe uitnemend ook, konden *de* religieuse waarheid nooit ten

volle met hun inwendig leven vereenzelvigen. Om twee redenen niet. Zij bleven onvolmaakte, zondige menschen; met al het voortreffelijke, dat zij van hunne nationaliteit ontleenden, namen zij insgelijks het particularisme over, dat hun volk eigen was.

Dies waren ze slechts profeten van hem, die komen zou. En hij is gekomen, de heilige bij uitnemendheid, wiens blik door geen nationaal particularisme verontreinigd is geworden; hij, in wien al de krachten van zijn volk hebben geleefd, maar die aan de kleingeestigheid van zijn volk ten eenemale vreemd is gebleven.

Deze was de Christus. Israëliet bij uitnemendheid, kon hij daardoor reeds noch een wijsgeer, noch een zedeleeraar zijn, evenmin als Abraham, David of Jesaja. Alle historische zin moet ons ontbreken, om hem zelfs in de verste verte met Socrates of Plato op ééne lijn te stellen. Gelijk het de vraag niet is, wat Israël geleerd heeft, maar alleen wat Israël geweest is, zoo kan het evenmin de vraag wezen welk godsdienst-stelsel, welke zedekundige voorschriften Christus ons heeft medegedeeld, maar insgelijks uitsluitend wat Christus geweest is. Op het karakter, op het eigenaardige van zijn persoonlijkheid komt dus voor ons alles aan.

Die persoonlijkheid leeren wij kennen als een met den Vader; als levende in het bewustzijn dat Gods geboden niet zwaar zijn; als doordrongen van de overtuiging dat alleen in volstrekte zelfverloochening en grenzenlooze liefde de zedelijke kracht des menschen moet worden gezocht; als met geestdrift bezield voor één groot levensdoel: de vestiging van het koningrijk der Hemelen. Die persoonlijkheid leeren wij kennen als in een schoone en levende harmonie vereenigende hetgeen elkander pleegt uit te sluiten: mannelijken moed en vrouwelijke teederheid; het hoogste spiritualisme en volstrekten afkeer van alle

ascetische onnatuurlijkheid; een koninklijk gezond verstand en een aandoenlijken weemoed van levensbeschouwing. In den persoon van Christus toch — ik ga voort met de schoone woorden aan te halen van mijn vriend Ds. Busken Huet — is opgetreden en uit hem heeft gesproken een zoo eerbiedige gemeenzaamheid met God en een zoo grenzenlooze liefde voor de hoogste belangen der menschheid; een zoo verheven onpartijdigheid en een zoo bewonderenswaardige angstvalligheid; zulk een vrijgevigheid en zulk een naauwgezetheid, zulk een ruimte en zulk een ernst, zulk een wijsheid, zulk een overleg, zulk een geloofsvertrouwen, zulk een deernis, zulk een edelmoedigheid, zulk een barmhartigheid, dat.... geenerlei blindheid van verstand of hart het licht der in hem aan de kim verrezen zon bij mogelijkheid kan blijven ontkennen of verduisteren.

Deze persoonlijkheid mogt dus met het volste regt getuigen: Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door mij. Immers dat God-menschelijk karakter dat in Israël, ofschoon daar nog door blijvende zonde en onvolmaaktheid onderdrukt, reeds zulke lichtende vonken uitschiet, in den persoon van Christus treedt het te voorschijn met vollen luister. Het woord dat bij God was en God was, het woord dat in psalmisten en profeten te vergeefs zijn volkomene uitdrukking zocht, in Christus heeft het zich belichaamd, in hem is het vleesch geworden; of, hetgeen hetzelfde is, de volkomene religie, het waarachtig God-menschelijke was met zijn inwendig leven één. En welke gebrekkige historieschrijvers de Evangelisten in ons oog ook mogen zijn, of liever: hoe weinig scherp hun het onderscheid voor den geest hebbe gestaan tusschen waarheid en werkelijkheid; m. a. w. hoe onkritisch — Goddank, trouwens — ze ook in de levensbeschrijving van Christus te werk zijn gegaan: het historisch beeld dier

ongeëvenaarde persoonlijkheid geven ze ons in breede en voldoende trekken weder en men moet al zeer gebrekkig bekend zijn met het gebruik, dat ook van legenden in de historische studie gemaakt wordt, om zich niet door de herhaalde lezing en bestudering der Evangeliën die persoonlijkheid aanschouwelijk te kunnen voorstellen, van wie geschiedenis en traditie nooit anders dan goed hebben gesproken.

Wagen wij het niet, het mysterieuse in die wondere persoonlijkheid weg te redeneren. Is reeds in het algemeen de genialiteit op ieder gebied voor ons nog een gesloten geheim; is de eigenaardigheid meer in het bijzonder van Israël — in aanmerking genomen de geringe beschaving zoowel als de afwezigheid van alle wijsgeerige ontwikkeling bij dat volk — een ondoorgrondelijk raadsel; werd daarenboven — hetgeen waarlijk niet weinig zegt — de profeet van Nazareth, met wien zijne discipelen gegeten en gedronken hadden, zoodanig reeds voor het bewustzijn zijner eerste volgelingen getransfigureerd als uit het Evangelie van Johannes en uit de brieven van Paulus blijkt het geval te zijn geweest; is de indruk door dien profeet te weeg gebragt, korten tijd na zijn verscheiden, reeds zoo buitengemeen groot dat de logosleer, die toen de diepste geesten bezig hield, zich terstond aan hem heeft vastgehecht: dan staat de onpartijdige onderzoeker stil en «de Christus was maar een gewoon mensch» is hem een wanklank. Theanthropos! roept hij uit, en ofschoon die uitdrukking wel geene logische analyse velen kan, is zij hem in hare geheimzinnigheid aannemelijk, om Dien te beschrijven, wiens uitnemendheid ons bekrompen verstand verre te boven gaat.

Hem zouden wij dan willen ruilen tegen eenige koude, zedekundige voorschriften! Maar dan moesten wij aan onze geheele historische beschouwing van de ontwikkeling

en opvoeding des menschdoms ontrouw worden en vergeten dat die ontwikkeling, dat die opvoeding alleen door rassen, door volken, door persoonlijkheden geschiedt. Wij zijn er veeleer diep van doordrongen, dat de Christelijke waarheid onder geene abstrakte formule te brengen is; dat men haar aanschouwen moet, in hare eigenaardige nuanceering, gelijk zij door Christus levende werkelijkheid is geworden. Welnu, daar is een geest, waarvoor gij geen kwalificatie kunt vinden: het is niet de Joodsche geest, het is niet de Grieksche geest, noch ook die beide vereenigd, maar het is de geest van Christus. Daar is een levensbeschouwing: ze is niet de Semietische, niet de Hellenistische, zelfs niet de Germaansche; ze is de levensbeschouwing van Christus. En om dien geest in ons op te nemen, en om ons die levensbeschouwing eigen te maken, daarvoor, wij gevoelen het, is het noodig dat Christus in ons leve, dat wij eene plante met hem worden, in een woord dat wij in hem gelooven, d. i. zijne persoonlijkheid voor de normatieve waarheid houden op het hoogste en heiligste gebied des levens. En dit — wij gevoelen het evenzeer — moet onze bekeering zijn: niet dat wij met behulp onzer rede ons langzaam modelleeren naar een of ander zedekundig voorschrift, maar dat Christus een gestalte in ons verkrijge, zoodat wij geheel uit zijn geest denken, gevoelen, spreken en handelen.

Schouderophalend kunnen wij dus slechts de poging opnemen van sommigen in onzen tijd, die, met de geschiedenis brekend, den Christus ter zijde willen stellen en ons spottend vragen of wij, gelijk van de gemeenschap van Christus, zoo ook van de gemeenschap van Camphuysen gewagen. Nu ja, als Camphuysen een persoonlijkheid blijkt te zijn die een geheel oorspronkelijke en daarbij onvergelijkbare Gods-, wereld- en levensbeschouwing in zich resumeert, dan zullen wij ook naar zijne gemeen-

schap verlangend uitzien. Weet men dan niet hoe zeer groote persoonlijkheden zich juist hierdoor onderscheiden, dat haar naam als 't ware ophoudt een eigennaam te zijn en het eenig passend adjectief wordt voor de gevoelens en denkwijzen, waarvan zij als de grondleggers moeten aangemerkt worden. Of zal men alle eigennamen prijsgeven van hen, die de weldoeners zijn geweest der menschheid? Al ware dit bestaanbaar met de dankbaarheid, die jegens hen ons vervult, de geschiedenis zelve zou de nalatigheid wraken. Ik heb nu eens niet van Plato, niet van Mozes, allerminst van eenig wijsgeer uit den nieuweren tijd de levensbeschouwing ontvangen, die van nu aan mijn onvervreemdbaar eigendom mag heeten; ik heb haar evenmin uit mijn brein te voorschijn geroepen, noch door mijn eigen vernuft ontdekt. Maar zoo ik van Christus dan alles geleerd heb, dat mij heilig en dierbaar is, dat mij lust geeft in het leven; dat, ik vertrouw het, mij moed zal schenken in het sterven, wat is dan natuurlijker dan dat ik mij naar hem noem mij uitgeef voor zijn discipels en mij met de gemeenschap zijns geestes voed?

Wij verlaten deze zijde van ons onderwerp met de aanwijzing van het verband waarin onze waardeering van Christus staat tot onzen twijfel ten opzigte der Evangelische wonderverhalen.

Deze waardeering en deze twijfel staan tot elkander in regte reden. Zij gaan voor ons gepaard; met de eerste wordt de laatste steeds vrijmoediger; met den laatste de eerste steeds opregter. «Voor ons» — wij zeggen het den hoogleeraar Opzoomer na — «voor ons is Christus toch in geen geval de wonderdoener meer, maar wel de groote Godsgezant, wiens woorden ons nog een rigtsnoer des levens zijn; voor ons stilt hij het geweld der golven niet meer en wekt geen dooden meer op, maar wel blijft hij ons van den Vader getuigen, en de Grondwet van het

Godsrijk, de wet der liefde, ons verkondigen; voor ons bestaat er geen wondermagt meer dan de wondermagt van zijn geest, die overal, waar hij doordringt, het kwade wegneemt en vruchten der heiliging kweekt.» Niemand beschuldige ons als bedoelde onze kritiek der wonderverhalen de grootheid van Christus te verkleinen. Het is juist om die grootheid in *aller* oogen aanschouwelijk en treffend te maken, dat wij ons gevoelen over het mirakel met vrijmoedigheid uitspreken. Want, grooter nog is ons de Christus, wiens geest ons met blijde onderwerping, hartelijke eenswillendheid, vrolijke hope op de eeuwige woningen vervult, dan hij, die Lazarus uit het graf doet verrijzen. Grooter nog is in ons oog de vriendelijke Menschenzoon, die ons een onsterfelijke vreugde doet kennen, waardoor zelfs het schamele stuksken brood en de teuge koud water gekruid wordt, dan hij, onder wiens vingeren visschen en brooden worden vermenigvuldigd. Grooter nog is voor ons, — en voor wien dan niet? — de magtige overwinnaar der wereld, de overste Leidsman en Voleinder des geloofs, wiens onverdoofbare moed een fontein des eeuwigen levens in ons ontsluit, dan hij, die na eens het hoofd te ruste te hebben gelegd in het graf, de oogen weder opent om op geheel onverklaarbare wijze deze wereld te verlaten.

Deze uitspraken zullen wij trachten te staven door onze denkbeelden mede te deelen omtrent de onderlinge betrekking tusschen geest en stof.

Men is veel te spoedig gereed met de verklaring, dat in de Wereldbeschouwing der Ouden de stof onderworpen was aan den geest. Het mag niet uit het oog worden verloren, hoe zeer reeds de Egyptische bouw- en bovenal de Grieksche bouw- en beeldhouwkunst een werkzaamheid des geestes toonen, een overwinning des geestes over de stof, die ons met eerbied vervult. Als de mensch een stuk

marmer afhouwt, een klomp, een ongevormden klomp, maar aan dien klomp vormen mededeelt, schooner dan hij ze ooit in de werkelijkheid heeft gezien, en wier ideale heerlijkheid ons na een verloop van eeuwen met de edelste gedachten vervult, is dan de geest aan de natuur of de natuur aan den geest onderworpen? Als de taal het voertuig wordt van de verhevenste en meest afgetrokkene denkbeelden; als de mensch zich voor het eerst op dat voertuig in de onmetelijke hoogte der bespiegeling durft wagen, met zekerheid zijn koers rigtende en het punt van aankomst te voren bepalende, is dan de geest aan de natuur of de natuur aan den geest onderworpen?

Dit mogen wij niet uit het oog verliezen. Al zien wij de wonderen onzer industrie in de oude wereld niet plaats grijpen, het is daarom nog niet uitgemaakt, dat de geest der ouden zich tegenover de natuur minder krachtig gevoelde dan de onze.

Hoe het zij, in lateren tijd heeft de heerschappij des geestes zich belangrijk uitgebreid. De wijsbegeerte, die Baco als haar oversten leidsman erkent — wie herinnert zich niet de schoone beschrijving van Macaulay? — ons leven heeft zij verlengd; ons lijden verkort; kwalen uitgeroeid; de vruchtbaarheid van den grond vermeerderd; den zeeman nieuwe waarborgen verleend op zijn onzekeren togt. Over groote rivieren en onstuimige zeeën heeft zij bruggen gespannen, waarvan de gedaante onzen voorouders onbekend was; den bliksemslag heeft zij schadeloos gemaakt; den nacht in den dag herschapen; onzen gezigtseinder uitgebreid; de kracht onzer spieren vermenigvuldigd; de beweging versneld; den afstand vernietigd; het onderling verkeer der volken gemakkelijk gemaakt. Zij heeft ons in staat gesteld neder te dalen in de diepten der zee; op te vliegen in de ruimte der lucht; veilig door te dringen in de verpeste holen der aarde; het land te

doorsnijden in voertuigen die geen paardenkracht behoeven; de zee in schepen, die tien knoopen in het uur afleggen tegen den wind. En dit is slechts een deel van haar arbeid en van haar eersten arbeid. Want zij is een wijsbegeerte die nooit rust, die haar doel nooit heeft bereikt, en nooit volmaakt is. Haar wet is vooruitgang; de natuur te onderwerpen aan den geest haar verhevene taak.

In de oogen van sommigen beteekent dit alles weinig of niets. Zoolang een doode niet uit zijn graf verrezen is, kan de natuur niet gedacht worden als onderworpen aan den geest.

Vreemde bewering! Kan de heerschappij van onzen redelijken geest dan bestaan in het tot stand brengen van het onredelijke? Kan de heerschappij van onzen redelijken geest gelegen zijn in eene blinde tiranny over de onbezielde natuur? Het is duidelijk, dat de geest slechts het redelijke kan willen, en als redelijk erkent hij al hetgeen waarlijk met de natuur overeenkomt. Zijn er steenkolen in het hart der aarde, ons verstand leert ons daaruit een helder licht te doen stralen; het is ons genoeg. Zijn we zonder regenscherm in een open vlakte, terwijl de stortregen nederploft, alleen de geest van den waanzinnige kan hem doen verlangen, dat zijn lichaam droog blijve. Is er een kruid gewassen dat de koorts bedwingt, onze geest wil het ons doen vinden; is ons het been afgezet, welk redelijk wezen verlangt, dat het weder aangroeije? Verlangde hij het; verlangde hij iets tegennatuurlijks, hij zou met zich zelven in strijd komen. Met geen tooverwoord wil hij werken; neen, hij bestudeert de natuur, als de temmer het wild gedierte; hij gaat hare gangen na; hij leert de wetten kennen waaraan zij onderworpen is; met die gangen en die wetten weet hij te woekeren, niet om de natuur te verkrachten, maar om haar aan zijne oogmerken dienstbaar te maken. Met de natuur gaat onze

geest een wettig huwelijk aan en alzoo is hij haar meester.

Zegt men nu, dat de geest dan toch voor een groot gedeelte aan de natuur onderworpen is: ik vraag op mijn beurt wanneer de redelijke geest zich die onderwerping bewust wordt? Als er van onderwerping sprake is, moet er strijd, wederstand vooraf zijn gegaan. Maar is men dan onzinnig genoeg om wederstand te bieden aan hetgeen volmaakt natuurlijk is? Als mij een luchtballon of eenig ander werktuig van dien aard ontbreekt, is het volmaakt natuurlijk dat ik den vogel niet kan volgen in zijn vlugt; alleen het kind zegt dan: ik zou toch gaarne willen vliegen. De redelijke mensch kan niets ernstig willen dan hetgeen redelijk is. Kon hij een middel ontdekken om het luchtruim te doorklieven; om zijn organisme voortdurend in stand te houden, hij zou het gewis aanwenden; maar om het onmogelijke in het mogelijke te herscheppen, daaraan denkt hij niet. Wenscht hij niet, twee met twee vermenigvuldigende, vijf tot uitkomst te verkrijgen, of zonder kennis van het Grieksch de geschriften van Plato in het oorspronkelijk te kunnen lezen, hij wenscht dan evenmin de volmaakt natuurlijke werking van den dood door de kracht van zijn geest te storen,

Hiermede is, zoo ik mij niet bedrieg, het argument dat in wonderen een waarborg vindt voor de heerschappij van den geest over de natuur, een argument nog in den jongsten tijd met allen aandrang herhaald, voor goed gevallen. Dan zijn de Christenen ook niet de ware stofbeheerschers, en begeeren dit ook niet te zijn, tenzij ze, niet genoeg met de natuur en de wijze waarop men haar bedwingt bekend, gedurig allerlei tooverachtige geriefelijkheden wenschen, waarnaar ik mij verbeeld, dat alleen kinderen gedurig de handen begeerig uitstrekken.

De heerschappij van den geest over de stof, gelijk wij haar verlangen, is van geheel anderen aard. Zij wordt

verkregen eensdeels door de wetenschap, anderdeels door het geloof.

Door de wetenschap. Zij toch maakt ons bekend met Gods wil, gelijk die wil zich in de natuur openbaart. Zij leert ons de geheimen van dien wil, d. i de geheimen der natuur verstaan; daarom moest er ook eigenlijk van beheersching der natuur geen sprake zijn. De natuur is onze vijandin niet. Zij is onze leidsvrouw, onze hulpe tegenover ons; duizend hulpmiddelen heeft zij voor ons weggelegd, om ons pad gemakkelijker, ons leven aangenamer te maken. Evenwel, haar leiding verspilt, haar hulpe verkwist zij niet. Met de middelen die zij bezit loopt zij niet te koop. Wij moeten haar vertrouwen winnen, in hare intimiteit doordringen, haar lang ondervragen. Ze is ingetogen en zedig. Ze prikkelt onze weetgierigheid. Ze weet veel en zegt weinig; niet meer dan wij vragen. Maar langzaam ontsluijert zij hare wonderspreuken en beloont het verstandig en geduldig onderzoek.

Ten anderen verzekert het geloof de oppermagt des geestes. Het sterk gekleurd metaphorische, dat de uitdrukkingen kenschetst, waarmede Christus zijnen discipelen wondermagt belooft, bewijst juist overtuigend, dat wij deze uitdrukkingen niet in letterlijken zin moeten opvatten. Bergen zullen wij, naar zijne toezegging, verzetten in het hart der zee. Toch, wie onzer onderneemt zelfs een oogenblik, te tillen aan den Mont-Blanc? Ook de groote apostel is ons voorgegaan in de regte opvatting van de magt des geestes. Vernemen wij zijn heldhaftige taal: Ik loop dan alzoo niet als op het onzekere; ik kamp alzoo, niet als de lucht slaande. Maar ik bedwing mijn lichaam en breng het tot dienstbaarheid. Ik heb geleerd vergenoegd te zijn in hetgeen ik ben. Ik weet vernederd te worden, ik weet ook overvloed te hebben; allezins en in alles ben ik onderwezen, beide verzadigd te zijn en

honger te lijden, beide overvloed te hebben en gebrek te lijden. Ik vermag alle dingen door Christus die mij kracht geeft.

Is deze levensbeschouwing weemoedig? En zou zij niet de onze kunnen zijn, al verwachten wij niet dat de natuur van haar gewonen loop zal afwijken? Daarom heerscht in ons volgelingen van Christus, de geest: omdat ons kracht wordt verleend, om hetgeen waarachtig noodzakelijk, d. i. in den hoogsten zin des woords redelijk is, tot stand te brengen; verdrukt zijn wij doch niet benaauwd; twijfelmoedig maar niet mismoedig; vervolgd doch daarin niet verlaten; nedergeworpen doch niet verdorven. Een hooger leven tintelt in onzen boezem, daarom vertragen wij niet; maar hoewel onze uitwendige mensch verdorven wordt, zoo wordt nogtans de inwendige vernieuwd van dag tot dag. En nadert de dood: hij slope ons vleesch; den bloei des vleesches hebben wij niet gezocht; wij werken niet aan de dingen die men ziet maar aan de dingen die men niet ziet, en wordt het aardsche huis dezes tabernakels verbroken, het gebouw van God verrijst, een huis niet met handen gemaakt maar eeuwig in de hemelen. De doodstrijd moge bang zijn, bang en zwaar: 't is een ligte verdrukking die zeer haast voorbijgaat; ons heengaan schaadt niet aan de komst van het Godsrijk.

Is deze levensbeschouwing weemoedig? Ik wenschte wel dat zij ons aller levensbeschouwing ware. Het «verblijdt U ten allen tijde» zou ons ligt vallen. En zij kan ons deel worden, niet wanneer wij gelooven dat in deze wereld van orde eens een tooverwereld is nedergedaald, — hoe velen gelooven dit zonder blijde te zijn? — maar als heilige geest ons hart vervult; als hooger leven, in Christus geopenbaard, ons aantrekt met zijn onwederstaanbare kracht.

Ik heb mij laten medeslepen door de welsprekendheid

des Apostels, doch houd hier stil. Evenwel niet, dan na mijnen lezers nog ééne pastorale ondervinding te hebben medegedeeld.

Het is nog niet lang geleden, dat ik wekelijks uren sleet aan de sponde van een teringlijder. De zomerhitte was drukkend. De vliegen waren talloos; één slechts die ze kon vangen: de zuster van den kranke. Zij had zich lang geoefend om haar broeder van deze lastige plaag te kunnen bevrijden. Maar in hare afwezigheid, als de kwaal het humeur ontstemde, wat kon hij zich boos op mij maken? «Vang ze toch, was het steeds, wat zijt ge onhandig.» Toch had ik dien lijder innig lief, maar mijne liefde leerde mij geen vliegen vangen; ze gedurig te verjagen, was al dat ik kon.

Dan dacht ik dikwijls: zijn de Christenen stofbeheerschers en moeten die vliegen mijn armen kranke dan zoo kwellen, alleen omdat ik er mij niet gansch eenvoudig in geoefend heb, ze te grijpen tusschen vinger en duim?

Aan het einde van ons overzigt gekomen mogen wij met eenig zelfvertrouwen vragen, of de groote argumenten ons ontbreken, tegenover de wereldgezindheid, de genievergoding en het materialisme onzer eeuw?

Zooveel, ik mag het onderstellen, is uit het voorafgaande gebleken, dat verschillende wapenen, in welker uitsluitend bezit de tegenpartij zich meende te kunnen beroemen, ook ons ten dienste staan. Waarom zou het ook ons niet geoorloofd zijn den dienaar der wereld te herinneren aan de versmade liefde van een God, wiens liefdevolle wegen uit de geschiedenis gekend worden? Wordt eenig beginsel door ons beleden, dat den ernst zou kunnen verminderen, het gewigt verzwakken van dat meêwarig maar onloochen-

baar feit, dat ons zooveel strijd, zooveel tranen kost: de zonde? Of zou men welligt in het determinisme zulk een beginsel willen zien? Vraagt men misschien met angst: Maakt deze leer geen zorgelooze menschen? Neen, antwoord ik met vrijmoedigheid, want het is onmogelijk, dat wie God waarachtig lief heeft en het goede waarachtig zoekt, het kwaad ligt zou achten, dat scheiding maakt tusschen ons en het middenpunt van ons bestaan. En wie God niet lief heeft en het goede niet zoekt, hij heeft het determinisme niet noodig tot een oorkussen voor zijne traagheid; hij is reeds lang ingesluimerd op de leer der voorbeschikking of van Gods vrije genade.

En wat het overige aanbelangt: de waardeering van de stille grootheid des Verlossers vrijwaart ook ons tegen genie-vergoding; het leven en de magt des geestes eindelijk, in het nederig maar standvastig geloof openbaar, ziedaar wat wij tegenover het materialisme hebben te stellen.

Zijn derhalve, hoe verschillend ook geadstrueerd, de argumenten der tegenpartij voor een deel tevens de onze, wij meenen daarentegen nog anderen te bezitten, waarvan het gebruik aan de supranaturalistische Theologie ten eenemale ontzegd is.

Ik wensch mij hier vooral vrij te houden van alle onchristelijke aanmatiging. Iedere prediker, hoe verouderd ook in ons oog de leerstukken mogen zijn, waaraan hij blijft hangen, mits hij toegerust zij met die waarachtige geloofskracht, die de Theologie rooven noch geven kan, zal harten winnen voor het koningrijk der Hemelen. Evenwel, de gaven zijn verschillend en niet eenerlei onze roeping. Er zijn voorgangers der gemeente die een taak hebben te vervullen bepaaldelijk tegenover die rigtingen, die als de heerschende rigtingen des tijds moeten aangemerkt worden. En met ernst en opregtheid dient het erkend te worden: een zeer groot aantal onder onze beschaafde en zooge-

naamd beschaafde tijdgenooten is ten opzigte van de kerk óf onverschillig óf met kwalijk verholen weêrzin vervuld.

Dit is het eerste, waarop ik de aandacht wil vestigen. Sedert zij de wijde wereld zijn ingetreden, een Goetheaansche en Spinozistische klok hebben hooren luiden, de fransche romanlitteratuur welligt tot hun bijbel, Heine's liederen misschien tot hun gezangboek hebben gemaakt, zijn zij, over wie ik thans spreek, gewoon de kerk te beschouwen als een vereeniging, die, afgestorven aan alle aesthetiek, voor geene enkele conventioneele onnatuurlijkheid terugdeinzende, hermetisch gesloten voor den invloed van hetgeen men *l'esprit moderne* mag noemen, met monnikkengestrengheid de eischen van het volle menschenleven miskent, en waarin bovendien allerlei singuliere denkbeelden en voorstellingen gangbare munt zijn geworden: denkbeelden en voorstellingen, met de verstandelijke ontwikkeling onzer dagen in openbaren strijd.

Want — en dit is het tweede, waartoe ik mij bepaal — ofschoon het met de wetenschappelijke vorming van vele onzer onkerkelijke tijdgenooten slecht geschapen staat, zij leven niettemin in een atmosfeer rijk bezwangerd met bestanddeelen, die van de hedendaagsche wetenschap afkomstig zijn. En de hedendaagsche wetenschap — men betreure, zoo men wil, doch ontkenne het niet langer — bevindt zich nu eens op een standpunt, dat wel beschouwd aan het standpunt, waarop de kerk zich tot hiertoe heeft gesteld, om niet te veel te zeggen, al het eerbiedwekkende ontneemt; weshalve dan ook de Theologie eene paria onder de zusterwetenschappen is geworden, waarmede de groote mogendheden op het gebied van redelijk onderzoek zich niet verder inlaten.

Hierbij komt, dat de bijbel weinig of niet gelezen wordt, terwijl juist die gedeelten van den bijbel, die met onze westersche denkbeelden het minst overeenkomen en daar-

door ook het minst onze sympathie kunnen opwekken, als het ware traditioneel bekend zijn gebleven, en met zeker niet altijd even edel welgevallen worden aangehaald, ten bewijze, dat de bijbel zich in onzen tijd niet meer laat lezen.

Hierbij komt, dat het aanhooren van preken bij zeer velen niet meer in den smaak valt. Uitgeslapen op alle mogelijke oratorische wendingen en figuren; voor de schoonheden der traditioneele kanselwelsprekendheid — een genre, waarvan het regt van bestaan misschien twijfelachtig is, als de regel gelden mag: tout genre est bon enz. — voor de schoonheden, zeg ik, der traditioneele kanselwelsprekendheid zoo goed als onaandoenlijk, zijn de bedoelde leden der gemeente door de stem des predikers naauwelijks meer te bereiken. Het gevolg er van is, dat zij, zich houdende op eerbiedigen afstand van den geestelijke, een leven leiden, dat zooveel mogelijk buiten de christelijke kerk omgaat en daarmede slechts in eenigzins naauwere aanraking komt, als huwelijksinzegening en doopplegtigheid welstaanshalve niet vermeden kunnen worden.

Dezen toestand kan niemand verblijdend noemen, te minder, daar de zedelijke vruchten, die deze verwijdering van de kerk draagt, insgelijks betreurenswaardig zijn. Voor allen, wier leven door de behartiging van hunne stoffelijke belangen nagenoeg geheel in beslag wordt genomen, behoorde de kerk een plaats te wezen, waar het geestelijk leven gedurig opgewekt en gevoed, waar zielenadel en zielegrootheid week aan week bevorderd wierd. Heeft de kerk daarentegen opgehouden, vat te hebben op zeer velen in ons midden, de lust tot zinnelijk genot, tot wereldsche verstrooiïng neemt hand over hand toe. De maatschappij wordt hoe langer hoe minder eene vereeniging, die nevens de algemeene welvaart, ook vroomheid, wetenschap en kunst doet bloeijen.

Dat de hervorming, waarvan uit dit alles de noodzakelijkheid blijkt, als met een tooverslag en wel door de zoogenaamde moderne theologie te voorschijn kan worden geroepen, welk verstandig man zal zich door zijne ingenomenheid met een godgeleerde theorie tot zulk een onzinnige bewering laten verleiden? Welke weg staat ons dan open?

Over de noodzakelijkheid eener hervorming denken allen eenstemmig. Sommige verwachten haar van de getrouwe handhaving der kerkelijke belijdenisschriften. Anderen van eene «Vermittlungstheologie» die geen te sterken nadruk legt op de punten in geschil. Weder anderen van een ethische opvatting van het overgeleverd dogma. Op geen enkele dezer rigtingen mag men uit de hoogte nederzien, evenmin als op dat streven, dat het minst onze bijzondere sympathie opwekt, en waarin ik geenszins den «dageraad» van een blijder dag kan begroeten; ofschoon de hooghartige toon waarop zeker kerkelijk orgaan hier te lande, «welks Christendom niet in woorden bestaat,» ook dat streven bespreekt, in ons oog stellige afkeuring verdient. De medewerking van alle goedgezinden waardeerende, — ook op het gebied der waarheid leert men, als in eene goede huishouding, niets weg te werpen — de zedelijke ondersteuning van alle weldenkenden opzoekende, neemt een rigting door mannen als Colani, Reuss, Schwarz, Lang, Réville — van vaderlandsche godgeleerden zwijg ik — en aanvankelijk door mannen als Émile de Montégut, Laboulaye, Prévost-Paradol, Ernest Renan vertegenwoordigd, uitmuntende door geleerdheid, ernst, welsprekendheid en goeden smaak, de vrijheid van de klove te dempen, die tusschen het kerkelijk standpunt en het streven der nieuwere tijden ontstaan is.

Deze rigting tracht zich te assimileeren al hetgeen onze negentiende Eeuw *noodzakelijk* kenmerkt, *noodzakelijk*

eigen is. Tusschen het karakter dezer eeuw en de zonde dezer eeuw tracht zij een scherp onderscheid te maken. Dat karakter wil zij overnemen; die zonde wil zij overwinnen. Want zij gelooft dat dit karakter historisch geworden is, en derhalve eerst zijn recht van bestaan moet hebben. Om tot dit doel te geraken begint zij met de scheiding op te heffen, die tot hiertoe tusschen gewijd en profaan in aanzien was, het profane voortaan uitsluitend met het tegennatuurlijke, met het zondige vereenzelvigende. Alles is het uwe, ziedaar haar leuze. Er is bij haar geen theologische natuurkunde, geen theologische wijsbegeerte, geen theologische historiographie. Er is één natuurkunde, welker uitspraken overal gelden; één wijsbegeerte, die bij de natuurwetenschappen ter schole gaat; één historiographie, die het getuigenis der ervaring eerbiedigt. Met deze emancipatie der profane wetenschap verandert de rigting, waarvan wij eenig heil verwachten, de atmosfeer, waarin de kerk gewoon is geweest te leven; 't geen noodzakelijk van invloed moet zijn op de atmosfeer buiten de kerk: welke beide atmosfeeren met elkander te vermengen, zoodanig dat de goede bestanddeelen van beide elkander aantrekken en te zamen de kwade uitstooten, haar voornaamste levenstaak mag heeten. Om die levenstaak verder te vervullen, breekt de bedoelde rigting en van harte gaarne met menige traditie, waaraan de kerk tot hare groote schade altijd getrouw is gebleven. Heeft de kerk in dogmatisme een hechten steun gezocht en heeft onze eeuw teregt begrepen, dat het niet aangaat allerlei zaken vast te stellen, waar men niets van weet, m. a. w., is onze tijd bij uitstek kritisch, de gewenschte rigting stelt voor de kritiek de deuren zoo wijd mogelijk open en eigenhandig komt zij aan de kritiek de eerbiedwaardigste gedenkstukken, de belangrijkste verschijnselen onderwerpen. Is de zuiver empirische

weg de methode der wetenschap, door het wetenschappelijk streven onzer dagen gehuldigd; zijn aprioristische redeneeringen door dat streven, en voor goed veroordeeld; wordt de eenige autoriteit in de waarneming gezocht der verschijnselen, mitsgaders in de juistheid der logica, waarmede uit die waarneming besluiten worden getrokken, ook door de theologie worde die weg betreden; zij verloochene hare uitsluitend-speculatieve voorliefde; zij eerbiedige geen ander gezag dan dat der werkelijkheid. Is voorts in onze dagen de smaak verfijnd; de zucht naar kunstgenot ontwaakt; heeft pietistisch ascetisme zijn betoovering verloren, ook in de kerk mogen mannen worden gevonden, die het hunnen tijdgenooten voelbaar maken, hoe waarachtige religie en hoogere aesthetiek tweelingzusters zijn; voelbaar, dat de godsdienst niets anders is dan de geurigste bloesem van het volle, rijke menschenleven; dat er slechts twee typen zijn, tusschen welke men redelijkerwijze kiezen kan: het verfijnde wereldkind en het kind van God, vermits alles wat daartusschen ligt door onze naburen te regt als *philisterhaft* zou kunnen worden gebrandmerkt. Is eindelijk vooral de zin voor het ridicule gescherpt; de spotlust geprikkeld; de ongedwongenheid overal tot wet verheven: de vorm, waarin thands het Christendom optreedt, hebbe dan gebroken met alle onnatuurlijkheid, alle kerkelijke deftigheid, alle hiërarchische pedanterie. In de vergadering der waarachtige Christenen waaije geen dompige kloosterlucht, maar een frissche adem des hoogeren levens. Daar bedenke men al wat aangenaam is en welluidt. Dan zal de prediking des Christendoms nog blijken een magt te zijn in de wereld, en zullen de gedenkzuilen harer overwinningen grootscher wezen dan de prachtigste, middeneeuwsche Cathedralen.

Blijven evenwel de dienaren der wereld den Christus

verwerpen, zoo ontslaat de onafhankelijke Evangeliepredikiking, die wij begeeren, zich ten slotte tegenover hen van alle verdere verantwoordelijkheid en wel met deze verklaring:

Ik ben rein van uw bloed. Om de behoeften uws harten te bevredigen, heb ik u niet gevraagd u los te scheuren van uw tijd. Ik heb u nooit met bewijsgronden trachten te overtuigen, die wel een schijn hebben van godzaligheid, maar die tegen een volkomen opregte kritiek niet bestand zijn. Ik heb, daar de sappen der hedendaagsche wetenschap u tot merg en gebeente waren doorgedrongen, niet getracht u een supranaturalistische, fantastische wereldbeschouwing op te dringen. Ik heb u niet gevraagd uwe liefde voor het natuurlijke te verloochenen, noch de ascetische monnikspij om te slaan. Ik heb niet van u geëischt het onmogelijke u te laten welgevallen, het onbewezene aan te nemen. Met mijn dogmatisme heb ik u niet van mij vervreemd. Maar ik heb u voorgesteld een godsdienst, waarvan reeds uw goede smaak de voortreffelijkheid moet erkennen; een karakter, tot hetwelk de edelste bewegingen van uw gemoed u henen moeten trekken. Ik heb u geen andere keuze opgelegd dan de keuze tusschen uwe vergankelijke idealen en den Man van Smarte; tusschen uw verwelkelijken bloemenkrans en de doornenkroon zijner zelfverloochening; tusschen uw hopeloos pantheïsme en zijn vertrouwend «Onze Vader»; tusschen de onvruchtbaarheid van uw hoogmoed en de wonderen zijner onuitputtelijke menschenliefde. Indien gij uw levensdoel hebt gemist, aan wien de schuld?

V.

Mijn vlugtige schets is hiermede voltooid. Dat dit artikel gemakkelijk tot de evenredigheden van een boekdeel ware

aangegroeid, kan niemand ontgaan. Er is evenwel in onzen tijd zooveel te lezen, dat men met zware boekdeelen tegenover vriend en vijand bijna onbescheiden wordt. Moge mijne betrekkelijk korte en zoo ik hoop duidelijke uiteenzetting van den stand der theologische partijen in ons vaderland; van hare gemeenschappelijke belangen; van de zeer verschillende wijze, waarop zij die belangen verdedigen; en eindelijk van de eigenaardige kracht, die in de ernstige consequent-vrijzinnige rigting gelegen is, menig vooroordeel doen wijken en vooral harten tot één brengen, nu dikwijls treurig gescheiden.

Is er iemand, die bij het voortduren van misverstanden belang heeft: voor hem heb ik niet geschreven.

AANKONDIGING

VAN

LEEKEDICHTJENS

DOOR

P. A. DE GÉNESTET.

Toen dit boekjen het licht zag, ontstond er een dubbele noodzakelijkheid.

Noodzakelijk was het primo, dat ergens iemand gevonden werd die zich onwederstaanbaar geroepen gevoelde, de Leekedichtjens na te bootsen ten bate van overtuigingen en meeningen, die hij door het bundeltjen miskend of bestreden achtte.

En inderdaad, voor eenige weken heeft, naar ik hoor, zeker godsdienstig weekblad zijn publiek op regtzinnige leekedichten vergast, die zeer fraai moeten zijn.

Noodzakelijk was het in de tweede plaats, dat kampioenen van zeer verschillende godgeleerde rigtingen de leekedichtjens promoveerden tot een wapen om hunne tegenpartij een tik te geven.

En inderdaad, voor eenige weken heeft zekere godsdienstige Courant in haar belangrijkst, doch helaas niet officiëel, gedeelte den volke verkondigd, dat *Jan Rap* op de moderne theologie slaat.

Nu ik het wel bedenk, was er nog een derde noodzakelijkheid. Moest er niet iemand komen, die in hooge wijsheid begreep niet beter te kunnen doen dan te vragen: wie is toch dat mannetjen, dat in de leekedichtjens allen en alles durft hekelen? Is hij zelf wel een degelijk godgeleerde, een medestrijder op het gebied der wetenschap?

En inderdaad, opdat ook deze noodzakelijkheid «vervuld» zou worden, heeft zeker filanthropisch weekblad onlangs een bescheiden artikeltjen geleverd over — den persoon van den auteur.

Het is een rustig denkbeeld, dat wij het een en ander reeds achter den rug hebben, en nu met terzijdestelling van allen partijgeest en weet ik al wat, het bundeltjen kunnen bespreken, waarmeê de dichter onze letterkunde heeft verrijkt.

Wij gebruiken dezen schoonen titel niet ligtvaardig. Al werpen wij ons niet op als keurmeesters, al zouden wij niet gaarne aan iemand ter wereld zeggen: gij maakt wel verzen, maar dichter zijt gij niet, zoo hebben wij toch eens nagedacht en onze eigene denkbeelden gevormd omtrent hetgeen het kenmerk mag heeten van den poëet.

Er zijn twee soorten van poësie, de dramatische en de lyrische. Onze tijd en de geschiedenis van iedere letterkunde is oneindig rijker in de tweede dan in de eerste. soort. De studie, de menschenkennis, de diepte van gemoed, die in den dramaticus onmisbaar zijn, slechts zelden komen ze voor. Het zijn genadegaven, weggelegd voor enkele uitverkorenen, die Sophocles of Shakespeare of Schiller heeten, en ook bij vergissing wel eens Corneille of Vondel worden genoemd.

De vertegenwoordigers der lyrische dichtsoort zijn vrij talrijk in onze eeuw. Onder hen blinken uit Byron, Lamartine, de Musset, Heine en Goethe boven allen. Wat

den dichter vormt, kan aan hen het best worden waargenomen.

Macaulay heeft ergens opgemerkt, en zijne opmerking heeft meer of min de kleur van een verwijt, dat Byron in al zijne karakters altijd zichzelf heeft geteekend; dat het dramatische, zelfs in zijne dichterlijke verhalen, geheel verloren gaat. Dit verwijt is in zeker opzigt eene lofspraak, althans in mijn oog. De lyrische dichter toch vindt zijne kracht en zijne waarde in de volstrekte subjectiviteit van zijne opvattingen, oordeelen en beschouwingen.

In de grieksche taal heet de dichter *maker*, want dat beteekent het woord poëet. En te regt. Terwijl de man van wetenschap een groote mate van onbevooroordeelde ontvankelijkheid moet bezitten voor de indrukken van de objectieve wereld buiten hem en het verst komt hoe meer hij zich zelf verloochent en begint met wit papier te zijn, heeft de dichter daarentegen het regt van een sterk geteekende persoonlijkheid te wezen, en den stempel zijner persoonlijkheid af te drukken op de werkelijkheid, voor zoo ver zij onder het bereik valt van zijn geest. De dichter moet de dingen niet zien zoo als ze zijn, maar zoo als hij ze alleen en niemand anders ze kan zien. Van het bestaande dient hij eenvoudig kennis te nemen om een stof, eene ὕλη, te bezitten, waarop hij zijne vormende kracht uitoefenen kan.

Naarmate die vormende kracht grooter is, m. a. w. naarmate de dichter subjectiever is in zijn denken en gevoelen, naarmate hij dientengevolge eene levens- en wereldbeschouwing heeft, die zijn privaat eigendom mag heeten, naar die mate moet hij ook als dichter hooger aangeschreven staan.

De zuiver speculatieve wijsgeer is daarom dichter bij uitnemendheid. De geschriften van Plato, van Spinoza, van Hegel — ik zou insgelijks tijd- en landgenooten kunnen noemen — behelzen waarachtige en zeer ver-

hevene gedichten, die, wat de wetenschap zegt of niet zegt, hunne groote waarde voor alle tijden blijven behouden.

Immers, aan elk van de namen der reeds vermelde dichters uit ons tijdvak, gelijk aan elk van de namen der zoo even aangehaalde filosofen, is voor goed verbonden een eigenaardige beschouwing van de menschheid met haar verleden, haar heden en haar toekomst, haar hopen en haar vreezen, haar vragen, haar strijd, haar vreugde en haar leed. Is de menschheid in hare geschiedkundige ontwikkeling een moeilijk raadsel, dat de wetenschap langzamerhand tracht te ontwarren, de speculatieve wijsgeer en de dichter hebben hun tooverwoord gevonden, dat het raadsel eensklaps moet oplossen. Men kan hunne oplossing verwerpen; men kan er niet over twisten.

Uit dit oogpunt beschouwd is de poësie eene der eerbiedwekkendste gaven van den menschelijken geest. Het is een verheven schouwspel, den dichter de werkelijkheid te zien beheerschen en te zien hoe hij haar een vorm geeft, die het ontstaan enkel dankt aan den toestand van zijn eigen gemoed en van zijn doorgaand zieleleven.

Maar hieruit vloeit dan ook voort, dat een dichter slechts dichter is op deze voorwaarde allereerst, dat hij een persoonlijkheid zij met bepaalde omtrekken, waarbij het ten opzigte der poësie zelve eigenlijk onbelangrijk is, welk karakter zijn persoonlijkheid drage. Al wat de persoonlijkheid sterker kleurt, iedere hartstogt bij voorbeeld, goed of slecht, moet voor de poësie gunstig werken, en daarentegen moet het voor haar nadeelig zijn wanneer, onder meer door aanhoudende toepassing van objectieve kritiek, de persoonlijkheid hare scherpe hoeken langzamerhand verliest en tot die rustige onpartijdigheid geraakt, die den man van wetenschap juist zoo onmisbaar is.

Ik vraag van den dichter het subjectivisme van het kind, het subjectivisme van de vrouw, met al de voorin-

genomenheden, al de antipathiën, al de luimen die daarvan onafscheidelijk zijn.

Benjamin Constant heeft ergens gezegd, dat een waarheid ophoudt waarheid te zijn, tenzij men de antithese in haar opneme. En deze treffende uitspraak is ook op het bovenstaande toepasselijk. Er is namelijk een subjectivisme, dat niet dichterlijk is, en voor de ware poësie altijd onvruchtbaar zal blijven. Aan den dichter moet daarom een tweede eisch gesteld worden. Is hij verpligt een bepaalde persoonlijkheid te zijn, hij is evenzeer verpligt in de diepste diepte van zijn wezen zich aan te sluiten aan al wat waarachtig en algemeen menschelijk is. M. a. w. zijn persoonlijkheid is wel eene bijzondere bestaanswijze, maar die bestaanswijze zelve mag niets anders zijn dan eene bijzondere wijziging van het algemeene. In den dichter is het licht op een bepaalde wijze gebroken, maar hetgeen in hem gebroken wordt moet een straal zijn van het algemeene licht, waarin de menschheid zich verheugt. De dichter heeft een individualiteit, waaruit hij alles ziet en waarneemt, maar uit die individualiteit moet hij ook zien en waarnemen al wat waarachtig menschelijk is.

En hieraan ontleenen wij een tweeden maatstaf ter bepaling van den rang, die een dichter toekomt. Moet hij den stempel zijner persoonlijkheid afdrukken op de werkelijkheid, hooger zal hij staan in de rij der poëeten, naarmate de kring van het waarachtig menschelijke, waarvoor hij oor en hart heeft, uitgestrekter blijkt te zijn.

In overeenstemming met deze beschouwingen zijn wij reeds lang gewoon de Génestet te tellen onder de vaderlandsche dichters. De auteur van de Leekedichtjens toch is een oud bekende en een oud vriend. Zijne schoone «Eerste Gedichten» hebben reeds een eersten druk verslonden.

Reeds uit de «Eerste Gedichten» spreekt een persoonlijkheid, en het is aardig, haar in die eerste reeks van verzen langzamerhand, als het ware te zien worden.

De achttienjarige dichter wist nog niet wat hij wilde, noch wie hij was; het is waarlijk geen beschuldiging, aangezien zoovelen, op «rijper» leeftijd, het evenmin weten. Zijn vers aan de «hollandsche jongens van Hildebrand» is slechts een, hier en daar te emphatieke, berijming van de uitmuntende schets, die wij aan de Camera Obscura te danken hebben; «het penningsken der weduwe,» een dier weinig aantrekkelijke rijmende omschrijvingen van schoone bijbelsche verhalen, waarvan *hart* en *smart*, *hoofd* en *geloofd*, *tempel* en *drempel* al de kosten moeten goed maken. Is «Na het staats-examen» gemakkelijk geversifieerd, «Louise de Coligny» zwaar van gang — of de dichter nog weten zou dat hij ooit regels heeft geschreven als dezen: «Ten held wien 't heilverbond (sic) blijve in de ziel geschreven, Dat Neêrlands groote vorst met zijnen Bondsgod (!!) sloot»? — met het gedicht, getiteld «Kritiek», komen wij reeds op het spoor van den weg, waarop deze dichter ons leiden zal:

«Mijn boezem juicht u toe, waar, magtig en welsprekend,
Van voorhoofd rein, van hoofd gezond,
Uw rechten op de faam en op 't vooroordeel wrekend,
Gij fiksch uw oogen slaat in 't rond.

. . . . . .

. . . . . .

Waar gij de rijen der onsterfelijke genieën
Doet scheuren voor een nieuwen naam,
En 't versch gelauwerd volk dringt op de trotsche knieën
Voor 't stiefkind eenmaal van de faam.»

«Wel wat pompeus,» zal de kritiek, wie deze breede regels gelden, welligt den jongeling toeroepen, maar toch zij begroet reeds in hem een harer opregte vrienden,

en allerminst zal zij het wraken dat hij ons spoedig in vertrouwen mededeelt:

«Om door 't leven heen te komen
Waarheid zoekend, met een lach,
Had ik noodig dag aan dag,
Menschen, meisjens, boeken, boomen,
Vreugden, smarten, dwaasheên, droomen,
Zielestrijd en luitakkoord,
Vriend en vijand en zoo voort,
Met nog twintig kleinigheden
Om mij telkens te vertreden.»

«Wijsheid zoekend met een lach» zien wij van nu af aan den dichter voor ons. Hij is jong, hij «geniet zijn jeugd» zoo als het slechts weinigen in onzen tijd meer gegeven is, met jongen weemoed in «de Stem des harten,» met jongen levenslust in «de Lente». «'k Wandel,» — want aan *Selbstbekenntnissen* ontbreekt het in de Eerste Gedichten gelukkig niet —

«'k Wandel met een lied door 't leven
Blij als 't kind aan moeders hand,
Kennis, door uw rijke dreven,
Kunst, door uw gelukkig land.
'k Heb een waereld voor mijn spelen,
En vermoeid van spel en lust,
Of van menschen die krakeelen,
Ook een Hemel voor mijn rust.»

En al wandelt hij door 't leven met een lied, waarbij «zijn hart soms het oude vonnis vergeet», hij weet werwaarts hij gaat, hij heeft een zedelijk ideaal voor zich, en het is *zijn* ideaal:

«O 't koele hoofd bij 't warm gevoelend harte
Dwingt eerbied af en liefde! Dat spreidt licht
En leven, waar zijn moedig oog zich rigt,
Dat peilt de wonde en deelt en heelt de smarte;
En dát is my uw beeld, gezond verstand:
Een schrandre geest, wien 't hart van liefde brandt.»

Ook de volgende verzen mogen tot kenschetsing van 's dichters ideaal wel vermeld worden:

« Hoe min ik die reine, die godlijke leer,
Die moedig leert leven en strijden,
De blijdschap ons heiligt als gaaf van den Heer,
En waarlijk kan troosten in lijden!
Die spreekt: Dien uw God met een helder gezicht,
Heb zout in u-zelven, en wandel in 't licht.
. . . . . .
Schenk my dat geloof en die kracht en dien moed
Die strijdend — en zingend, uw Hemel begroet!"

Het leven is voor de Génestet een vriendelijk hollandsch landschap, zonder ruimen horizon, door duinen begrensd, maar op wier kruin hij de hooge hemelen begroet en de oneindige zee aanschouwt, als hij namelijk van tijd tot tijd lust gevoelt om op die duinen te klimmen. Dat landschap is hem gestoffeerd met dartele kinderen van het land, onschuldige deernen, met een vredige hoeve, waarop krachtig en lustig gearbeid wordt, en voorts met een kerkjen, waar hij niet gaarne theologie en heel gaarne het Evangelie hoort verkondigen, ofschoon hij de taal van Gods liefde en de spreuke van Gods wijsheid nog oneindig liever verneemt in de bloemen zijner gaarde, in het ruischen der lentekoelte, in de welluidende stemmen van vrienden en vriendinnen, waardoor hij zichzelf vormt en opvoedt; vooral als hij temet de lippen plooijen mag tot een onschuldigen glimlach bij de herinnering aan de pedanterie, de verveling, de kinderachtige onverdraagzaamheid, die in de groote wereld daarbuiten nog altijd gezien en gezocht blijft. Wie zulk een eigenaardige levensbeschouwing heeft en onwillekeurig vasthoudt, is ongetwijfeld dichter. Zoo is het leven niet, maar zoo heeft de geest, de persoonlijkheid van onzen dichter het leven gemaakt; en daarvoor danken wij hem. Wat het leven eigenlijk is, dat vragen wij hem niet; er zijn geleerden genoeg die het ons zeggen

kunnen, maar hoe hij het leven ziet, dat boezemde ons belangstelling in. Ik heb het huis honderdmaal gezien, maar gister liep ik het voorbij met een schilder en heden heb ik uit zijn schets bespeurd hoe hij het gister zag. Zoo heb ik ook het leven honderdmaal bestudeerd en zal het nog honderdmaal bestuderen, doch hoe onze dichter de werkelijkheid opvat, dat moesten zijne verzen teruggeven en dat geven zij terug.

Niemand zal die opvatting bekrompen noemen of eenzijdig. Men kan hier veel zoeken en veel niet vruchteloos. Gij kunt met deze eerste gedichten op een schoonen lentedag in het bosch gaan dwalen; vol van de weelde der natuur, zult gij in het boekjen dat gij meê naamt wel de bladzijde vinden die aan uw stemming beantwoordt. Gij kunt het voor u leggen evenzeer, als gij, neêrgezeten onder de plegtige linde, de Septemberzon ziet dalen, en gij behoeft het niet te sluiten, als gij, in het woelige stadsleven wedergekeerd, uw geurige winterfeesten geniet, en uw disch kruiden wilt met goedwillige scherts of vrolijken toast. *Nil humani* zal u met den auteur der eerste gedichten ontbreken.

Nil humani? Ik geloof, dat ik meer gezegd heb, dan ik volstrekt waar kan maken.

«Als u het hart tot spreken dringt,
Zoo spreek!»

roept de dichter zelf ons toe, en het hart dringt mij — een verwondering te kennen te geven. Op 's dichters harp zijn allerlei snaren, teedere, vrolijke, heilige snaren, maar, bedrieg ik mij niet, één snaar ontbreekt geheel. Wat de dichter zingt of niet bezingt: Louise de Coligny of Mr. J. van Lennep, de hertogin van Orleans of Mr. E. H. 's Jacob, een herinnering van dominé van Oosterzee of van dominé van der Hoeven; wat hij ook prijze: het geloof, de kritiek, de lente, het geduld, de zachtheid, het gezond verstand,

er is en er blijft een gansche wereld voor hem gesloten, een wereld waaruit nooit een enkele nagalm op zijne snaren verdwaald raakt: het is de wereld der liefde.

Wie hier zoekt zal niet vinden. Of zou «Egoïsmus» ons voor het bedoelde gemis schadeloos moeten stellen? Laten wij van «Egoïsmus» maar zwijgen. Ook hier behoudt de zelfzucht haar oud epitheton: ze is koud. De dichter wenscht, anno 1847, zegge het jaar waarin hij zijn staatsexamen deed, dat het «meisjen» zijner keuze, het «meisjen,» dat hij «van den Hemel afsmeekt,» «armpjens» hebbe waartoe? «Om er in te vliegen, of wel

Om een kindtjen op te wiegen.»

Pas tant de familiarité. En als hij de bevalligheden van zijn dulcinea beschrijven zal, redt hij zich kortheidshalve met van den Hemel voor haar af te smeeken allerlei

«dat zoo lief staat in een vrouw.»

Vergeten wij dan ook niet, dat hij in hetzelfde jaar o H. 1847 «om door 't leven heen te komen» noodig heeft

«Menschen, meisjens, boeken, boomen;»

Die pluralis! Doch geduld! Het wijkt voor een singularis. Ik word zelf hier koud. De dichter ligt in Hollands dierbaar duin, met een cigaar? neen, terwijl een blozend kind, een dochter van het strand, naast hem zit. Een wolkjen trekt voorbij en roept: ga meê! Neen, zegt de dichter, ik ga niet meê! Regt zoo! Vast is dat blozend kind hem schooner dan het schoonste land, waar de wolk hem heen zou voeren? Jawel, maar het versjen heet *dolce far niente* en de oplossing luidt:

«'k Ben nu te lui, 'k heb nu te lief,
'k Bleef liggen hier in 't zand.»

Aan de eerste reden geloof ik meer dan aan de tweede.

Het zien van de wolkjens en het spreken met de wolkjens is al verdacht naast dat «blozend kind.» Ik zou het zoo niet weten, maar ik herinner mij:

«Ein schöner Stern geht auf in meiner Nacht,
Ein Stern der süszen Trost herniederlacht
Und neues Leben mir verspricht:
O lüge nicht!
Gleich wie das Meer dem Mond entgegen schwillt,
So flusset meine Seele, froh und wild,
Empor zu deinem holden Licht:
O, lüge nicht!»

En daaruit maak ik op, dat sterren en wolken en hemel voor den dichter in een paar oogen van een blozend kind moeten wonen maar niet daar boven.

Voor onzen dichter is de liefde niet veel meer dan pis-aller of passe-tems.

«Ik zwerf door 't woud, gelijk een sombre kluizenaar
En — als 't my soms *verveelt* al zwijgend rond te dwalen —
Dan, of een zoete stem mijn klanken mogt herhalen,
Noem ik een dierbren naam, *op* mijn verliefde *snaar*.
Of wel.» —

hij doet iets anders; een mensch moet wat doen.

Al gaat de dichter er op uit om zijn geliefde «lente te vieren op het hooge duin» dan begrijpt men nog niet, wat zijn geliefde er eigenlijk bij doet; in het begin zullen zij nog *te zamen* juichen en danken, en op de hooge blonde duinen eenzaam nederknielen, waartegen uit een godsdienstig oogpunt zeker niets te zeggen valt, maar straks verdwijnt zij en verneemt de geliefde wat haar minnaar waarschijnlijk in zijn eenigheid denkt te doen

«Ja, ik wil mijn vrolijke oogen
Naar mijn Schepper slaan.»

Bij het opgaan van de zon, zat Willem bij een bron, neurie ik onwillekeurig.

«Op, ten hooge tempelzalen.»

Met de dierbare of niet?

«Door geen mensch bespied
Wil ik juichen: ik geniet!
En aan Hem den dank betalen
Die mijn hart doorziet.»

Wijl God het ziet, Jantje. Neen, dichter, al laat gij het strooijen hoedtjen van uw geliefde nog zoo zwieren....

«Die Leute in Sonntagsröcklein
Spazieren durch Wald und Flur,
Sie jauchzen, sie hüpfen wie Böcklein
Begrüszen die schöne Natur.»

Maar dat is de liefde niet. Slechts één toon, die volmaakt natuurlijk is, ontsnapt ten dezen opzigte aan onzen dichter, maar het is een toon minder van amor dan van scherts:

«Och help, hy was dwars door zijn hartjen gegriefd,
Betooverd, besluitloos, jaloersch en verliefd:
De guit dacht zich gek op een liefdesverklaring:
Zijn liefjen intusschen had ik in bewaring.»

Ziedaar waarheid en hartelijke scherts, maar nog eens: dat is de liefde niet, en ze is nergens in dezen bundel. Zie, «als twee sprekende oogen hem schreiend smeeken, blijf bij ons» dan zal hij niet op reis gaan met zijn vriend; maar als die oogen er niet veel om schijnen te geven, dan gaat hij; het is hem eender.

Doch genoeg en meer dan genoeg om de verwondering, waar ik zoo even van sprak, te regtvaardigen. De liefde is zoo vreemd aan zijn lied, dat onze dichter, altijd meester van vorm en taal, los en van goeden smaak, deze zijne kostelijke eigenschappen schijnt te verliezen, als hij op het stuk der liefde komt. Wanneer wij dus — want letterkundige kritiek moet toch tot iets leiden — den auteur der «Eerste Gedichten» een rang willen toekennen onder de dichters van onzen tijd, kunnen wij niet

anders dan met vrijmoedigheid zeggen dat die hooger zou wezen, indien zijn zang deel had aan dien stroom van poësie, die in de verzen van Horatius, van Goethe, van Schiller, van Heine en anderen zoo mild, zoo tintelend en vonkelend vloeit.

In zijn tweeden bundel, in de «Leekedichtjens,» is de dichter aan zijn persoonlijkheid getrouw gebleven. In de «Eerste Gedichten» zijn reeds leekedichtjens te vinden: *kritiek*, *spreekwoordtjens*, *het schotjen* — het schoonste, in mijn oog, dat de dichter ooit schreef, de humor spat u tegen —, *aan iedereen*, *geduld*, *liberaal* zijn broertjens en zusjens van «Leekedichtjens», die wij zouden kunnen noemen. Die persoonlijkheid, het bleek ons reeds, bestaat grootendeels uit gemoedelijkheid en scherts, zich vaak vereenigend tot schoonen, tot aantrekkelijken humor.

Hoe heeft ons volk, hoe heeft onze letterkunde behoefte aan zulk een persoonlijkheid! Onze landaard is zwaarmoedig en niets is bij ons zoo weinig inheemsch als de ironie. Op dit punt heeft onze natie nog hare opvoeding te beginnen. En daarom kan ik de Leekedichtjens, al vlei ik mij met hun gezegenden invloed, niet onmiddellijk groote populariteit beloven. Eigenlijk is deze mijne weigering slechts een opteekenen van hetgeen reeds aan den dag gekomen is. De Leekedichtjens hebben wat men noemt sensatie gemaakt, doch, om nog eens een vreemd woord te bezigen, hebben zij sympathie gevonden? Bij de organen onzer periodieke drukpers nog weinig of niet. Het is ook niet noodig, zal de belangelooze dichter zelf de eerste zijn om mij toe te roepen, en ik ben het hierin van harte met hem eens. Ik weet het, er zijn op dat bundeltjen «gegronde aanmerkingen te maken;» als men er niet zijn volle goedkeuring aan hecht, het kan uit achtenswaardige redenen verklaard worden, voorzeker; maar toch de voornaamste oorzaak van de rimpels, die het boekjen

op menig voorhoofd brengt, is ons treurig gebrek aan vatbaarheid voor hetgeen bij voorbeeld onze fransche naburen zoo levendig gevoelen en waardeeren, de vreugde over het ridicule.

Kwam ik zoo even op de zwaarmoedigheid van onzen landaard, die zwaarmoedigheid is ten onzent toch niet de grootste vijandin der ironie. Het is meer de boertigheid, die in ons vaderland de scherts in den weg staat. Boert is zelfs, geloof ik, de regte afgod van ons volk. Boert lokt naar den schouwburg en de kermis, boert troont tegenwoordig in romans en redenaarsgestoelten. Met andere woorden, hetgeen den fijnen, den geestigen glimlach van onze lippen houdt, het is niet onze verkouden gemelijkheid, het is het onderlijf doorschuddend lachen, waaraan onze gezette Nederlanders zich met liefde en met al hun hart overgeven. Men heeft niet graag iets aardigs, dat is alligt profaan, maar iets komieks en «zoo geheel naar het leven,» dat is altijd welkom, hartelijk welkom.

Waar ligt dit aan? Ik wil niet denken aan een zekere logheid van bevatting, aan zekere traagheid van geest. Om het ridicule te zien en de opmerking er van te waardeeren, moet de geest in staat zijn, met groote snelheid over te stappen van het eene gebied op het andere; want scherts vindt meestal haar voedsel in het bij elkander brengen van schreeuwende tegenstellingen, waartusschen toch een zeker verband aanwezig is. Die tegenstellingen zijn natuurlijk, vooral als de ironie een waarlijk verheven karakter draagt, ontleend aan de zeer verschillende terreinen, waarop de beschaafde mensch zich beweegt; het maatschappelijk leven, den staat, de kunst, de wetenschap, den godsdienst; en van daar dan ook, dat, wie deze soort van scherts niet vatten, bij het vernemen van een aardigheid, altijd het eerste op de lippen hebben: hoe komt U er aan; hoe brengt U het er bij te pas! Ja,

dommelige en droomige vriend, dat te pas brengen, dat is juist de kunst, dat is het geheim van een boekjen als de Leekedichtjens. Die zulk een boekjen schrijft, begrijpt dat de geheele geestelijke wereld ook voor den humorist één groot geheel uitmaakt, en zelfs van de stoffelijke werkelijkheid niet te scheiden valt. Indien de man van wetenschap onderscheidt en splitst en klassificeert en systematiseert, de dichter niet alzoo. Hij verbindt hetgeen voor den oppervlakkigen beschouwer hoegenaamd geen zamenhang oplevert; kinderachtige gewoonten en groote belangen, deftige gezigten en dwaze vertooningen, luchtige beelden en ernstige zaken, aan alles is voor den dichter een zijde, een uiterst puntjen, waar deze tegenstrijdigheden elkander komisch komen te raken. Dat uiterst puntjen te zien is een gaaf, een heilzame gaaf, die wij in ruime mate wenschen uitgestort te zien over ons theologiseerend Nederland.

Waarom?

Er zijn gebreken, dwaasheden, jammeren die niet uitvaren dan door de edele en fijne scherts, waarop de Leekedichtjens ons vergasten. Er zijn fouten in ons volksleven, fouten ook in onze wetenschappelijke wereld, waarop het reeds ridicuul is met ernst te toornen; die niet dan door de openbare meening kunnen vernietigd worden, welke openbare meening tot dien einde bewerkt moet worden en voorbereid onder den invloed van een geestigen satyricus.

Tegen dat onbegrijpelijk dogmatisme, dat vaak een nieuwen mensch huldigt in een tot onnatuurlijkheid en suffende vroomheid overgeslagen kind der wereld, is geen verhandeling te schrijven, geen preek te houden, waarvan men zich zoo veel mag voorstellen als van no. III uit dit bundeltjen, getiteld: «Verandering». De vormelijkheid, die geest van kerkelijk en stichtelijk gebied

stelselmatig verbannen wil, wordt niet beter de kop ingedrukt dan door no. VIII «Niet aardig.» De schuldige naiveteit, waarmede zekere rechtzinnigen ernst en regtzinnigheid en straks ligtzinnigheid en liberalisme vereenzelvigen, wordt doeltreffend aan de kaak gesteld door no. X «Jan Rap.» De fout van zeker apologeet, toen hij de letterkundige fictie overnam van zijn tegenpartij, waarmede hij in laakbaren wansmaak verviel, zonneklaar wordt zij voor elk door no. XIX «Machteld en Leonard». No. XXIII en XXIV «Dualisme» en «Monisme» leeren beter dan lange vertoogen hoe vreemd wijsgeerige theoriën er uit kunnen zien, wanneer zij, van hare terminologie ontdaan, in de eenvoudigste bewoordingen worden teruggegeven. Het apriorisme van menig dogmaticus, het tyrannieke van menig onafhankelijk denker, de opgeblazenheid van zeker regtzinnig professor, de halfheid der moderne orthodoxie, het wisselvallige der theologische oppermagt, de illusie van het katholicisme, de magt der overlevering in het huisselijk en kerkelijk leven, de onvruchtbaarheid van dogmatiek voor kinderen, de ledige algemeenheid van menige preek, de onverbiddelijke gang der gedachten, humoristische verhevenheid boven theologische geschilpunten, het ijdel liefde-geroep, valsche en ware ernst, ziedaar het voornaamste dat hier, in Nos. XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XXVII, XLVII, LIV, LVI, LXVI, LXXII, LXXXI, XCI, CV en CVI, meesterlijk wordt gekenschetst. Wie het nut van deze versjens in twijfel zou willen trekken moet òf ontkennen dat de gebreken, die zij aantasten, onder ons bestaaan, òf van oordeel zijn, dat de bestaande gebreken niet op deze wijze verbeterd kunnen worden.

Maar hoe zou men dit laatste kunnen volhouden? Immers het meerendeel der menschelijke gebreken zijn menschelijke dwaasheden, en waarom zijn er, wel vooral op kerkelijk en godgeleerd gebied, in dezen zin zooveel

gebreken aan te wijzen? Waarom anders dan omdat men juist hier het oog voor het ridicule nagenoeg geheel gesloten houdt of ten eenenmale mist. Dat oog te scherpen en ons alzoo in staat te stellen onze dwaasheden te zien, dat zal, dat moet een afdoend middel zijn tot beterschap.

Mogt iemand mijne beschuldiging te sterkgekleurd noemen, dan ben ik zoo vrij, de verantwoordelijkheid van mij af te werpen en te schuiven op den auteur der Leekedichtjens, wiens geestige regelen zoo menige dwaasheid aan het licht bragten. En waarlijk, de Leekedichtjens zijn nog niet eens overdreven streng.

Wij waardeeren de soberheid, de zelfbeheersching van den schrijver. Had hij willen grasduinen in onze godsdienstige letterkunde, wat rijken oogst had hij niet bijeen kunnen lezen. Gemakkelijk kon hij er een tweede bundeltjen meê vullen. Welk een voorraad nog: hier een kerkelijk blad dat tot eer der Goddelijke openbaring stijf en strak volhoudt dat Gods uitverkorene Joden vreeselijke afgodendienaars waren; daar een ander kerkelijk blad, dat Baur rekenschap laat afleggen voor den regterstoel van Christus, omdat hij geloofde dat de Apocalypse wel en het vierde Evangelie niet echt was; elders wederom een tijdschrift, opgericht tot bevordering van «redelijke» godsdienst, dat razend en tierend betoogt, hoe weinig wij langer noodig hebben humaniteit van Jezus te leeren; gindsch een preek, die bij de aanschouwing van den jongsten watersnood, op de wereldkaart naauwelijks aan te wijzen, zich opgewekt gevoelt van den zondvloed te gewagen, en andermaal een preek die de gedachte aan een milddadig koning met die van den voetwasschenden Christus verbindt, eindelijk een — doch ook wij moeten 's dichters voorbeeld volgen en niet alles zeggen wat wij op het harte hebben.

Met groote populariteit, gelijk ik zeide, moet de Génestet

zich ten opzigte zijner Leekedichtjens niet vleijen, maar hij vindt loon naar werk in de overtuiging dat hij onze letterkunde met een heilzaam zout heeft verrijkt en iets heeft bijgedragen tot een gedeelte van de opvoeding onzer natie, dat tot hiertoe te veel verwaarloosd bleef. Hij grijpe moed en vinde opgewektheid om op den ingeslagen weg voort te gaan. Te midden van onze kerkelijke twisten zal zijn geestige glimlach ons altijd welkom zijn, want die glimlach is een daad. «Wijsheid zoekend met een lach,» predikt ons de dichter — ach waarom ging hij niet voort met ook nog op andere wijze te prediken? Doch — de vraag is welligt onbescheiden — predikt ons de dichter ware levenswijsheid? Stond reeds bij de uitgave zijner «Eerste gedichten» een zedelijk ideaal hem voor den geest, ook in dit bundeltjen heeft hij niet nagelaten ons te wijzen op het ware en het goede. Die oogen heeft om te zien, zie slechts:

«Zelf moet gy 't zoeken, en zelf moet gy 't vinden,
Mensch, in uw hart, in uw woord, in uw lot,
Anders zoo spelen de wervlende winden,
Mensch, met uw hart, uw geloof en uw God.»

Straks heet het:

«Ja, reinig en heilig, o mensch, uw natuur
En strijdend in hoogere kracht
Vernieuw u, verwin u, beheersch en bestuur
U-zelven met wijsheid, met macht.
Maar wee over hem, die, te onzaliger uur,
Zijn aart en zijn wezen verkracht!»

En elders:

«Geen wijsheid zonder ernst.»

«Veel wordt bewezen dat toch in den grond niet waar is.
En veel is eeuwig waar, ofschoon 't bewijs niet daar is.»

« Uit de neevlen zal de dag
Eenmaal zeker rijzen. »

« 't Schijnt, niet gelooven op gezag
Koomt nu aan de orde van den dag
By zeker slag;
Is 't beter? — woû ik vragen. »

« Wie, uit liefde, een heilgen Plicht
Hart en hoofd wil geven,
Zal zijn God en vrede en licht
Vinden in het leven
Meer dan hij die, suf en sip,
Dag en nacht blijft zoeken
Naar een reedlijk Godsbegrip
In de nieuwste Boeken. »
« Schoon het Haantjen van 't Vernuft
Soms moet koning kraaijen,
Moogt gy 't Haantjen in de borst
Nooit den nek omdraaijen. »

En eindelijk, *last but not least:*

Ik geef my over
Met blind geloof
Aan U, den Vader,
Wien niets me ontroof!

Daar is geen Priester
Die U verklaart,
Doch U zoekt niemand
Vergeefs op aard.

Het ware te wenschen, dat al wie den meester wil spelen over de Leekedichtjens of hun auteur, dat allen in de eerste plaats, die van de « sceptische rigting » der Leekedichtjens alle onheil zeggen te vreezen voor kerk en maatschappij, de gulden lessen, in dit bundeltje vervat, eerst ter harte namen voor zij met hun wijs vonnis gereed zijn, en vooral dat zij toezagen of hunne stichtelijke geschriften zoo veel zuivere, gezonde kernachtige levenswijsheid, zooveel edele gemoedelijkheid behelzen als hier gevonden wordt.

Neen, waarlijk, gij zult ons niet schaden, «peinzensmoede» dichter met uw frischheid en uw weemoed. Gij denkt goed van de menschen, gij denkt goed van uw God, al suft gij nu en dan eens voor een draaiorgel met een jodenkind er op. Uw verzen zijn zacht als uw vroomheid. Als de zedemeesters kwaad van u spreken, zullen wij ons best doen om niet boos te worden. Maar of het gelukken zal, weet ik niet.

Toch — om mijne onpartijdigheid te toonen — zal de blinde Nemesis mijner kritiek twee «bedenkingen» in het midden brengen, ja misschien wel drie.

Reeds de vorm dezer versjens heeft groote verdienste, en groot moet de zorg zijn, die aan dezen bundel besteed werd. Wij zijn er zeker van, verscheidene gedichtjens zijn vijf, welligt tien en meermalen omgewerkt en overgewerkt eer zij waardig werden gekeurd om voor het publiek — 't vaak zoo ondankbaar publiek — te verschijnen. De schrijver dezer regelen meent eenigzins te weten wat arbeid en volharding er noodig is, om een goeden en naauwkeurigen stijl te schrijven, en daarom acht hij zich geregtigd te gissen wat arbeid en volharding een goede en naauwkeurige versificatie kosten moet. Uit eerbied voor zuiverheid van vorm kan hij zich niet altijd vrij houden van zekere kinderachtige kieskeurigheid, die ook hem — en de dichter kent die guiten — een daemon wordt, die daar zet

«Zijn leelijke zinnen
Op 't speuren van dwaasheên in 't roerende lied.»

Men bemerkt al, dat er iets komen moet. Sprak ik, ik zou hier kuchen, want ik ben er verlegen meê, maar alle grieksche en latijnsche commentatoren en andere Thoren (de aardigheid is eigenlijk van den dichter gestolen) zou ik willen te hulp roepen om mij te verklaren, te exegetiseeren, te interpreteeren ....

Ziehier het corpus delicti; het is het allereerste coupletjen van den Bundel, het allereerste, de voorrede *aan den lezer* niet mede gerekend.

«Niet in de scholen, neen, heb ik gevonden
En van geleerden, och, weinig geleerd,
Wat ons de wijzen als waarheid verkonden,
Straks komt een wijzer, die 't wegredeneert.»

Een corrupte plaats, als er ooit een was. Ik zwijg van het «neen» op den eersten, en het «och» op den tweeden regel; dergelijke aanvulsels veroorlooft de dichter zich in mijn oog te dikwijls. Maar de zin! «Ik heb niet in de scholen gevonden.» Wat niet? Of het voorwerp ontbreekt, of de derde regel geeft het aan, maar dan is het toch mis, want in de scholen der wijzen heeft de dichter natuurlijk wel gevonden hetgeen de wijzen als waarheid verkonden. Tusschen den derden en vierden regel is dan evenmin verband.

De Génestet's verzen zijn over het algemeen zoo vloeijend, zoo schoon, dat men hem minder vergeeft dan iemand anders. *On* is de eerste, en *zin* de tweede syllabe van hetgeen juist hij ons het meest heeft leeren schuwen.

Het zou pedant zijn, voort te gaan met onze taalkundige aanmerkingen. Anders zouden wij den wuften mond het zwijgen opleggen die een woord *slaakt*, en dat woord zelf niet vergunnen te *bersten van uit* de ziel (bl. 58). Zuchten mag de dichter vrij, maar nooit weer *iets* zuchten (bl. 80), en als hij iets *graag anders* geloofde, niet zeggen dat hij het *anders graag* geloofde, aangezien hij dan juist het tegenovergestelde uitdrukt van hetgeen hij bedoelt (bl. 87). Ja, ik ga zelfs zoo ver van zijn hart ten stelligste te verbieden, *in* zijn schepper te vertrouwen (bl. 125); wil hij in zijn schepper zijn vertrouwen *stellen*, des te beter. Doch, als plura nitent, ook hier mag het met 't volste regt getuigd worden, non paucis offendar maculis.

Van meer belang nog dan de vorm is de inhoud. Die onze korte aankondiging tot hiertoe gelezen heeft, kan niet in het onzekere zijn of wij al dan niet met de Leekedichtjens zijn ingenomen. Nu is het evenwel niet zuiver een voortbrengsel van kunst; het bundeltjen heeft een strekking en wil een strekking hebben. Het komt mij leeren, het komt mij stichten; op zijn manier zeker, en dit laatste wensch ik niet te vergeten. Het boekjen moet dus aan zich zelf getoetst worden. Bladeren wij het door om te zien of hier niet ergens een persoon geteekend wordt, wien de dichter zelf de beoordeeling, en des gevorderd de veroordeeling van zijne verzen zou toevertrouwen.

Bladert maar niet verder dan bl. 118. Wij zijn er al. Daar staat het overschoone aan Ds. Humanus, theol. doct. (CVI) — Ds. Humanus is een mensch, eenvoudig, mild, gewoon, wiens geest onmerkbaar heerschappij voert, dus een man, zachtmoedig van harte, gelijk het betaamt in een discipel van hem, van wien dominé Humanus al zijn humaniteit geleerd heeft.

Nu, Ds. Humanus, ideaal des dichters en het onze, wat dunkt u van (XIV): *Twee in een huis*, waar «een zeer regtzinnig man en een vrome vrouw» geacht worden een tegenstelling te vormen? Wat van *Leer en leven* (LVI)? Weet *gij* waar de dichter zulk een «catechisatie» heeft bijgewoond, en vindt gij, dat het hem fraai staat, zulk een prozaïsch ding als een catechisatie te stellen tegenover zulk een ideaal oogenblik, als waarop de heiland zelf onze kindertjens in zijn arm zou nemen? Acht gij, dat in het *Leekegebedjen* (LX) de aanroeping van Gods naam er door kan en komt het u «eenvoudig en gewoon» voor in *van Boven naar Beneden* (XCIV) die afgezaagde antithese op te rakelen tusschen een wijsgeerige oplossing van de wereldgeschiedenis en een jodenkind op een draai-

orgel, antithese die altijd valsch moet zijn; even als de andere, die (blz. 112) gemaakt wordt, tusschen een praktisch man en een die dag en nacht naar een redelijk godsbegrip blijft zoeken.

No. CIII, Ds. Humanus, durf ik u zelfs niet te laten lezen, dus dat laat ik daar. Maar dat *Gij en Wij* (CXIV), het laatste versjen van het bundeltjen, verraadt dat niet geestelijken hoogmoed? Zijt gij dat niet wel eens met de kerkelijke Courant? Nu wat is uw oordeel?

— Wat ziet ge den splinter, vriend....

Ik vat u, Ds. Humanus en ik zal het nooit weêr doen.

Rotterdam, Maart 1861.

WAARDEERING.

Proeve eener pragmatische geschiedenis der Theologie in Nederland, sedert het laatst der vorige eeuw tot op onzen tijd (1787—1858). Door Christiaan Sepp, predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Leiden. Uitgegeven door Teyler's godgeleerd genootschap. Tweede Druk. Amsterdam, J. C. Sepp en Zoon 1860.

La crise religieuse en Hollande. Souvenirs et impressions. Par D. Chantepie de la Saussaye, l'un des pasteurs de l'Eglise Wallonne de Leyde. Leyde, de Breuk en Smits. 1860.

I.

Er is veel goeds van deze boeken te zeggen.

Men kan bij voorbeeld den Heer Sepp naauwelijks genoeg lof toezwaaien wegens zijne rijke belezenheid, noch den Heer de la Saussaye wegens zijne naauwkeurige en veelomvattende kennis van al de schakeeringen der theologische partijen in ons Vaderland. Ouderen predikanten moet het werk van Ds. Sepp een aangename herinnering verschaffen van hetgeen zij zelven hebben doorleefd; jongeren brengt het vele zaken voor den geest, waarmede zij òf niet zoo van nabij, òf in het geheel niet bekend waren. Wie met ons gewoon is, in den heer de la Saussaye een onzer diepzinnigste godgeleerden te zien, zal gewis met groote belangstelling vernemen, wat hij over de godsdienstige beweging in ons Vaderland denkt. Veel arbeid, veel studie, veel tijd en vlijt is aan deze beide werken besteed. Beide

schrijvers hebben kennelijk gestreefd naar onpartijdigheid. Zij hebben niet geschreven ten dienste eener partij; hunne voorstelling is gemeenlijk boeijend en levendig. Het publiek heeft op niemands aanbeveling gewacht om deze werken te lezen en te bespreken. Als men nagaat, hoe veelomvattend de stof was, door de HH. Sepp en de la Saussaye ter behandeling uitgekozen, dan staat men verwonderd over de gemakkelijkheid, waarmede zij zoovele zaken hebben afgedaan, zonder wijdloopig te worden.

Er zijn misschien op deze boeken enkele letterkundige aanmerkingen te maken.

De pragmatische geschiedenis van den Heer Sepp lijdt, dunkt mij, aan een bonte vereeniging van kortswijl en gemoedelijkheid, van gemeenzaamheid en plegtstatige verheffing. Nu eens meent men een pamflet te lezen, dan weder acht men zich in een preek verdwaald. Gedurig stuit men op allerlei aanroepingen, hetzij van den lezer, hetzij van onzen lieven Heer. Het is voortdurend: «mijn lezer» en «mijn God.» Wat de aanroeping van het Opperwezen betreft in een boek als dit, over het Godewelbehagelijke daarvan kan ik niet oordeelen; maar wel weet ik, dat het niet aangenaam is, aldus geheel zijne eigene persoonlijkheid te zien opgaan in het begrip van: een lezer van de pragmatische geschiedenis der nederlandsche Theologie door den Heer Sepp. En dit is hier het geval. Onze vrijheid wordt hier volkomen genegeerd. Het is steeds: «leg dit eens naast dat,» «sla dat boek eens op» enz. Geen enkele persoonlijke gewaarwording van den schrijver blijft ons verborgen. Wij moeten vernemen wat hem al of niet naar den zin is, welken auteur hij al of niet persoonlijk zou willen kennen. Zelfs wordt ons de handdruk niet gespaard, in deze pragmatische geschiedenis der theologie, de handdruk niet, waarmede Prof. Kist den Heer Sepp geluk wenschte met zijne bekrooning bij Teylers genoot-

schap, ten huize van Prof. van Hengel, welke Prof. van Hengel bij die gelegenheid een huisselijk feest vierde.

Het is met ons als met de kinderen op de markt, die bij het fluitgespeel niet dansen en bij het rouwbeklag niet weenen wilden. Verwijten wij den Heer Sepp een zekere, hier vast misplaatste, studentikositeit, bij den Heer de la Saussaye stuiten wij op het tegenovergestelde. Zijn boek is, hetgeen een fransch boek allerminst wezen mag, zwaar van gang en daardoor vaak onduidelijk. Het is zonderling, dat iemand die invloed hoopt uit te oefenen op anderen, zich de moeite niet getroost van zijn stijl althans tot onberispelijkheid te brengen. Een goede stijl is geen bovennatuurlijke gave maar eenvoudig de vrucht van gedurige inspanning. Als de la Saussaye schrijft bl. 13: «Mes études ont été, comme elles le sont d'ordinaire en Hollande» etc., dan schijnt het dat de auteur ook nog elders *études* heeft bijvoorbeeld in Frankrijk; als hij bl. 15 schrijft, dat Dr. Réville's article «porte trop l'empreinte d'un hommage de reconnaissance pour prétendre à l'objectivité,» dan bedoelt hij natuurlijk: pour pouvoir prétendre, daar Dr. R. zelf toch wel altijd op objectiviteit aanspraak maken zal. Ik neem hetgeen voor de hand ligt. Gelijksoortige voorbeelden zouden in overvloed bij te brengen zijn.

Het onderwerp is: «la crise religieuse en Hollande.» Nu is het boek in drie hoofdstukken vervat. Het eerste handelt over den *toestand* der vaderlandsche kerk van 1825—50 ongeveer; het tweede handelt over het zedelijk *beginsel* dat in het hollandsch Réveil werd opgenomen, en het derde handelt weder over den tegenwoordigen godsdienstigen *toestand.* Welk een verdeeling! En nu de krisis? Hoe is uit het heden en het verleden een krisis ontstaan? Maar wat dat derde hoofdstuk zelf aangaat: welk verband is er tusschen zijn opschrift en zijn inhoud? Het opschrift luidt: «la situation religieuse actuelle.» En

de inhoudsopgave luidt: § 1. L'école empirique. M. Pierson. Rapprochement avec l'école de Leide. M. Busken Huet. Désunion entre les deux chefs d'École. M. Scholten considéré comme apologète. § 2. Le devoir de l'église. Het schijnt dus, dat de empirische school in hare beurtelingsche vriendschap en verwijdering ten opzigte der leidsche, zegge derhalve twee godgeleerde scholen, den tegenwoordigen godsdienstigen toestand in ons vaderland determineeren. Dat is onjuist en — voor mij onaangenaam.

Chacun pour soi. Ik vind het niet aangenaam alzoo en bij levenden lijve, gelijk hier geschiedt, in een boek behandeld en gemaakt te worden tot een abstrakt wezen, waarin ik zoo vrij ben van mijzelven niet te herkennen. Wat is het geval? Is onze Evangeliebediening niet hoofdzaak in ons leven? Brengen wij niet verreweg het grootste gedeelte van onzen tijd door met het onderwijzen der jeugd, het bezoeken van kranken, het troosten van bedroefden, met te peinzen over het ernstig woord, dat Zondags de gemeente stichten en leeren moet? Aan die praktijk en de theologische studie, die er wel noodzakelijk altijd mede gepaard gaat, ontwoekeren wij eenige uren van letterkundige verpoozing en als dan bij tijd en wijle onze aandacht valt op geschriften, die ons niet goed voorkomen, of in den strijd der meeningen een woord ons op het harte weegt, welnu dan grijpen wij naar de pen en schrijven «een stuk» en dat lezen onze vrienden dan gaarne. Maar, dat men nu niet kome en van dit betrekkelijk accidenteele in ons leven hoofdzaak make en er naar afmete onze geheele persoonlijkheid, ons geheele streven, want alzoo zou men aan de waarheid te kort doen en misschien een aardig romannetjen, maar zeker geen geschiedenis schrijven. Voorwaar de lust zou mij vergaan om op theologisch gebied te doen, hetgeen mijn hand vindt om te doen, indien ik moest uitgaan van de

treurige gedachte: nu ben ik vertegenwoordiger van dit of banierdrager van dat.

Ik heb nog een paar grieven op het hart, waarvan de mededeeling te gelijk een goede inleiding is voor het opstel, dat naar aanleiding van de bovenvermelde boeken straks volgen moet.

Er schijnt blijkens «Sepp's pragmatische geschiedenis der Theologie» hier te lande een zeker mensch te hebben bestaan, genaamd Mr. Isaäc da Costa. Zie hier, als het den lezer eenig belang kan inboezemen, al wat wij aangaande dien mensch vinden opgeteekend.

De Heer Sepp heeft het bezwaar ter sprake gebragt, gelegen in de verpligting, die op alle godgeleerde studenten rust om zich bepaaldelijk aan een Landshoogeschool voor het predikantambt in de nederlandsche hervormde kerk voor te bereiden. «Ik moet», gaat hij voort, «ik moet bekennen dat ik op dit punt nog nooit een grondige en gemotiveerde klagt gehoord heb; met die epitheta spreek ik het vonnis uit over de adressen van de zeven leden der Haagsche gemeente, van Mr. I. da Costa en enkele anderen. Feitelijk toch toonen die adressanten geen begrip hoegenaamd te hebben van wetenschappelijke studie der theologie.»

. . . . «*Aangezet* door Bilderdijk nam Mr. Isaäc da Costa de verdediging op zich, niet van het confessionalismus maar van de overgeleverde leer der vaderen.»

. . . . «De beoordeelingen van de Groninger school, geleverd door van der Hoeven en van Gilse, behooren niet tot hetgeen reeds vergeten is, en zullen gewis langer in gedachten blijven dan hetgeen door da Costa tegen die school is aangevoerd.»

. . . . «In zijne theologie heeft da Costa het joodsch standpunt van schriftbeschouwing nooit overwonnen en letterlijk nooit eenige concessie aan de nieuwe wetenschap

gedaan. Ontbloot van exegetische bekwaamheden en voor filosofie hoofd noch hart hebbende, vindt hij zijne sterkte in een ultraconservatisme, dat alleen ten aanzien van het punt van het verbindend gezag der formulieren eenige speling toelaat. Wat hij aan geleerdheid mist, wordt hem *eenigzins* vergoed door geestigheid en het gebrek aan grondigheid bedekt door een hooge mate van gevatheid. Hier te lande is hij de talentvolle woordvoerder van het orthodoxisme.... «Toen da Costa's «Verscheidenheid en Overeenstemming tegen Strauss» het licht gezien had, werd den Amsterdamschen hoogleeraar Gysbert Johannes Rooyens een oordeel over dat werk gevraagd. Het citaat: Non tali auxilio, nec defensoribus istis cet. was het antwoord van den geleerden man, een antwoord hem waardig.»

Ziedaar alles wat in het boek van den Heer Sepp over Mr. da Costa te lezen staat, waarbij gevoegd kan worden, soort bij soort, de volgende mededeeling:

«Hoeveel indruk Scholten's beschouwing van v. Oosterzee's kritiek maakte, blijkt uit het feit, dat zoodra zij bekend werd, Curatoren der leidsche hoogeschool de teruggave verzochten van eene (het staat er werkelijk) pas ingediende nominatie, waarop de Heer van Oosterzee als opvolger van v. Oordt aan de regeering was aanbevolen.... Van dien dag af waren Scholten en van Oosterzee geen vrienden meer en hield de laatste op tot hen te behooren, van wie de ontwikkeling der wetenschap iets hopen mogt.»

Dit is pragmatische geschiedenis van nederlandsche Theologie.

Hier wordt meer miskend dan een persoon, hier wordt voorbijgezien die geheele *théologie du Réveil*, die in ons vaderland groote beteekenis gehad heeft en nog heeft. De Heer Sepp, onpartijdig tegenover zoo menig verschijnsel, is hier, en hij zal het zelf toestemmen, meer partijman dan historicus.

Ook de Heer de la Saussaye is onpartijdig jegens velen. Schoon zijn de bladzijden omtrent den auteur van de Brieven over den Bijbel. Zij doen den schrijver eer aan; maar als hij een afzonderlijk hoofdstuk wijdt aan hetgeen hij noemt: la situation religieuse actuelle, waarom wordt dan de naam bijna geheel verzwegen dien zoovelen zegenen, zoovelen die thans met lust en liefde een leeraarsambt waarnemen, dat zij anders welligt nooit hadden aanvaard of als een moeielijk juk hadden gedragen: den naam van Prof. Scholten?

De Heer de la Saussaye vindt het noodig ter kenschetsing van den godsdienstigen toestand in ons vaderland de persoonlijkheid ter sprake te brengen zoowel van Ds. Busken Huet als van den steller dezer regelen. Maar Prof. Scholten blijft in de schaduw. Waarom?

Hoeveel verpligting Busken Huet en velen, juist uit een godsdienstig oogpunt, hebben aan den leidschen hoogleeraar, is van genoegzame bekendheid, en wat mij zelven betreft: in de theologische romannetjens die men tegenwoordig in vele godsdienstige tijdschriften, dagbladen en brochuren dikwijls aantreft, is het mode, naar het schijnt, Prof. Scholten en mij, ik weet niet in welke vijandige wederzijdsche betrekking te plaatsen. Prof. Scholten is dan evenmin een levend wezen, van vleesch en bloed; neen, hij is «het hoofd der idealistische school», gelijk ik «een voorstander der empirische». In deze onze abstrakte hoedanigheid worden wij dan gedacht tegenover elkander te staan, beurtelings «de monarchy der wetenschap» onder ons verdeelend en elkander stekend naar de kroon. Dit alles is fantasie en geen werkelijkheid. De beginselen der leidsche en der kritische school staan, naar het mij voorkomt, niet absoluut tegenover elkander. En de omstandigheid, dat er eenige verkoeling is gekomen tusschen Prof. Scholten en een ander hoogleeraar, wien ik gaarne

volg, behoeft mij zeker niet te verhinderen om in Prof. Scholten te vereeren en lief te hebben den geleerde die mij doet denken, de religieuse persoonlijkheid die mij doet gelooven, den trouwen vriend, die, als geheel een jong geslacht hem bijna hartstogtelijk aanhangt, eenvoudig maait hetgeen hij gezaaid heeft.

Ik schaam mij, dat het buitenland, voorzoover het kennis neemt van de la Saussaye's geschrift, den invloed van de empirische school op den godsdienstigen toestand hier te lande grooter zal achten dan dien van den leidschen hoogleeraar. Ik zie in de wijze waarop men van de zijde der orthodoxie met ons beider namen speelt, een taktiek, die stellig beneden het karakter is van den Heer de la Saussaye. Doch mijn schaamtegevoel is overtollig. Bijzonder vleijend is de Heer de la Saussaye voor ons niet.

Welke waarde toch kan men hechten aan een rigting die aldus wordt aangesproken: «Vos adeptes, ce sont les jeunes étudiants.... vos adeptes, ce sont des femmes mondaines, qui savent qu'il est de mauvais goût pour le sexe de passer pour un esprit fort.... vos adeptes, ce sont quelques bourgeois mécontents de leur humble condition sociale.... vos adeptes (alsof het nog niet genoeg ware) vos adeptes enfin appartiennent à la foule de ceux, qui suivent *toute* majorité, qu'elle soit orthodoxe ou libérale, oui, juive ou mahométane.»

De Heer de la Saussaye zal zelf erkennen, dat deze *boutade* (taalkundig kan men zelfs onmogelijk uit het verband opmaken tegen wie zij gerigt is) ethisch is noch irenisch.

Doch ik zal mijne medebroeders niet verder hard vallen. Ik weet, hoe ligt onbedachtzame bladzijden onze pen ontsnappen. Wij hebben allen noodig ons gedurig te doordringen van de ware beginselen der kritiek. Ik wil trachten ze op mijne manier terug te geven, dankbaar en

opregt erkennende, dat ik in menig opzigt juist van de HH. Sepp en de la Saussaye aanvankelijk geleerd heb, wat het zegt zich boven vooroordeelen te verheffen en een standpunt te kiezen, waarop men het goede in iedere rigting ziet.

II.

Kritisch is de geest van onzen tijd. Doch onze tijd is nog lang niet kritisch genoeg. Hoe meer onze eeuw dat karakter vertoonen zal, hoe meer zij tot opregte waardeering in staat zal zijn. De kritiek, Scherer heeft het naar waarheid gezegd, de kritiek is lijdzaam, zij zoekt zich zelve niet, zij verblijdt zich in de waarheid, zij verdraagt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen. Niets is natuurlijker. De kritiek, gelijk wij haar in onze dagen dienen te begrijpen, is de ware wijs*begeerte*. Zij heeft geen parti-pris. Zij heeft geen absolute waarheid tot toetssteen. Overal wil zij leeren; aan allen wil zij een plaats gunnen; in haar tempel is voor alle goden ruimte, want zij wordt gedreven, enkel gedreven door een edele weetgierigheid. De kritiek van onzen tijd, hoe vreemd het klinken moge, beoordeelt niet maar constateert, en zoo zij beoordeelt, het is alleen om wat wezenlijk is in het licht te stellen en allen schijn te verbreken. De kritiek kent op het gebied des geestes aan niemand en aan niets het monopolie der waarheid toe. Zij is de groote free-trader; zij opent allerwege de deur tot vrije concurrentie. Zij weet, dat de menschelijke geest moet leven, leven in den volsten zin des woords. Azië importeert haar godsdiensten en haar talen, Athene zijn kunsten, Rome zijn jurisprudentie, de middeneeuwen haar ascetisme en haar mystiek, Duitschland zijn wijsbegeerte, de nieuwere tijden hun onafhankelijkheid, Engeland zijn praktijk, en de kritiek heet alles welkom en legt het op in haar voorraadschuren.

Wij hebben in onzen tijd de onderstelling laten varen, die reeds tot zooveel stilstand en dwaling aanleiding heeft gegeven, de onderstelling, waarbij een scherpe grenslijn wordt aangenomen tusschen waarheid en leugen. In abstracto is zulk een grenslijn ongetwijfeld aanwezig. Loochenden wij het, wij zouden in een noodlottig scepticisme vervallen, dat voor de ware wetenschap even schadelijk is als het domste bijgeloof. Het geloof aan God is ook ons het beginsel der wijsheid, en wat wil dit anders zeggen dan dat elk wetenschappelijk onderzoek behoort uit te gaan van de overtuiging, dat het absolute geen ijdel droombeeld maar de hoogste werkelijkheid is? Zoo niet, dan wordt de wetenschap een ijdel spel en hebben zij regt die zeggen: laat ons eten en drinken, want het absolute is er niet. Evenwel, terwijl de wetenschap dit in abstracto erkent, is zij geloovig, in zooverre ook zij niet haasten wil. De groote zon der waarheid kan de wetenschap nooit in het aangezigt zien. Nu stelt zij zich niet tevreden met een schitterende lamp den titel van zon te geven. Dit doet het katholicisme, dit de orthodoxie. Neen; zij erkent, dat zij slechts stralen kan opvangen van het licht der waarheid; maar die stralen vangt zij ook ijverig en met zorg op, en zij bewaart ze dankbaar. Die stralen worden voor haar gebroken, nu eens door heldere glazen, dan door verweerde en onzuivere ruiten. Menig venster heeft slechts één, daarenboven nog een zeer geel en groen glaasjen, terwijl het overig gedeelte met papier beplakt is. Maar overal dringt het licht door en in dat licht verblijdt zich de wetenschap, in welk een bekrompen mate zij het dan ook voor het oogenblik nog genieten moge.

Vooral op godgeleerd gebied is men langen tijd uitgegaan van de meening, dat krachtens eene bijzondere openbaring en hare noodzakelijkheid bij het Heidendom niets dan duisternis, bij het Jodendom een aanvankelijk licht,

bij de Christenen eindelijk het volle licht werd gevonden. Uit een godsdienstig oogpunt werd de menschheid alzoo gemakkelijk verdeeld in afgodendienaars en in de aanbidders van den eenigen waren God. De afgodendienaars hadden dan de valsche, de Joden en later de Christenen de ware godsdienst.

Op het voetspoor van Paulus, wiens humanistisch streven niet genoeg geroemd kan worden, behooren wij de onderscheiding tusschen waar en valsch, waar het de geschiedenis der godsdiensten geldt, te laten varen. Alle godsdienst is in subjectieven zin waarheid, want het godsdienstig gevoel der menschheid kan op zich zelf nooit liegen. De uitdrukking van dat godsdienstig gevoel kan onvolkomen zijn in meerdere of mindere mate, maar onwaar kan zij nooit heeten, aangezien zij de hoogte, die het godsdienstig gevoel heeft bereikt, altijd met volkomen juistheid teruggeeft.

Valt de kategorie van waar en valsch ten opzigte der godsdiensten geheel weg, dan moet daarvoor in de plaats komen de kategorie van organisme. Ook hier werkt de wetenschap verzoenend, humaniseerend. Bestonden er te voren scheidsmuren, hoog en zwaar tusschen de kinderen van één God, de wetenschap leert ons en het is haar taak meer en meer te doen uitkomen en steeds overvloediger te bewijzen, dat de menschheid in den nacht van haar ellende en jammeren altijd de armen verlangend heeft uitgestrekt naar God, naar den Grooten Onbekende. De menschelijke geest is door al de geslachten heen bezig geweest met een ladder Jacobs te bouwen, waardoor de aarde aan den hemel verbonden werd. Alle eeuwen hebben aan die ladder gewerkt; het Christendom heeft haar voltooid, juist door haar niet te voltooijen. Het Christendom stelt namelijk een ideaal, dat onbereikbaar is en naar hetwelk wij toch altijd blijven streven.

De geschiedenis der godsdiensten is derhalve gelijk de

geschiedenis der menschelijke taal. De godsdienst is als de taal uit de spontaneïteit der menschelijke natuur geboren en zij is dus den mensch niet van buiten aangebragt of opgedrongen, maar van nature eigen. De verschillende godsdienstvormen zijn elkander even als de taalvormen regelmatig en volgens vaste wetten opgevolgd en bij beide is eerst het ingewikkelde en daarna het eenvoudige. Er zijn ingewikkelde en er zijn eenvoudige godsdienstvormen; de eenvoudige zijn niet eerst, maar de ingewikkelde en daarna de eenvoudige. Doch, even ongerijmd als het zijn zou van ware en valsche talen te spreken, even ongerijmd is het van ware en valsche godsdiensten te gewagen, vermits de godsdiensten niets dan de verschillende talen zijn, die in den loop der tijden gesproken werden door het godsdienstig gevoel der menschheid.

Wederom is de ontwikkeling der godsdiensten gelijk aan hetgeen de geologie ons predikt. Vergelijken wij den toestand van onzen aardbol in het verst verleden, dat de geologie heeft kunnen opsporen, met den toestand waarin wij ons wereldrond thans aantreffen, welk een onderscheid! Maar wij weten het, dat onderscheid is teweeggebragt door een reeks van omwentelingen, die in den loop van tallooze eeuwen tot stand zijn gebragt. Gelijk er vele geologische omwentelingen noodig zijn geweest, eer de eerste roos op onzen aardbodem kon ontluiken, evenzoo heeft er een langdurig proces moeten plaats grijpen eer de eerste bloem van christelijke hope en liefde in ons midden bloeijen kon.

Evenwel, indien wij aan de eene zijde ook de godsdiensten aan een zuiver geschiedkundige beschouwing onderwerpen en derhalve ook hier nergens eene verbreking der continuïteit kunnen aannemen, waarmede de onderscheiding tusschen ware en valsche godsdiensten komt te vervallen, zoo zien wij aan de andere zijde, juist krachtens die historische beschouwing, niet slechts verschillende

godsdiensten naast elkander staan, neen, ook hier nemen wij ontwikkeling en vooruitgang waar, waardoor wij opklimmen tot de kennis en bepaling van den hoogsten vorm, dien het godsdienstig gevoel tot nog toe heeft aangenomen en met regt spreken kunnen van het ideaal der godsdienst. Doch het ideaal, dat wij langs dezen weg leeren kennen, is niet door goddelijke interventie onmiddellijk gegeven; het is een langzaam en historisch geworden ideaal; een ideaal, dat wortelt in al het voorafgaande en betrekkelijk onvolkomene en zonder al dat voorafgaande en onvolkomene zeker niet bestaan zou. Zoo leidt de comparatieve studie van de onderscheidene verschijselen op godsdienstig gebied ons tot de kennis van hetgeen wij voortaan als de hoogste ontwikkeling van het godsdienstig leven der menschheid hebben aan te merken, en deze kennis stelt ons op haar beurt weder een maatstaf in handen, waarmede wij de lagere trappen van die ontwikkeling met naauwkeurigheid kunnen bepalen.

Zijn deze beschouwingen geldig voor de godsdiensten in het algemeen, dan moeten zij evenzeer waarheid behelzen voor een enkele onder haar, ik bedoel het Christendom. Is er een godsdienstige geschiedenis der menschheid te schrijven tot op de vestiging van het Christendom, de Christelijke godsdienst heeft evenzeer hare geschiedenis. Het werk van Jezus bestaat volgens velen daarin, dat hij ons een volledig stelsel van dogmatiek en moraal zou gegeven hebben. Dit is een dwaling, die reeds zeer verkeerd gewerkt heeft. Neen, Jezus heeft veeleer het aanvangspunt gegeven voor een nieuw ontwikkelingstijdperk in het godsdienstig leven der menschheid. Beginselen schonk hij ons. *Zijn* licht deed hij opgaan over de groote vragen, die den menschelijken geest en het menschelijk gemoed gedurig en onwillekeurig bezig houden. *Zijn* woord heeft hij gesproken, door rede en door daad, over God

en den mensch en beider onderlinge betrekking, over het plan Gods en 's menschen wezenlijke bestemming. En dat woord was zoo diep, zoo verheven, dat de besten van ons geslacht het al aanstonds hebben weggelegd in hun hart, en er nimmer peinzensmoede ernstig over hebben nagedacht. Het licht nu dat Jezus aan de wereld schonk, het was in den hoogsten zin des woords zijn leven, het vol en onuitputtelijk, het godmenschelijk leven van zijn gemoed en daarmede opende hij een bron, waaruit meer dan één stroom zijn oorsprong nam, die op zijn beurt de menschheid weldadig en verfrisschend besproeide. Juist omdat het eigenlijk nieuwe element, dat met de komst van Jezus in de geschiedenis der menschheid opgenomen wordt, niet in een of ander leerstuk, niet in een of andere instelling, maar uitsluitend in de persoonlijkheid van Jezus gelegen is, hebben alle denkers, die vrienden waren van den grooten Leeraar, die persoonlijkheid van uit hun eigen standpunt moeten beschouwen. Dientengevolge heeft elk die persoonlijkheid anders opgevat en met die opvatting op verschillende wijze gewoekerd. Vandaar dan ook, dat al de rigtingen, die vóór de komst van Jezus reeds aanwezig waren in de menschheid, teruggevonden worden in de geschiedenis van het christelijk dogma, gelijk van haar kant de beschouwing van de waarheid, in de persoonlijkheid van Jezus geopenbaard, al die rigtingen gescherpt en tot hare uiterste consequentiën heeft gebragt. Aan dit laatste vooral schenke men al zijn aandacht.

Want ten dezen opzigte heerscht bij het algemeen dwaling. De verschillende rigtingen in de christelijke kerk worden dikwijls aangezien als haar oorsprong nemende in de kerk zelve. Het is juist omgekeerd. De oneindige verscheidenheid van geestesrigtingen, die reeds in de menschheid aanwezig is, openbaart zich eenvoudig in de

christelijke kerk, en het is de zeldzame verdienste van het Christendom, dat schier geen enkele geestesrigting het ongemoeid heeft kunnen laten en allen hare krachten daarop beproefd hebben. De humanisten hebben het Christendom gehumaniseerd, de paganisten hebben het gepaganiseerd, de idealisten hebben het geïdealiseerd, de rationalisten hebben het gerationaliseerd en nog hebben wij bij lange niet al de vormen opgenoemd, waarin achtereenvolgens het Christendom gegoten werd. Het bleef echter altijd dezelfde vloeistof.

De uitdrukking Christendom is dan ook buitengemeen rekbaar. Het is de praktische moraal van een Mattheus en Jacobus evenzeer als de diepe mystiek van een Johannes, evenzeer als de verhevene bespiegeling van een Paulus. Het is niet minder het ascetisme der middeneeuwen als de hervormende en reddende veerkracht der nieuwere tijden. En waarom? Juist omdat, naar de schoone uitdrukking van den hoogleeraar Scholten, de godsdienst in Jezus vleesch en bloed is geworden, moet het Christendom altijd zijn zamengesteld uit goddelijke waarheid en menschelijke individualiteit. Het Christendom bestaat derhalve krachtens zijn aard uit twee factoren, waarvan de eerste blijvend, de tweede afwisselend is; de goddelijke waarheid is de eerste, de menschelijke individualiteit, waarin die waarheid zich openbaart, de tweede. Zoo is in iedere kleur het licht blijvend, onveranderlijk, identisch, maar de kleur zelve is voorbijgaand. Zij is slechts eene betrekkelijk toevallige bestaanswijze van het licht.

Is het Christendom de goddelijke waarheid, zoo als zij zich in de persoonlijkheid van Jezus openbaart, en moet die persoonlijkheid als de normale worden beschouwd en dus in alle individuën een gestalte verkrijgen, dan spreekt het van zelf, dat overeenkomstig met iedere wijziging in de individuën die gestalte verschillend zijn zal. Dit is dan ook

metterdaad het geval geweest van den aanvang af aan, want men behoort zich wel te doordringen van deze waarheid: het nadenken over de beginselen, door Jezus aan het licht gebragt, neemt reeds een aanvang in het Apostolisch tijdvak. Daar zien wij al de beweging beginnen, die het dogma voortbrengt, een beweging, die zich tot op onzen tijd voortzet met dezelfde noodzakelijkheid, met gelijk goed regt als in de allereerste tijden der christelijke kerk en die niemand in staat is te stuiten. Het is dus niet geoorloofd, in het Apostolisch tijdvak een katholiciteit van opvatting te brengen, die nooit bestaan heeft. Men behoort te spreken van het Paulinisch, het Petrinisch, het Johanneïsch Christendom, gelijk in later tijden, van het Augustiniaansch, het Luthersch, het Calvijnsch, het Channingsch Christendom. Zegt men welligt, dat aan al deze belijders van het Christendom, bijvoorbeeld aan Paulus, Johannes en Augustinus zekere christelijke overtuigingen gemeenschappelijk eigen waren, wij antwoorden op onze beurt, dat hetgeen hun gemeenschappelijk eigen is bijzonder weinig waarde heeft, dat ieder van hen in zijn tijd niet door dat *gemeenschappelijk*-christelijke, maar veeleer juist door zijne individuëele opvatting van de goddelijke waarheid, in Jezus geopenbaard, kracht en invloed uitgeoefend heeft. Doch wij komen straks op dit een en ander terug.

Laat ons eerst in het licht stellen, dat katholiciteit op godsdienstig gebied misplaatst is en daarna aantoonen, dat zij ook bij de Apostelen te vergeefs zou worden gezocht. Het streven naar katholiciteit is niet anders dan een magtelooze poging om de werkelijkheid, die ondubbelzinnige openbaring van Gods wil, te verkrachten of willekeurig te veranderen. God heeft niet gemaakt een katholieke menschheid; maken wij dan niet een katholieke kerk, hetzij onder een Paus, hetzij onder een belijdenis. God heeft zijne menschenkinderen met verschillenden aanleg,

verschillend karakter, verschillende geestesgaven toegerust. Zullen wij ons nu met een oppervlakkige zielkunde tevreden stellen, wanneer wij zien, dat Hij sommigen tot mystieken, anderen tot practici, dezen tot speculatieven, genen tot rationalisten heeft gesteld? Zullen wij het mysticisme van een Johannes tot kerkleer verheffen en Jacobus dwingen het te onderschrijven, te onderteekenen, er zich aan te houden, onder de bedreigingen onzer anathemata? Of zullen wij Jacobus Paus maken en Johannes opdringen dat hij, op poene van een ketter te zijn, de onbevlekte godsdienst van dezen nuchteren moralist de zijne noeme. Zullen wij den gemoedelijken, den vurigen Petrus, met zijne aantrekkelijke, dogmatische onbepaaldheid, de zware wapenrusting aantijgen van dien anderen Saulus, die een Paulus werd, of omgekeerd een Paulus dwingen de hoogten te verlaten, waarop hij de menscheid in haar geheel heeft overzien, met den Eerstgeborene aan het hoofd, en van waar zijn blik het geheele beloop der wereldgeschiedenis omvat, om hem met den tweeden brief van Petrus de zedeleer te doen grondvesten op de aanstaande verbranding der wereld? Eerbied voor de individualiteit, den schat dien Jezus ons gewaarborgd heeft. Eerbied voor de individualiteit der Apostelen, maar ook eerbied voor de onze. Ik heb er Augustinus te liever om als hij in zijn geheele stelsel Augustinus blijft; maar ik ben geen Augustinus, hoe zou ik dan zijn stelsel omhelzen! Ik eerbiedig Calvijn, als hij altijd Calvijn blijft en uitvaardigt het decretum horribile en het vonnis van Servet; maar ik ben Calvijn niet, wat komt gij mij met zijn reprobatie aan boord! Ik waardeer Channing, altijd Channing in zijn doen en laten; maar ik ben gansch anders gevormd als hij, wat laat gij mij met hem uitrekenen hoe veel malen het het woord hel voorkomt in de evangeliën!

Paulus zou hier zeggen: o gij confessioneelen en katho-

lieken, wie heeft u betooverd! God heeft ze allen verschillend gemaakt, zijne menschenkinderen. Maar gij zegt: honderdduizend menschen zullen Calvijnen zijn en wederom honderdduizend zullen Luthers zijn. Wee mij, ik ben in merg en been een Erasmus! Het gaat ons niet aan, antwoordt men, lid zijt gij van de hervormde kerk en Calvijn zult gij worden. Wee mij, ik ben door en door een kritikus! Wat kritikus!, antwoordt gij, oproerige germaan, ik zet u gevangen in Augsburg, Luther zult gij worden en de luthersche confessie zult gij onderschrijven en handhaven. Maar hoe! men eerbiedigt de individualiteit van een Luther en een Calvijn? Vreemde inconsequentie! Ontkent ook deze individualiteiten en laat ons allen verdrinken en tot één katholieke massa zamensmelten onder het patronaat van een zoo onbeteekenend mogelijken Paus, dien wij, wat vreemde histories hij op zijn rekening hebbe, opdat ook zijn persoonlijkheid geheel verdwijne, beleefdheidshalve Z. H. zullen noemen.

Hoezeer katholiciteit en waarachtig leven in de christelijke kerk onvereenigbaar zijn, blijkt ook vooral uit de omstandigheid, dat in de roomsche kerk geen katholiciteit aanwezig is geweest, zoolang er leven gevonden werd en eerst in den laatsten tijd, sedert de godsdienstige veerkracht bij het Protestantisme te huis behoort, waarachtige katholiciteit daar mogelijk blijkt te zijn. Welk een onderscheid tusschen Augustinus en Bernhard van Clairveaux, tusschen Thomas Aquinas en Thomas à Kempis, tusschen Pascal en Fénelon. Pascal is eigenlijk de laatste individualiteit die de Roomsche kerk gekend heeft, gelijk zij in het algemeen sedert het Jansenisme geen geloof genoeg meer heeft bezeten om één wezenlijke ketterij voort te brengen. Aan ons voortaan, zoo als vroeger aan Rome, de Lessings, de Schleiermachers, de Herders, de Parkers; maar dan ook bij ons geen opgedrongen katholiciteit, die

voor het waarachtig Christendom allerschadelijkst is. Wil men, bij veel verschil toch zekere overeenstemming op kerkelijk terrein, en is men er bijzonder opgesteld, dat Johannes en Calvijn, Augustinus en Lessing, Pascal en Parker te zamen onderteekenen, bijvoorbeeld dat Jezus van Nazareth geleden heeft onder Pontius Pilatus, welnu, daar kan niemand hunner op tegen hebben: een historisch feit aan te nemen zal hun wel onverschillig zijn, zoolang zij vrijheid hebben in hunne geheele dogmatische zienswijze hunne eigene geestesrigting te blijven volgen.

Men heeft het in den laatsten tijd wel ingezien en daarom wil men nu in het zoogenaamd Apostolisch Christendom een grond onzer christelijke eenheid vinden. Dit blijkt evenwel onmogelijk te zijn, ten eerste omdat niemand in onzen tijd zich meer geheel op het standpunt der Apostelen kan verplaatsen, maar vooral omdat, wel beschouwd, bij de Apostelen zeer weinig eenheid van geloofsovertuiging was.

Men heeft dan een denkbeeldig Apostolisch Christendom uitgedacht, waaruit men willekeurig weglaat hetgeen niet aanstaat, het geloof bijvoorbeeld aan de ophanden zijnde wederkomst van Jezus, het geloof aan den togt van Jezus naar de onderwereld, het geloof aan de verbindende kracht van het Mosaïsme en andere overtuigingen. En met zulk een denkbeeldig Apostolisch Christendom, waarvan reeds het Christendom van Athanasius, van Anselmus, van Bossuet niet weinig verschilde, tracht men nu de beweging der nieuwere tijden te onderdrukken. Gebrek aan nadenken verraadt deze handelwijze. Het Apostolisch Christendom vindt ook in u, die er het meest mede schermt, geen opregt belijder meer. Hoe! omdat gij o. a. met Judas, den schrijver van den N. T. brief, het geloof aan de opstanding van Jezus gemeen hebt, zijt gij daarom het Apostolisch Christendom voorzooverre hij het verte-

genwoordigt deelachtig? Staat gij dáárom op het standpunt der Apostelen, omdat gij de N. T. wonderverhalen gaaf aanneemt? Is de wereldbeschouwing der Apostelen dan de uwe? Meent ook gij, dat er Engelen zijn, die hun beginsel niet bewaard hebben en die tot het oordeel des grooten dags bewaard worden met eeuwige banden onder de duisternis? Gelooft ook gij, dat Michaël de aartsengel met den duivel heeft getwist en met hem gehandeld heeft over het ligchaam van Moses? Verwacht ook gij, dat de Heer met een stemme des Archangels en met de bazuin van God zal nederdalen van den Hemel; dat zij, die levend overgebleven zullen zijn, na de opstanding van de geloovigen, in de wolken zullen worden opgenomen, in de lucht, den Heer te gemoet? Denkt ook gij, dat God de Engelen die gezondigd hebben in de hel heeft geworpen, dat eens de hemelen met gedruisch zullen voorbijgaan en de elementen brandende zullen vergaan en de aarde met hare werken zal verbranden? Grondt ook gij, op de zekerheid dat al deze dingen vergaan, de noodzakelijkheid van een heiligen wandel en van de godzaligheid? Is ook bij u de doop het tegenbeeld van den zondvloed? Heeft ook volgens u Christus gepredikt aan de menschen, die eertijds in de dagen van Noach ongehoorzaam waren en onaandoenlijk voor de lankmoedigheid Gods? Waarlijk, ook gij zijt kinderen van den modernen tijd en als uw Christendom niet modern is, dan is uw Christendom niet meer het uwe, maar het Christendom van een ander. Doch hoe zal het Christendom van een ander uw levensbeginsel wezen?

Bovendien, welke illusiën!

Als men terug wil geven hetgeen de kerk ten allen tijde in haar geheel geloofd heeft, komt men tot niets anders dan tot dat weinig beteekenend geschrift, dat men symbolum apostolicum (de Apostolische geloofsbelijdenis) heet,

waarin de geloovige belijden moet dat Jezus geleden heeft onder Pontius Pilatus, dat hij neêrgedaald is ter helle, en dat er is *een* vergeving van zonden, alsof de Jood dit laatste niet evenzeer geloofde. Welk zelfbedrog! Men is het Apostolisch Christendom toegedaan. Ach, zeg ons toch eerst, wat is het Apostolisch Christendom? Wat toch gelooft hij, die het Apostolisch Christendom gelooft. Weet gij het? Ik niet. Die het Apostolisch Christendom gelooft, gelooft hij met Petrus dat men godzalig moet zijn omdat de wereld eenmaal vergaat, of gelooft hij met Paulus dat men heilig behoort te leven omdat de menschheid in Christus één is? Gelooft hij met Paulus, dat wij allen in Christus geschapen zijn, zoodat de geheele schepping in den Prototokos (den eerstgeborene) gegrond, bestemd is en er op is aangelegd Christus, haar type, te verwezenlijken, zoodat eens alle knie van die op en onder de aarde en in den Hemel zijn, zich voor hem zal buigen, of gelooft hij met Johannes dat de Logos in de menschheid is neêrgedaald, als een licht in de duisternis, waardoor nu voortaan een strijd in den boezem van ons geslacht gestreden wordt, waarvan de oplossing niet te voorzien is? Gelooft hij met Paulus aan een voortdurende Christusregering of met het vierde Evangelie aan de bedeeling van den Paracleet? Gelooft hij met de synoptici, dat Jezus het laatste paaschfeest gevierd heeft, of met Johannes dat hij op het feest als paaschlam is gestorven? Gelooft hij met den brief aan de Hebreeuwen, dat de Wet de type is van het Nieuw Verbond, of met den brief aan de Romeinen, dat de Wet een middel was in Gods voorzienige hand om de zonde als zonde te openbaren? Acht hij met de Apocalypse als leer Balaams verderfelijk afgodenoffer te eten, of meent hij met den Heidenapostel, dat dit zeer onverschillig moet zijn, omdat een afgod niets is? Gelooft hij met Paulus aan een regtvaardiging uit het

geloof, aan een vergeving van zonden door het bloed van Christus, of spreekt hij met Johannes alleen van het zijn uit de waarheid, reeds eer men tot Christus komt om krachtens die eigenschap later als de rank met den wijnstok ten naauwste met Christus verbonden te worden? Ziet hij met de drie eerste Evangeliën in Jezus den Joodschen Messias, of ziet hij met Johannes in Jezus de vleesch geworden eeuwige Openbaring Gods, of met Paulus de volheid van Gods scheppende kracht, of met den Brief aan de Hebreën God zelf, zonder nadere omschrijving? Is zijne eschatologie die van de Apocalypse, of die van het vierde Evangelie? Men weet het niet, men schijnt er ook niet veel over na te denken. Men zweert bij het Apostolisch Christendom; het staat goed; het klinkt goed; men heeft een leuze.

Even denkbeeldig is «het Christendom van alle tijden.» Als gij u eens naast Origenes, naast Tertullianus, naast Augustinus, naast Luther zelf, met zijn God in de wieg en zijn consubstantiatie, bevondt, hoe vreemd zouden deze mannen u aanzien, hoe modern zouden zij u vinden. Verbeeld u dat Brakel de broederhand moet reiken aan Vinet, dat Smijtegeld door dezelfde dogmatiek behouden moet worden als Pascal, dat die eenvoudige Channing niet kan ingaan, tenzij dan gearmd met den pompeusen Bossuet, dat de vredige van der Palm in dierbare geloofseenheid zich moet verblijden met «den vurigen zoon van het Oosten.» Alle dezen kunnen dezelfde historische feiten gelooven, dezelfde termen gebruiken, dezelfde kerkelijke vormen in acht nemen, maar in het wezenlijke, in hun eigen zieleleven, in datgene wat het diepste heiligdom daarstelt hunner godsdienstige overtuiging, neen, daarin zult gij ze nooit overeen kunnen brengen, hoe vurig gij het ook verlangt.

III.

Er is een woord dat, goed begrepen, aan al deze dwalingen en illusiën een einde maakt, een tooverwoord dat, als het waarachtig doorgedrongen is tot onzen geest, al onze voorstellingen verandert, vele vooroordeelen wegneemt en voor menige ongerijmdheid ons bewaart, dat woord luidt: geschiedenis. Het is het kenmerk van de negentiende eeuw, dat zij in de plaats der dogmatische methode de historische methode heeft gesteld voor al de wetenschappen, die betrekking hebben op den menschelijken geest. De letterkundige wetenschap is een geschiedkundig tafereel van de verschillende vormen der schoonheid, dat is van de wijze waarop de verschillende rassen in verschillende eeuwen het esthetisch probleem hebben opgelost. De wijsbegeerte onzer dagen is het verhaal van de stelsels, die de wijsgeeren reeds hebben uitgedacht; de theologie de geschiedenis der pogingen door de menschheid in het werk gesteld om de godheid te begrijpen en te naderen. De wetenschap der talen is de geschiedenis der talen; de wetenschap van den menschelijken geest is de geschiedenis van den menschelijken geest. In één woord, de wetenschappelijke vooruitgang van onzen tijd bestaat daarin, dat wij de kategorie van het zijn vervangen hebben door de kategorie van het worden, en beweging waarnemen, waar men vroeger niets dan starre onbewegelijkheid zag. Vroeger werd alles eenvoudig als bestaande gedacht; men sprak van de wijsbegeerte, van het regt, van de staatkunde, van de kunst, van de poësie; in onzen tijd daarentegen wordt alles gedacht als begrepen in een gedurige geboorte, in een gedurigen groei. Niet alsof ook voorheen ontwikkeling de groote wet niet ware, die alles beheerschte. De

aarde draaide vóór Copernicus, maar niemand die het opmerkte. Zoo gaat het onbewegelijk egyptisch standbeeld, met de armen vastklevende aan de knieën, vooraf en noodzakelijk vooraf aan het grieksche beeld, dat leeft en zich beweegt 1).

Prof. Opzoomer heeft dit denkbeeld welsprekend uitgedrukt. «De eenvoudige man, die van zijn kindschheid af een vast stel van leeringen als godsdienstige waarheid hoorde voordragen, en die er aan gewoon werd daaraan alleen den naam van Christendom te geven, kan zich niet voorstellen, dat er ook daarbuiten, dat er ook in andere leeringen, zelfs die lijnregt het tegendeel schijnen te zeggen, een Christendom te vinden is. Alleen voor hem, die de jaarboeken der geschiedenis heeft gelezen, kan zulk een licht opgaan. Niet altijd werd er gedacht, zoo als hij zelf denkt; in menige eeuw zou hij veroordeeld en uitgestooten zijn; en toch, ook toen was de geest van Christus werkzaam. Sedert meer dan achttien eeuwen schaart zich het beschaafdste deel der menschheid om het kruis van den grooten menschenzoon; in onafzienbare rijen strekken allen de handen dankend en jubelend naar hem uit; maar oneindig verscheiden zijn de toonen van hun lied. Meer zelfs dan er talen zijn, zijn de vormen waarin hij vereerd, beleden, gevolgd wordt. Zou slechts één van die vormen hem, één slechts den Vader welgevallig zijn? En zou, terwijl zij die u omringen even ernstig, even eerlijk gezocht hebben als gij, door u alleen die vorm zijn gevonden?.... Ook in de somberste eeuwen des Christendoms heeft het licht geschenen; zoo het ooit ware uitgedoofd, welke hand zou het weêr ontstoken hebben?.... De vormen vergaan, maar het wezen blijft; het lichaam sterft en wordt met

1) Men zie de tweede uitgaaf van *Averroës et l'Averroïsme.*

een ander verwisseld, de geest sterft niet. Gelijk alles, wat in de wereld der menschen zich vertoont, heeft ook het Christendom zijn geschiedenis. Reeds in zijn eerste eeuwen waren de Joden anders dan de Grieken; en in beider gemoed opgenomen, moest het een verschillende gedaante verkrijgen. Zoo is het gegaan tot op den huidigen dag. Daar vereenigt het zich met blijmoedigheid, met veerkracht, met wetenschap; hier hecht het zich aan verdriet, aan zwakheid, aan onkunde. Ginds wordt het de godsdienst van de doornenkroon en het kruis; met weemoedigen blik ontvlugt de pelgrim het werkzame leven; vrome dweeperij verlamt de kracht die het leven moest heiligen; de moeder der smarte stijgt op den troon des Hemels. Hier daarentegen wordt het de godsdienst der opstanding; een zuiver, een hooger leven ontwaakt; een verfrisschende en bezielende adem gaat over de menschheid; de slappe kniën worden stevig en alle krachten worden ingespannen; met kunst en wetenschap, met handel en nijverheid, met maatschappij en staat wordt een verbond van weêrkeerige hulp gesloten; heiliging en versterking des levens wordt het groote doel. Welk een verschil! en toch één stengel draagt die beide bloemen. Zou ons oog enkel de eene willen zien! Indien wij het Christendom waarlijk liefhebben, indien het ons meer dan een zaak der lippen, indien het ons een zaak van het harte is, zouden wij dan niet wenschen het te leeren kennen in zijn vollen rijkdom? Door zijn Stichter zelf is het Christendom bij het zaad vergeleken, waaruit de teedere plant ontkiemt, die opgroeit tot een stevigen boom, in welks takken de vogelen des hemels hun nest bouwen. Wie onzer zou niet begeerig zijn, het leven dier plant in zijn geheel te kennen? Wie onzer zou het boek der Christelijke geschiedenis ongeopend willen laten? Wat er ons vooral toe dringen moest om dat boek te openen en te lezen, dat is de erkenning dat de vorm des Christen-

doms, waarin wij denken en leven, zelf in die geschiedenis staat. In een andere eeuw, in een ander volk, we zouden anders denken en willen dan thans..... Ook in dat Christendom zelf is de geschiedenis geen toevallige rij van elkander opvolgende toestanden, maar orde en ontwikkeling. Dezelfde wet, die de menschheid naar het Christendom heendringt, drijft ook de Christenen voorwaarts en regeert hun beweging. Maar overal vindt de wijsgeer dezelfde wet: toenemende heerschappij van den geest."

Vinden deze beschouwingen ingang, dan zal men ophouden met in het dogma een waarheid te zien, die buiten verband zou kunnen staan met den geheelen zielstoestand van den dogmaticus; ophouden met een dogma gelijk te stellen met een meetkunstig theoreem, dat voor allen hetzelfde is en daarom door ieder kan worden aangenomen. Wanneer de dogmatiek bij velen in volslagen diskrediet is geraakt, het is dat men haar gemaakt heeft tot een abstractie, tot een ellendig skelet, waar natuurlijk alle geest en leven aan ontbreekt. Dan eerst zal men daarentegen de dogmatiek regt laten wedervaren en haar weder in eere brengen, wanneer men ook ten haren opzigte dezelfde achting betoont voor de individualiteit, waaraan wij in de moraal sedert lang gewoon zijn geraakt. Het zal niemand meer in het hoofd komen, op het gebied der zedelijkheid van Petrus te vragen het geduld van Job; van Luther te eischen de bescheidene zachtmoedigheid van een Melanchton. Op het gebied der zedelijkheid erkent men ieders aanleg en gaven en verwacht men van elk niets anders, dan dat hij zijne eigenaardige gaven bestede. Welnu, doordringen wij ons voortaan ten opzigte der dogmatiek van hetzelfde groote beginsel, en leeren wij ook hier verstaan, dat deze monist, gene dualist, deze methodist, gene vrijzinnig, deze praedestinatiaan, gene

Remonstrant moet zijn, krachtens zijn vermogens en den aanleg van zijn persoonlijk karakter.

Zien wij nu ten slotte wat ten gevolge van deze beschouwingen ons standpunt moet zijn tegenover andersdenkenden.

Zoo elk onzer, voor zoover wij ons zelfstandig met het bovenzinnelijke bezig houden, verschillende dogmatische gaven zijn toebetrouwd, overeenkomstig den oorspronkelijken aanleg van elks persoonlijkheid, dan heeft niemand onzer de absolute waarheid in pacht, dan behooren wij ook alle exclusivisme ter zijde te stellen; dan behooren wij zelfs vaarwel te zeggen alle buitensporige propaganda van onze eigene zienswijze. In de overtuiging, dat elk denkend wezen een vonkjen heeft opgevangen van het licht der goddelijke waarheid, moeten wij het ons stellen tot heiligen pligt, wel zorg te dragen dat wij dat vonkjen niet uitdooven, maar aanwakkeren en met andere vonken in aanraking brengen, opdat er een verlichtend en koesterend vuur uit geboren worde. Gelijk er in de natuur een middenpuntschuwende en een middenpuntzoekende kracht is; gelijk er een atmosfeer loodzwaar op ons drukt, maar er tegelijk veerkracht is in ons lichaam, die ons die atmosfeer maakt niet tot een last maar tot een steun: zoo is er ook in de geestelijke wereld een evenwigt van krachten, dat wij wel moeten toezien, door onze hoogmoedige onverdraagzaamheid niet te willen verbreken. Ik voor mij ben er diep van doordrongen: al de rigtingen, die zich in een bepaalden tijd en dus ook in onzen tijd op kerkelijk of theologisch gebied vertoonen, zijn volstrekt noodzakelijk; geen enkele van die rigtingen is willekeurig ontstaan: ik wil er geen enkele missen, en zoo ik in den strijd onzer dagen partij heb gekozen, en zelf met hart en ziel een bepaalde rigting ben toegedaan, het is alleen, het is voornamelijk althans, omdat ik zeker weet,

dat tegenover mijne rigting andere rigtingen staan en zullen blijven staan, en dat hier enkel door een groot aantal van eenzijdigheden de ware alzijdigheid verkregen wordt. Gelijk ik mij zoo gerust durf bewegen, omdat ik weet dat aan alle kanten de lucht mij tegenhoudt, zoo durf ik mij insgelijks met vrijmoedigheid bewegen op geestelijk gebied, omdat ik weet, dat andere rigtingen dan de mijne mij tegenhouden, mij bestrijden en alzoo het evenwigt bewaren. Maar dit staat bij mij vast: zoo, ik weet niet door welke omstandigheid, mijne eigene rigting onbepaald viktorie kraaide, en er niemand, niemand meer gevonden wierd, die een tegenovergestelde zienswijze krachtig verdedigde, ik zou lust gevoelen om mijne eigene vanen te verlaten uit liefde tot de waarheid. Men *kan* in het leven niet handelen zonder partij te kiezen, maar partij te *kiezen* is eenzijdig te worden. Die eenzijdigheid is volstrekt onmisbaar in den praktischen man, maar zij is altijd een transactie met de waarheid. Ik kom tot die transactie willens en wetens, omdat, weigerde ik er toe te komen, ik mij op zou moeten sluiten in mijn studeervertrek en in de zelfzucht der kritiek mij ongeschikt zou maken om iets voor mijne medemenschen te te zijn. Nu is de liefde het hoogst. En een standpunt waarop ik zelfzuchtig moet zijn, waarop ik zou moeten zeggen met Caïn: ben ik mijn broeders hoeder, dat kan het ware standpunt niet wezen. Het geweten, de zedelijke factor in mij, dwingt mij dus, partij te kiezen. Maar als ik partij gekozen heb, mag ik niet vergeten, dat iedere bepaalde rigting (ik denk hier voornamelijk, ofschoon niet uitsluitend, aan het gebied der theologie) een *compromis* is met de waarheid, dat de waarheid in den grond der zaak altijd onuitsprekelijk is, en ik, om in het geheel in geen dwaling te vervallen, eigenlijk nooit een mond zou moeten opendoen. Ik *mag* niet vergeten, dat mijne rigting

slechts een klein deel heeft der volle waarheid, slechts een klein stuksken der zake; dat wij hier altijd ten deele blijven kennen; dat ik niet een bepaalde rigting gekozen heb omdat zij *de* waarheid is, maar alleen omdat zij in mijn oog meer waarheid behelst dan de tegenovergestelde, en dat, gelijk er niets absoluut waar is, er zoo ook niets absoluut valsch mag heeten.

Niets? Ik spreek niet van op zichzelve staande en bijzondere stellingen; allerminst van stellingen die aan de exacte wetenschappen ontleend zijn; gewis, dan zou mijne beweering zeer overdreven zijn, maar ik spreek van een geheel van overtuigingen op het gebied der geestelijke wetenschappen; van een bepaalde beschouwingswijs op geestelijk gebied en daarvan beweer ik, dat ze evenmin absoluut waar als absoluut valsch mag heeten. Ik moet in opregtheid bekennen, dat niets mij met dieper afkeer vervult dan iemand, in hooge wijsheid en in het gevoel van de voortreffelijkheid zijner eigene verlichting, te hooren vragen: hoe is het mogelijk dat men die of die rigting zij toegedaan. En dergelijke vragen verneem ik toch gedurig. Een luchthartig protestantjen vraagt u met het grootste zelfvertrouwen, hoe het toch mogelijk is dat iemand Roomsch kan wezen; en — zoovele denkende koppen en diepe gemoederen zijn het geweest en zijn het nog! De liberaal vraagt u hoe men regtzinnig, de regtzinnige hoe men liberaal kan wezen? Ik herhaal het: zulke vragen boezemen mij den levendigsten weêrzin in. Want zij verraden een treurig gebrek aan nadenken, en weinig diepte van psychologische kennis. Die verder ziet dan het uitwendige en de groote moeielijkheden der godgeleerde en wijsgeerige problemen bevroedt, hij weet dat er op godsdienstig gebied voor iedere rigting, voor iedere beschouwingswijze iets, ja zelfs veel te zeggen valt, en het zou hem weinig moeite kosten achtereenvolgens iedere rigting met zooveel

klem van redenen en geestdrift te verdedigen, dat voorloopig het gansche heir van oppervlakkige tegensprekers het zwijgen wierd opgelegd. De ligtzinnige eigenwaan, waardoor vaak regtzinnigen en liberalen van alle kleur en stempel de absolute waarheid op hun hand meenen te hebben, zoodat zij terstond geneigd zijn de kunde, de goede trouw, den christelijken zin van hunne tegenpartij in twijfel te trekken, zou ons bijna doen vallen in den strik der oude Sophisten, zou ons bijna berouw doen gevoelen dat ook wij, gelijk het wordt uitgedrukt, partij hebben gekozen in den strijd onzer dagen.

Verstaan wij elkander wel. Onze bewering, dat op geestelijk gebied nergens absolute waarheid, nergens absolute leugen is, heeft niets gemeen met een zielloos scepticisme; waarvoor Montaigne's *que sçais-je* het eenig credo is. Wij zeiden het reeds in het begin van dit opstel, het geloof aan God is het beginsel der wijsheid. Het scepticisme: ik heb er geen eerbied voor; het scepticisme is geen rigting, het is vertwijfeling, het is moedeloosheid, het is liefdeloosheid, het is traagheid des geestes, het is een vadsig worden door de begeerlijkheden des vleesches; het is een misgeboorte van onze overprikkelde en sensueele beschaving; het is een ongewone vorm van gewone onzedelijkheid, en heeft dus geen aanspraak op onze achting. Onze bewering is veeleer het gevolg van ons geloof in de hoogere waarheid van dat woord van Jezus: die zoekt zal vinden, die bidt zal ontvangen, die klopt hem zal worden opengedaan. Juist de algemeenheid dezer uitspraak waarborgt ons dat zij nooit geloochenstraft zal worden. Iedere rigting op geestelijk gebied, die in waarheid dezen naam verdient, bewijst, dat de menschheid gezocht heeft. Iedere rigting is als het ware een spoor, nagelaten door die ongelukkige zwerfster: de menschheid, die in den nacht van haar jammeren voort-

strompelt, of zij haar God tasten en vinden mogt. Nooit heeft zij Hem geheel gevonden, nooit heeft zij den Oneindige geheel bezeten, maar toch, als voorbij Mozes in dat geheimzinnig tafereel van het Oude Verbond, zoo is Jehovah ook haar telkens voorbijgegaan, terwijl Hij de hand legde op haar aangezigt en zij slechts een deel van Hem mogt aanschouwen. En daarom: niet iedere gril, die een hoogmoedigen denker in het brein valt, noem ik een rigting, maar ik noem een rigting iedere opvatting, iedere zienswijze, die door een ras, door een volk, door een tijdvak, door een vereeniging van ernstige menschen omhelsd is geworden. Zulk een opvatting, zulk een zienswijze moet altijd haar betrekkelijk goed regt hebben. Hoe onzinnig zij ons ook op zich zelve toeschijne, zij kan niet ongerijmd zijn. Zoo wij haar ten eenemale onbegrijpelijk achten, het ligt uitsluitend aan onze eigene bekrompenheid.

Moesten wij er anders over denken, dan juist zouden wij in scepticisme vervallen. Wij gelooven, dat wanneer een deel der menschheid het Christendom in een bepaalden vorm heeft opgenomen, die vorm, zij het ook in meerdere of mindere mate, altijd waarheid behelst. Geloofden wij dit niet, welken waarborg zouden wij, welke zekerheid zou iemand hebben, dat in zijne eigene opvatting van het Christendom eenige waarheid schuilt? De dogmengeschiedenis zou in dat geval niets anders zijn dan een treurig tafereel van menschelijke gissingen en dolingen zonder waarde, immers zonder hooger plan of doel. Dat het met dit gedeelte van de geschiedenis van ons geslacht zoo droevig niet geschapen staat, dat maken wij reeds a priori op uit de blijde ervaring, die de geschiedenis in het algemeen ons aan de hand doet. Zij predikt — wij hoorden het reeds uit den mond van Prof. Opzoomer — zij predikt overal vooruitgang, dat is de toenemende magt des geestes, m. a. w. zij stelt in het licht, hoe de godsdienstige ont-

wikkeling met de beschaving, in den ruimsten zin des woords, gelijken tred houdt en hoe ieder volk en iedere eeuw eene nieuwe *phase* dier ontwikkeling vertegenwoordigt.

Er zal dus een goede kritiek van godsdienstige toestanden, er zal waardeering zijn, wanneer iedere rigting op godsdienstig gebied beoordeeld wordt naar haar streven; wanneer men niet rust eer men de goddelijke vonk der waarheid, die zij bevat, als van onder de asch te voorschijn heeft gehaald.

Elke godsdienstige en dus ook, in engeren zin, elke theologische rigting moet beoordeeld worden naar haar streven. Men moet haar vragen, niet wat zij gedaan, maar wat zij gewild, wat zij beoogd heeft of nog beoogt. En daar zal men het best achter komen door niet zoozeer, niet in de allereerste plaats, op hare bijzondere uitingen te letten als wel op de algemeene gedachte die haar bezield heeft, of op het gezigtspunt, van waar zij is uitgegaan. Door de geschiedenis zelve wordt deze pligt ons voorgeschreven. Het komt mij voor dat er altijd een merkwaardig verschil in waarde is tusschen het bezielend denkbeeld eener rigting en de wijze waarop zij dat denkbeeld uitgewerkt, toegepast of getracht heeft er de waarheid van aan te toonen. Onberekenbaar zijn de verpligtingen, die de theologie in haar aanvang gehad en nog tot op dit oogenblik heeft, aan het Paulinisme, en toch wie zou de voornaamste redeneeringen van Paulus nu nog voor zijne rekening willen nemen? Het Augustinianisme, ieder onpartijdige stemt het in onzen tijd toe, heeft voor de ontwikkeling van het christelijk dogma gezegend en vruchtbaarmakend gewerkt, en toch, hoevele logische zonden heeft Augustinus niet op zijn geweten! De nieuwere apologie van het Christendom, gewis aan Pascal dankt zij haar ontstaan, en toch hoeveel overdrevens, hoeveel ongezonds in zijne overleggingen! Onze tijd wordt in zijn wijsbegeerte,

in zijn geschiedenis, ja wij zouden bijna vragen in welk vak niet van menschelijke wetenschap, door het Hegelianisme beheerscht en toch hoeveel «gegronde aanmerkingen» zou een bevoegd beoordeelaar op het stelsel van Hegel niet kunnen maken; hoevele leemten zou hij er niet in kunnen aanwijzen! De uitgestrekte werkzaamheid van groote geesten laat zich gewoonlijk zamenvatten door de nakomelingschap in één enkele gedachte. De boom stond scheef, de bladeren waren niet gaaf, de takken knoesterig, maar de vrucht is ontloken en die vrucht: wij hebben haar geplukt en gegeten.

Wij zouden echter te vergeefs de geschiedenis beoefenen, wanneer wij daardoor niet verstandiger werden voor het heden. En als wij dan in de geschiedenis waarnemen hoezeer het leidend, het bezielend denkbeeld van een stelsel oneindig meer waard is dan het stelsel zelf, zoo laat ons daaruit leeren, welk standpunt ook tegenover de stelsels en rigtingen van den dag onze kritiek behoort in te nemen. Is er in alle menschelijke dingen, maar wel vooral in de voortbrengselen van het menschelijk denken eene zonderlinge vereeniging van hetgeen bestemd is opgenomen te worden in het groote werk, waaraan de menschheid arbeidt en van hetgeen na eenig tijdsverloop naauwelijks iemand meer gedenkt; laat iedere rigting als het ware een betrekkelijk klein precipitaat achter, terwijl het overige, dat haar bij haar leven kenmerkte, voortvlugtig wordt en verdwijnt; heeft iedere rigting om zoo te spreken een ziel en een lichaam, een ziel, die onsterfelijk voortleeft en een lichaam dat spoedig aan de verrotting prijs gegeven wordt: zoo kunnen wij dan eerst geacht worden, de edele gave der waardeering te bezitten en toe te passen, wanneer wij in elke rigting het blijvende van het voorbijgaande weten te onderscheiden en aan dat blijvende zijn ware plaats weten toe te kennen onder de resultaten, die de

menschheid op den weg van het denken reeds verkregen heeft.

Er is dus, vooral tegenover de verschijnselen, die de geschiedenis van het dogma oplevert, een kritiek die altijd een volkomen zegepraal zal behalen, maar ook tevens altijd volkomen onvruchtbaar zal blijven. Het is de kritiek, die zich enkel met de bijzonderheden van een stelsel inlaat en uitsluitend achtgeeft op de bewijsgronden, waarmede de algemeene gedachte, in dat stelsel uitgedrukt, aangedrongen wordt. Deze kritiek zal altijd gelijk, maar ook altijd ongelijk hebben. De geschiedenis toch der wijsbegeerte zoowel als van het christelijk leerstuk biedt ons geen enkel stelsel aan, dat wij, zooals het daar ligt, nu nog kunnen overnemen, geen stelsel dat nu nog bestand is tegen den adem onzer dialektiek. Oppervlakkige geesten leiden hieruit af, dat wijsgeeren en dogmatici slechts geboren worden om elkander gedurig tegen te spreken, om telkens af te breken hetgeen de voorgangers met veel zorg hebben opgebouwd. Maar die de geschiedenis met vrucht beoefend heeft weet, dat ieder dogma, iedere wijsgeerige opvatting als een bloem is, die, ten dage toen zij ontlook en toen zij nog gedragen werd door den stengel van den tijd die haar voortbragt, liefelijke geuren verspreidde maar, geplukt en daags daaraan, een onaangename lucht van zich geeft. Hij weet, dat de kritiek der bijzonderheden zonder veel moeite het onhoudbare van ieder stelsel, van iedere rigting ten allen tijde had kunnen aantoonen; maar hij weet ook, dat in weêrwil van alle wijze bedenkingen, al de groote geesten van ons geslacht zijn blijven leven, in substantie namelijk; dat zij allen het woord hebben uitgebragt, dat zij bestemd waren te spreken en de menschheid nu voortaan niet meer kan worden gedacht, tenzij dan gewijzigd door den invloed van dat woord. De beoordeeling der bijzonderheden worde

daarom niet verwaarloosd, doch allermeest worde bedacht, dat de ware kritiek, vooral van godsdienstige rigtingen en toestanden, ruim is van harte en ruim van blik; dat zij waardeering in haar schild moet voeren; dat zij nooit op een voet van vrede leven kan met eigenwijsheid of partijgeest.

Rotterdam, Maart 1861.

HET WOORD DER VERZOENING.

LEERREDE

DOOR

DR. A. PIERSON,

Predikant te *Rotterdam*,

OVER

2 Cor. V : 19, 20.

Want God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende, hunne zonden hun niet toerekenende; en heeft het woord der verzoening in ons gelegd. Zoo zijn wij dan gezanten van Christus wege, als of God door ons bade: wij bidden van Christus' wege, laat u met God verzoenen.

Het afgelezen tekstwoord heeft een goeden klank. Het behoort, en te regt, tot de meest bekende plaatsen uit het Nieuwe Testament. Dat het u en mij goed zij, het op nieuw te overdenken.

Hetgeen Paulus bedoelt, als hij verklaart dat God in Christus de wereld was met zich zelven verzoenende, ligt voor de hand. De gewijde schrijvers, zonder zich in te laten hetzij met den oorsprong der zonde, hetzij met de

vraag naar de meerdere of mindere mate van vrijheid, die wij na den val hebben overgehouden, gaan gemeenschappelijk van de voorstelling uit, dat de mensch Gods gebod overtreden en mitsdien zich de goddelijke liefde onwaardig heeft gemaakt. Door zijne overtreding van God vervreemd, behoeft de mensch evenwel niet in zijn treurigen staat te blijven. Voor hem is gelukkig de mogelijkheid aanwezig om terug te keeren; en als hij terugkeert, zoo vindt hij in God geenszins een wrekend regter, maar een vergevend Vader, die het berouwhebbend kind in de geopende armen ontvangt.

Dit is de eenvoudige leer des Evangelies; dit de gezegende waarheid, waarmede het Evangelie ons heeft verrijkt. Hoe is zij evenwel ter onzer kennisse gekomen? Hoe weten wij dat God vergeeft en wij Hem dus niet als een onverzoenlijke behoeven te schuwen? Op deze belangrijke vraag geeft Paulus ons het antwoord. God, zegt hij, God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende; hetgeen beteekent, dat in Christus aan het licht gekomen is Gods vergevende liefde, en vervolgens niet minder dat Christus het middel is waardoor een verzoening tusschen God en mensch tot stand komt.

Wij hebben hier dan te doen met twee onderscheidene zaken. Door Christus weten wij dat God vergeeft, door Christus hebben wij aan die vergeving deel. Wij beginnen met deze beide punten nader toe te lichten.

Het komt mij voor dat wij de geheele openbaring die wij in Christus Jezus bezitten, kunnen terugbrengen tot een enkel woord, dat in de bergrede ons bleef opgeteekend. Daar lees ik: wat mensch is er onder u, zoo zijn zoon hem zou bidden om brood, die hem een steen zal geven, en zoo hij hem om een visch zou bidden, die hem een slang zou geven? waarop Jezus dit volgen laat: Indien gij dan, die boos zijt, weet uwen kinderen goede gaven

te geven, hoeveel te meer zal uw Vader die in de hemelen is, goede gaven geven dengenen, die ze van Hem bidden.

Het is duidelijk, dat wij hier te doen hebben met eene redenering van den Heiland. Doch iedere redenering, zal zij kracht hebben, gaat van eene deugdelijke onderstelling uit. Welke is nu de onderstelling, die aan deze redenering ten grondslag strekt? Eenvoudig deze: hetgeen in een vaderhart ligt, moet in God liggen. Hetgeen een vaderhart gevoelt, God moet het gevoelen. Omdat Jezus hiervan overtuigd is, wijst Hij ons, als Hij ons God wil leeren kennen, eenvoudig op een aardsch vader en zegt ons met andere woorden: Welaan, hetgeen een kind billijker wijze verwachten mag van zijn vader, dat moogt gij verwachten van God. En in deze uitspraak acht ik het wezen der openbaring vervat, die wij aan Jezus te danken hebben; wij hebben hiermede niet ontvangen een wijsgeerig begrip van God, dat weten wij zeer wel; maar wat heeft de menschheid in haar geheel aan een wijsgeerig begrip? En voor de menschheid in haar geheel is de christelijke godsdienst gegeven. Maar ons is door Christus een bron aangewezen, waaruit wij nu de kennis van God kunnen putten, Christus zelf heeft ons het regt gegeven om uit hetgeen een vader is te besluiten tot hetgeen God moet zijn. God is ons niet langer een onbekende, al blijft zijn natuur ondoorgrondelijk. Hetgeen wij van Hem weten moeten om waarachtig gelukkig te zijn en onze bestemming te bereiken, dat weten wij, dank zij de eenvoudige en hartroerende taal van den Profeet van Nazareth.

En hetgeen Christus in de door ons aangehaalde woorden uit de bergrede verkort en zaakrijk heeft gezegd, dat heeft Hij in alle zijne overige redenen op verschillende wijzen ontwikkeld. Wie denkt niet in de eerste plaats aan zijne gelijkenissen, en onder die gelijkenissen in de eerste plaats aan den verloren zoon. Is het mogelijk dat

aandoenlijk verhaal te lezen, zou het u mogelijk zijn dat oogenblik bij te wonen met de verbeelding, als het afgedwaalde kind op de borst van zijn vader nederzinkt, zonder uit te roepen: God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende, hare zonden haar niet toerekenende.

Maar men heeft de bedenking geopperd, dat in de gelijkenis van den verloren zoon, en in al de andere gelijkenissen die op het zelfde onderwerp betrekking hebben, geen plaats is voor een Middelaar, geen plaats voor den Christus. De herder zoekt het schaap, de vader ontvangt den zoon zonder tusschenkomst van een derde. Onnoozele bedenking inderdaad. Is dit dan niet, bij al deze gelijkenissen, de plaats, die Christus bekleedt, dat Hij het is, die ons deze gelijkenissen mededeelt? Is Hij daarom niet de Middelaar tusschen God en menschen, omdat van zijne lippen het eerst vernomen is, omdat uit zijn leven, lijden en sterven krachtig spreekt het woord der verzoening dat nu onze diepste toestemming afdwingt? Is Hij daarom niet onze Verlosser omdat de rede, die Hem uit het hart is opgeweld, de nevelen heeft weggevaagd, die ons belemmerde God te aanschouwen. Want, als Hij er ons opmerkzaam op heeft gemaakt, dat een vader het beeld moet zijn van God, dat God niet onbarmhartiger kan zijn dan een vader, wie onzer, M. H.! wie onzer zegt niet in zijn binnenste: Amen, dat *moet* waarheid wezen.

Is ons door Christus Gods gezindheid jegens ons geopenbaard, door Christus evenzeer kunnen wij deel verkrijgen aan Gods vergevende liefde. Vergeten wij toch nooit M. H.! dat wij niet als gevoellooze voorwerpen zalig worden gemaakt, zoodat wij bij het werk der verlossing ons volkomen lijdelijk zouden kunnen gedragen. Ik zou u willen zeggen dat God ons niet zalig maakt, als ondanks ons zelven. Wij moeten naar het apostolische woord onze

eigene zaligheid uitwerken, en die daad van onze zijde, waardoor wij onze geestelijke bestemming bereiken, heet in de taal des Bijbels, het geloot in Christus, hetwelk wij aldus zouden kunnen omschrijven: in Christus te gelooven is te vertrouwen, dat hetgeen in de bewustheid van Christus leefde, hetgeen hij als zijne innerlijkste overtuiginging uitsprak, de hoogste waarheid was. De stoute sprong waarmede uit het edelste welligt, dat in de menschelijke natuur wordt aangetroffen, het vaderhart, een besluit wordt getrokken tot hetgeen God moet zijn ten onzen opzigte, die stoute sprong, de Zoon des Menschen heeft hem gewaagd, en vooral daaraan ontleent hij de voortreffelijkheid van zijn onderrigt. Door te gelooven in Christus plegen wij een daad van heiligen moed. Met Christus moeten wij dan iets kennen van de liefde, die reeds een menschelijk hart in staat is te gevoelen, om van die liefde te kunnen getuigen: zij is beeld van God. Zijn er in mij, zoo spreekt de Christen zijn meester na, zijn er in mij reeds bewegingen der goedertierenheid, der lankmoedigheid, kan ik mij reeds ontfermen, kan ik vergeven, ik zelfzuchtig wezen die ik ben, hoeveel te meer moet dan Hij die mijn hart heeft geformeerd, goedertieren, lankmoedig zijn en vol van ontferming.

Wij besluiten dan met den apostel, al is ons standpunt in menig opzigt anders dan het zijne, dat God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende. Doch deze woorden, zoo kort, zoo eenvoudig, en aan wier geluid wij van onze jeugd af aan gewoon zijn geraakt, wat bevatten zij niet? Zij prediken niet meer of minder dan deze waarheid: de zonde brengt geen stoornis in Gods betrekking tot ons. Hij blijft ten onzen opzigte gezind als hadden wij zijn gebod niet overtreden. De ondankbaarheid, de onverschilligheid de ontevredenheid waaraan wij ons jegens Hem schuldig gemaakt hebben en nog dagelijks

schuldig maken, God rekent ze ons niet toe. In Christus weten wij dat deze zonden zijn als bestonden ze niet. Er is geen gedachtenis meer van bij den Allerhoogste.

Dat is het woord der verzoening, en dat woord der verzoening heeft God in ons gelegd, in U en mij, voor zoover wij door woord of wandel predikers zijn van het Evangelie. De grove onbillijkheid der menschen komt vooral sterk aan het licht, als het geldt de waardeering van zeer eenvoudige waarheden. Wanneer een zeer eenvoudige waarheid gevonden en algemeen bekend geworden is, vergeet de groote menigte volkomen, dat er ooit een tijd geweest is, waarin men met die waarheid nog volstrekt niet bekend was, en dien ten gevolge is men zoo laauw in zijne erkentelijkheid jegens die verhevene geesten van ons geslacht, die de ontdekkers mogen heeten van hetgeen ons het hoogste belang behoort in te boezemen. God is Vader, en wie weet dit niet, wie twijfelt er aan? Maar bedenkt toch M. H.! dat er eeuwen verloopen zijn waarin men dit niet wist; bedenkt toch, dat de invloedrijkste godsdienststichters, dat de diepstzinnige wijsgeeren gesproken hebben zonder het woord te vinden, dat thans op zoovele tongen zweeft. Dan zal uwe dankbaarheid klimmen voor den God uws levens, die in den loop der geschiedenis van ons geslacht een man heeft verwekt, wien de eenvoudige verklaring: God is Vader, God is liefde, van de lippen is gevloeid, dan zult gij het gewigt beseffen der apostolische verklaring: *God* heeft het woord der verzoening in ons gelegd.

Want deze verklaring nemen wij over. Uwe leeraars hebben geene andere taak te vervullen dan het woord der verzoening tot u te brengen, dat zij van God hebben ontvangen. En als ik een oogenblik van mij zelven mag spreken, dan belijd ik gaarne altijd dieper te gevoelen de noodzakelijkheid om al hetgeen wij u hebben mede te

deelen zamen te vatten in dit ééne: God is liefde ook voor den zondaar. En dit is onze blijdschap en onze roem. Achttien eeuwen zijn verloopen sedert tusschen de heuvelen van Galilea de man gewandeld heeft, die ons in zijn persoon, in zijn woord, in zijn leven en sterven Gods vaderlijke liefde heeft geopenbaard, en ziet, niettegenstaande alle en zoo vele tegenwerkende oorzaken, is, hetgeen die groote Godsgezant gepredikt heeft, van mond tot mond herhaald, van geslacht tot geslacht overgeleverd en in deze onze eeuw heeft het wufte lied der zinnelijkheid noch de woeste kreet der wanhoop die stem, die vriendelijke stem des Evangelies tot zwijgen kunnen brengen, die het woord der verzoening voor de eerste maal heeft uitgesproken. Het woord der verzoening is in ons gelegd: nu zijn wij sterk in het midden der wereld. Laten er allerwege kostelijke en heete tranen vloeijen, wonden bloeden; laat allerwege de strijd des levens bang zijn en zwaar; laat de droom der jonkheid verdwijnen, de hoop van den man verijdeld worden, de grijsaard slechts geleefd hebben om te overleven die hem dierbaarst waren: wij staan niet verlegen. Al die wanklanken zijn ons geen wanklanken meer. Al de vragen, die daarbij ontstaan, blijven voor ons niet onbeantwoord. Het woord der verzoening, van Christus vernomen, is in ons gelegd, en dat woord verzoent ons met al de geheimen van het menschelijk leven. Inderdaad, M. H.! dit zegt veel, voor wie met de geheimen van het menschelijk leven eenigermate bij ondervinding bekend is. Hoe meer wij over de lotgevallen nadenken, die rondom ons plaats grijpen, hoe meer wij doordringen in de inwendige geschiedenis van zoo menig huisgezin, van zoo menig persoon, hoe meer, in één woord, de raadsels zich vermenigvuldigen van ons bestaan, hoe meer wij God danken dat Hij het woord der verzoening in ons heeft gelegd. Want wat is

de bron van al het lijden, wat is het raadsel van alle geheimen, wat anders dan juist de flaauwheid, de schroomvalligheid waarmede men aan Gods liefde gelooft. Van deze liefde die inderdaad oneindig is, maakt men zich zonderling kleine denkbeelden. Was men diep overtuigd van de verzoening met God, die door Christus wordt gekend en genoten, men zou ook naar die mate toonen er niet aan te twijfelen, of alle dingen moeten medewerken ten goede dengenen, die God liefhebben; en twijfelde men hieraan minder, wat zeg ik, was het onze levendige overtuiging, dat er geen tegenspoed is voor hem die met God is verzoend en in zijne gemeenschap leeft, men zou zoo bitter niet klagen, zoo moedeloos niet nederzitten, zoo ondankbaar niet voorbijzien al de liefelijke bloemen waarmede ons pad nog bestrooid is. Het woord der verzoening is in ons gelegd; daarom willen wij u gelukkig zien, daarom wenschen wij uw geest het goddelijk leven deelachtig te doen worden, daarom willen wij u ontscheuren aan de ijdele verstrooijngen eener wereld, die voorbijgaat met hare begeerlijkheden. Waarom zoudt gij uw zielen verliezen, waarom zoudt gij nog langer vruchteloos hongeren en dorsten, waarom zoudt gij u tevreden stellen met hetgeen uit de aarde aardsch is? Daar is hooger goed voor u weggelegd, daar is een eeuwig leven, daar is eene eeuwige verzadiging, daar is een eeuwige vreugde, want de God aller vertroosting was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende, en als God vóor ons is wie zal dan tegen ons zijn?

Het woord der verzoening is in ons gelegd! O, M. H.! als ik bedenk wat dit insluit, als ik bedenk dat onze prediking, zoowel aan deze plaats als in uwe huizen, u den indruk moest geven van die verhevene waarheid; als ik bedenk dat alles wat in ons is dit bij u moest uitwerken, dat gij u met God verzoend gevoeldet, dan worden wij

bijna moedeloos en zeker beschaamd. U te winnen voor God en zijn dienst welke opofferingen die dienst ook van u eische; u liefde in te boezemen voor uwen Vader in de hemelen, wat Hij u ook zende of onthoude; u zoo te stemmen, zoo te leiden, dat gij met het volste vertrouwen u aan dien grooten Onbekende overgeeft, dien wij slechts aanschouwen door de reinheid van het hart, dat moest onze taak zijn, dat ons werk. En wie zijn wij om die taak te vervullen? Indien ons leven was een volmaakte vrede, eene gedurige blijdschap, eene ongestoorde dankbaarheid; indien wij kinderen waren in den volsten zin des woords van dien God, wiens liefde wij in uwe harten wilden zien uitgestort, wij zouden meer vruchten zien op onzen arbeid. Doch wij spreken niet langer over ons zelven, wat wij u te zeggen hadden is veeleer dit: gedenkt aan het woord van onzen tekst, «wij bidden u van Christus wege"; en op dit woord leg ik allen nadruk, om daarmede te kennen te geven dat wij ons niet tot u rigten in onzen eigen naam, maar in den naam van Jezus, dat wij hier staan als door Hem gezonden. Noemt gij onze prediking zwak, het ergert ons niet, want wij kunnen ook niet meer doen dan u een zwakken weerklank overbrengen van die stem der liefde, de stem van den Zoon des menschen, die gij helaas! niet meer hooren kunt. Wij bidden u van Christuswege, maar kon de Christus zelf nog voor u staan, met dat oog vol van liefde, kon Hij in dezen oogenblik — in dezen oogenblik, M. H.! o, hoe ontvlamt onze verbeelding bij deze enkele gedachte, — kon hij thans aan deze plaats het woord tot u rigten, u verhalen een zijner scboone gelijkenissen, u doen hooren: komt allen tot mij die vermoeid en belast zijt en ik zal u ruste geven; u doen hooren: de Zoon des menschen is gekomen om te zoeken en zalig te maken hetgeen verloren is, wat zoudt gij niet ondervinden, hoe

zou het hart u niet kloppen, hoe zou u de ziele verteederd worden. Ach, luistert dan naar hem die in zijne plaats tot u spreekt. Jezus is niet meer op aarde; zijne stem kunt gij natuurlijk niet meer vernemen, maar van zijnentwege komen wij tot u. Hetgeen wij u te zeggen hebben, Hij zegt het u; hetgeen wij u vragen, Hij vraagt het u. Duldt den gezant, ter wille van zijn Zender, duldt den dienstknecht ter wille van den Meester — doch neen, alle beeldspraak op zijde — duldt mij ter wille van Christus, want ik meen den geest van Christus te hebben, zij het ook in nog zoo geringe mate. Ja in den naam van Hem, die de goede belijdenis beleden en den goeden strijd gestreden heeft tot in den dood des kruises; in den naam van Hem, die door lijden zich geheiligd heeft voor ons, opdat wij allen heilig zouden worden; in den naam van Hem, die om zijne Godgewijde roeping te kunnen vervullen, niet had waar Hij het hoofd kon nederleggen, geweend heeft, met smeekingen en gebeden tranen geofferd heeft in het bang Gethsémané, opdat Hij ons zijn verheffend exempel zou nalaten; in zijn naam bidden wij u, weest met God verzoend, gij althans. Er zijn zoovelen, die Hem lasteren; zoovelen die liefst niet over hem spreken. Dat heeft aan u de God uws levens niet verdiend. En toch, gij zijt nog niet met God verzoend; gij hebt God nog niet lief, gij, die nog alles verwacht van de wereld, van hare ijdelheden, van hare eer, van hare weelde, van haar gevlei; neen, gij hebt God nog niet lief, gij hebt nog uw God niet gevonden voor uw hart, gij, wien ik de verveling op het gelaat lees, en wiens rusteloos najagen van telkens nieuwe afleidingen al te duidelijk toont dat er een ledig is in uw gemoed; neen, gij zijt nog niet met God verzoend, gij die meent dat het eigenlijk beter zou zijn als God u anders behandelde, gij, wiens zelfzucht niets dan koude om u heen verspreidt, gij van wien

warmte uitgaat noch leven; en onder den killen adem van wiens achterdochtige en liefdelooze opmerkingen al de schoonste bloemen des levens verdorren moeten; neen, gij zijt nog niet met God verzoend, die op bijna al Gods schepselen wat te zeggen hebt en in het leven niets meer kunt zien dan een kwellend mysterie. Toch is het geen onbegonnen werk, u aan te raden: laat u met God verzoenen. Want gij zijt zoo ontevreden over God, alleen omdat gij Hem nog niet bezit. Want, dien gij zoekt voor uw hart, gelooft mij, het is God; het middenpunt dat gij begeert, een middenpunt voor uw gedachten en uw streven: gelooft mij, dat is God. Zoo zijt gij geschapen. De rivierstroom zoekt den oceaan. De magneetnaald zoekt het Noorden. De adelaar zoekt de hoogte. Het kind zoekt zijn moeder. Uw hart zoekt zijn God. Alles noopt u dan om gehoor te geven aan onze bede, die bede komt tot u van Christuswege, en zij rijst evenzeer uit het binnenste van uw eigen gemoed.

Maar zoo wij van de eene zijde onze zwakheid erkennen, en zelven volmondig toestemmen, dat er aan onze verkondiging van het woord der verzoening zeer veel ontbreekt, onze tekst geeft ons evenzeer aanleiding om de betrekkelijke kracht onzer prediking in het licht te stellen. Wij betuigen u met den Apostel, dat wij u bidden alsof God door ons bade. Dit is geen ijdele klank. Ik ben veeleer overtuigd, dat deze waarheid te veel uit het oog wordt verloren.

Er is een zedelijke magt in de wereld, eene magt ten goede; die magt noemen wij den Geest van God; aan dien Geest en zijn invloed moeten wij de opwekking en instandhouding toeschrijven van al hetgeen betrekking heeft op het zedelijk leven der menschheid in het algemeen, zoowel als van ieder onzer in het bijzonder. Dien Geest van God beschouw ik verder als voortdurend werkzaam aan onze

zedelijke opvoeding. En alles, wat nu aan onze zedelijke opvoeding bevorderlijk kan zijn, mogen wij dus aanmerken als ons onmiddellijk toekomend van God. Daaronder zult gij gaarne met mij eene eerste plaats toekennen aan een hartelijke prediking des Evangelies. Wat is beter in staat, den mensch zijne bestemming te doen bereiken, dan die gedurig wederkeerende roepstem, die ons van Gods liefde spreekt en op grond dier liefde tot bekeering, dat is tot liefhebben, ons opwekt. Wanneer wij u die prediking brengen en krachtens die prediking u bidden, dat gij het waarachtige leven uwer ziel niet verwaarloost en het goede deel wilt kiezen, mogen wij dus in den volsten zin des woords getuigen, dat het is alsof God door ons bade.

Staat dit vast, dan ontvangen de vermaningen van den dienaar des Evangelies ook een dubbel gewigt. Wij bidden u, alsof God door ons bade. Reeds dit: wij bidden u, moest ook het meest verharde gemoed verteederen. Uw medemensch, uw broeder bidt u, en om wat? Niet om een gunst, niet om hetgeen hem zelf voordeel aanbrengt, maar om te bedenken hetgeen tot uw vrede dient. De geneesheer van uw ligchaam, hij bidt u niet, hij schrijft voor, hij beveelt; weigert gij zijn raad op te volgen, hij trekt zich terug en zijne verantwoordelijkheid is gedekt; maar wij, die tot u gezonden zijn door den grooten Geneesheer uwer ziele, wij bidden u, wij laten niet af, wij houden aan, gij weet het, tijdig en ontijdig. Onze personen moogt gij minachten, ons werk moogt gij beoordeelen, uwe eigene wijsheid stellen tegenover de onze, onze rigting te vrij vinden of te streng. Het deert ons niet; het is ons niet om uwe goedkeuring, niet om uw gestreel, het is ons om u, om uw persoon, om uw karakter te doen. Derhalve, konden wij niet anders zeggen dan dit: *wij* bidden u, laat u met God verzoenen, het zou reeds uwe aandacht behooren te trekken, het zou u deze aardige

vraag op de lippen moeten brengen: wat doet dien man, die zijn zelfzucht zoo goed heeft als een ander, belangstellen in mij? En bedenkt nu, dat wij nog meer zeggen: Wij bidden u, *alsof God door ons bade.* Is die uitdrukking niet stout? Toch geen overdrijving, M. H. God, dien wij beleedigen door onze ongehoorzaamheid; God, dien wij vergeten door onze aardschgezindheid; God, wiens beeld wij ontsieren door onze zelfzucht; God laat ons niet aan ons zelven over. Er ligt Hem aan gelegen, dat wij ons bekeeren, d. i., dat wij worden die wij behooren te zijn. Hij, zonder wiens wil immers geen muschken ter aarde valt, Hij bekreunt zich om ons, Hij bemoeit zich met ons; Hij wenscht, Hij wil dat wij Hem ons hart zullen geven: Mijn zoon geef mij uw hart, dus luidt zijne bede. Bezondigen wij ons niet door dit te loochenen, door dit in twijfel te trekken? Zegt niet bij u zelven, dat gij te nietig zijt, dan dat God aan u zou denken. Want ziet, gij hebt inderdaad slechts te kiezen tusschen deze twee. Als er een roepstem tot u komt, die uw gemoed treft, die u een traan des berouws in het oog, en een bede om vergeving op de lippen brengt, die u opwekt in één woord, om te leven voor de dingen die niet worden gezien en die eeuwig zijn, dan moet gij die roepstem òf toeschrijven aan een blind toeval, òf aan God. En hoe zoudt gij tot het eerste kunnen overhellen? Een blind toeval! Een blind toeval zou het wezen, waardoor al de omstandigheden van uw leven juist zoo geregeld worden, dat, indien gij er slechts oogen voor hebt, de loop der omstandigheden u duidelijk een plan, een ontwikkelingsplan doet ontdekken, dat uw geheele leven beheerscht. Een blind toeval zou het wezen, dat uw liefste wenschen onvervuld blijven; juist die tegenspoed u treft, die u het minst welkom is; juist die teleurstelling u bereid wordt, die u verpligt het ernstigst tot u zelven in te keeren. Een blind toeval heeft uwe bereke-

ningen doen falen en uw fortuin den bodem ingeslagen, o voortgejaagde door den dorst naar goud; een blind toeval heeft uw kind u van het hart gescheurd, uw afgod, o bedroefde moeder! Een blind toeval deed u geboren worden in den schoot der Christelijke Kerk, deed u de opleiding genieten die gij noodig hadt. Een blind toeval heeft u aan den morgen van dezen dag aan uwe beslommeringen ontrukt, in dit kerkgebouw u gebragt, mij herwaarts gevoerd, dit tekstwoord ons doen kiezen. En als gij ook hier iets leert bevatten van den troost des Evangelies, als ook hier uw hart geopend wordt, als gij ook hier, voor het minst, een veel beteekenend kloppen gevoelt aan de deur van uw hart, zoodat gij de groote waarheid leert begrijpen: God is liefde, God heeft de wereld met zich zelven verzoend, zult gij dat alles dan toeschrijven aan de wisselvallige uitkomst van een blind toeval? Neen, M. H.! daaraan kunnen wij niet langer denken. Toeval kan er niet zijn; maar dan is ook alles geregeld en bepaald, dan wordt ook alles beheerscht door eene onverbrekelijke orde, en die orde, wat is zij anders dan de openbaring van God, van zijn innerlijk wezen? Ook onze plegtige zamenkomst van heden is opgenomen in het plan, dat ons leven bestuurt, en met het volste regt mogen wij u toeroepen: Het is, het is ook op dit oogenblik, alsof God door ons bade.

Wij hebben nu in de laatste plaats te onderzoeken wat God van ons vraagt, wat de gezanten van Christus in zijnen naam van ons vragen. Ook hier ontleenen wij de uitdrukking onzer gedachten aan Paulus. Wij bidden u, alsof God door ons bade: Laat u met God verzoenen, d. i., haat God niet langer, schuwt God niet langer, verdenkt God niet langer, maar hebt Hem innig lief en vindt het goed, zoo als Hij zich openbaart.

Van nature is de mensch niet met God verzoend. Gods

wegen zijn niet zijne wegen, Gods wil is vaak met den zijne geheel in strijd. Hij is niet met God verzoend, en wij zouden bijna zeggen, in zeker opzigt althans: geen wonder. Want wat is buiten Christus den mensch van God bekend? Hij ziet God voornamelijk in het bestaan der zedewet en in de omstandigheden des levens. Ik wist, zoo luidt met het oog op die onverbiddelijke zedewet nog altijd de oude klagte tegen God: Ik wist dat Gij een harde meester zijt, maaijende waar Gij niet gezaaid hebt. En met het oog op onze levensomstandigheden roepen wij vaak met bitterheid uit: Ja, wel is het waar, die heeft dien zal gegeven worden en die niet heeft, van dien zal genomen worden ook dat hij heeft. Hoe weinigen zijn eenigzins ingenomen met hun taak of met hun bestemming. Er wordt veel geknord en gemord. En in den grond der zaak is het altijd God, die het moet misgelden.

Welnu, laat het voortaan anders zijn. De vraag derhalve: hebt gij God lief, zijt gij met Hem verzoend, kunnen wij nog eenvoudiger uitdrukken door te zeggen: hebt gij vrede, vollen vrede met uw levenstaak; hebt gij vrede, vollen vrede met uw levenslot? Want, èn uw levenstaak, èn uw levenslot is de onmiddellijke openbaring van Gods wil, en dan alleen hebt gij God lief, wanneer gij zijn wil, het uitvloeisel van zijn innigst wezen, liefhebt.

Laat ik u ten slotte mogen zeggen op welke voorwaarde, zoo verstaan, de verzoening met God plaats grijpt. Drieërlei is onmisbaar, zal ons inwendig leven bloeijen; het eerste is zelfverloochening, het tweede zelfverloochening, en het derde zelfverloochening. Die een discipel van Jezus wil zijn, hij neme zijn kruis op, hij drage het den grooten Lijder vrolijk achterna. Neen, gij moogt niet leven naar uw willekeur, naar de inblazingen van uwe zelfzucht, naar de opwellingen van uw lief of kwaad humeur; gij moogt niet zoo zorgvuldig vermijden al hetgeen uw be-

hagelijke rust zou kunnen verstoren; gij moet niet leven, u te goed doende met de begeerlijkheden der oogen en des vleesches, uw hart ophalende aan iedere verstrooiing, aan al wat u uw harden pligt en uw onpleizierige omstandigheden kan doen vergeten; gij moogt niet leven, uw bedekt murmureeren tegen God eigenlijk wrekende op de menschen door middel van een bitteren glimlach en schampere taal. Dringt door tot in het allerbinnenste heiligdom van uw gemoed, en hetgeen gij daar vindt, dat is uw Ik. Verloochen dat, kruisig dat, breng dat tot dienstbaarheid. Dit schijnt hard, en toch is het juk van Jezus niet zwaar, en zijn last ligt. Toch is die zware eisch der zelfverloochening juist een woord der verzoening. Ons zelven prijs te geven, om God voortaan te bezitten en tot Hem te kunnen zeggen, bij allen nood en dood: Gij zijt mijn God, dat is een goede ruil. En hierdoor alleen wordt de mensch in waarheid verzoend èn met God èn met zich zelven, dat hij uitschudt den zelfzuchtigen, den ouden mensch en den nieuwen mensch aandoet in alle liefde en in alle overgegevenheid des gemoeds. Dit alleen verzoend ons met God en met ons zelven, dat wij uit volle overtuiging en met innige blijdschap leeren zeggen tot dien God, dien wij bij den Vadernaam hebben genoemd: Uw wil geschiede, Uw naam worde geheiligd, Uw koningrijk kome. En het bewijs daarvoor is gelegen in den volkomen vrede, in de zachte mildheid, in de heilige inschikkelijkheid, die het onvergankelijk deel is van den Christen. Des Christens deel zij het uwe!

AAN PROF. TIDEMAN.

ROTTERDAM, 14 Junij 1861.

Hooggeleerde Heer!

Vergun mij U in het openbaar eenige regelen te doen toekomen, naar aanleiding van uw artikel in het April-nummer van de *Godgeleerde Bijdragen*, getiteld: *De tegenwoordige roeping der moderne theologie in ons Vaderland. Eene vraag aan haar gedaan.* Dat artikel is U in de pen gegeven door een opstel van mijne hand, geplaatst in de *N. Jbb. voor Wet. Theol.* II, 1, over den ontwikkelingsgang der christelijke Kerk van de 4e tot de 6e Eeuw. Het doet mij leed dat ik U door het bedoelde opstel ontstemd heb; dat ik gewaarwordingen bij U heb opgewekt, die ik liefst bij niemand, allerminst bij U doe ontstaan. Dit is echter van mijne zijde zoo geheel onwillekeurig geschied, dat ik alleen aan een verkeerde opvatting mijner woorden uw misnoegen kan toeschrijven. In geen enkel opzigt ben ik door U begrepen, waardoor ik zeer geneigd ben aan de duidelijkheid van de uiteenzetting mijner denkbeelden te twijfelen. Ik stel er prijs op, U mijne gevoelens nader te mogen toelichten.

1e. Gij schrijft «Dr. P. heeft zich boos, wrevelig gemaakt tegen hen, die de onmogelijkheid van het wonder niet

toegeven.» Mag ik U verzoeken mijn opstel in de Jbb. nog eens op te slaan? Ik geloof, dat de onnaauwkeurigheid uwer mededeeling U dan blijken zal. Niemand zal mij een enkelen regel kunnen aanwijzen, waaruit zulk een onredelijke «boosheid» spreekt. Ik heb mij, om uwe eigene uitdrukking te behouden, «boos» gemaakt op hen, die niet begrijpen dat men bij historisch onderzoek geen stap kan doen, zonder vooraf zekere «onmogelijkheden» te erkennen en daaruit deductief te redeneeren. Dat men aan wonderen gelooft ergert mij niet, maar het bevreemdt mij, dat men zelf geheel het historisch bewijs op zekere psychologische onmogelijkheden laat rusten, en evenwel onze beweering omtrent de onmogelijkheid van fysische wonderen een laakbaar apriorisme noemt.

2e. Gij schrijft: «Hij vermaakt zich met het zoogenaamde historische bewijs, dat uit den aard der getuigen, wier berigten wij in de N. T. schriften bezitten, tot de waarde van hunne getuigenis besluit.» Ook hierin, meen ik dat gij U vergist. Nooit en nergens heb ik het gelaakt, dat men uit het karakter der getuigen tot hunne geloofwaardigheid besluit. Maar wel heb ik dikwijls geprotesteerd tegen de onlogische handelwijze van hen die, terwijl zij uit het karakter der getuigen tot hunne geloofwaardigheid besluiten, niet toegeven dat zij, zoo doende, stilzwijgend uitgaan van de stelling: psychologische wonderen zijn onmogelijk: dit psychologische wonder bij voorbeeld, dat een man die als eerlijk bekend staat mij voor zijn genoegen zou bedriegen.

3e. Gij schrijft: «Dr. P. betoogt, dat zij die tegen het wonder het bewijs uit de onmogelijkheid niet laten gelden, zelven bij hun historisch bewijs van het stellen van onmogelijkheden uitgaan en stellingen vooropzetten als deze: dat eerlijke berigtgevers hunne berigten niet opzettelijk vervalschen.» Daarop laat gij volgen: «Het is niet zoo.

Men weet dat die stellingen in het historisch berigt dienen om de geloof*waardig*heid der berigten, niet om de onmogelijkheid van het tegendeel te bewijzen.» *Men weet.* Ik voor mij moet verklaren niet te weten, dat het bewijs voor een zaak de onmogelijkheid van het tegendeel niet insluit. Gij hebt de geloofwaardigheid van berigtgevers *bewezen.* Heb ik nu nog het regt, de mogelijkheid «van het tegendeel», hier: de *niet*-geloofwaardigheid dierzelfde berigtgevers staande te houden? Ik heb daartoe natuurlijk alleen het regt, wanneer ik uw bewijs ontzenuwen kan, maar dan hebt gij ook de zaak, ten opzigte waarvan ik het tegenovergestelde beweer, niet *bewezen.* Is het echter ooit gehoord, dat het *bewijs* eener zaak de mogelijkheid van het tegenovergestelde *niet* buitensluit? Gij stelt waarlijk het historisch argument op losse schroeven. Als het vaststaat, dat de Evangelisten de waarheid hebben kunnen en willen berigten, dan nog, zegt gij, gaat men te ver met te beweeren, dat zij de waarheid hebben *moeten* berigten. Ziedaar een scepticisme dat mij verbaast. Hoe zult gij nu ooit achter de historische waarheid der Evangeliën komen? Het getuigenis des H. G. zal *U* geen historische zekerheid geven. Welnu, dan moet gij ook alle hoop op zekerheid laten varen. Inderdaad, tot dien prijs hebt gij uw pleit tegen mij gewonnen. Ik kan van U niet zeggen, dat gij uit zoudt gaan o. a. van de stelling: eerlijke berigtgevers vervalschen hunne berigten niet opzettelijk. Gij immers houdt de App. voor eerlijke berigtgevers (zij hebben de waarheid willen berigten); gij acht ze genoegzaam ingelicht (zij hebben de waarheid kunnen weten), en nogthans wilt gij niet besluiten, dat zij de waarheid hebben *moeten* berigten. Het is volgens U volstrekt niet onmogelijk, dat wij in hunne boeken leugenachtige mededeelingen vinden; ja, al hadt gij bewezen dat zij geloof verdienen, dan zoudt gij daarmede «de

onmogelijkheid van het tegendeel» niet bewezen achten. Zoo doorredeneerende, en tegen de wettigheid mijner gevolgtrekkingen kunt gij geen bezwaar hebben, moet ik er toe komen, U een beweering op te dringen, die gij verwerpt. Maar dan mag ik U ook vragen te erkennen, dat uw premisse onhoudbaar is. Als de eerlijkheid en de kennis der Evangelisten geen twijfel bij U doet oprijzen, dan kunt gij niet meer nalaten aan te nemen, dat zij de waarheid hebben *moeten* mededeelen. Doch zijt gij *verpligt* dit laatste aan te nemen, dan zijt gij ook uitgegaan o. a. van deze stelling, die de ontkenning van de mogelijkheid van een psychologisch wonder insluit: eerlijke berigtgevers vervalschen hunne berigten niet opzettelijk. Dus: òf voor U geen zekerheid aangaande de dingen die in de Evv. berigt zijn, òf toestemming van de onmogelijkheid van een psychologisch wonder. Tertium non datur, althans, ik herhaal het, niet voor U, die geen historisch bewijs zult grondvesten op het getuigenis des H. Geestes. Buitendien, al was iemand hiertoe geneigd, dan zou hij nog niet aan mijn dilemma kunnen ontkomen. Want, wat zou hem de onbedriegelijkheid van dit getuigenis, dat hij het Testimonium Spiritus Sancti noemt, kunnen waarborgen, indien niet deze stelling: dat de overeenstemming, die in de beste oogenblikken mijns levens plaats grijpt tusschen de Evangelische berigten en het getuigenis mijner geheiligde conscientie, voor de waarheid des Evangelies niet pleiten zou, is onmogelijk. Gij ziet het, Hooggeleerde Heer, het laatste woord van elk bewijs is dat «onmogelijk,» waar gij niet aan wilt, en dat gij toch evenmin als ik kunt missen.

4e. Gij schrijft: «En erger wordt het bij Dr. PIERSON. Hij geeft rede tot billijk beklag aan hen, die hij bestrijdt, als hij schrijft: ««Zij laten zich niet van hun stuk brengen door de gedachte aan de almagt Gods, waarop zij zich tegen ons gedurig beroepen. Men *zou* hun b. v. kunnen

tegenwerpen: God is in staat 1e. het oog van een bekwaam ooggetuige te verblinden; 2e. een eerlijk man met een leugengeest te bezoeken; 3e. een verlicht tijdgenoot onverschillig te maken omtrent de gebeurtenissen van zijn tijd, enz. Wat zouden zij van uit hun standpunt kunnen antwoorden? Zijn bij God niet alle dingen mogelijk?»» «En zoo komt een man als PIERSON daartoe, dat hij zijne tegenpartij toedicht, wat juist van uit hun standpunt Godslastering wezen zou. Zoo komt een man als PIERSON daartoe, dat hij zich van het wapen van kleine onedele geesten bedient: hen die men bestrijdt eerst te maken zoo als men ze hebben wil en ze dan bespottelijk, verachtelijk te maken, om hen ligtelijk te verslaan. Ja, het is zoo, PIERSON kan van zulk een supranaturalisme overvloedige proeven uit schriften van de 17e en 18e Eeuw en ook nog uit onze dagen aanvoeren. Maar is dat het supranaturalisme welks onwaarheid hij nog bewijzen moet? enz."

Waarmede, Hooggeleerde Heer, heb ik deze behandeling aan U verdiend. Gij stelt mij aan de kaak, zonder U ernstig in te laten met hetgeen ik schreef. Ik kan niet twijfelen aan uwe welwillendheid, maar verheel het U evenmin, dat gij mijne zachtmoedigheid op harde proeven stelt. Ik heb geschreven in goed verstaanbaar hollandsch, niet, dat onze tegenwoordige supranaturalisten werkelijk beweeren dat God een eerlijk berigtgever met een leugengeest kan bezoeken; maar ik heb hnn gevraagd *waarom* zij dit niet beweeren, als zij ons gedurig toeroepen, dat bij God alle dingen mogelijk zijn. Juist dat zij het *niet* beweeren; juist dat zij Gods almagt op zedelijk gebied *niet* met willekeur gelijk stellen; juist dat zij niet *zulk* een willekeur aan God toeschreven, als waarbij God het oog van een bekwaam ooggetuige op eens zou kunnen verblinden enz.; juist dat volgens hen het toeschrijven van zulk een willekeur aan God, om uwe woorden te bezigen, «een Godslastering

wezen zou», juist dit nam ik tot mijn uitgangspunt; juist hierin vond ik aanleiding om hun te zeggen, dat zij zelven niet alle dingen bij God mogelijk achten, dat ook zij dit woord van JEZUS in gezonden zin, cum grano salis, verstaan. Heeft men dan ten onzent de vatbaarheid verloren om een redeneering te vatten, zoodra zij zich niet meer voordoet in den traditioneelen vorm van een syllogisme. Doch verkiest men den geliefkoosden syllogisme voor zich te zien, ik dank mijnen logischen genius, dat ik in syllogismen zeer overvloedig kan zijn. Ik zal den syllogisten een syllogist worden, opdat ik sommigen van de waarheid mijner beweering overtuigen moge. Zie hier dan drie syllogismen. Zij redeneeren *e concessis*. Toegegeven was het volgende:

Major: Het geloof aan Gods almagt sluit niet in het aannemen van de mogelijkheid van hetgeen met alle ervaring strijdt.

Minor: Dat een eerlijk berigtgever op eens met een leugengeest bezocht wordt strijdt met alle ervaring.

Conclusio: Het geloof aan Gods almagt sluit niet in het aannemen van de mogelijkheid, dat een eerlijk berigtgever op eens met een leugengeest wordt bezocht.

Hier stel ik nevens:

Major: als boven.

Minor: Dat bijv. een viervoetige ezel spreekt strijdt met alle ervaring.

Conclusio: Het geloof aan Gods almagt sluit niet in het aannemen van de mogelijkheid dat viervoetige ezels spreken.

Uit deze twee sluitredenen, trek ik een besluit door den volgenden syllogisme:

Major: Wie een major aanneemt en tusschen twee evenzeer geregtigde minors, die daaronder gebragt kunnen worden, willekeurig kiest, handelt ongerijmd.

Minor: Wie met de beweering: God kan geen eerlijk man met een leugengeest bezoeken, Gods almagt niet, maar met de beweering: God kan geen fysisch wonder doen, Gods almagt *wel* beleedigd acht, kiest willekeurig tusschen twee evenzeer geregtigde minors.

Conclusio: Hij, die met de eerste beweering Gods almagt *niet* en haar met de tweede *wel* beleedigd acht, handelt ongerijmd.

Gij bemerkt dus, Hooggeleerde Heer, dat ik zoo weinig geneigd was onzen tegenwoordigen supranaturalisten de godslasterlijke beweering toe te schrijven: God kan een eerlijk berigtgever zeer goed met een leugengeest bezoeken, dat ik veeleer, had ik het gedaan, mijn geheele betoog zou verlamd hebben. Als gij bijv. inderdaad de stelling aanvaardt: God kan het oog van een ooggetuige verblinden, dan zal ik zoo dwaas niet zijn om het u te verwijten, dat gij ook tegen mij gedurig herhaalt: Alle dingen zijn mogelijk bij God; want dan blijkt het dat gij deze uitdrukking verstaat in den uitgestrektsten zin. Maar wanneer het blijkt, dat gij die eerste stelling niet aanvaardt, dat gij zekere dingen niet mogelijk acht bij God, dat gij, zekere dingen onmogelijk achtende, U evenwel «niet van uw stuk laat brengen» door de beweering dat bij God alles mogelijk is, dan houd ik vol dat gij het regt mist om mij, daar ik evenzeer de onmogelijkheid van het een en ander staande houd, tot de orde te roepen met den tekst: alle dingen zijn mogelijk bij God. Wil toch letten op mijne woorden. Ik schreef: «Men zou

hun bijv. kunnen tegenwerpen»; m. a. w. men zou hun kunnen vragen met welk regt zij op hun standpunt, d. i. terwijl zij tegenover ons Gods almagt zonder eenige nadere omschrijving verdedigen, die almagt nogthans beperken, wanneer het hun gelegen komt. Neen, waarlijk; ik stel het tegenwoordige supranaturalisme niet gelijk met het supranaturalisme der 17e en 18e Eeuw. Maar zoo er verschil is, aan welke zijde is het voordeel, aan welke zijde is de grootste strengheid van logica? Ik wil het niet beslissen. «Reden tot billijk beklag» vind ik echter, waar men mij in het openbaar beticht van een wapen te hebben gebruikt, dat slechts in de handen «van kleine en onedele» menschen past; van de tegenpartij een godslasterlijke beweering in den mond te hebben gelegd, terwijl ik juist in de omstandigheid, dat de tegenpartij de bedoelde godslasterlijke beweering weigert voor hare rekening te nemen, de geheele kracht van mijn betoog heb gezocht.

5e. Gij schrijft: «Onjuist is het weder .... dat de geschiedenis van Jezus opstanding tot geene andere conclusie regt geeft dan tot deze, dat er eene uitzondering op den algemeenen regel heeft plaats gehad. Neen, dezen Jezus heeft God opgewekt, zegt de geschiedenis (*Hand.* II : 32) en de geschiedenis die getuigt, dat Hij die zich met woord en daad als den Zoon van God voordeed, die zich daarom geroepen achtte de valsche godsdienst onder de Joden te bestrijden en hierom door de Joden werd gedood, dat Hij door God uit dien dood wierd opgewekt, die geschiedenis geeft mij wel zeker het regt tot heel wat meer conclusies. En weder geeft Pierson reden tot billijk beklag, wanneer bij in hetzelfde betoog dit voorbeeld stelt: «Een zeeslag tusschen de Engelschen en Hollanders is door windsverandering ten voordeele der laatsten gekeerd. Dan zal de hollandsche supranaturalist er ongetwijfeld een liefderijke en welwillende beschikking in zien, waarvoor hij de

Voorzienigheid dankt. Maar zal de Engelsche supranaturalist er hetzelfde in lezen? Neen, zij raken er over aan het strijden, ditmaal niet ter zee maar in hun studeervertrek» », «en verder al meer spottend. — Is dat PIERSON, die zich van zulk een banaal, afgesleten argument der oppervlakkigheid bedient? PIERSON, die over *waardeering* van alle geestesrigtingen en denkwijzen schrijft en hier een kolossale, magtige, eerwaardige religieuse denkwijze, die achttien eeuwen in de Christenwereld heerschte met eene flaauwe, onlogische aardigheid bestrijdt? Zoo schrijvende heeft hij zeker hier en daar diep gegriefd. Ik denk aan mijne kinderen, aan mijn zestal, aan hunne geboorte en aan hunnen dood. Ja, in die beide las ik hetzelfde, met een van vreugde en met een van droefheid vochtig oog hetzelfde: de beschikking van een liefderijke welwillende Voorzienigheid, of liever van den Vader in de Hemelen.»

Het is vooral dit gedeelte van uw opstel, Hooggeleerde Heer, dat mij genoopt heeft U te antwoorden. Ik heb uw vaderhart gegriefd; ik heb herinneringen opgewekt aan uwe dierbare dooden, aan uw zestal. Is iets in staat, de kritiek te ontwapenen, het zijn ongetwijfeld de tranen, die gij aan hunne sponde hebt geschreid. Had ik uw gevoel werkelijk beleedigd, U inderdaad gegriefd, ik zou het mijzelf nooit vergeven. Had ik «een eerwaardige, religieuse denkwijze die achttien eeuwen in de christenwereld heerschte met een banaal afgesleten argument der oppervlakkigheid, al spottend», ja met «een flaauwe onlogische aardigheid bestreden» ik zou zelfs uwe teregtwijzing niet verdiend hebben.

Doch er schijnt in den aanvang van April een fataliteit aanwezig te zijn geweest, die Prof. TIDEMAN verhinderde mijne duidelijkste beweeringen te verstaan.

Waar heb ik over gesproken? Qui bene distinguit, bene docet; en het was enkel mijn doel, wel te onderscheiden tus-

schen hetgeen louter geschiedkundig getuigenis mag heeten en hetgeen met den naam van daarop gebouwde dogmatische redeneering moet bestempeld worden. De strijd liep niet over het geloofwaardige van eenige geschiedenis, noch over de regtmatigheid van eenige dogmatische conclusie. Het gold uitsluitend een formeele kwestie. Die kwestie kwam hierop neder: wat is geschiedenis, wat is redeneering? Ik wijs op mijn meergenoemd opstel, waar ik woordelijk het volgende schreef: «Zegt gij bijv. dat JEZUS door zijne opstanding bewezen is de Zoon van God te zijn, dan betwist ik U het regt niet tot deze stelling, maar betwist U wel het regt om te beweeren, dat de geschiedenis (m. a. w. dat enkel de geschiedenis) U deze waarheid aan de hand zou doen.»

Hoe kon een hoogleeraar mij hier misverstaan?

Zelfs al had ik niet uitdrukkelijk gezegd dat ik geen betwistbare stelling vond in de beweering: JEZUS is de Zoon van God, dan zou nog mijne redeneering tegen verkeerde uitlegging gevrijwaard behooren te zijn. Gij echter schijnt van een ander gevoelen; gij schrijft: de geschiedenis zegt dat God JEZUS heeft opgewekt. Doch wie kan uwe zonderlinge denkbeelden op het punt van geschiedenis deelen!. — Gij hebt meer gezegd dan gij waar kunt maken. De geschiedenis leert U eenvoudig, dat JEZUS uit de dooden verrezen is. Dat hij is opgewekt; dat hij door God is opgewekt; dat hij ter handhaving van de waarheid zijner leer door God is opgewekt, dat staat wel, als wij het woord in den dagelijkschen zin bezigen, in de geschiedenis te lezen, doch dat zegt de geschiedenis niet, dat zegt het godsdienstig gevoel of het wijsgeerig nadenken van hen, die ons het verhaal der opstanding mededeelden en dat verhaal tot het voorwerp maakten van hunne beschouwingen. Deze onderscheiding is, geloof ik, geen ijdele

spitsvondigheid. Hadt gij mijn opstel een ernstige kennisneming waardig gekeurd, gijzelf, hooggeleerde Heer, zoudt hebben ingezien hoe ongegrond uwe beschuldigingen zijn. Waarlijk, wij willen van U leeren, doch ik bid U, maak het ons niet te moeilijk. Voorzeker, uwe jaren geven U het regt mij den weg te wijzen en mij daarbij desgevorderd krachtig de waarheid te zeggen; doch kan het vruchtbaar zijn voor de rigting, die gij voorstaat, wanneer gij iemand, die U nooit een hard woord heeft toegevoegd, beschuldigt van banale, afgesleten argumenten der oppervlakkigheid te gebruiken, van met flaauwe, onlogische aardigheden, die zelfs grieven, eerwaardige godsdienstige gevoelens te bestrijden? Waarmede, nog eens, heb ik deze behandeling aan U verdiend? Wat heb ik bestreden? Niet, waarlijk niet dat men het regt heeft Jezus te houden voor den Zoon van God, maar eenvoudig dat men deze waarheid aanziet voor een geschiedkundige waarheid, terwijl zij eene dogmatische waarheid is, hoezeer ook op geschiedkundige feiten gegrond. Wat heb ik bespot, zoo gij wilt? Niet, waarlijk niet het geloof aan de liefderijke beschikkingen van den Vader in de Hemelen, maar het geroep: Raadpleeg de geschiedenis, wanneer men niet meer de geschiedenis, maar de Theologie of de Wijsbegeerte te raadplegen heeft.

Mijn voorbeeld, aan de twist tusschen de Engelschen en Hollanders ontleend, had toch geen ander doel. Als ik spreek van een *welwillende* beschikking van de Voorzienigheid, dan spreek ik van hetgeen men in het dagelijksche leven een zegen noemt. Nu pleegt men toch het verliezen van een veldslag niet voor een *zegen* te houden, waarvoor men God dankt. Ik kon dus gerust schrijven, dat de Hollander, *in tegenoverstelling* van den Engelschman, God dankt voor de overwinning, zonder dat ik daarom geacht behoefde te worden de troostrijke waar-

heid te bestrijden, dat de Christen in lief en leed het uitvloeisel ziet van een God van Liefde.

Doch ik heb U reeds aan mijne zijde. Gij schrijft: de Engelschen verloren den slag en zij hielden «biddag;» de Hollanders wonnen den slag en zij hielden «dankdag.»

Met deze onderscheiden benaming van het godsdienstig feest dat in het gekozen voorbeeld bij Hollanders en Engelschen werd gevierd, hebt gij mij het verschil toegegeven, dat tot de bedoelde twist aanleiding gaf. Doch, ik herhaal het, niet de beweering, waarbij aan het Godsbestuur de overwinning of de zegepraal toegeschreven werd, trachtte ik «bespottelijk» te maken, maar wel heb ik mij vrolijk gemaakt met het onverstand van den godgeleerde, die de *dogmatische* vraag naar de betrekking tusschen een feit en de wijze waarop God de wereld regeert, louter met een beroep op de geschiedkundige toedragt van dat feit zelf wilde beslechten.

Het kan U niet bevreemden, Hooggeleerde Heer, dat ik geen lijdelijk toeschouwer ben gebleven, waar mijn zedelijk karakter door U in een ongunstig daglicht werd geplaatst. Op gezag van uwe mededeelingen voortaan bekend te staan als iemand, «die zich wrevelig maakt tegen hen, die de onmogelijkheid van het wonder niet toegeven»; als iemand die onlogisch genoeg denkt om niet «uit den aard der getuigen tot de waarde van hunne getuigenis» te willen besluiten; als iemand, die «zijne tegenpartij een godslastering toedicht, haar bespottelijk en verachtelijk maakt, en zich daarbij bedient van het wapen van kleine en onedele geesten»; als iemand die «een eerwaardige godsdienstige denkwijze met flaauwe aardigheden bestrijdt», als zoodanig iemand voortaan bij ons godgeleerd publiek bekend te staan, op gezag van uwe mededeelingen, dit kwam mij niet begeerlijk voor. Dat publiek

is thans beter ingelicht en ik voed de hoop dat ook gij in het vervolg een beteren dunk koesteren zult van hem, die zich met de meeste achting noemt,

Hooggeleerde Heer,

Uw dienstw. dr.
A. PIERSON.

P.S. Mag ik, als in een postscriptum, U en anderen vragen, mij toch niet altijd aansprakelijk te stellen voor hetgeen de moderne theologie leert of niet leert. *Ik* behoor tot geene partij hoegenaamd en houd mij voornamelijk bezig, niet met metafysische, maar met methodologische vragen. Ik val niemand hard om zijn geloof, ben warsch van alle eenzijdigheid, geloof de leemten der moderne en — van iedere theologie vrij goed in te zien en verwijs ten dezen opzigte met vertrouwen naar mijn opstel in het Mei-Nummer van *de Gids*, getiteld: *Waardeering*.

IETS OVER GOETHE EN ZIJN MOEDER. 1)

Goethe was bij uitnemendheid een sociaal man; zijn geest had allereerst menschen noodig om te kunnen leven. Er zijn hoog ontwikkelde geesten geweest, omtrent wie wij hoegenaamd niets kunnen leeren, al bespiedde men ze nog zoo nauwkeurig in hunne betrekking tot anderen. Want hun innerlijk leven zou bijna volkomen hetzelfde zijn gebleven, al hadden zij met Robinson-Crusoë hun leven op een eenzaam eiland moeten slijten. Een Immanuel Kant, de Koningsberger wijsgeer, is, in dit opzicht, volkomen het tegenbeeld van Goethe. Elken dag bleef Kant tot des namiddags vier uur voor zijn schrijftafel, onder zijn huisklok, klokke vier begon hij elken dag volkomen dezelfde wandeling en met zulk een regelmaat, dat, naar men verhaalt, de goede lieden, wier woning hij voorbij kwam, naar het oogenblik waarop zij hem zagen, hun horloge regelden. Aan zulk een tot zich zelf en tot eigen denken beperkt leven was Goethe geheel vreemd. Buitendien zou hij zich zeker nooit hebben kunnen vinden in die zelfbehagelijke misanthropie, die volgens de zeer gebruikelijke maar daarom niet minder vage uitdrukking «de menschen» eenvoudig vervelend en onaangenaam noemt. Zijn oog, zoo ontvankelijk voor den rijkdom der natuur, was evenzeer ten allen tijde geopend voor de

1) De schrijver van dit opstel heeft geput uit de werken van Düntzer.

belangwekkende verscheidenheid, die de menschenwereld hem aanbood. Zijn ziel was als een groote spiegelvlakte, waarin ook het kleinste starretjen zijn eigenaardige tinteling weerkaatste. Hij wist bij ondervinding dat zoogenaamde interessante menschen niet altijd zoo bijzonder interessant zijn. Die aan de opmerkzaamheid van een minder scherpzinnigen menschenkenner zeker ontsnapt zouden zijn, werden door hem niet over het hoofd gezien. Gezond verstand bezat hij in genoegzame mate om van ieder mensch niets meer en niets anders te vragen dan hetgeen hij geven kan. Begrepen anderen soms niet wat hem juist tot dezen of genen aantrok, hij wist wat het was; een oogopslag, een eigenaardigheid in het gelaat en in manier van spreken, van doen of van zijn was vaak genoeg om zijn aandacht te wekken en zijn belangstelling gaande te maken. Allermeest was dit het geval voor hen, met wie hij weinig of geen sympathie bezat. Was een of andere persoonlijkheid aan de zijne min of meer vreemd, zoo rustte hij niet voor hij het geheim van zulk een persoonlijkheid ontdekt had. Zijn kennismaking bepaalde zich niet tot een kennismaking van hun karakter en van hun hart; neen hij bezat het verwonderlijk vermogen, zich in het innerlijk leven van een ander in te denken, dat mede te gevoelen, mede te leven. Zijn persoonlijkheid, hoe scherp geteekend ook, was nogthans rekbaar genoeg om een tal van andere persoonlijkheden in zich op te nemen. Dit stelde hem in de mogelijkheid om zich meer dan één levensbeschouwing eigen te maken, om meer dan één gemoedstoestand te ondervinden. Hij scheen voor niets zoozeer beducht dan om in de eenzijdigheid te vervallen, die velen aankleeft. Treft men iemand aan, die satyrisch; een ander die gemoedelijk; een derde die dweepend; of een vierde eindelijk, die positief is, men ziet gewoonlijk ieder van hen aan dit algemeene type van hun karakter

getrouw blijven; zij blijven tot hun dood wat zij eenmaal zijn. Bij Goethe was dit het geval niet. En dit verzekert hem zijn hoogen rang als kunstenaar en dichter. Ontvankelijk voor iederen indruk, hoe vreemdsoortig, hoe tegenstrijdig ook, kende en beschreef hij niet slechts; maar was hij allereerst hetgeen hij later in een schoonen vorm teruggaf. Hij is zelf Mefistofeles geweest, de cynische twijfelaar, die er zijn vreugde in vindt, als de adel van den mensch bezoedeld en gelasterd wordt; ja maar hij is op zijn tijd ook Faust geweest, die met een onstuimig geloof aan de mogelijkheid van waarheid te vinden, voor de ontzettendste problemen niet terugdeinst en moed houdt, totdat hij het hoogste toppunt der bespiegelende wijsbegeerte heeft bereikt. Wat er omging in het gemoed van Gretchen, is ook in zijn gemoed omgegaan, en de wijze, waarop hij de « Bekenntnisse einer schönen Seele » heeft weergegeven, bewijst dat de innige mystiek van freule Klettenberg zijn ziel een wijle geheel in bezit genomen heeft. Wat was iemand, wat kon iemand zijn, dat hij niet was? wie leed er, dat hij niet weende? wie brandde, dat hij niet gloeide? Zoo alleen kon hij er in slagen, de volheid der menschelijke natuur in zijn geschriften weer te geven en daarom zal men ook die geschriften nooit beter begrijpen dan door ze telkens als het ware te rangschikken naar gelang der verschillende toestanden, die hij in zijn innerlijk leven doorloopen heeft.

Deze rijkdom van ervaringen en gewaarwordingen is evenzeer voor zijn stijl en voor den vorm zijner poësie van groot belang. Met betrekking tot het gebied der dichtkunst wordt hij wellicht het beste vergeleken met hetgeen Al. von Humboldt was op het gebied der natuurwetenschap. Vaak heeft men het von Humboldt als een verwijt toegerekend, dat hij in ieder afzonderlijk gedeelte

van de kennis der natuur, als scheikunde, sterrekunde enz. overtroffen is geworden door hen, die aan dat bepaalde gedeelte der natuur al hunne krachten en studien hadden gewijd; maar men vergat dat het iets anders is, in een afzonderlijk vak zich te bewegen, iets anders alle vakken te doorwandelen en een blik te verkrijgen over het geheel. Zoo hebben andere kunstenaars voorzeker Goethe in menige bijzonderheid overtroffen, maar vergeten wij niet, dat hij en romanschrijver en dramaticus en lyrisch dichter en satyricus is geweest. Er zijn juweeltjes van Heinrich Heine, juweeltjes van lyrische poësie, die ik zelfs na de lezing van Goethe onvergelijkelijk noem; maar bij Heine tref ik naast zijn lyriek geen tragedie aan als Faust; Schiller heeft drama's geschreven, die boven den Goetz van Berlichingen, boven Goethes Iphigenie staan; maar ik zie bij Schiller vruchteloos naar een roman als de Wilhelm Meister om. Ik behoef mijn vergelijkingen niet voort te zetten. In de verscheidenheid der gewaarwordingen en der vormen bestaat de grootste verdienste van Goethe als dichter en als letterkundige. Zijn stijl is als het welbereden paard, dat de ruiter geheel en altijd in de hand heeft. Statig is de tred van zijn proza als het de ontvouwing geldt zijner wetenschap, en bruisend is zijn taal als hij den hartstocht schetst van Werther. Van de puntige kortheid zijner epigrammen of zoogenaamde Xenien, die geheel het letterkundig Duitschland in oproer brachten, valt hem de overgang niet moeilijk tot het aandoenlijkst largo van de weeklacht der liefde, van waar hij zich weder weet te verheffen tot de hoogste geestdrift der godsdienstige hymne. Zoo werkt zijn indrukkelijk gemoed, maar ook niet minder zijn verwonderlijk meesterschap over den vorm krachtig mede om hem in zoovele opzichten den tolk te doen zijn der menschelijke natuur en om alzoo het woord te rechtvaardigen, dat Napoleon

tot Goethe richtte, toen hij hem zeide: «Vous êtes un homme.»

In het leven van Willem Bilderdijk, beschreven door Mr. I. da Costa, tref ik een opmerking aan, die rechtvaardigen moge hetgeen ik verder tot verklaring van Goethes persoonlijkheid wensch bij te brengen. Ik lees daar: «groote mannen na te gaan tot in de geschiedenis en het karakter hunner ouders en voorouders, is een aangeboren trek bij ieder, die belang stelt in de diepere kennis van hunnen aanleg en gave, en het woord van den dichter, die het heden der wereld in haar voorleden ziet, schijnt ook eenigermate toepasselijk op die wereld in het klein, den enkelen mensch.»

Hoe zouden wij dan, vooral na deze opmerking, kunnen vergeten, onze aandacht te wijden aan haar, die niet slechts in de dierbaarste betrekking tot den dichter stond, maar evenzeer een beslissenden invloed op hem heeft uitgeoefend. Gij vermoedt reeds dat ik van Goethes moeder spreek.

Goethe's moeder, Katharina Elisabeth geheeten, was op haar beurt de dochter van den Burgemeester Textor. Burgemeester Textor was, vreemd genoeg, een slanke rustige, bedaarde man en tegelijk iemand, die belangrijke droomen had en droomen kon verklaren. Ofschoon die droomen volgens het getuigenis van Goethe gewoonlijk van een zeer prosaïschen inhoud waren, gaf dit den magistraat toch iets geheimzinnigs, dat de verbeelding van Katharina Elisabeth reeds vroeg gaande maakte. Op die verbeelding werd echter spoedig een veel sterker indruk gemaakt door de komst van Keizer Karel VII in de stad harer inwoning. Ofschoon zij toen nog slechts een kind was van twaalf jaar, vatte zij zulk een hartstocht voor hem op, dat zij zelfs op later leeftijd er nooit zonder opgewondenheid over spreken kon, en de levendigheid,

waarmede zij deze eerste gewaarwordingen lang daarna teruggaf, verwondert ons zeker niet in de moeder van den grooten dichter. Zij liep den Keizer na in al de kerken, waar hij ging bidden; toen zij op haar kamer terug was, moest ze juist zoo neerknielen, als ze het den Keizer had zien doen; hare hand evenzoo voor hare oogen houden; en toen Karel de stad verliet meende zij, dat hij naar boven zag omdat zij aan het venster stond. Op meer dan 70-jarigen leeftijd verhaalde zij nog aan Bettine — gelijk men weet een der grootste vriendinnen van den dichter — dat zij geen posthoorn kon hooren blazen, zonder nog eens te gevoelen, wat zij gevoeld had toen de postillon, 's Keizers aftocht blies uit Frankfort. Een deugdelijke huismoeder stak niet even vroeg in haar; zij werd althans door hare zusters altijd de prinses genoemd; hetgeen haar slecht te stade kwam, daar zij al spoedig, op zeer jeugdigen leeftijd, in het huwelijk trad met Johann Caspar Goethe, een man van 37 jaar, een vrij droogen rechtsgeleerde, aan wien zij zich volgens haar eigen bekentenis verbond, minder uit liefde voor hem, dan wel uit gehoorzaamheid jegens haar vader en misschien ook wel om aan de gestrenge tucht van Heer Burgemeester Textor te ontkomen. In den aanvang was zij dan ook voor Johann Caspar Goethe weinig meer dan een kindvrouw, aan wie hij nog onderwijs moest geven in schrijven, pianospel en zang. Te vergeefs trachtte onze jurist de aandacht van zijn kindvrouw te boeien door zijn reisverhalen. Hij had voor zijn tijd veel gereisd, veel gezien, maar miste, naar het schijnt, geheel den slag van vertellen. Zoo zou haar leven niet zeer vroolijk zijn geweest, maar de vreugd kwam gelukkig van een andere zijde. Nauwlijks achttien jaren oud bracht zij haar oudsten zoon ter wereld, op den 28sten Augustus van het jaar 1749, toen zeker weinig vermoedende tot welk een grootsche bestemming haar eerstgeborene ge-

roepen zou worden. Of zou zulk een vermoeden reeds te vinden zijn in de hartstochtelijke liefde, waarmede zij dit haar kind, veel meer dan dit later met een zijner broeders of zusters het geval was, aan haar moederhart drukte? Met groote naïveteit schept zij in de ondeugendheden van haar eersteling behagen; zijn verregaande jaloezy trekt haar aan en de eerste openbaring van zijn schoonheidsgevoel ziet zij reeds in de omstandigheid, dat haar kind op vierjarigen leeftijd — maar hooren wij haar zelve verhalen: « op een kinderfeest begon hij plotseling te weenen en riep: dat zwarte kind moet weg, ik kan het hier niet velen. Daar er natuurlijk geen zwart kind te bespeuren was begreep hem niemand; hij huilde echter den ganschen avond door en toen ik hem 's avonds toch naar de verklaring vroeg van het humeur dat hij getoond had, was zijn antwoord, dat hij een der kinderen zoo verschrikkelijk leelijk had gevonden. » Ook zijn echte guitenstreken waren haar welkom, zoodat zij, op een Zondagmorgen uit de kerk terug keerende en haar kind bezig vindende met borden en schotels uit het keukenvenster op straat te werpen, er zelve hartelijk om begon te lachen. Zij bleef evenwel geen lijdelijke toeschouwster van de ontwikkeling van haar kind. Zijn verbeelding zette zij reeds spoedig aan het werk. Was zij onuitputtelijk in verhalen, haar jongen was het luisteren nooit moede. Alles in de lucht en op de aarde verkreeg een gestalte, alles een beteekenis, waaraan zij bijna even sterk begon te gelooven als haar kleine toehoorder. Verdrietig — zoo verhaalde zij het zelve later —, verdrietig was ik over iedere uitnoodiging die ik ontving, daar zij mij een kostelijken avond roofde om te vertellen. Want 's avonds was er voor niets anders tijd, en hoe verslond hij dan mijn verhalen met zijn groote zwarte oogen. Als ik het ongeluk had, het met een zijner geliefkoosde personen minder goed te doen afloopen, viel

hij mij in de rede, zag ik de aderen op zijn voorhoofd zwellen van drift, en riep hij uit: «Niet waar, moeder; de prinses is niet met dien leelijken man getrouwd.» En als ik midden in een verhaal afbrak om het den volgenden avond voort te zetten, was ik zeker dat hij het verder zou hebben afgesponnen, nog eer ik den draad weer op kon vatten.» De moeder schijnt inderdaad een zeldzaam talent van vertellen bezeten te hebben; het mededeelen van kinderverhalen ging langzamerhand over in dat van aardige fabelen en schoone legenden. Al wat haar kind hierin onaangenaam of pijnlijk kon aandoen, vermeed zij, en dat niet slechts om zijnent- maar ook om harentwil. Zij kenmerkte zich namelijk, evenzeer als haar zoon het later in zoo sterke mate zou doen, door een beslisten afkeer van al wat akelig was. Zoo huurde zij haar dienstboden op de uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij haar geen enkel onheil, dat in de stad gebeurd was, mogten overbrengen. Toen later Goethe te Weimar gevaarlijk ziek lag, mogt niemand haar over haar zoon spreken. Het is bekend, dat de dichter evenzoo een schrik had voor alle pijnlijke berigten, zoo zelfs dat toen Schiller gestorven was, niemand het hem durfde mede deelen, ja, dat hij het woord dood nooit noemde en er liever een omschrijving voor zocht. Neen, niets treurigs mogt de jonge Wolfgang hooren; zij vertelde hem liever onder welk gelukkig gesternte hij geboren was en dat hij ongetwijfeld tot iets groots geroepen zou worden. Zij leefde geheel met haar kind mede en open komt zij er voor uit: «Ik en mijn Wolfgang, wij houden ons maar bij elkander, omdat wij beide jong zijn en niet zoover uit elkander loopen als dit het geval is met zijn strengen vader.» Zij laat hem dan ook zooveel mogelijk volle vrijheid. Alle zijne luimen willigde zij in. Zoo was de knaap Goethe reeds vroeg bij uitstek gesteld op zijn toilet en de moeder gaf zich

alle moeite om het hem hierin naar den zin te maken.

Langzamerhand evenwel begon de tijd te naderen, waarop er voor het eerst tusschen moeder en zoon van scheiding sprake moest zijn. Hij zou te Leipzig gaan studeeren. Hoe eenzaam gevoelde zich de arme moeder! Haar man verdubbelde zijn gestrengheid, hetgeen ten gevolge had, dat er tusschen hem en haar dochter Kornelia voortdurend verbittering ontstond. Na een driejarige afwezigheid werd zelfs de vreugde van het weerzien bedorven door de ziekelijke en zwakke lichaamsgesteldheid van haar zoon, omtrent wien zij een geruimen tijd niet zonder bezorgdheid was; en toen hij zijn vorige gezondheid terug had bekomen, begon een nieuwe scheiding door het vertrek van haar zoon naar Straatsburg, dat in het jaar 1770 plaats greep.

Deze scheiding was gelukkig voorloopig althans de laatste. Na een anderhalfjarige afwezigheid keerde Wolfgang voor goed in de ouderlijke woning terug. Karakteristiek is de betrekking, waarin vader en moeder zich nu tot den twintigjarigen jongeling stelden. De oude Goethe had eigenlijk slechts twee wenschen voor zijn zoon, die inmiddels in de rechten gepromoveerd was. Goethe moest veel praktijk en daarna een eerzame huisvrouw krijgen. De moeder deelde zeker den laatsten wensch, maar meende dat haar zoon reeds goed op weg was om zijn bestemming te bereiken, al werd hij juist geen advokaat. Het gevolg van deze verschillende opvatting was, dat de vader zich gedurig kwelde en dat de moeder innig genoot. Wel vond de vader het niet onaardig, dat Goethe's zich inmiddels verbreidende letterkundige roem allerlei voorname personaadjes naar zijn woning lokte en al had hij in het algemeen een beslisten afkeer van rijmlooze verzen, toch ontving hij Klopstock met gepaste hoffelijkheid aan zijn disch. Maar Goethe's moeder deelde niet alleen in de rente

van glorie, die de talenten van haar zoon reeds begonnen af te werpen, zij doorleefde met haar Wolfgang al hetgeen deze gevoelde. Hoe was zij verheerlijkt toen zij voor het eerst in het drama van den Götz von Berlichingen — Goethe's eerste drama — haar eigen beeld geteekend vond en daaruit bemerkte welken indruk zij op het gemoed van haar zoon had teweeggebracht; maar evenmin hield zij zich vreemd aan hetgeen het zieleleven van haar zoon zoo geweldig bewogen had en door hem in Werthers lijden werd uitgestort. Evenzoo gevoelde zij zich geheel te huis in den belangwekkenden kring, die zich om Goethe vormde. Lavater, Jung Stilling, Friedr. Jacobi, de beide Stolbergen waren, sommigen van hen althans, dikwijls onder haar gastvrij dak: en toen dit goede leven werd afgebroken, klopte het moederlijk hart van regtmatigen trots. Goethe moest verschijnen aan het groothertogelijk hof van Weimar, waar de vorst weldra niet meer buiten den dichter kon. Een ministerieele betrekking verbond hem dan ook spoedig voor goed aan het Weimarsche hof. De moeder klaagde niet, ofschoon zij haar zoon moest missen. Onder vorstelijke bescherming scheen haar lieveling de schitterendste toekomst des te veiliger te gemoet te gaan. Buitendien waren zij naar den geest niet gescheiden. Dweepte ieder in Weimar met Goethe, men dweepte vooral niet minder met Goethe's moeder. Ieder, tot zelfs de groothertogin-moeder schreef aan Frau Aja, zooals men haar gewoonlijk noemde. En Frau Aja groeide er in, haar zoon meer en meer het middenpunt te zien worden van een kring, die door humor, geestigheid, levenslust en poësie, uitmuntte en waar elken gast slechts een ding te wenschen over bleef; namelijk dat Frau Aja, dat de moeder van den gevierden dichter er zelve tegenwoordig mogt zijn. Hoe volkomen was haar genot, toen Goethe haar na eenigen tijd uit Weimar o. a.

het volgende schrijven kon. «Ik heb alles wat een mensch verlangen kan, een leven waarin ik mij dagelijks oefen en toeneem, zonder hartstocht, kalm, zonder onbestemde begeerten, inderdaad als een van God beminde, die nu de helft zijns levens heeft doorgebracht, die van vervlogen smarten veel goeds van de toekomst hoopt en ook voor toekomstig lijden het hart bewaard heeft. Als gij nu maar goedsmoeds zijt, zal ik met opgeruimdheid tot den arbeid terugkeeren, tot de moeite des daags, die ook mij wacht.»

Intusschen kwamen er in den uitwendigen levenstoestand der moeder veranderingen, die voor het eerst haar hemel bewolkten. Haar eenige dochter Kornelia werd haar door den dood ontrukt en niet vele jaren daarna ontviel haar evenzeer haar man. In den brief na zijn afsterven aan de hertogin-moeder schijnt nu en dan een toon te heerschen van weemoed, dien wij nog niet in haar schrijven of spreken hebben bespeurd. «Alle vreugd,» schrijft zij, «moet ik thans bij vreemden zoeken, buiten mijn eigene woning, want te huis is het zoo stil en eenzaam als op een kerkhof. Vroeger was het hier zeker geheel anders gesteld, maar daar in de natuur niets op zijn plaats blijft en veeleer in een altoos durende beweging verkeert, spreekt het van zelf dat ik alleen daarop geen uitzondering kan maken! Neen zoo absurd denkt vrouw Aja nog niet over de zaken. Wie krijgt het in het hoofd om er zich boos over te maken, dat het niet altijd volle maan is en dat de zon in November zooveel warmte niet geeft als in Juli? Laat ons het tegenwoordige maar goed gebruiken, zonder er aan te denken hoe het had kunnen zijn! Zoo komt men het best door de wereld, en door de wereld te komen is, alles wel bezien, toch de hoofdzaak.»

Keerde de vorige opgeruimdheid weer terug?

Eenigen tijd later schrijft zij aan haar zoon: «Ik ben Goddank, gezond, vroolijk en tevreden en ik tracht mij

het beetje leven, dat mij rest zoo aangenaam mogelijk te maken. 's Morgens zorg ik voor mijn klein huishouden; dan schrijf ik brieven. Niemand heeft zeker zulk een dwaze correspondentie als ik. Iedere maand ruim ik mijn schrijflessenaar op, maar ik kan het nooit doen zonder lachen. Het ziet er uit als in den hemel, alles door elkander; voornamen en geringen, vromen zoowel als tollenaars en zondaars. Alles op een hoop; een brief van onzen deftigen Lavater moet er zich maar niet te veel aan ergeren, als hij vlak boven een brief van den acteur Grossmann komt te liggen. 's Middags zie ik mijn vrienden, maar tegen vier uur moeten zij weg. Want dan ga ik mij kleeden, rijd naar de komedie en kom tegen 9 uur weer te huis. En zoo gaat mijn leventje voort.» Nog in een anderen brief aan Goethe's vriendin von Stein gericht, geeft zij zelve de verklaring van den gemoedstoestand, waarin zij in den regel verkeerde: «God heeft mij de genade gegeven, dat nog nooit iemand mij misnoegd verlaten heeft, van welken stand, ouderdom of geslacht hij ook mogt zijn. Ik houd veel van de menschen en dat voelt oud en jong — ik ga zonder eenige pretentie door het leven en dit bevalt iedereen; verder bespreek ik nooit iemand, zoek bij elk den goeden kant op en laat den slechten kant over aan hem, die de menschen geschapen heeft en die ook het best weet, hoe de scherpe hoeken afgepunt moeten worden; en bij deze methode bevind ik mij uitnemend.» En verder, men vergunne mij ook deze aanhaling; zij is niet minder karakteristiek en tevens de laatste: «Nu het de zon belieft wat langer in bed te blijven, volg ik haar voorbeeld; voor half negen kom ik niet uit de veeren waarom zou ik ook mij zelve kwellen? Rust, rust, dat is de grootste zaligheid en nu God mij die schenkt, weet ik niet, waarom ik er niet van genieten zou. Alle Zondagen dineer ik bij de Stecks, dan komen 's avonds de vrienden en spelen wij

quadrille. De andere dagen geeft de lieve God al weer wat anders. En zoo marscheert men door de wereld, geniet men het kleine, zonder pretentie te maken op het groote.» Dit schreef zij op 70-jarigen leeftijd.

Voor het groote bleef zij evenwel voortdurend niet ongevoelig. De grootheid van haar zoon bleef haar vreugd en haar trots. In haar hoogen ouderdom droeg zij nog dikwijls in den kring van vrienden en vriendinnen van haar zoon met groote geestdrift de verzen van Goethe voor, die haar het meest geliefkoosd waren. Zij hield er vooral van, de door Reichardt op muziek gezette humoristische liederen van haar zoon te zingen, bijzonder het lied uit den Faust: Es war einmal ein König; terwijl zij aan het slot van ieder couplet, den vriendenkring uitnoodigde, als een choor in te vallen, waarna zij niet zelden, gelijk later een uit dien kring verhaalde, de regterhand op de borst legde en in haar trouwhartig Frankfortsch dialekt uitriep: «en dat is mijn zoon!»

Ik geloof nu een genoegzaam aantal trekken bijeen vergaard te hebben om het beeld van Goethe's moeder u helder voor den geest te stellen. Gij hebt reeds vermoed, dat het ons bij de beschrijving van haar karakter niet enkel om de moeder, maar ook vooral om den zoon te doen was; want zou de onderstelling wel te gewaagd zijn, dat wij Duitschlands dichter voor een groot deel uit zijn moeder verklaren kunnen, en zou die opmerking niet te meer waarde hebben, naarmate alles ons welkom is, wat over de wording, de gaven en ontwikkeling van een groot genie licht verspreiden kan? Inderdaad, in Goethes moeder is met echt vrouwelijke spontaneïteit reeds aanwezig, hetgeen de dichter zelf later met de hoogste zelfbewustheid bezitten zal. Een levendige verbeelding, naïef enthousiasme, groote eenvoud in het uitdrukken van haar gevoel en het weergeven van haar indrukken, een humoristische opvatting

van het leven, onverdoofbare levenslust, waardeering van zeer verschillende en uiteenloopende karakters, zelfvertrouwen niet vrij van ijdelheid, waarachtige grootheid schoon hier en daar vermengd met een kleingeestige bewondering van de magtigen en aanzienlijken dezer aarde, betamende voorliefde voor het waarachtig aristocratische, een eigenaardige vrees voor de stoornis, die pijnlijke indrukken in den levensdroom te weeg zouden brengen, dit alles is moeder en zoon gelijkelijk eigen. Katharina Elisabeth Goethe geboren Textor is dus in alle opzichten en in de volle beteekenis des woords, de moeder van den dichtervorst op wien de negentiende eeuw roem draagt.

Er is één gewaarwording evenwel, waaraan wij hier moeten lucht geven. In de betrekking van deze moeder en zoon moet, dunkt mij ieder iets hebben gemist, iets, dat wij vooral in de betrekking tusschen moeder en zoon zeer ongaarne missen, iets, waarvan de juiste aanduiding niet gemakkelijk valt, daar ik vrees misverstaan te worden.

Laat mij, om u mijn indruk geheel weder te geven, uw aandacht en uw blik mogen rigten op een tafereel, dat wij van Ary Scheffers meesterhand bezitten; een tafereel, ons allen bekend en dat nooit nalaat, de teederste aandoeningen bij ons op te wekken. Wie kan zonder ontroering de teekening aanschouwen, die ons Augustinus met zijn moeder Monica voorstelt?

Hoe had de jongeling rondgedoold op de treurige paden der zonde! Hoe had op al die paden het moederlijk gebed den vurigen maar ongetemden geest getrouw verzeld! Welk een afstand, welk een pijnlijke scheiding had er niet plaats gegrepen tusschen moeder en zoon, toen de eerste, aan haar God getrouw, het beminde maar beklagenswaardige kind al dieper en dieper zag verzinken in de dienst en de ijdelheden dezer wereld. Toen hief zij in stille eenzaamheid wel menigwerven haar hart omhoog,

niet om voor haar zoon af te smeken de eer, de voorregten, de talenten dezer aarde, maar het goede deel, het ééne noodige. Het moederlijk gebed werd verhoord! En ziet, het kind dat gestorven was, is herleefd; het kind dat verloren was, is gevonden, en naast elkander, en hand in hand, zijn zij neergezeten, moeder en zoon; de vreugde der gebedsverhooring en de vreugde der bekeering ligt op beider voorhoofd uitgespreid en beider oog is geslagen naar den hemel!

Monica en Augustinus, Katharina Elisabeth en Goethe! Neen, noemt de naast elkander stelling niet ongepast. Ik vergeet niet welk verschil deze namen scheidt. Ik zie niet voorbij, dat men onmogelijk van Goethe kan eischen, dat hij een Augustinus zij, evenmin als van Augustinus, dat hij een Goethe gelijke. Ik ben zelfs opregt dankbaar, dat zooveel verscheidenheid van geesten en van gaven ons geslacht versiert, en is Monica mij het ideaal eener moeder: bewondering, liefde en sympathie kan ik evenmin onderdrukken voor Katharina Elisabeth Goethe. Maar toch! in de liefde dezer laatste mis ik het teederste, dat de moederlijke liefde kenmerken kan. Ik zie moederlijke leiding, moederlijke vreugde, vooral moederlijken trots, maar ik mis het moederlijk gebed. Deze liefde is uit de aarde aardsch. Wij mogen den dichter niet anders wenschen, dan hij geweest is; wij mogen in hem een Grieksche volkomenheid begroeten, waarvan de prachtige eenheid ons met bewondering vervult; maar was er voor een moeder dan niets hoogers in hem te begeeren dan een Grieksche statue? Als het Duitsche tooneel, als het Duitsche vaderland, als ver over de grenzen alles weerklonk van zijn lof, als men hem in zijn jeugd een Apollo, in zijn ouderdom een Jupiter noemde, was dan het moederhart bevredigd? Was de zoon in staat, een maagdelijke levenslente wreedaardig maar zonder wroeging aan verdooving en

verkwijning prijs te geven? Werd daar geenerlei meedoogen wakker in het moederlijk gemoed voor het arme jonge hart, dat door haar eigen zoon en voor altoos verbroken was? Was er geen moederlijke traan, die het lijden verzacht en den dichter wellicht aan zijn zelfzucht ontrukt zou hebben? Dat Goethe niet luisteren kon naar de preeken van Lavater, noch naar de vertogen van Basedow, wij zullen het hem niet ten kwade duiden; maar moest hij van de lippen zijner moeder als hoogste levenswijsheid niets anders vernemen dan het woord, dat wij u herinnerden: «Door de wereld te komen, dat is de hoofdzaak,» en ook uit deze bron geen beteren troost hem toevloeijen dan deze: «Men moet niet boos worden als de zon in November zooveel warmte niet geeft als in Juli.» En toen Goethe nog in misdadige betrekking leefde met Christiana Vulpius, was het toen de moeder, die haar huis moest openen om ze beide met hun zevenjarigen zoon te ontvangen?

Inderdaad: een ernstig pendant voor Scheffers Monica en Augustinus beide het oog gerigt naar den hemel, zou de teekening zijn van Katharine Elisabeth en Goethe nederbukkende om de bloemen te plukken dezer aarde.

En wat gezaaid was werd ook gemaaid. Hoe wij ook gezocht hebben, wij vinden slechts dit; de teederheid heeft aan deze betrekking tusschen moeder en zoon geheel ontbroken. Zij hadden met elkander op. Goethe vond waarschijnlijk dat hij juist de moeder had, die hem op prijs kon stellen; en de moeder meende zeker dat aan niemand beter dan aan haar zulk een zoon kon gegeven zijn. Aan hoffelijkheid en geest ontbrak het in hun wederzijdsche betrekking niet. Maar toen Goethe ernstig ziek lag te Weimar, ijlde de moeder er niet heen om aan de sponde van haar kind te waken, want niemand had haar van zijn ziekte durven spreken, daar men wel wist, dat

zij niet gaarne onaangename tijdingen vernam; en toen op 77-jarigen leeftijd Katharina Elisabeth, na haar man en vijf kinderen overleefd te hebben, zich eindelijk op het ziekbed uitstrekte, dat haar sterfbed zou zijn, toen was daar de geneesheer en Bettine en, naar men zegt, de doodkistenmaker, die dacht dat Mevrouw al dood was, maar haar zoon was er niet.

Met een hard woord mag ik evenwel niet eindigen. Heeft in ons oog het Jenseits des dichters esthetische opvatting van het leven niet genoeg geadeld, de welluidende toonen waaruit het verlangen spreekt naar een eeuwige jeugd en een onvergankelijke lente hebben aan die rijk besnaarde lier toch niet geheel ontbroken, getuige het kleine versje, door Goethe in den Wilhelm Meister ingelascht en waarvan ik ten besluite de vergunning vraag de hollandsche overbrenging te mogen leveren. Het versje behelst een lied van Mignon, terwijl wij mogen aannemen, dat het tevens een verzuchting uitdrukt, die in het diepst ook van des dichters gemoed niet altijd ontbreken kon: O laat mij in mijn bloemengaarde En in het blij gedruisch; Straks vlucht ik van Gods heerlijke aarde, Naar 't kleine donkere huis. Daar sluimer ik een korte pooze; Dan opent zich mijn oog. 'k Behoef geen ceintuur van aardsche rozen, Geen bloemenkrans omhoog. Waar vriendelijke Engelen mij tooijen, Keert de aardsche strijd niet weer; Geen kleed omgolft daar met zijn plooijen, 't Verheerlijkt lichaam meer. Geen levenslast drukte ooit mijn schouderen, 't Was waarheid toch wat 'k zong: Een diepe smart deed mij te vroeg verouderen.... Maak mij voor eeuwig weder jong!

EEN DENKBEELD VAN GOETHE OVER GEWIJDE KUNST.

Ik vind overeenkomst tusschen het gebied des handels en dat der gedachte. Tweederlei personen zijn op beide onmisbaar. Naast de importeurs in het groot, vinden de kleinhandelaars een even noodzakelijke plaats. Was er geen invoer van goederen op uitgebreide schaal, de kleinhandel zou kwijnen. Was er geen kleinhandel, de overvloed van in het groot aangevoerde artikelen zou het algemeen niet nutten, maar doen ontbeeren.

Tot de importeurs in het groot bepaaldelijk op het gebied der kunst reken ik vooral Goethe, Duitschland's dichter. En ik wil ten zijnen opzigte de rol van kleinhandelaar vervullen. Het is namelijk mijn doel een der uitnemende esthetische opvattingen van Goethe in herinnering te brengen en uit te werken.

Zoo dikwijls als de kunst een gewijde kleeding draagt, heeft zij in ons vaderland groote populariteit. Als de kunstenaar bijbelsche onderwerpen behandelt, is hij welkom bij alle leeftijden, in alle kringen, in alle standen. Wie onzer heeft niet aan de knieën zijner moeder den prentenbijbel met gretigheid opgeslagen en tien en honderd maal aanschouwd, hoe Kaïn zijn broeder Abel doodsloeg, of hoe Abraham ter goeder ure een ram vond in de struiken verward.

Van den moederschoot in den vreemde verplaatst, hebben wij met niet minder ontroering stil gestaan voor een statig altaarstuk, voor een Bethlehemschen kindermoord, voor een Christus weggeleid naar Calvariën of voor een afneming van het kruis. En al zagen wij geen vreemde landen, de talrijke verbreiding der gravuren van Ary Scheffers schilderijen en in het algemeen der Engelsche gravures heeft de gewijde kunst weder voor lang burgerregt bij ons verschaft. De winkels onzer stad, de vertrekken onzer woningen, de illustratiën onzer jaarboekjens brengen ons gedurig onder de oogen hetzij een Christus Consolator of Remunerator, hetzij een Magdalena bij het kruis, een begrafenis van een heilige of eenige andere voorstelling aan de schriften van oud of nieuw verbond ontleend.

En wat wij opmerken van de beeldende kunsten geldt evenzeer van de dichtsoort onzer dagen. Van de populariteit der gewijde kunst schijnt de vaderlandsche boekhandel zoo doordrongen, dat men niet vreest, ons publiek te verzadigen met apostelen en profeten, Israëlitische vrouwen en mannen, en wat des meer zij. Het is als een gewijde belasting, opgelegd aan onze dichters. De een moet zijn trippelmaat kneden voor den dans van een dochter van Herodias, de ander zijn breede Alexandrijnen ontplooijen ten zegetocht voor Ezechiel of Zephanja. Wij zijn zelfs niet zeker dat niet eerlang een moedig uitgever opstaat, die een prachtwerk aankondigt, dat ditmaal niet gewijde mannen en vrouwen, maar gewijde dieren, bijv. Noach's duive of Bileams ezel met de onuitsprekelijke vaardigheid onzer kunstenaars verheerlijkt.

Maar is de populariteit der gewijde kunst dan niet zeer verblijdend? Is het niet stichtelijk, overal, op het palet des schilders, onder de stift van den graveerder, op de snaren van den dichter, bijbelsche onderwerpen terug te

vinden! Geeft gij de Venus Aphrodite niet willig prijs voor de Mater dolorosa? Bekreunt gij u nog om den krijgsgod van Athene, waar de geloofsheld, Paulus van Tarsen, voor u staat? Betaamt het niet in een land als het onze dat kristelijke voorstellingen de plaats innemen der heidensche?

Zie hier mijn antwoord. Het gebied der kunst is onbeperkt, overal mag zij de stof nemen, die zij bewerken wil, dus ook in de gewijde geschiedenis. De gewijde kunst heeft regt van bestaan.

Evenwel: niet omdat zij gewijd, maar omdat zij kunst is; niet om het karakter van hare onderwerpen, maar om de wijze waarop zij hare onderwerpen behandelt. Wordt dit niet soms uit het oog verloren? De voorstelling is heilig: men is voor de bewerking minder streng. Het gedicht is stichtelijk: men vergeeft het kreupele rijm en de stootende maat. Het schilderstuk is stichtelijk: wat deert het of het onderwerp wel vatbaar was voor een inderdaad esthetische opvatting? De gewaande godsdienstigheid der voorstellingen moet als dekmantel dienen voor gebrek aan smaak of talent. Is het vreemd dat wij hier tegen opkomen, in naam der kunst zoowel als die der godsdienst. Is de kunst ook een wijze om den Schepper te verheerlijken, dan kan de verkrachting van hare eischen nooit in naam der godsdienst geschieden. Het was bij het oude volk der Joden een gebod dat het ongezonde of het verminkte aan Jehovah niet ten offer mogt worden gebragt. Zou de God der Christenen geëerd zijn, met hetgeen de Jehovah der Hebreeuwen versmaadde?

Maar wat? Eerbied voor de onderwerpen der gewijde kunst zou tegenover haar onze eischen minder streng maken! Zonderlinge eerbied voorwaar. Wilt gij de gewijde kunst een voorrang toekennen, gij hebt er reden toe. Als de kunst met haar tooverstaf voorwerpen aanroert, die

reeds geheiligd zijn voor ons gemoed, vervult zij een der verhevenste gedeelten van haar taak. Die het verhevenste onderneemt, moet hij zich niet dubbel aangorden? Acht gij de Maria hooger onderwerp dan de Venus, ik spreek u niet tegen, maar erkent dan ook dat de kunst, desgevorderd, voor de Maria hare krachten nog meer moet inspannen dan voor de Venus. Grootscher dan de Prometheus schijnt u de man van smarte, het is zoo; doch dan ook dubbel toegezien, waar de kunst zich aan de voorstelling van den Christus waagt.

Goethe heeft deze algemeene beschouwingen toegepast op een bijzonder geval. Het is waarlijk niet ieders zaak, zegt hij ons, om bij voorbeeld Jezus met de twaalf Apostelen af te beelden. Het is waar «Rafaël is het gelukt en wat zou niet zwichten voor het alvermogen van het genie, doch wat zal men anders uitrigten met dertien personen, die, als zij een groep vormen het liefelijk denkbeeld opwekken van een leermeester met zijn twaalf jongeren, doch die wanneer elk der dertien op zich zelf moet staan, niets anders zijn dan even zoo vele wakkere, welgebouwde mannen die niets bijzonders, niets karakteristieks hebben en waarbij het de grootste kunst is ze ellen aan ellen lijnwaad aan te meten, meer dan ze waarschijnlijk in hun geheele leven ooit gedragen hebben.»

Nu vraagt Goethe of er geen middel is uit te denken waardoor het symbolisch twaalftal behouden en waardoor tevens de beteekenis van dat twaalftal verhoogd wordt. Aan sommigen der Apostelen heeft de overlevering een bepaald karakter verbonden, maar niet aan allen. Stelt men dus de twaalf Apostelen voor, dan zal men, naast enkele sprekende figuren altijd andere moeten dulden, enkel ter wille der volledigheid, d. i. opdat het getal twaalf vol kome. Hoe gij Petrus, Johannes, Paulus, ja zelfs, Mattheus en Thomas zult teruggeven is geen geheim,

maar ik bid u als gij Jacobus, Philippus, Thaddeus of Bartholomeus wilt afbeelden, kunt gij mij dan wel iets anders laten zien dan eenige lange mannen, aan wie ik even goed andere namen geven kan?

Nog eens: worden Christus en de twaalf discipelen bijvoorbeeld op het doek tot een groep vereenigd, dan valt het genoemde bezwaar natuurlijk weg; getuige Leonard da Vinci's avondmaal. Maar worden, gelijk door den beeldhouwer wel dient te geschieden, de meester en de leerlingen gescheiden, wordt elk hunner een beeld dat op zich zelf staat, dan kan niet meer in de groep, dan moet dus in elk beeld afzonderlijk een uitdrukking, een beteekenis worden gelegd, die toch niet in allen te brengen is.

Goethe heeft dit esthetisch vraagstuk opgelost. Waarom, zegt hij, waarom het symbolisch twaalftal niet behouden en in de plaats van die Apostelen, aan wie de overlevering geen bepaald karakter toekent, andere personen gesteld, wier leven en inborst ons evenzeer in den Bijbel wordt geschetst.

Is dit niet een zeer gelukkig denkbeeld? Evenwel hoeveel komt hier nog aan op de uitvoering! Kies twaalf personen uit de Bijbelsche geschiedenis, die te samen met den Christus kunnen worden voorgesteld, het is ligt om te zeggen, doch zwaar om te doen. Wij willen het niettemin beproeven, den wenk volgende dien Goethe ons gegeven heeft, en door des beeldhouwers beitel verrijze de Christus voor ons oog, omgeven van twaalf bijbelsche personen die allen hun eigen beteekenis hebben.

Welnu in onze verbeelding heeft de kunstenaar reeds de taak volbragt. Wij staan op dit oogenblik voor een langwerpig gebouw, dat wij binnen treden. Heft uwe oogen op om te aanschouwen, wat gij voor u hebt. Gij staat aan den ingang van het heiligdom. Regt tegenover u prijkt

het beeld van den Christus. Aan weerszijden, langs elk der beide muren staan zes beelden. De rij begint bij het binnentreden aan uw linker- en eindigt aan uw regterhand. De zes figuren aan de linkerzijde zijn ontleend aan het oude verbond, de zes aan de regterzijde verbeelden personen uit de nieuwe bedeeling.

En hoe heeft de kunstenaar nu zijn dispositie genomen? De hoofdgedachte daarin uitgedrukt is deze: Christus is het middenpunt van oud en nieuw verbond. Naar hem hebben de voorgeslachten verlangend uitgezien, in hem hebben de nieuwere tijden de vervulling hunner hoogste behoeften gevonden. Deze hoofdgedachte heeft dus de keuze bepaald der personen, die hier worden voorgesteld. Zij alleen kunnen in aanmerking komen, die of doelen op het middenpunt Christus, — en deze worden natuurlijk aan de linkerzijde geplaatst, — of hoe dan ook, den zegen, de rust, de vertroosting, de kracht uitdrukken, die in Christus aan de menschheid geschonken is — en deze laatsten behooren ter regterzijde van den Heiland te staan. De geheele rij vormt ongeveer een ovaal. De eerste zorg is nu de gekozen personen voor te stellen in hunne eigenaardigheid, d. i. met die teekenen, die houding, die uitdrukking van gelaat en bovenal met die verscheidenheid, die ons oog en onzen geest kunnen bevredigen.

Wij willen ons toovergebouw langzaam doorwandelen, stilstaan voor ieder beeld en u zeggen, wien het voorstelt en waarom het hier een plaats vond.

Het eerste beeld, links van den ingang, is dat van den stamvader van het menschelijk geslacht, Adam. Hij is met het geitenvel omgord, ten teeken dat hij wordt voorgesteld na den val. Hij staat voor ons in al den rijkdom, al de schittering van kracht en schoonheid. Die kracht en schoonheid zijn evenwel zuiver menschelijk. Hij heeft niets dat u doet denken aan een heros, aan een griekschen

halfgod. In zijn oog, in zijn gelaatstrekken, in zijn geheele houding aanschouw ik, ja, de veerkrachtige ontwikkeling en harmonie, die den eersten mensch moet kenmerken, maar tevens zie ik het hem aan, dat in zijn leven het aandoenlijkst keerpunt reeds heeft plaats gegrepen. Als ik hem gadesla word ik gedrongen uit te roepen: dat is de stamvader van ons geslacht, maar tegelijkertijd word ik tot medegevoel bewogen. Ik besef dat hij ook de vader is van onze smarten, dat hij de balling is van Eden, dat hij het eerst en welligt het diepst de wonde heeft gevoeld, veroorzaakt door het scheuren van den band, die den Schepper aan het schepsel verbond. In zijn gelaat is de dubbele uitdrukking neergelegd van hope en van weemoed. Hij blikt de toekomst tegen. — Zij bevat een talloos nakroost, dat de edelste gaven bezitten en zich met de schoonste laauweren het voorhoofd omkransen zal, doch dat nakroost zal lijden en lijden om zijnentwil. Dit dubbele denkbeeld is teruggegeven door dat de kunstenaar naast den stamvader een jongsken van zes of acht jaar heeft geplaatst. En stelt u nu Adam voor: ernstig, half treurig, half glimlachend ziet hij den flinken en vrolijken jongen aan, legt de regterhand op het krullend hoofd van den knaap, zijn linker laat onwillekeurig een spade nederglijden: hij rust uit van den arbeid, waartoe hij eerst onlangs veroordeeld werd.

De knaap is Adam's eerstgeborene. Met glinsterende kinderoogen, en krachtige vuist verworgt hij twee kleine slangen, die dreigend op den staart tegen hem opstaan. — Adam ziet het en, getroost denkt hij aan de paradijsbelofte. Door deze laatste bijzonderheid is nu tevens Adam's beeld in verband gebracht met de hoofdfiguur van onze galerij, Christus. Immers het knaapjen aan zijn voet, het vertegenwoordigt Adam's nakroost, dat de slang den kop zou vermorselen. De verwachting van die toekomst ontwaakt

in zijn hart, nu hij den blik laat rusten op zijn knaapjen. En aandoenlijk is het, als wij bij dat knaapjen niet aan Abel denken maar aan Kaïn: Kaïn is hier een onschuldig kind, waarvan de vader nog droomen kan, dat het de magt der zonde zal verbreken. Ach, wat broederbloed moet nog stroomen eer de schoonste hope der menschheid verwezenlijkt wordt!

Ons oog verlaat het beeld van Adam en rust thans op het beeld van Noach. Om u terstond te doen gevoelen, hoe weinig wij hem in deze rij kunnen missen, herinner ik u twee bijzonderheden. De eentoonige geslachtslijst, die wij in het vijfde hoofdstuk van Genesis opgeteekend vinden, wordt op eens verrassend afgewisseld door het volgend berigt: «En Lamech leefde honderd twee en tachtig jaren en hij gewon een zoon. En hij noemde zijn naam Noach, want, zeide hij, deze zal ons troosten over ons werk, en over de smart onzer handen, van wege het aardrijk dat de Heer vervloekt heeft!» Eenige hoofdstukken later lezen wij omtrent Noach ook dit nog: «En Noach begon een akkerman te zijn en hij plantte een wijngaard en hij dronk van dien wijn en werd dronken.» De bedriegelijke en voorbijgaande troost, dien de menschheid voor hare rampen in den wijn vindt, moet dus in het beeld van Noach aanschouwelijk worden gemaakt. Hij staat dan ook voor ons als een wijnbouwer. Reeds is het dierenvel met eenigen zwier om de lendenen gegord. Lustig treedt hij voort; een rijkbeladen wijngaardrank in de linker-, een beker in de regterhand dien hij een ander met gul vertrouwen schijnt aan te bieden. Vrolijk is de uitdrukking van zijn gelaat, hij heeft gedronken en een ligt purper kleurt zijn wang. Geheel zijn wezen spreekt van tevredene opgeruimdheid. Troost voor de kinderen der menschen? hij heeft dien gevonden. Zoo is ook dit tweede beeld in betrekking gebragt met het middenpunt Christus.

De verwachting der eerste menschheid, die zich naar den beloofden verlosser uitstrekt, bestaat vooralsnog uit een reeks van teleurstellingen. Kaïn, Adam's forsch gebouwde zoon, is de Messias niet geworden, maar Noach's uitvinding, zij zal het lijden doen vergeten of althans de smart lenigen. Zet den beker aan de lippen, ongelukkige sterveling: de eerste teug geeft u het verloren Paradijs terug. Zoo is het dan niet waar dat de aarde enkel doornen en distelen opbrengt. Hier zwelt de druiventros, hier is troost. Ach, uit hoe menige bedwelming moet de menschheid nog ontwaken, eer haar schoonste hoop verwezenlijkt wordt.

Al ware het slechts om een bevallige afwisseling te geven, moet het derde beeld zittend worden voorgesteld. Het is het beeld van Mozes, Israëls grooten wetgever. Een onbetwist gezag, een rustige meerderheid moet er spreken uit zijn kalme, zittende houding. Hier is al de ernst, al de somberheid van het O. T., van de bedeeling der wet, die een tuchtmeester is geweest, eeuwen lang. Men ziet het hem aan, deze man komt om te regeeren, in den hoogsten zin des woords, om te regeeren, op zedelijk gebied, en om zijn volk een bestaansvorm te geven, die, trots alle tegenwerkende invloeden, de eeuwen tarten zal. Zoowel het diep religieuse, als het starre dat de dienst van Jehovah kenmerkt, is in dit beeld van Israëls wetgever aanschouwelijk gemaakt. Treffend komt het daarom uit, eerst tegen Adam, dien wij als den mensch, als den algemeenen stamvader van ons geslacht hebben voorgesteld, daarna tegen Noach, die, van zijn wijngaardrank omslingerd, nog van geen wet van steenen tafelen weet. Hier evenwel kunnen de steenen tafelen niet ontbreken, als symbool der onverbiddelijke wet.

Steeds meer naderend aan de hoofdfiguur der geheele rij, Christus, vinden wij in de vierde plaats het beeld van David.

Hier heeft de kunstenaar een moeilijke taak te vervullen gehad. De eenvoud van zijn oorsprong — was hij niet een herders knaap? — zijn heldenmoed, zijn poësie, zijn aandoenlijk hart, voor een vrouwenoog niet bestand, en de hoogste koninklijke waardigheid, het ligt alles uitgespreid op zijn vorstelijke tronie. Het is bekend, dat David's persoonlijkheid voor zijn volk de edelste drager is geweest der Messiasverwachting, althans zoolang Israël nog geloofde aan een Messias in aardsche heerlijkheid. Wij moeten dus in David voor ons zien het beeld van den oosterschen monarch, evenwel naar zijn meest ideale opvatting; niet den weelderige, den verwijfde, den uitgeputte, maar den koning door de genade Gods, den Gezalfde des Heeren. Ziet, dat is de koning zooals de eerzucht hem zich droomde, de eerzucht van dat kleine en wondere volk, verstrooid tusschen de bergen van Palestina, ruw, onbeschaafd, ongeletterd, maar niettemin verzekerd beide en vervuld van zijn grootsche bestemming, levend in de volle bewustheid van de gewigtige rol, die het op aarde te vervullen had; vreemd aan alle natuurvergoding, maar in onmiddellijke betrekking tot den Schepper van hemel en aarde; onbedreven in alle kunst, maar onuitputtelijke fontein van dichterzangen, wier kracht, wier verheffing door de verste nageslachten met bewondering wordt gevoeld en wier stoutheid en overvloed den homerischen Epos doen vergeten. Dit is het koningsideaal van dat koninklijk volk.

En naast hem prijkt, de 5de in de rij, het beeld van Jesaja. Vorstenkind en profeet, de profeet bij uitnemendheid en tevens Evangelist van het oud verbond. De eene hand is opgeheven om te leeren en te waarschuwen, als deed hij nog zijn boetrede hooren tegen de huichelachtige vereerders van de letter der wet, die Jehovah's voorhoven komen bezoedelen, maar tegelijkertijd is zijn regterhand uitgestrekt om te zegenen, als herhaalde hij nog die woorden:

Troost, troost mijn volk, zegt de Heer mijn God, spreek naar het hart van Jeruzalem, zeg dat haar overtredingen vergeven zijn; of als bragt hij nog zijn Evangelie der oude bedeeling in die teedere taal: Al vergat een moeder haar zuigeling, God vergeet ons niet.

Het profetisme van Israël heeft hier nog een vertegenwoordiger gevonden. Het zesde of laatste beeld, waarop ons oog rust, eer wij tot het beeld van Christus overgaan, is dat van Daniel. Is hij de laatste in deze rij, hij staat dan ook met het gezigt gekeerd naar den Messias, dien hij in den geest beschouwt, en dien hij het eerst aanduidt met den naam van den zoon des menschen. Daniel staat voor ons als de edele en standvastige jongeling van het Babylonisch hof; een schoon gelaat, met een nitdrukking van vrolijk vertrouwen. Hij heeft weerstand geboden aan de verleiding. Hij heeft zich-zelven beheerscht.

Als symbool zoowel van deze zijne kracht als van het vrederijk dat de zoon des menschen, door hem aangekondigd, stichten zal op aarde, rust een jonge leeuw aan zijn voet. Zoo wordt Daniels overwinning te gelijk een voorspel van de veel grooter zegepraal, waaraan het beeld van den Christus ons weldra herinneren zal, en het is aan dat beeld dat wij nu voortaan onze onverdeelde aandacht wijden.

De zes figuren van het O. T. zijn thans achter ons en wij bevinden ons met den rug naar den ingang gekeerd, voor de hoofdfiguur van onzen groep.

Kan het anders of wij zien Christus voor ons op het oogenblik dat hij verwinnaar is van dood en graf. Hier moet niet de lijdende, hier moet de triumfeerende Christus voor ons staan. Hier willen wij niet denken aan zijn doornenkroon, maar aan de stralenkrans zijner glorie, niet aan het naakt en uitgemergeld lijk dat van het kruis genomen werd, maar aan het verheerlijkt ligchaam, dat

verrezen is uit de dooden. Ziet de doeken en windsels, waarmee de overdierbare in het graf werd geborgen, zij glijden hier van zijne leden af; en het schoone mannelijke lichaam, met een nieuw leven bezield, pronkstuk der menschelijke natuur, treedt op. Met de linkerhand schudt hij zachtkens de windselen af; de rechterhand is uitgestrekt in een rigting, die flaauw opwaarts streeft en de langzame hemelvaart aanduidt, die door hem het deel wordt van ons geslacht. Op dit verheven gelaat zijn geen sporen meer van den strijd, die vooraf is gegaan. Iedere trek spreekt van de volkomenste rust. En naast Daniel, den jongeling, maakt juist deze eerbiedwekkende mannengestalte een onvergelijklijken indruk. Ja, wel is het een mannenhart dat klopt in die breede borst. Hij is de grootste hervormer, meer dan dat, hij schept hetgeen na hem komen zal. Het zijn nieuwe menschen, die uit dezen tweeden stamvader zullen voortkomen, met nieuwe karakters; nieuwe behoeften en met een nieuw lied in het gemoed.

Aanschouwt het in de rij der figuren, die nu aan de regterzijde van het gebouw staan geschaard. Die haar opent, het eerste beeld alzoo, dat op het beeld van Christus volgt, is de hoofdman van Kapernaüm. En waarom hij juist? Omdat hij als romeinsch krijgsoverste de heidenwereld vertegenwoordigt, maar ook niet minder om de reden die hem tot Christus drijft. Voor wien heeft hij de reis afgelegd en is hij gekomen tot den grooten wonderprofeet? Niet voor zichzelven, niet voor een zijner vrienden of een zijner bloedverwanten, maar voor zijn dienstknecht, die krank is; zijn kranke dienstknecht moet door Jezus genezen worden. Er ligt iets zoo teeders in deze bijzonderheid, dat niemand beter dan de hoofdman van Kapernaüm ons als type kan gelden van den waren geest des Evangelies, een geest van de schoonste humaniteit.

Ik behoef hier niets meer bij te voegen, maar vraagt iemand hoe het een en ander in het beeld van den krijgsoverste zal worden uitgedrukt? Het spreekt van zelf, dat de kunstenaar zich tot het algemeene bepaalt. Welnu hij geeft ons een gelaat te aanschouwen, waaruit kracht, vastberadenheid, verstand en tegelijk zachte welwillendheid spreekt, m. a. w. de fysionomie van den Christen. Tevens brengt dit beeld een aangename verscheidenheid in onze rij. Immers geeft het wegens het ambt van den man, dien het voorstelt, de gelegenheid om hier het romeinsch kostuum ongedwongen te pas te brengen.

Naast den vertegenwoordiger van den Christen uit de heidenen, zie ik het beeld van den apostel der heidenwereld: Paulus.

Gewoonlijk wordt hij voorgesteld met een zwaard, doch dit moet hier achterwege blijven. Hij is hier niet de martelaar maar de vurige prediker, het ideaal van den Apostel. In kolossale evenredigheden staat zijn persoon voor ons. Diep en geweldig is de indruk, dien wij ontvangen van voorhoofd en handgebaar. Als deze man den mond opent, zal alles zwichten voor zijn taal. Deze beide figuren zijn derhalve zinnebeelden van de christelijke humaniteit, die de hoofdman van Kapernaüm praktisch begrepen, die Paulus in zijn stelsel wijsgeerig ontwikkeld heeft en betoogd.

Is deze humaniteit de wereld ingetreden door de prediking van het Evangelie, het beeld van den Evangelist mag dan niet ontbreken. Wie is die ernstige, rustige man naast den vurigen Paulus? Mattheus. Voor hem, op een kleinen afstand, staat een knaap, de genius der overlevering, die, vlugtend, naar den Evangelist toegekeerd, houdt een tablet waarop het kind Jezus is voorgesteld, rustend op den moederschoot van Maria. Mattheus grijpt zelf naar den griffel om hetgeen hij slechts een oogenblik kan aanschouwen terstond

op te teekenen. Zijn gelaat vertoont een uitdrukking van ingespannen aandacht en eenvoud.

Wij wandelen een schrede meer regts en wij staan voor de Magdalena. Waarom wordt toch op alle schilderijen, op alle gravuren hare aandoenlijke beeltenis altijd bedorven door dat men daaraan toevoegt een versleten gebedenboek, een wansmakelijken doodskop, of een even wansmakelijk stuk van het kruis? Van dit laatste heeft zelfs Ary Scheffer en Paul Delaroche ons niet verschoond. Is er dan op het menschelijk gelaat geen diepgaand berouw, geen droefheid naar God uit te drukken, de edelste droefheid die men zich denken kan, zonder dat men de hulp inroept van al deze leelijke dingen? Hoe het zij, onze kunstenaar heeft ze geweerd.

Maria Magdalena staat half voorover geleund en haar oog wordt geacht te rusten op de kostelijke nardusflesch, waaruit zij de welriekende zalf heeft gegoten op de voeten van den Heiland. Het herinnert haar aan de gezegendste ure haars levens. En daarom in haar oog of om haar lippen geen wanhoop, geen vertwijfeling, geen spijtgevoel zelfs, maar een diepe weemoed, getemperd door een groote dankbaarheid. Ziet, het leven dezer vrouw is verwoest! Harer is niet meer de glimlach noch de schuchterheid der maagd. Deze voorregten zijn haar ontzegd; maar in haar ziel is ontloken de bloem des geloofs, der hope en der liefde. Zij is een berouwhebbende zondaresse, maar dit haar berouw is het christelijk berouw, niet hartstogtelijk, niet luidruchtig. Dat was het welligt bij de eerste opwelling, thans niet meer. Toen hebben de loshangende haren de voeten des weldoeners afgedroogd; thans zijn de lokken zedig weggestreken, en laten het lieve voorhoofd bloot, waarop reeds een plooi gerimpeld werd. Deze kalmere opvatting van het Magdalena-beeld is hier bovendien noodzakelijk omdat ook dit beeld in betrekking moet worden

beschouwd tot de hoofdfiguur en wij hier dus den type der christelijke droefheid voor ons zien.

Te treffender komt zij uit door den persoon, dien wij naast haar waarnemen en die ons integendeel het bevredigd verlangen, volkomene vreugde vertegenwoordigt. Het is Johannes, de discipel, dien Jezus liefhad. Er is evenwel niets weekelijks in dat rond gelaat, gevat in de breede blonde lokken. Hij moet den naam gestand doen, dien de meester hem geschonken heeft, den naam van Boanerges, zoon des donders. Ook is zijn Evangelie wel het Evangelie der Liefde, maar tevens dat van den grooten strijd tusschen licht en duisternis, het is de belofte van den heiligen Geest, maar die Geest brengt over de menschheid zoowel den vuurdoop als de zachtste vertroosting. Op het gelaat van Johannes zien wij dan ook geen enkelen trek, die van onrust of van heimwee spreekt. Zijn beeld is dat van den dichterlijken en verheven genius van het Christendom. Aan zijn voet staat de adelaar met uitgespreide schachten.

Wij zijn eindelijk tot den laatste in de rij genaderd. En de laatste is Petrus. Gelaat, gestalte en beweging zijn forsch en vol van leven en waarheid. Hij draagt een grooten sleutel in de regterhand, als ware hij bezig met te openen en te sluiten. Hij wendt zich om, met het hoofd naar den ingang; den ernstig vorschenden blik gericht op wie hier binnentreedt, als om te vragen of hij wel gerechtigd is, hier, in dit heiligdom te komen, en als waarschuwde hij elk, die het gebouw verlaat: pas op, dat de deur zich niet voor altijd achter u sluite.

Ik heb u nu de geheele beeldengalerij doorgeleid. Wij hebben aan beide zijden de twaalf figuren gadegeslagen en in het midden op de waardigste plaats, geheel alleen, den Eenige, den Onvergelijkelijke. Wij vingen historisch aan de linkerzijde, bij Adam, aan en ons oog rustte het

laatst op den Apostel, die Petrus, de Rots der gemeente, wordt genoemd.

De keus der figuren, wij deden het u reeds opmerken, werd bepaald door de betrekking waarin zij zich bevinden tot den Christus. Doch dit denkbeeld moeten wij nog nader toelichten. Zijn de zes eersten uit het Oude en de zes laatsten uit het Nieuwe Testament genomen, zij moeten dan niet alleen met de hoofdfiguur maar ook onderling met elkander in verband staan.

Wij hebben hier voor ons de oude bedeeling, voorafschaduwing van den Christus; Christus zelf ingaande in de heerlijkheid des Vaders; eindelijk de nieuwe bedeeling, die op allerlei wijze de volheid van Christus uitdrukt. De menigvuldigheid van gestalten die alzoo verkregen wordt, laat zich echter paarsgewijze weergeven, zonder dat de rangschikking ook maar eenigszins gedwongen wordt. Adam staat allernatuurlijkst tegenover Petrus: de balling van Eden tegenover den Apostel, die de sleutelen heeft des Hemelrijks. Noach tegenover Johannes; Noach de verpersoonlijking van de valsche vertroosting, die in de bedwelming wordt gezocht, Johannes, de prediker van den trooster, die in eeuwigheid blijft. Mozes tegenover Mattheus, de strenge wetgever van Israël tegenover den Apostel, die ons de zaligsprekingen der Bergrede en de niet ontmoedigende wet des Evangelies heeft bewaard. Aan het beeld van David beantwoordt het beeld van de Magdalena. David toch aanschouwt in den Messias het voorwerp der hoogste eerzucht, Magdalena aanschouwt in den Heiland het voorwerp der hoogste en der innigste Liefde. Is er schooner harmonie te bedenken dan tusschen Jesaja en Paulus; Jesaja den profeet van den man der smarte, Paulus, den onoverwinnelijke, die allerwege de banier van het kruis heeft geplant. Eindelijk moeten de gedachten elkander aanvullen, die door Daniël en den

hoofdman van Kapernaüm worden opgewekt. Daniël: de eerste prediker van den Menschenzoon, de romeinsche hoofdman, de eerste die de echt menschelijke zijde van het Evangelie begrijpt en in het licht stelt.

Wij verlaten ons heiligdom. De kring van esthetische denkbeelden waarin wij ons bewogen, danken wij aan Goethe.

Rotterdam, Januari 1862.

VOORREDE VOOR DE VERTALING

VAN

FRIEDRICH SCHLEIERMACHER, EEN BEELD VAN ZIJN LEVEN EN EEN BLOEMLEZING UIT ZIJNE WERKEN.

DOOR

ELISA MAIER.

1863.

Een woord ter aanbeveling van een werk dat over Schleiermacher handelt? Neen, dat is niet noodig, dan alleen voor hen, die met Schleiermacher nog onbekend zijn. Zoo, ik vrees het, zijn er nog velen, 't geen tot niemands berisping wordt gezegd. Groot is in onzen tijd het aantal dergenen die niet weten, maar gaarne weten willen. Inderdaad, tot de verschijnselen die mij ingenomen maken met deze eeuw, behoort de gedurig klimmende belangstelling in al wat wetenswaardig is. Hoevelen sloven van den morgen tot den avond voor hun brood, den dag doorbrengende in allerlei geestverdoovende bezigheden, die niettemin het hart brandende in hun binnenste hebben om belangrijke dingen te leeren en te lezen. De stad mijner inwoning levert er een afdoend bewijs van en waarom zouden we niet mogen onderstellen dat hetgeen hier wordt gevonden, ook elders niet vruchteloos behoeft te worden gezocht.

Aan die opgewekte belangstelling moet langs allerlei wegen worden tegemoet gekomen, want zij verdient van alle geletterden den hoogsten eerbied. Heeft men eene academische opleiding genoten, men laat er zich vaak bijzonder veel op voorstaan, maar ik weet niet hoevele zonen van de eene of andere Alma Mater zich in liefde tot kennis en ontwikkeling kunnen meten met onze stededelingen, die, sedert hun zestiende jaar slaven van het kantoorleven, nauwelijks eene gelegenheid laten voorbijgaan om den reeds niet onaanzienlijken schat hunner wetenschap uit te breiden.

Het geschrift dat ik nu inleid bij ons publiek is recht geschikt, deze belangstelling te bevredigen. Het wijst op een man, die aan het hoofd staat van een thans onafzienbare rij van geesten, die evenals hij met het oude hoe eerbiedwaardig ook ontevreden, zich naar het nieuwe uitstrekken hoe onbekend, hoe geheimzinnig dat nieuwe zich ook nog voor de verbeelding vertoone.

De inwendige levensgeschiedenis van Schleiermacher kan men in twee woorden verhalen, waardoor tevens uitkomt hoevelen thans hem gelijken, welk een natuurlijke verwantschap velen van allerlei stand en roeping met hem kunnen gevoelen. Ziehier zijne geschiedenis. Schleiermacher was innig vroom. Schleiermacher is ergerlijk onrechtzinnig geworden. Schleiermacher is niettemin innig vroom gebleven. Even vroom als onrechtzinnig is hij de schaduwen des doods ingetreden.

Wat Schleiermacher geweest is in de eenzaamheid van de studiecel, dat is thans de winkelier in zijn winkel, de handelaar op zijn kantoor. Onze tijd wordt gekend aan toenemende behoefte aan godsdienst en afnemende behoefte aan rechtzinnigheid. Dit heeft iets tegenstrijdigs voor menigeen. Dit tegenstrijdige baart aan velen inwendige onrust. Want de godsdienst eischt sympathie. Godsdienstig

te zijn en zich nochtans afgescheiden te gevoelen van duizenden die ook God dienen is een hard geval.

Dat ieder die in dat hard geval verkeert zich sterke door het voorbeeld van Schleiermacher. Ziet op hem, zoo zou ik velen vreesachtigen, velen twijfelmoedigen willen toeroepen; ziet op hem, die op allen den indruk heeft gemaakt van een religieuse persoonlijkheid en in het oog van velen met recht een onzalige ketter was. Ziet op hem en grijpt moed.

Dit is geen bloote klank. Weinig leert en sticht en troost zoo goed als een persoonlijkheid. Want in een persoonlijkheid is leven en leven is altijd een zekere openbaring van de hoogste waarheid. Dogmatisch kan men weinig bewijzen of rechtvaardigen als het niet vooraf in een menschelijke persoonlijkheid tot werkelijkheid geworden is. Vroom en onrechtzinnig, louter onzin zou dit schijnen, had Schleiermacher, hadden velen zijner geestverwanten niet geleefd. Nu is het geen onzin, want sinds zij leefden hebben wij gezien

dat er een twijfelen is, dat meer den wandel heiligt dan een zoogenaamd vast geloof;

dat er een strijden is, dat dieper eerbied inboezemt dan het rusten op vermeende lauweren; bovenal,

dat er een wegwerpen is van alle gezag in zake de godsdienst, waardoor meer gehoorzaamheid betoond wordt aan de stem van God in de conscientie, dan door het ootmoedigst buigen voor een doode letter.

Het is daarom noodig dat de beteekenis der godsdienstige persoonlijkheid door ieder in onzen tijd diep worde gevoeld. Neen, men is niet vroom krachtens het een of andere leerstuk dat men, om welke reden dan ook, heeft aangenomen; men is niet vroom, omdat men zich bij een of ander kerkgenootschap of bij een bepaalde richting aangesloten heeft; men is vroom als het hart ons van God spreekt,

als ons karakter van adel is, als onze geest de richting heeft naar boven. Hoe weinig nu deze vermogens of eigenschappen van hart, karakter en geest met het aankleven van godsdienstige leerstellingen te maken hebben, was in Schleiermacher's tijd nog een raadsel; het wordt thans wel beter, maar toch nog lang niet algemeen genoeg begrepen.

Het behoort begrepen te worden, zal de godsdienst niet verloren gaan. In de grondwet van ons leven moet dit het eerste artikel zijn: de godsdienst is onschendbaar, hare dienaren kunnen falen en bezwijken, bezwijken onder scherpe kritiek; de vormen waarvan zij zich bedient kunnen gewichtige veranderingen ondergaan, maar zelve moet zij als onschendbaar worden erkend. Daarom bewijzen zij aan de zaak der vroomheid geen dienst, die haar met het aannnemen van zekere leerstellingen ten nauwste verbinden. Want onze tijd heeft het geleerd: geen leerstelling, hoe ook door het gezag der eeuwen bekrachtigd, staat onomstootelijk vast; van geen leerstelling mag men, zonder de ondervinding in het aangezicht te slaan, beweren dat zij niet aangetast, dat zij niet omvergehaald kan worden. Geen leerstelling is op zichzelve uitgesloten van het gebied van dat oude dat te niet kan gedaan worden. Hoog boven dat gebied moet de godsdienst blijven zweven en behoudt de godsdienst daardoor, naar het afkeurend oordeel van sommigen iets zwevends, ik antwoord dat dit juist haar karakter is en zij geen godsdienst zou zijn indien zij ophield iets zwevends te zijn.

Zou men soms lust gevoelen, van de godsdienst iets kruipends te maken.

Godsdienst is zielenadel in den verhevensten zin des woords. Wat de godsdienst nog meer zou zijn dan dit, weet ik waarlijk niet. Want met den adel onzer ziel in

al de gewone levensomstandigheden betoond, is de werkelijkheid van het oneindige gegeven. Wie zielenadel aan den dag legt is een dichterlijke dwaas indien God niet bestaat, indien God niet de hoogste werkelijkheid is. Zielenadel is zelfopoffering en zelfopoffering onderstelt een werkelijkheid waaraan ik mijzelven ten offer breng en die werkelijkheid staat oneindig ver boven al wat uit de aarde is.

De godsdienst heeft geen de minste beteekenis indien zij ons niet, in geestelijken zin, tot ridders slaat. Die beweren godsdienstig te zijn moeten derhalve behooren tot de hoogste aristocratie in de zedelijke wereld; m. a. w. in alles moeten zij eene meerderheid toonen, die met den hoogsten eenvoud en met de diepste nederigheid gepaard gaat.

Tot deze aristocratie behoorde Schleiermacher; ook dit boekje, zelfs in zijn hollandsch gewaad — ook de beste vertaling blijft een vertaling — kan het toonen. Mochten velen door het lezen van dit geschrift opgewekt worden om tot de evenzeer in het hollandsch verschenen Brieven van Schleiermacher zich te wenden, waaruit de groote man, die bovenal en allereerst een goed man was, uitnemend wordt gekend. Het zou mij dan niet berouwen gehoor te hebben gegeven aan den wensch van den geachten uitgever, toen hij dit woord ter aanbeveling van mij verlangde.

Rotterdam, April 1863.

OVER DE MEXIKAANSCHE GODSDIENST.

Is er één vak van wetenschap, waarvan men vooral in onze dagen het hooge belang heeft leeren begrijpen, dan is het de kennis van oude mythologiën en godsdiensten. En geen wonder; wat de mythologie betreft, zij mag beschouwd worden als de poëzy van de godsdienst of wel als de dichterlijke bloesem van het godsdienstig beginsel zoo als het in de menschheid leeft, wanneer zij nog in een kinderlijken toestand zich bevindt. In de mythologie van een volk zien wij een eerste poging van den nog onontwikkelden mensch om de ondoordringbare geheimen van het leven te verklaren en de verborgen krachten op het spoor te komen, waardoor de natuur haar werk volbrengt. Uit den aard der zaak staat de mythologie van een volk in naauw, in onafscheidelijk verband met geheel zijn karakter en aanleg. Anders is de godenleer van den woesten Goth, die een hersenpan tot zijn drinkbeker maakt, anders de mythologie van den verwijfden inboorling van Hispaniola die zijne uren zoek brengt onder de schaduw van zijn banaanboom.

In het allereerste ontwikkelingstijdvak van een volk plegen wij op godsdienstig gebied niets aan te treffen dan

losse legenden, verhalen die op de lippen des volks geboren zijn en voortleven. In later tijd zien wij vaak die onzamenhangende legenden tot één stelselmatig geheel gebragt onder de handen van den dichter. Wat eerst ruwe schets was, wordt gegoten in de vormen eener ideale schoonheid, die straks door een bijgeloovig geslacht aangebeden, aan alle latere geslachten de hoogste belangstelling blijven inboezemen. Als zoodanig mogen wij de overschoone vindingen beschouwen van een Hesiodus, van een Homerus. Zij hebben geenszins de godsdienst van het volk, waartoe zij behoorden, in het leven geroepen: de geschiedenis weet inderdaad geen enkel voorbeeld aan te wijzen van een godsdienst die door een of twee individuën als het ware zou uitgevonden zijn. Maar wat zij verrigt hebben is dit: de duistere omtrekken der overlevering hebben zij bijgeteekend en ingevuld met de kleuren hunner schitterende verbeelding, tot dat ze voorstellingen hadden gevormd, welker schoonheid op haar beurt de verbeeldingskracht van anderen prikkelde en tot werkzaamheid aandreef. De invloed van den dichter op de oudste vormen der mythologie is inderdaad dezelfde, dien wij ook nog in latere tijdvakken der geschiedenis bespeuren. Wij willen niet spreken van Dante's gedichten, maar wie kan zelfs Milton's verloren Paradijs gelezen hebben, zonder zijne eigene opvatting van de hemelsche hierarchie te zien verlevendigd en bezield door de verwen van den onsterfelijken dichter, zonder als het ware een nieuwen en tastbaren vorm te zien geven aan beelden, die vroeger onbepaald en verward voor zijn geest hadden gezweefd?

Is alzoo de mythologie van een volk onder de handen van den dichter een tweede tijdperk van ontwikkeling ingetreden, haar wacht nog een nieuwe baan. Er komt een tijd waarin de oude godsdienstige legenden door niemand meer geloofd worden: waarin, in welken vorm

dan ook, een wetenschappelijk leven begint te ontwaken, welks vruchten den smaak bederven voor de naïve schoonheden der aloude godsdienstige poëzy. Een volk laat echter niet terstond zijn godsdienst los. Het wenscht, ook daar waar alle wezenlijk geloof reeds lang verdwenen is, een geruimen tijd in de zoete inbeelding te leven dat het nog gelooft, wat eenmaal door de vaderen geloofd werd. Een middel om die inbeelding in stand te houden is de allegorische opvatting van hetgeen vroeger voor historische waarheid werd aangezien. Het allegoriseeren der godsdienstige voorstellingen van den ouden tijd is een geregeld wederkeerend kenmerk van het verval waartoe een volksgodsdienst geraakt is. Men gelooft dan niets meer, uitgenomen alleen hetgeen men noemt het wezen der zaak.

Men begint te onderscheiden tusschen vorm en inhoud, eene onderscheiding die aan de oude godsdienstleer zelve natuurlijk geheel vreemd is. Met behulp dezer onderscheiding evenwel wordt de schijn der vroegere regtzinnigheid bewaard en aldus de eischen der wetenschap en die van het wijsgeerig denken tegelijk bevredigd.

Alles kent een tijd van opkomst en van verval. Dit geldt evenzeer van de verschillende godsdiensten. De drie vormen van ontwikkeling die iedere godsdienst sedert het oogenblik van haar geboorte tot aan het uur van haar dood moet doorloopen zijn, gelijk wij hebben aangetoond, de volgende: de eerste vorm is legendarisch, de tweede dichterlijk-stelselmatig, de derde wijsgeerig-allegorisch.

Wij kunnen deze algemeene beschouwingen thans niet verder uitwerken, maar vergenoegen ons met ze aan de overweging en beoordeeling van den lezer te onderwerpen, want ik heb mij voorgenomen bij een zeer gering onderdeel der heidensche mythologiën stil te staan. Aan de hand van een der eerste geschiedschrijvers onzer eeuw en de vruchten plukkende van zijne onvermoeide onderzoekingen,

willen wij het godsdienstig gebied van een Amerikaansch volk rondreizen. De geschiedschrijver, dien ik op het oog heb, is Prescott; het Amerikaansche rijk dat ik bedoel is het vooral in onze dagen veel genoemde Mexiko. Ter voorloopige toelichting herinner ik, dat hier over de Mexikaansche mythologie zal gesproken worden, zoo als zij was vóór de Spaansche overheersching in de zestiende eeuw en dus eer de voet van eenig Christenvolk den grond van Mexiko had gedrukt.

I.

Op het oogenblik dat het ons gegeven is, het eerst met de Mexikaansche godsdienst kennis te maken, heeft zij reeds het eerste tijdperk waarvan wij gewaagden doorloopen. Weinig aangedaan door den invloed van dichters, heeft de oude godsdienstleer van Mexiko haar eigenaardig aanzien verkregen van hare priesters, uitvinders van een eeredienst, zoo ingewikkeld en omslagtig als naauwelijks eenig volk er een heeft bezeten. Reeds hebben ze bovendien den sluijer der allegorie over de oude overlevering geworpen en de goden met eigenschappen toegerust, die meer aan de groteske voorstellingen van de oostersche volken der oude wereld doen denken dan aan de ligte, bevallige vormen der grieksche mythologie, waarin, in weerwil van veel overdrijving, de echt menschelijke trekken nooit geheel verloren gegaan zijn.

Wanneer wij het oude godsdienststelsel van Mexiko beschouwen, worden wij allermeest getroffen door de ongelijkslachtigheid van hare verschillende bestanddeelen. Een gedeelte der Mexikaansche godenleer is — ik zeg niet te veel — roerend schoon en verheven, maar dat schoone en verhevene is gehuwd aan de afgrijsselijkste wreedheden. Onwillekeurig komt men op het denkbeeld,

dat de Mexikanen van hunne voorgangers, die zij overwonnen hadden, een zachter godsdienst hebben geërfd, die zij op hunne eigene barbaarsche mythologie hebben geënt. Evenwel, ofschoon dit denkbeeld voor de hand ligt, blijft het in de hoogste mate bevreemdend, dat een volk zulk een bijna dierlijken aard kan bezitten en tegelijkertijd sympathie kan gevoelen voor godsdienstige voorstellingen en gebruiken die, — ik zeg weder niet te veel, — met de schoonste gebruiken en voorstellingen van het Christendom kunnen wedijveren. Laat ons aannemen, hetgeen zeer waarschijnlijk is, dat de bevolking, die Mexiko bewoonde kort voor de Spaansche overheersching, zelve nooit in staat zou geweest zijn, het zachte en verhevene gedeelte van haar godsdienst uit haar eigen boezem voort te brengen, dit neemt niet weg, dat wij met de hoogste verwondering vragen, waardoor zooveel zachtheid en liefde ingang kon vinden bij zooveel onmenschelijke wreedheid.

Maar reeds te lang heb ik de nieuwsgierigheid gespannen. Ik wil den lezer laten oordeelen.

II.

De Mexikanen erkenden het bestaan van een opperwezen, in wien zij den Schepper en Bestuurder zagen van heelal. In hunne gebeden spraken zij tot Hem, als tot «den God door wien wij leven,» den alomtegenwoordige, den Kenner van alle gedachten, den Gever van alle gaven, zonder wien de mensch niets is. Onzigtbaar — en ik geef de uitdrukkingen letterlijk terug — onzigtbaar noemden zij Hem, onlichamelijk, één, volmaakte volmaaktheid — let vooral op deze uitdrukking — en zuiverheid; zij zagen in Hem dengenen onder wiens vleugelen — aldus lezen we — onder wiens vleugelen wij rust vinden zoowel als

een heilige bescherming. Men zal het mij toestemmen, al deze eigenschappen te zamen genomen vormen een niet weinig verhevene voorstelling van God. Evenwel, het denkbeeld van volstrekte eenheid in het goddelijke wezen, het denkbeeld van een wezen wiens willen handelen is en die geene ondergeschikte dienaars behoeft om zijne besluiten te doen uitvoeren, dat denkbeeld was voor hen òf te eenvoudig òf te verheven: hetgeen trouwens op hetzelfde neêrkomt; zij vormden zich dientengevolge eene verscheidenheid van godheden, die het beheer hadden over de elementen, de verandering der jaargetijden en de verschillende bezigheden der menschen. In het geheel bezaten zij dertien voorname en twee honderd ondergeschikte godheden, terwijl aan elk der goden een afzonderlijke dag en feestviering was toegewijd.

Aan het hoofd van alle deze godheden stond Huitzilopotchli, dien wij het best bij den griekschen Mars kunnen vergelijken; wanneer het althans niet onbillijk is, Mars in één adem te noemen met het bloeddorstige monster van Mexiko, welks onuitspreekbaren naam wij maar niet zullen herhalen. Dit monster moet beschouwd worden als de eigenlijke beschermgod van het volk. Zijn fantastische afbeelding was overladen met kostbare sieraden. De tempels, hem toegewijd, waren statige en indrukwekkende gebouwen, en op zijne altaren rookte in iedere stad van het rijk het bloed der menschenoffers. Hoe noodlottig moet het geloof aan zulk een godheid op het karakter en het gemoed des volks hebben gewerkt! Voor wij evenwel van dit monster afscheid nemen, vermelden wij nog de overlevering die omtrent zijn geboorte bij het volk ingang had gevonden. Zijn moeder, opgegaan in een heiligdom om te aanbidden, zag een bal met schitterende kleuren door de lucht vliegen. Zij weet den bal magtig te worden, steekt dien in haar boezem en is weldra in blijde verwach-

ting. De schrikkelijke godheid wordt geboren en komt ter wereld als Minerva, geheel gewapend, een speer in de regter hand, een schild in de linker en op het hoofd een groven vederbosch. Ik zou deze overlevering niet hebben aangeroerd, indien zij niet weder een nieuwe bijdrage leverde tot het bevestigen van de opmerking, dat de geboorte uit eene maagd aan vele heidensche godheden wordt toegeschreven. In Indië, in China, in Thibet keert hetzelfde verschijnsel terug. En deze opmerking kan zeker strekken om ons te versterken in de overtuiging dat de gedachten die de ontwikkeling der godsdienstige voorstellingen beheerschen, overal bij veel verschil toch ook groote overeenkomst vertoonen.

Meer dan Huitzilopotchli boezemt een andere God ons belang in. Quetzalcoatl is zijn naam; hij is God van de lucht en heeft, tijdens zijn verblijf op aarde, de Mexikaansche inboorlingen onderwezen in den landbouw, in het gebruik der metalen en in de kunst van regeeren. Hij was oorspronkelijk buiten twijfel een dier weldoeners van hun geslacht, die later door de dankbare bewondering des volks tot den rang van goden worden verheven. Toen hij op aarde was, ontloken bloemen en ontsproten vruchten, zonder dat een menschenhand er eenige moeite aan had besteed. De katoen groeide niet slechts maar kwam geheel bewerkt te voorschijn, welriekende geuren verspreidde hij en op zijn bevel zongen de vogelen hun welluidend lied. In één woord, zijn tijd was de gulden tijd voor Mexiko geweest en zijne herinnering levert een nieuw bewijs voor de geneigdheid der volken om het paradijs in het grijs verleden te verplaatsen.

Om een onbekende oorzaak haalde Quezalcoatl zich den toorn van een der dertien voorname goden op den hals, waardoor hij genoodzaakt was het land te verlaten. Op zijn vlugt verwijlde hij in de stad Cholula, waar een

tempel was toegewijd aan zijn dienst. Nog vormen de ontzachelijke ruïnen van dit gebouw een der belangrijkste overblijfselen van de Mexikaansche oudheid. Toen onze God eindelijk de Mexikaansche golf had bereikt, nam hij afscheid van zijn gevolg, met de belofte dat hij later weder zou keeren. Die belofte troostte zijne bedroefde vereerders. Vol hoop en vertrouwen bleven zij naar zijn wederkomst uitzien, en het verdient weder onze aandacht dat in de godsdienstige gevoelens van vele volken een min of meer heldere verwachting zich mengt omtrent de wederkomst van een godheid, wier verblijf op aarde een weldadige herinnering achter liet. Bij het groote verschil van meeningen dat de menschheid verdeelt, blijkt het meer en meer tot onze niet geringe vertroosting, dat de menschheid één is in hare diepste behoeften, in haar vreezen als in haar hopen.

De plaatsruimte laat niet toe, nog van andere Mexikaansche godheden bijzonderheden mede te deelen. Al hare eigenschappen waren naauwkeurig omschreven, tot zelfs die der huisgoden wier kleine beelden in de nederigste stulp werden aangetroffen.

Ook bij de Mexikanen — en kon het wel anders? — ontwaakte de begeerte, den mensch zoo natuurlijk eigen, om den sluijer op te ligten, die het geheimzinnig verleden bedekt en de schrikwekkende toekomst verborgen houdt. Ook op hun gemoed woog het denkbeeld zwaar van een eeuwigheid die op dit korte leven volgen moet en zij zochten het minder drukkend te maken, door haar als het ware te verdeelen in tijdvakken, in lange tijdvakken van ongeveer duizend jaar. Voor de bedeeling dezer wereld bestonden er vier zulke tijdvakken. Aan het eind van ieder tijdvak werd door middel van een der elementen de menschheid verdelgd van den aardbodem en de zon uitgedoofd om daarna weder te worden aangestoken. In het toekomende leven namen zij drie verschillende toe-

standen aan. De boozen, die volgens Mexikaansche opvatting het grootste deel der menschheid uitmaken, waren bestemd om te boeten voor hunne zonden in een plaats van eeuwige duisternis. Een tweede soort van menschen, en wel zij, die bezweken waren aan bepaalde ziekten, zeer willekeurig uitgekozen, mogten hopen op een toestand van tijdelijk genot. De hoogste plaats was voorbehouden, gelijk dat bij krijgshaftige volken het geval pleegt te zijn, aan de helden, die in den slag of bij gelegenheid van menschenoffers gevallen waren. Deze helden werden na hun dood onmiddellijk toegelaten in de tegenwoordigheid van den zonnegod en het was hun pligt, dezen God te begeleiden met koorgezang en feestdansen, zoo menigmaal hij de baan der hemelen moest doorloopen; na verloop van eenige jaren werd aan hunne geesten het voorregt gegund van de wolken te bezielen of van te verhuizen in zangerige vogelen met schoon gevederte, of in de prachtige bloemen van het hemelsch paradijs. Ziedaar dus den hemel der Mexikanen. Hun opvatting is reeds meer verfijnd dan die van andere heidensche volken, wier elysium alleen jagt en krijg en zinnelijk genot had te beloven. Even verfijnd is het denkbeeld, dat zij zich vormden van het lot dat de boozen wacht; in dat lot is geen sprake van eenige lichamelijke foltering, zoo als dit nog het geval is zelfs bij meer verlichte volken.

Wij willen nu een vlugtigen blik werpen op de meest belangrijke godsdienstige plegtigheden der oude Mexikanen. Is iemand gestorven, dan wordt zijn lijk gekleed in het gewaad dat zijn bijzondere beschermgod pleegt te dragen. Verder wordt hij bestrooid met stukken papier, die als toovermiddelen moeten werken tegen de gevaren van de duistere vallei des doods, die hij heeft door te reizen. Was hij bemiddeld in zijn leven, dan wordt een gansche drom slaven bij zijn lijkplegtigheid aan de Goden opge-

offerd. Eindelijk wordt zijn lichaam verbrand, waarna de asch, in een urn vergaderd, bewaard wordt in een der vertrekken van zijn huis.

Zien wij in enkele dezer gebruiken reeds overeenkomst met de Grieksche, de Mahomedaansche en de Roomsch-Katholieke godsdienst, nog treffender stemmen sommige plegtigheden met de Christelijke godsdienst in het algemeen zamen. Wij hebben hier vooral de symbolische handeling op het oog, die plaats greep, zoo dikwijls aan jong geborenen de naam gegeven werd. Zij stond geheel gelijk met den doop der Christenen. De lippen en de borst van het kind werden met water besprengd en, volgens het getuigenis van Sahagun, den schrijver van de geschiedenis van Nieuw-Spanje en volgens dat van Zuaco, beide ooggetuigen, werd — zoo luiden de woorden van den eerstgenoemde — God aangeroepen, opdat de heilige droppelen de zonde mogten wegwasschen, die ontstaan was voor de grondlegging der wereld, en opdat het kind alzoo op nieuw geboren mogt worden. Dergelijke Christelijke uitdrukkingen komen ook in hunne formuliergebeden veelvuldig voor. Zie hier eenige voorbeelden: « Zult gij ons, o God, voor altijd verdelgen? Is deze bezoeking door u gezonden niet tot onze verbetering maar tot onze vernietiging? Geef ons, door uwe groote genade, uwe gaven, die wij niet waardig zijn door onze eigene verdiensten te ontvangen. » « Houd vrede met allen», lezen wij in een ander formulier, « verdraag beleedigingen met nederigheid, God die u ziet zal uw wreker zijn. » De treffendste parallel met de H. Schrift vinden wij in de volgende verklaring: « hij, die al te begeerig naar een vrouw ziet, begaat overspel met zijne oogen. » Herinneren wij ons nu, dat deze zuivere en verhevene spreuken vermengd zijn met anderen, die niet slechts een kinderachtig, maar zelfs dikwijls een volkomen barbaarsch karakter dragen. Welk een ver-

warring nog in de zedelijke denkbeelden! Wie zou hier leerstellingen verwachten, zoo verheven als de meest verlichte wijsbegeerte der ouden ze naauwelijks heeft uitgevonden?

III.

Wij hebben reeds doen opmerken dat de oud-Mexikaansche mythologie weinig of geen invloed heeft ondergaan van dichters of wijsgeeren. Des te meer is zij evenwel verpligt aan de priesters, die niet hebben nagelaten om door een plegtige en prachtige eeredienst indruk te maken op de verbeeldingskracht des volks. De invloed van priesters is natuurlijk het grootst bij een toestand van gebrekkige beschaving, in welk geval al de wetenschap van een volk door de priesters wordt vertegenwoordigd. Voornamelijk, zoo lang de wetenschap nog van die verdachte soort is, die zich minder bezig houdt met de verschijnselen der werkelijkheid dan wel met de grillige tooverbeelden van menschelijk bijgeloof. Zulk een wetenschap is de astrologie en de tooverij, waarin de Mexikaansche priesters zeer bedreven waren; terwijl zij daardoor den sleutel der toekomst in handen schenen te hebben, hielden zij het onkundige volk onder den indruk van allerlei gevoelens van bijgeloovige vrees en dat in eene mate zoo als wij het bij geen ander volk — zelfs niet bij de oude Egyptenaren — aantreffen.

De priesterkaste was buitengemeen talrijk; dit blijkt reeds uit de omstandigheid dat alleen aan de dienst van den voornaamsten tempel in de hoofdstad vijf duizend priesters verbonden waren. Met verwonderlijke naauwkeurigheid waren de afzonderlijke rangen en werkzaamheden omschreven en verdeeld. Die het best te huis waren in de muziek waren belast met de leiding der koren. Anderen regelden de feesten overeenkomstig met den kalender. Sommigen hielden het toezigt op de opvoeding

der jeugd; weder anderen droegen zorg voor de hieroglyphische voorstellingen en voor de mondelinge overlevering; terwijl de treurige pligten bij de menschenoffers door de groot-dignitarissen der kaste vervuld moesten worden. Aan het hoofd van allen stonden twee hoogepriesters, die uit de kaste gekozen werden door den koning en de voornaamste der edelen en dat zonder aanzien des persoons, maar alleen uit aanmerking van persoonlijke hoedanigheden en verdiensten. De waardigheid van beide stond gelijk en aan niemand waren zij ondergeschikt dan alleen aan den koning, die in gewigtige staatkundige aangelegenheden zelden handelde zonder hun raad te hebben ingewonnen.

Ieder priester was meer bijzonder gewijd aan de dienst van eene bepaalde godheid en in de omgeving van den tempel had elk zijn eigen vertrek, althans zoolang hij in dienst was, want het stond hem vrij te trouwen en dus in eigen gezin te leven. Zoodra de priesters zich echter in hun officiëel woonvertrek in den tempel bevonden, moesten zij leven naar regels van de strengste kloostertucht. Driemaal daags en eenmaal 's nachts, werden zij opgeroepen tot het verrigten hunner gebeden. Veelvuldig waren hunne afwasschingen en hunne nachtwaken. Door vasten en zware poenitentiën trachtten zij het vleesch te dooden. Met zweepslagen dreven zij het bloed uit hun lichaam, dat vaak reeds overal beprikt was met de doornen van de aloë.

De groote steden van het Mexikaansche rijk waren in distrikten verdeeld, waarvan ieder zijn afzonderlijke geestelijkheid bezat. Wanneer wij op de betrekking der geestelijkheid tot het dagelijksche leven het oog vestigen, treft ons terstond het gebruik van biecht en absolutie, dat bij de Mexikanen in zwang was. De geheimen van den biechtstoel waren onschendbaar, en boetedoeningen werden

opgelegd, die zeer veel overeenkomst hebben met die, welke in de Roomsch-Katholieke kerk worden aanbevolen. Twee bijzonderheden mogen ons hier echter niet ontgaan. Werd een misdaad herhaald, waarvoor reeds verzoening was geschied, zoo meende men dat die misdaad niet meer verzoend kon worden; de biecht geschiedde daarom niet meer dan eens in het leven en werd meestal uitgesteld tot aan het naderen van den dood, als wanneer de zonderekening voor goed werd opgemaakt en afgesloten. De tweede bijzonderheid, die wij wilden vermelden is deze: de absolutie van den priester gold in plaats van de straf, die door de wet was voorgeschreven, en stond, waar bijv. de gevangenneming reeds had plaats gegrepen, gelijk met een vrijbrief. En dit voorregt was aan het volk zoo dierbaar geworden dat de eenvoudige inboorling nog zeer lang na de Spaansche overmeestering in goeden geloove zijn bewijs van absolutie voor den dag haalde, zoo menigmaal hij onder het straffend bereik der wet was gevallen.

De biecht was een zeer plegtige daad. Dezelfde Sahagun deelt ons daaromtrent de volgende inderdaad merkwaardige bijzonderheden mede. Op deze wijze was de biechtvader gewoon te spreken. «O genadige God, gij die de geheimen aller harten kent, laat uwe vergevende liefde nederdalen, als de zuivere wateren des hemels, opdat zij de vlekken afwasschen, die de ziel bezoedelen. Gij weet dat deze arme boeteling niet heeft gezondigd uit vrijen wil, maar onder den invloed van het gesternte waaronder hij geboren is." Na een zeer wijdloopige vermaning aan den zondaar, die hem een aantal kwellingen en zelfkastijdingen tot in de kleinste bijzonderheden voorschrijft en hem vooral op het hart drukt om onmiddellijk een slaaf op te offeren aan de Godheid, besluit de priester met eene opwekking tot liefdadigheid jegens de armen. «Kleed», zoo spreekt hij, «kleed den naakte, voed den hongerige, welke ontberingen u dit

ook kosten moge: want bedenk dat hun vleesch is als het uwe en dat zij menschen zijn als gij.» Ook hier dus weder die wonderlijke vermenging van Christelijke liefde en heidensche gruwelen.

Een der gewigtigste pligten die op de priesters rustten, was de opvoeding der jeugd. Hiervoor bestonden afzonderlijke gebouwen, opgerigt binnen de laatste muren van den voornaamsten tempel. De jeugd van beider geslacht werd reeds op zeer vroegen leeftijd naar deze scholen gezonden. De meisjes werden aan priesteressen toevertrouwd. Want de Mexikaansche godsdienst liet ook vrouwen toe tot de vervulling der priesterlijke waardigheid. Het stond den priesteressen evenwel niet vrij, te offeren. In deze inrigtingen van onderwijs werden de jongens gedrild naar een echten monniken-slender; zij moesten de heiligdommen der goden met bloemen leeren versieren, de heilige vuren onderhouden en deel nemen aan het godsdienstig gezang. Zij, die in de hoogere klasse plaats mogten nemen, werden ingewijd in de traditioneele theologie, in de geheimen der hieroglyphen, in de beginselen der regeerkunst en in die takken van sterrekunde en kennis der natuur, die binnen het bereik der priesters vielen. De kinderen van het vrouwelijk geslacht leerden verschillende vrouwelijke bezigheden, en werden vooral geoefend in het vervaardigen van rijk borduurwerk voor de altaren der goden. Op de zedelijkheid werd streng gelet. Eerbaarheid straalde door in al hunne manieren; waar zij geschonden werd, strafte men de overtreding soms zelfs met den dood. Zware straf; maar over het algemeen kan men zeggen, dat schrik en niet liefde de groote drijfveer was bij de Mexikaansche opvoeding.

Op huwbaren leeftijd gekomen werden de leerlingen ontslagen. Het ontslag had plaats met groote deftigheid, en de aanbeveling van den onderwijzer verschafte menig-

een een goede en eervolle betrekking in de maatschappij. Dat was de kracht der Mexikaansche priesters, dat zij zich geheel het onderwijs der jeugd voorbehielden en alzoo in staat waren den jongen en buigzamen geest geheel naar hunnen wil te vormen, en de jeugd reeds spoedig eerbied in te boezemen voor de godsdienst en hare dienaren: een eerbied, die nog post bleef vatten in het stalen gemoed van den krijgsman, lang nadat ieder ander spoor van vroegere opvoeding door de ruwheid van het oorlogsleven in hem was uitgewischt.

Aan iederen voornamen tempel waren landen verbonden, van welker inkomsten de priesters moesten leven. Deze grondbezittingen waren belangrijk vermeerderd door de staatkunde zoowel als door de vroomheid van verschillende vorsten, tot dat ze onder den laatsten Montezuma zulk een uitgebreidheid hadden verkregen, dat zij in ieder distrikt van het rijk werden aangetroffen. De Priesters hadden zelven het geldelijk beheer over hun eigendom. Buiten de rijke inkomsten van deze landerijen, ontvingen ze nog de eerstelingen der vruchten van het land, en wat voor hen niet noodig was, wat er overschoot, werd aan de armen uitgedeeld.

Groot was het getal der Mexikaansche tempels. Honderden werden er gevonden in iedere eenigzins voorname stad. Hun vorm was niet ongelijk aan de pyramidale bouworde van Egypte. Zij bestonden uit vijf verdiepingen; men steeg naar boven langs een trap, die buiten aan een der hoeken van de pyramide was aangebragt. Door middel van deze trap kwam men allereerst op een soort van terras of galerij, gelijkstaande met de tweede verdieping; dit terras leidde tot een tweede trap en zoo voort, tot dat men het hoogste punt bereikt had. Dat hoogste punt was een breede vlakte, waarop twee torens waren opgerigt van veertig of vijftig voet hoogte; in deze torens

waren de heilige beelden der godheden geplaatst, waaraan de tempel was toegewijd. Voor deze torens stond de vreesselijke steen, waarop de menschenoffers plaats grepen en daarneven aan weêrszijden twee hooge altaren, waarop een vuur brandde, dat evenmin als de vlam der Vestaalsche maagden ooit werd uitgedoofd. Binnen de muren van den grooten tempel van Mexiko waren op groote verhevenheden nog zes honderd van deze altaren geplaatst. Het spreekt van zelf, dat alle deze vuren een schitterend licht verspreidden over de stad, zelfs in den duistersten nacht.

Door de eigenaardige bouworde der tempels geschiedden alle godsdienstige plegtigheden in het openbaar. De onafzienbare processies van Priesters, langzaam de wenteltrappen rondom het pyramidale gebouw opstijgende tot zij eindelijk den top hadden bereikt, de sombere verrigtingen die bij de menschenoffers plaats grepen, alles was zelfs van de verwijderdste gedeelten der hoofdstad zeer goed zigtbaar en vervulde het gemoed van den aanschouwer met een bijgeloovige vereering voor de geheimzinnigheden van zijn godsdienst en voor de gevreesde Priesters, die de godsvereering volvoerden.

Wij hebben reeds doen vermoeden, dat er bij de Mexikanen menschenoffers plaats grepen. En dit was inderdaad het geval. Ik wil er een hoog tragisch voorbeeld van mededeelen.

IV.

Een der belangrijkste godsdienstige feesten was aan den God Tezcatlepoca toegewijd, die in rang niemand dan het Opperwezen boven zich had. Hij werd genoemd de ziel der wereld en men schreef hem de schepping der wereld toe. Gewoonlijk werd hij afgebeeld als een schoon man, versierd met een onverwelkelijke jeugd. Een jaar

voor dat zijn feestdag aanbrak werd een jongeling uitgezocht, die zich door zijne volmaakte lichaamsschoonheid van alle anderen onderscheidde. Hij was bestemd de zoo straks beschrevene godheid te vertegenwoordigen. Aan de zorg van een zeker aantal voogden werd hij toevertrouwd. Zij leerden hem hoe hij met waardigheid zijn nieuwe rol moest vervullen. Men kleedde hem in een schitterend gewaad, welriekend van wierook en bloemen. Zoo menigmaal hij zich op de straten vertoonde, volgde hem een breede stoet van koninklijke lakeijen. Nu en dan stond hij stil om een geliefkoosd volkslied te spelen, dan wierp de menigte zich ter aarde voor zijne voeten en vereerde hem op allerlei wijze als den vertegenwoordiger van hare godheid. Zoo bragt hij een geheel jaar door; tot één maand voor het feest leidde hij het vrolijkste en het weelderigste leven. Vier schoone jonge dochters, naar de voornaamste godinnen genoemd, werden vervolgens aan zijn welbehagen overgeleverd. Met haar droomde hij zijn schoonen droom een maand lang voort. Aan al de feesten der edelen was hij een welkome gast. Allen betoonden hem de eerbewijzen aan een godheid verschuldigd.

Eindelijk brak de noodlottige dag van het offer aan. Het tijdperk van zijn kortstondig genot is ten einde. Men ontdoet hem van zijn schitterend gewaad, waarna hij afscheid neemt van hen, die in zijn vreugde en zijn roem hebben gedeeld. De koninklijke boeijer spoedt aan en brengt hem in een oogwenk over het meer aan welks oever, op een mijl afstands van de stad, een tempel verrijst. Uit de hoofdstad stroomt herwaarts het gansche volk om van den afloop der plegtigheid getuige te zijn. Terwijl de sombere stoet langzaam zich windt om de zijden van den pyramidalen tempel, werpt het noodlottig slagtoffer gaandeweg al zijne bloemen en sieraden van zich af en breekt de instrumenten in stukken, waarbij hij in de dagen

zijner vrolijkheid zijne liederen plagt te zingen. Op den top van het gebouw gekomen, wordt hij ontvangen door zes priesters, wier lange, verwarde lokken onordelijk golven over hunne zwarte kleederen, die, met allerlei hieroglyphische figuren beschilderd, een zeer mystische beteekenis hadden. De priesters begeleidden hem naar de offerplaats, een grooten, massieven jaspissteen, welks oppervlakte eenigzins hol was. Onze schoone jongeling wordt nu op den offersteen uitgestrekt. Vijf priesters houden zijn hoofd en ledematen vast; terwijl de zesde, in een purper gewaad gedost, — purper als zinnebeeld van het bloedige offer — snel en met een zeer scherp mes de borst van den jongman opensnijdt en zijn hand stekende in de wond, er het hart nog kloppende uit te voorschijn haalt. Hij schudt het hart heen en weêr, houdt het naar de zijde der zon gekeerd, werpt het aan de voeten der godheid aan wie de tempel behoort, op welk oogenblik het geheele volk in diepe aanbidding op de knieën valt.

Wat tragische plegtigheid. De Mexikaansche priesters zeiden er van dat zij het beeld was van het menschelijk leven, dat vol vreugde en illusiën aanvangt, maar gewoonlijk treurig eindigt. Wij voor ons willen er voorzeker nog iets anders bij gevoelen dan hetgeen Torquemada in zijne Monarchia Indiana als eenige toepassing op dit verhaal aanteekent: « Dat de ziel van het slagtoffer in de hel ruste met al de valsche goden die zij heeft aangebeden. »

Christelijke wensch!

Ziedaar dan den vorm waarin de Mexikaansche godsdienst menschenoffers deed plaats grijpen. Somtijds gingen aan de voltrekking van het vonnis folteringen vooraf, welker ijsselijkheid ik u sparen zal. Bij andere gelegenheden worden vrouwen zoowel als mannen tot dezen treurigen dood bestemd. Ja, in tijden van groote droogte worden op het feest van den onverzadelijken Tlaloc, den

God van den regen, zelfs kinderen, meest jonggeborenen, opgeofferd. In een open draagbaar werden zij naar de offerplaats gebragt, in feestelijk gewaad gekleed, en bedekt met de frissche bloemen der lente. De koudste harten werden tot medelijden geroerd maar spoedig verdween het geluid van hun meewarig geschrei in het wild gezang der priesters, die dikwijls in de tranen der kinderen een gunstig voorteeken zagen voor de vervulling van hun verlangen naar regen. Het waren meestal de kinderen van armen, die door de priesters werden opgekocht. Laat ons hopen dat de stem der natuur niet door geldzucht, maar alleen door bijgeloof verdoofd werd.

Het walgelijkste gedeelte der plegtigheid hebben wij evenwel nog niet vermeld. Het betreft de wijze waarop met het lijk van het slagtoffer werd gehandeld. Het werd — ik vraag mijnen lezeressen verschooning voor de mededeeling — het werd als hoofdschotel opgediend op een schitterend feestmaal. En verbeeldt u dat dit geen maaltijd was van woeste kannibalen. Het was een uitgelezen disch, voorzien van de keurigste spijzen en de geurigste wijnen, en bijgewoond door mannen en vrouwen, die zich met al de deftigheid van beschaafde kringen wisten te gedragen. Voorzeker nooit zijn verfijnde weelde en de uiterste barbaarschheid zoo na tot elkander gebragt.

Wij kunnen inderdaad op deze verwonderlijke vereeniging niet genoeg de aandacht vestigen. Ik geloof niet, dat er een tweede voorbeeld bekend is van een volk, dat zulke teedere en gruwelijke gevoelens tegelijk heeft gekoesterd. Ik mag echter met dit afschuwelijk voorbeeld van Mexikaansche barbaarschheid niet eindigen: het zou een al te treurigen indruk achterlaten; veel liever doe ik het met de mededeeling van een vermaning door een Mexikaansche moeder aan hare oudste dochter gerigt, op het oogenblik dat deze tot volwassen leeftijd was gekomen.

De reeds genoemde Bernardino Sahagun heeft ons het merkwaardig gedenkstuk bewaard van zooveel teederheid en wij zouden bijna zeggen echt-christelijke liefde. Het Spaansch, de taal waarin Sahagun ons deze vermaning mededeelt, leent zich uitnemend tot de uitdrukking van zooveel eenvoud en gevoel, die naar ik hoop, bij de vertaling niet te loor zal gaan.

« Mijn geliefde dochter, mijn allerliefst duifje, ge hebt de woorden wel gehoord en bedacht, die uw vader tot u gesproken heeft. Het zijn gansch kostelijke woorden, zoo als men ze maar zelden spreekt of hoort, en die, ge kunt er zeker van zijn, uit de ingewanden, ja uit het hart zelf zijn voortgekomen, waar zij al lang voor u bewaard lagen. Uw lieve vader weet ook wel, dat gij zijn eigen dochter zijt, uit hem voortgekomen, bloed van zijn bloed en vleesch van zijn vleesch, en God in den hemel weet ook dat het zoo is. Al zijt ge een vrouw, ge zijt het beeld van uw vader, en wat kan ik nog meer tot u zeggen, dan reeds gezegd is? Vergeet niet wat uw vader u heeft aanbevolen, dat is het eerste wat ik u op het hart heb te drukken; want het is alles zeer dierbaar en menschen van zijn rang geven zelden zulke kostelijke woorden ten beste, want het zijn alle woorden die bij de edelen en de rijken te huis behooren; onschatbaar zijn ze als juweelen. Bewaar ze dan in uw hart en later zult gij ze aan uwe kinderen mededeelen. Wat ik u vervolgens te zeggen heb is dit: dat ik u innig liefheb, dat gij mijn eigen lieve dochter zijt. Bedenk toch dat ik u maanden lang onder mijn hart heb gedragen, dat ik u gebaard en in mijn armen heb opgebragt. Ik heb u in het wiegje gelegd en in mijn schoot en met mijn melk heb ik u gevoed. Let dus goed op onze woorden. — Zorg allereerst dat uw kleeding eerbaar en zindelijk zij, niet te prachtig, niet te schamel; want het eerste verraadt ijdelheid, het tweede een lagen geest. Als

ge spreekt, haast noch vertraag te veel uwe woorden. Verhef uw stem niet te hoog, spreek ook niet te zacht; kort en duidelijk, niet door uw neus. Evenmin zij uw gang te haastig of te deftig, en als gij over een plas water moet springen, doe het dan met betamelijkheid. Er is nog een zaak, lief kind, waarop gij hebt te letten als gij op straat zijt; zie niet te veel rond, keer uw hoofd niet hier dan daar heen, loop noch in de lucht noch naar den grond te kijken. Zoo moet ge ook nooit uw gelaat blanketten, want dat doen gemeene en oneerbare vrouwen. Maar als gij gehuwd zijt, versier u zelve dan matig opdat uw man veel van u houden moge, wasch u zelf en reinig uwe kleederen, en doe ook dat met mate; want als gij iederen dag u zelve en uwe kleederen wascht, dan zullen de menschen zeggen dat gij al te netjes en al te nuffig zijt. Gij moet in alle opzigten eere aandoen aan die edele en eerwaardige vrouwen, die uwe grootmoeders waren; al wat ik u zeg komt in hoofdzaak neder op wat zij reeds hebben gezegd. Zij spraken aldus: Luistert mijne dochters, in deze wereld is het noodig met beleid en omzigtigheid te leven. Hoort de gelijkenis, die ik u nu zal vertellen, bewaart die wel en trekt er een les en een voorbeeld uit om goed te leven. Hier in deze wereld, reizen wij langs een naauwen, steilen en gevaarlijken weg, gelijk aan een hoogen bergrug, waarover een eng pad loopt. Aan iedere zijde is een bodemlooze diepte, en als gij ter linker of ter regter zijde van het enge pad afwijkt zult gij in den afgrond nedertuimelen.

«Niets blijft mij nu nog overig u te zeggen dan dat gij, als ge gehuwd zult zijn, u met kuischheid en onderwerping zult gedragen jegens uw man. Bedenk altijd, mijn dochter, dat ofschoon niemand u ziet, en al komt uw man nooit te weten wat gij gedaan hebt, God, die overal is, u altijd ziet, dat Hij toornig over u zal zijn en de verontwaardi-

ging van het volk tegen u zal ophitsen en op zijn tijd de zonde over u wreken zal. Als gij gezondigd zult hebben tegen uw man, zal God u òf kreupel òf blind maken, of wel uw lichaam zal verdorren, of gij zult tot de uiterste armoede geraken. Het is ook mogelijk dat Hij u doe sterven en u naar een plaats van pijniging zal zenden. Onze God is barmhartig, maar als gij jegens uw man trouweloos handelt, zoo zal God uw zonde straffen, want God is overal. Mijn lieve dochter, die ik zoo teeder bemin, zie dat ge in vrede en gerustheid en vergenoegdheid leeft, al de dagen uws levens. Zie toe, dat gij u zelve en ons niet onteert en moge God u, mijn eerstgeborene, zegenen opdat gij eenmaal bij God moogt komen, bij God, die overal is.»

Het einde dezer mededeeling is ook het einde van dit opstel 1). Ik zou lust gevoelen, met bij te voegen: Gij, Nederlandsche moeders, doet als deze Mexikaansche moeder en — doet ook nog iets meer.

---

1) Het spreekt van zelf, dat ik mij te dezer plaatse van alle beoordeeling van Prescott's berigten moet onthouden.

OVER STIJL.

Als wij over stijl spreken, handelen wij dan uitsluitend over een uitwendigen vorm? Neen. Gelijk de dichter of de schilder het op hunne beurt kunnen zijn, zoo maken wij thans tot het voorwerp van onze beschouwing, den stilist. Wat is een stilist? Eerst eene onmisbare onderscheiding. Niet ieder is stilist die een goeden stijl schrijft. Men kan in den gewonen zin des woords een goeden stijl schrijven, zonder op den eernaam van stilist aanspraak te mogen maken. Laat ons het regt van deze onderscheiding een oogenblik nagaan.

Bij de uitoefening van iedere kunst komen twee zaken in aanmerking, waarvan de vereeniging onmisbaar is, zal er inderdaad iets schoons worden geboren. Neemt bijv. een violist, die u boeit? Wat is het dat dien diepen indruk bij u te weeg brengt? Het is in de eerste plaats zijne kunstvaardigheid; ja, maar het is niet minder datgene wat hij van zijne eigene persoonlijkheid weet te leggen in zijn spel. Met andere en wel vreemde woorden, in zijn spel treft u het technische, datgene wat men door aanhoudende oefening aan kan leeren, — en het geniale,

dat wat de kunstenaar er zelf en uit zichzelf bijvoegt. Er is een gebied waarop dit terstond door iedereen wordt begrepen: het is het gebied der muziek. Maar waarom zouden wij dan voor deze waarheid blind zijn, zoodra het geldt den stijl. Muzikus noemen wij hem, die, zijn speeltuig volkomen meester, bovendien op zijn spel den stempel zijner persoonlijkheid drukt, waardoor hij, bij voorbeeld, zelfs met de uitvoering van een bekend muziekstuk, eene gewaarwording bij ons opwekt, alsof wij iets nieuws hoorden. Stilist noemen wij met hetzelfde regt slechts hem, die, zijne taal beheerschende en aan de wetten van het stellen onvoorwaardelijk gehoorzaam, bij deze kunstvaardigheid in de behandeling van zijn instrument, aan zijn stijl, aan zijne schrijfwijze een persoonlijk karakter weet te geven.

Vooral in onzen tijd, aan oorspronkelijkheid niet rijk en met bloote kunstvaardigheid vaak onredelijk ingenomen, is het noodig op de beteekenis van de persoonlijkheid in de kunst te wijzen. Zij wordt te veel uit het oog verloren. Die het in het technisch gedeelte eener kunst ver heeft gebragt, wordt toegejuicht en aangestaard als een wonder. Waarom toch? Kunstvaardigheid met welk instrument dan ook, als de stempel der persoonlijkheid er aan ontbreekt, verdient evenveel bewondering als vlugheid op het koord of op het naakte paard. Vlijt toont zij en volharding, maar zij is zoo weinig ware verdienste, dat ze voor ieder bereikbaar is, die zich slechts de noodige moeite en inspanning wil getroosten.

De beteekenis der persoonlijkheid in de kunst kan niet te hoog worden aangeslagen. Hoe gewichtiger invloed zij op een kunstgewrocht uitoefent, hoe hooger waarde aan dit kunstgewrocht toekomt. Wij willen dus op die beteenis letten nu wij handelen over den stilist. Om stilist te wezen — en ik weet niet of men algemeen hiervan reeds

genoegzaam overtuigd is — om stilist te zijn moet men even goed eene eigenaardige persoonlijkheid bezitten, even goed tot een bepaald volk en tot een bepaalden tijd behooren, als om bij voorbeeld een episch of een tragisch dichter te zijn. Is niet stilist elk die het wil. Men kan tot de zeer voortreffelijke en ontwikkelde geesten behooren zonder in staat te zijn een treurspel te dichten; evenzeer kan men uitmunten door vernuft en geleerdheid zonder kunstenaar te zijn met den stijl. En gelijk men niet veel meer dan vier of vijf epische of tragische dichters telt, zoo is het getal zeker niet minder uiterst beperkt van hen, die meesters van de menschelijke taal mogen heeten. De vraag ligt dus voor de hand: Wat vormt den stilist? — Wat op deze vraag in de allereerste plaats moet geantwoord worden, is inderdaad niet ver te zoeken. Stilist is hij, die op eene hem eigene wijze zijne gedachten in passende en schoone vormen weet uit te drukken. Geen stilist derhalve of hij moet tot zijn beschikking hebben meer dan één stijl. Gij weet wat dit zeggen wil. Er is een beschrijvende, een lakonische, een betoogende, een oratorische, een verhalende stijl, en zoo al voort. Heeft men nu geenszins over deze verschillende soorten van stijl maar over niet meer dan één stijl te beschikken, dan wordt die ééne stijl al spoedig een vaste vorm, waarin zeer eentoonig elke stof gegoten wordt. Daar evenwel één soort van stijl slechts voor één soort van onderwerp volmaakt geschikt is, en het juist tot het wezen van den stijl behoort altijd een volmaakt passenden vorm aan de gedachte te geven, zoo kan, nu het van zelf spreekt dat niet altijd één zelfde soort van onderwerp behandeld wordt, niemand stilist zijn, die niet naar gelang van zijn onderwerp zijn stijl verandert, m. a. w. die niet meer dan één stijl schrijft.

Maar ook omgekeerd, wat baat het of men over meer

dan één stijl heeft te beschikken, als de gedachten ontbreken, die van den stijl haar inkleeding moeten ontvangen. Munt uit in den oratorischen stijl, gij zult als een klinkende schelle zijn, men zal u geen redenaar, geen stilist in den hoogsten zin heeten, als gij niet inderdaad iets belangrijks te zeggen hebt. Schitter door uw beschrijvenden stijl, de eernaam van stilist kan u nog ontgaan; als uw opmerken van hetgeen gij gezien hebt en terug wilt geven niet door verstand en kennis werd geleid, zult gij weldra vermoeijen, straks vervelen. Zoo is dan evenzeer niemand stilist die de verschillende soorten van stijl waarover hij beschikt niet met schoone gedachten weet te vervullen; die dit niet vermag doet ons denken aan den handelaar in kostumen, als hij met de schitterendste kleederen eenvoudig ledepoppen omhangt.

Gij bemerkt dat dit ons op eens en van zelf brengt tot de juiste kenschetsing van den stilist. Rijkdom van gedachten en een daaraan geheel evenredige rijkdom van vormen: in de zeldzame vereeniging van die beide ligt, dunkt mij, de voorwaarde van zijn bestaan. M. a. w. De stilist moet twee eigenschappen vereenigen, die elkander plegen uit te sluiten: wijsgeerigen zin en kunstzin, een geest voor de gedachte en een hart voor den vorm.

Eerst als de meesterlijke gedachte zich uit de menschelijke taal een meesterlijken vorm schept wordt de stilist geboren. Inhoud en vorm dekken elkander dan volkomen. Dit weinige zegt evenwel onbegrijpelijk veel. De menschelijke beperktheid brengt mede dat wij twee belangen, die meer of min tegen elkander overstaan, gewoonlijk niet beide even trouw behartigen. Zoodra wij spreken of schrijven hebben wij met twee onderscheidene belangen te doen: het eerste geldt den inhoud van de gedachte, het tweede den vorm waarin wij de gedachte kleeden. Nu worden er buitengewone gaven des geestes gevorderd om aan beide

hun vollen eisch te geven, om aan beide hun volle regt te laten wedervaren. De ondervinding leert het: wie groote zorg besteedt aan zijne denkbeelden, vooral als die denkbeelden eene hooge wijsgeerige vlugt nemen, stoort zich vaak weinig aan den vorm; wie omgekeerd aan den vorm zijne krachten wijdt, hem ligt dikwerf aan het oppervlakkige of onbeteekenende van den inhoud minder gelegen. Stilisten, in den besten zin des woords, zijn dus zeldzaam, omdat eene gelijke belangstelling in de gedachte en in den vorm eveneens maar zeldzaam gevonden wordt.

Waarom zij zoo zeldzaam is, valt gemakkelijk te verklaren. Voorliefde voor de gedachte en voorliefde voor den vorm staan met geheel verschillende vermogens van onzen geest in verband. Wat ons op den inhoud doet letten, dat is ons denken, onze wijsgeerige zin; wat ons een hart geeft voor den vorm, dat is ons kunstgevoel, onze smaak. Onze wijsgeerige zin rigt dus onzen blik op het innerlijke, onze smaak rigt onzen blik op het uiterlijke. Is dit onderscheid niet groot? Als eene diepe en ware gedachte links of zelfs verkeerd is uitgedrukt, is ons denkend wezen toch bevredigd maar ons kunstgevoel beleedigd; omgekeerd, zullen sommige beroemde redevoeringen mij naar grooter rijkdom en diepte van denkbeelden doen verlangen, terwijl zij niettemin mijn kunstzin voldoen. Geen wonder; laat het ons zonder omwegen zeggen: Op het gebied der kunst vindt men dezelfde tegenstelling terug, die wij in het dagelijksch leven zoo menigwerf ontmoeten. Wij zien ze immers dagelijks in onze omgeving die òf meer om het wezen der dingen òf meer òm de vormen zich bekommeren. En dit niet alleen, maar zelfs in onzen eigen boezem voeren twee rigtingen met elkander strijd; de eene gaat uit van de verstandelijke, de andere van de esthetische zijde onzer natuur: de eene doet ons zeggen: gedachte, inhoud dat is het al! — de andere ons gemelijk

uitroepen: wat verscheelt mij de inhoud: de vorm heeft mijn kunstgevoel gekwetst.

Op een hooger gebied dan dat van het dagelijksch leven, op dat der godsdienst, keert hetzelfde verschijnsel weder. Inhoud en vorm, ook hier zijn het vaak twee verschillende magten. De ernstige godgeleerde, die, vol van bewondering voor Calvijn, de strenge leer der hervorming met blijdschap zal onderschrijven, kan evenwel in de oude kathedrale, waaraan Calvijn den rug heeft toegekeerd, niet altoos vertoeven zonder een magtigen indruk te ontvangen van die schoone eeredienst, die in het plegtig hoogaltaar haar geheimzinnig middenpunt vindt. Niemand onzer voorzeker wiens rede de minste bekoring ondervindt van de dienst der afgoden; toch kan ik mij niet voorstellen dat iemand het welbekend Adagio uit de Zauberflöte, dat iemand Mozarts «O Isis, O Osiris» kan aanhooren zonder dat eene stemming als de stemming des gebeds zich van hem meester maakt. Neen, inhoud en vorm, waarheid en schoonheid gaan niet altijd zusterlijk hand in hand. In ieder onzer steekt, meer of minder ontwikkeld, een denkend wezen en een kunstenaar, in ieder spreekt beurtelings rede en gevoel, wijsgeerige zin en kunstzin, waardoor nu eens het innerlijke dan weder het uiterlijke onze aandacht meer uitsluitend geboeid houdt. Welnu, bij de hoogst ontwikkelde geesten is het niet anders, zoodat wij vaak groote denkers bijna geheel van welsprekendheid, en zeer welsprekenden zigtbaar van diepe gedachten vinden ontbloot.

Ongelijke belangstelling in de gedachte en in den vorm, ziedaar dus een algemeen en onloochenbaar verschijnsel.

Doch, wat nu van oneindig meer gewigt is, dat verschijnsel wordt volstrekt niet door allen zonder onderscheid op dezelfde wijze beoordeeld. Sommigen zijn er die het betreuren, velen keuren het goed. Die het betreuren gaan van

het gevoelen uit, dat inhoud en vorm altijd even hoog moeten staan in onze schatting, dat ze om zoo te spreken gelijke regten hebben en men zeker nooit den inhoud aan den vorm, maar evenmin omgekeerd ooit den vorm aan den inhoud mag opofferen. Anderen daarentegen zijn van oordeel, dat zulk een levendig gevoel voor den schoonen vorm ongepast is. Zij wijzen ons gedurig op het fransche spreekwoord: la forme emporte le fond; zij houden staande dat het ons, indien al niet uisluitend, toch vooral om den inhoud, om de gedachte te doen moet zijn. En als wij zoo zeer prijs stellen op de bevrediging van onzen kunstzin, dat, waar die bevrediging achterblijft, ook de voortreffelijkste inhoud, de verhevenste gedachte dat gemis in ons oog niet vergoeden kan, verwijten zij ons een hangen aan het uiterlijke en eene wekelijkheid, die geen man van ernst zich mag veroorloven.

Ziet hier dus twee gevoelens, die zeer uiteenloopen. Nu echter juist in het naauw vereenigen van een wel doordachten inhoud met een volmaakt schoonen vorm het kenmerk van den stilist door mij wordt gezocht, moet ik deze twee gevoelens nader met u overwegen en wil ze daartoe geschiedkundig toelichten. Hierover is, geloof ik, wel iets belangrijks te zeggen.

Het verschil, ik behoef het u naauwelijks te herinneren, het verschil tusschen de twee genoemde beschouwingen raakt onmiddellijk de vraag, waarover de voorstanders van het klassieke aan de ééne en de voorstanders van het romantieke aan de andere zijde sedert lang hebben gestreden. Het is eene vraag uit de schoonheidsleer, die eenvoudig hierop nederkomt: welke waarde behoort men te hechten aan den vorm. Het is aardig zoo onschuldig als deze vraag, zoo gesteld, er uitziet, en toch — ik hoop het u te doen gevoelen — de gewigtigste belangen zijn er mede gemoeid. De voorstanders van het klassieke doen wat ik

met de kenschetsing van den stilist zoo even heb gedaan, zij hechten even groote waarde aan den vorm als aan den inhoud en erkennen tusschen beide naauwelijks een onderscheid; de romantieken niet alzoo; de vorm is in hun oog van ondergeschikt belang.

Nu valt het ligt te zeggen: ik kies partij bij voorbeeld voor de klassieken, of ik ben eene opvatting van het kenmerk van den stilist of van den kunstenaar in het algemeen toegedaan, waarbij de schoonheidsleer van de klassieken wordt gehuldigd; maar men dient reden te kunnen geven van zijne zaak en te weten, welke kwestie van beginselen, als men namelijk doordenkt, daarmede in het naauwste verband staat.

Welke waarde moet er gehecht worden aan den vorm? ziedaar dus de vraag welker beteekenis ik u moet doen gevoelen, eer wij kunnen uitmaken welke bepaalde tijd, welke bepaalde denkwijze en levensbeschouwing de gunstigste voorwaarden zullen opleveren voor het ontstaan van den stilist in den hoogsten zin des woords, van den stilist in wien wij juist een gelijk meesterschap over inhoud en vorm als eerste kenmerk hebben verlangd.

Maar zullen wij de beteekenis van die vraag begrijpen, dan is het noodig, dat wij u eerst de klassieke, daarna de romantieke beschouwing in haar oorsprong doen kennen.

Verplaatsen wij ons daartoe met de gedachte in het vaderland der klassieke kunst en roepen wij ons terstond voor den geest, wat ook in de grieksche oudheid boven aan stond: het godsdienstig leven. Wij leeren het natuurlijk uitnemend kennen uit de godsdienstige voorstellingen waarmede het naauw verbonden was. Welk eene verscheidenheid die voorstellingen ook opleverden, men kan ze toch tot eene hoofdgedachte terugbrengen, tot deze namelijk: het goddelijke is niets anders dan het ideaal-

menschelijke. Dit behoeft naauwelijke bewijs; denken wij slechts aan Griekenlands oppergod. Wat is Jupiter? Jupiter is eenvoudig de krachtige en verstandige mannengestalte tot de hoogste ontwikkeling en Griekenlands geloof komt dus hierop neder: de mensch ontdaan van al het gebrekkige waaraan de gewone omstandigheden hem onderwerpen, is een God; tusschen God en mensch geen wezenlijk verschil. Is dit Griekenlands geloof, dan vragen wij of dit geloof met de schoonheidsleer der Grieken in betrekking stond? In mijn oog moet het antwoord volstrekt bevestigend luiden. Het goddelijke is slechts een ander woord voor het ideale; zag men dus in het goddelijke niets anders dan het menschelijke in zijne hoogste ontwikkeling, werd alzoo uit den mensch het goddelijke gekend, dan moest ook uit den mensch gekend worden het ideaal op het gebied der kunst, het schoonheidsideaal. En inderdaad is in den mensch ziel en lichaam, geest en stof, wezen en vorm onafscheidelijk vereenigd; is de godheid niet anders dan het verheven menschelijke en dus evenzeer geest en stof naauw verbonden, ook het ideaal der schoonheid bestaat dan uit de onafscheidbare vereeniging en innige zamenstemming van ziel en ligchaam, dat is van gedachte en vorm. Zie hier dus aanvankelijk een antwoord op de straks gestelde vraag. Het is duidelijk, dat bij de grieksche opvatting van de schoonheidsleer, aan den vorm eene zeer hooge waarde wordt toegekend, en zulk eene waarde dat men den vorm geheel op ééne lijn plaatst met de gedachte, die er in wordt uitgedrukt, ja dien zelfs van de gedachte te naauwernood onderscheidt. Jupiter, wij zagen het, Jupiter, de oppergod, is niet slechts het geestelijke in den mensch, maar de geheele mensch, ziel en ligchaam, tot de hoogste ontwikkeling gebragt. Evenzoo is het schoonheidsideaal niet dat wat de verhevenste gedachte uitdrukt, maar wat de verhevenste gedachte uitdrukt in den verhe-

vensten vorm. En ziedaar in het kort, de esthetische opvatting die verdedigd wordt door de voorstanders van het klassieke.

Maar nu verder: het godsdienstig leven van de grieksche oudheid heeft voor een geheel ander godsdienstig leven plaats gemaakt. Een nieuw verschijnsel vertoont zich op het tooneel der wereldgeschiedenis. Het Christendom treedt op en met welk eene voorstelling omtrent God? Met eene voorstelling, die vooral in een dubbel opzigt van die der grieksche oudheid verschilde. God is nu niet langer het ideaal-menschelijke, neen het menschelijke wordt voor een belangrijk gedeelte weggeworpen: God is geest, zoo luidt het thans. Tusschen de voleindigde mannengestalte, den Jupiter der ouden, en den God der christenen is een diepe kloof. De eerste is geest en stof, de ander is boven de stof oneindig verheven; de eerste is het waarachtig-natuurlijke, de ander het bovennatuurlijke. Maar in een misschien nog gewigtiger opzicht bestaat die kloof evenzeer. Volkomen menschelijk en goddelijk zijn voor den Griek woorden van dezelfde beteekenis; maar in het Christendom, gelijk het bij den aanvang optrad, is het menschelijke oorspronkelijk met het goddelijke zoo weinig een, dat alleen door het mysterie van de vleeschwording van den Christus, God zich in de menschheid kan openbaren; eene openbaring evenwel waarbij weder zoo weinig eene vermenging, eene zamensmelting van het goddelijke en het menschelijke geacht werd plaats te grijpen dat de Godmensch, ofschoon als God onsterfelijk, als mensch den dood kon ondergaan, gelijk hij, als God van eeuwigheid aanwezig, als mensch eene moeder had gehad. Maar bovendien: wie was nu die Godmensch, wie was hij, in wien het jonge Christendom den koning der menschheid begroette? Was het een grieksche heros, toonbeeld van mannelijke schoonheid en kracht? Neen, het was een arme volksleeraar, die niet had waar hij het hoofd kon nederleggen; aan hem was

gedaante noch heerlijkheid; het was een met doornen gekroonde, een kruiseling, straks een medelijdenswaardig en mishandeld lijk.

Ziedaar het Christendom, gelijk het in de wereldgeschiedenis optrad. Kon het anders of deze voorstelling van de Godheid en van hare verhevenste openbaring moest vroeg of laat den grootsten invloed uitoefenen op de schoonheidsleer der nieuwere volken. Dacht men zich het goddelijke en dus het ideale geheel anders dan vroeger, ook op het gebied der kunst moest dan een geheel nieuw ideaal ontstaan. En nu vraag ik: wat moest dit nieuwe kunstideaal noodzakelijk wezen?

Het antwoord ligt voor de hand. Zoolang, gelijk bij de Grieken het geval was, de mensch in zijne hoogste ontwikkeling God heette, kon men zich bij het ideaal der schoonheid geene scheiding denken, zelfs geen onderscheid tusschen geest en stof, wezen en vorm; van het oogenblik echter dat het Christendom vooreerst een God predikte die louter geest is en voorts niet aarzelde de verhevenste openbaring van dien God te vinden in den naar de wereld onaanzienlijken menschenzoon, in den man van smarte, werd het ideaal der schoonheid, nu van bijna zuiver geestelijken aard, vooral gezocht in de gedachte en moest de vorm voortaan dienen, veel minder om de gedachte geheel weder te geven, om (gelijk het heet) den inhoud volkomen te dekken, dan wel veeleer om de gedachte te laten raden, om de verbeelding van den toeschouwer in werking te brengen, door (in plaats van bepaalde) onvolkomene omtrekken te geven, die juist door hetgeen er aan ontbreekt het gevoel voor het oneindige wakker maken. En dit is in het kort de esthetische opvatting, die omhelsd wordt door de voorstanders van het romantieke.

Gij bemerkt het, de vraag: welke waarde heeft de vorm? kan niet begrepen worden tenzij dan in verband met het

verschil dat tusschen grieksche godenleer en Christendom plaats vindt. De god der Grieken is ziel en ligchaam, beide even volmaakt en in volmaakte harmonie; evenzoo is het kunstideaal der Grieken gedachte en vorm, onafscheidelijk verbonden en, waar het vooral op aankomt, aan elkander evenredig. De God der Christenen is of louter geest, of zich openbarende in een lijdende gestalte; het kunstideaal door het Christendom in het leven geroepen, is de gedachte, zich bedienende van den vorm om iets van zichzelve te laten zien, maar te groot, te oneindig om in de altoos beperkte evenredigheden van den vorm dien zij zich kiest, volkomen op te gaan. Het eerstgenoemde kunstideaal is het klassieke, het laatstgenoemde heet het romantieke. De klassieke kunst geeft alles te aanschouwen; de romantieke geeft niet alles te aanschouwen maar veel te denken. In de klassieke kunst is iedere vorm, die niet volmaakt schoon is, een onvergeeflijk vergrijp; in de romantiek mag een op zichzelven niet aantrekkelijke of bevallige vorm de drager zijn van eene verhevene gedachte. In de klassieke kunst eindelijk moet rede en smaak, onze wijsgeerige zin en onze kunstzin gelijkelijk bevredigd worden; in de romantiek moet aan de eischen van onzen kunstzin vaak het zwijgen worden opgelegd ter wille van de gedachte die onze rede als waar en verheven erkent.

De schoonheidsleer der Grieken heeft dus tot grondbeginsel: volmaakte evenredigheid tusschen gedachte en vorm, zoodat beide een geheel doen ontstaan, dat uitsluitend in zichzelf zijne reden van bestaan vindt; in de schoonheidsleer, die men op rekening van het Christendom mag stellen, is de vorm niet altijd evenredig aan de gedachte, maar wordt vaak in zijne onvolkomenheid, om de gedachte die hij uitdrukt, geduld.

Reeds te lang hield ik mij bij deze afgetrokkene beschou-

wing op. Een paar voorbeelden maken u de zaak weldra geheel duidelijk. Wilt gij het onderscheid tusschen de klassieke en de romantische beschouwing voor u zien, let op het onderscheid tusschen het olympische Jupitersbeeld en het beeld van den crucifix; tusschen den griekschen tempel en de gothische kathedrale. Hier, namelijk bij den crucifix en in de kathedrale, treedt het helder aan het licht hoe om de gedachte de vorm moet geduld worden. De crucifix: wie kan er anders dan met eerbied en aandoening van spreken? maar toch wie kan de voorstelling van een gekruisigde op zichzelf eene schoone voorstelling noemen? Dat ontbloote ligchaam, die uitgerekte leden, dat bloedige voorhoofd, levert het niet een deerniswaardig schouwspel op, waardoor onze kunstzin gefolterd wordt, in stede van zich bevredigd te gevoelen? En is onze smaak niet evenzeer beleedigd door de gothische bouwkunst? Die duizelingwekkende hoogte die aan de berekeningen van het oog ontsnapt; die spichtige, magere lijnen, eindigende in allerlei scherpe punten, waarboven nog weder andere punten al scherper, al fijner verdwijnen in de lucht; die overladen versiering, die dunne muren, die van buiten af een gebrekkigen steun moeten vinden om te blijven staan, kan men dat alles, afgescheiden nu van alle andere overleggingen, inderdaad schoon noemen? Onmogelijk, het crucifix en de gothische kathedrale, om bij de reeds genoemde voorbeelden te blijven, zijn in het oog van den kunstenaar uit een zuiver esthetisch oogpunt niets minder dan ongerijmdheden, tenzij men om een reden, geheel buiten deze voortbrengselen van bouw- of beeldhouwkunst gelegen, er een schoonheid aan toekenne, uitsluitend voortvloeijende uit de gedachte, die in deze op zich zelf leelijke vormen wordt uitgedrukt. En dit laatste geschiedt dan ook. De romantieker kan het desnoods toegeven, dat de vormen van den crucifix en van de kathedrale op zich

zelven genomen leelijk zijn, maar wat deert het hem? Hij ruilt den Ecce Homo niet tegen uw Jupitersbeeld; hij ruilt zijn Dom van Keulen niet tegen het Parthenon van Athene, want de schoonheid is in zijn oog even als de waarheid oneindig, en moet er daarom van afzien om zich in eindige vormen te laten uitdrukken. Hij geeft het toe, niets verhindert hem althans toe te geven, dat er uit het oogpunt van zuivere bouwkunst geen enkele reden is, om zulk een buitensporig hooge en spichtige kerk te bouwen, gelijk de gothische stijl het verlangt; maar hij voegt er terstond bij dat de reden hiertoe ook niet ligt op het gebied der architectuur, enkel daarentegen in die naar zijne meening veel edeler opvatting der kunst, waarbij de architectonische vorm slechts dient om dat verlangen naar het hoogere, naar den hemel uit te drukken, dat vooral bij de openlijke eeredienst den menschelijken boezem als van zelf vervult. Evenzoo geeft de romantieker toe, kan hij althans toegeven, dat er op zich zelf geen reden is voor de kunst om, als zij ons den lijdenden mensch wil voorstellen, juist het pijnlijk beeld van een kruiseling te kiezen, te minder daar te sterven aan een kruis geen algemeen-menschelijke lijdenstoestand maar eene marteling is, die slechts bij enkele volken wordt gevonden, doch dit deert den romantieker weder niet; wat de vorm bij de genoemde voorstelling afzigtelijks hebbe, wordt door hem gaarne over het hoofd gezien, nu die zelfde vorm, hoe leelijk ook op zichzelf, hem zooveel te denken geeft: immers de verhevenste gedachte voor hem vertegenwoordigt: een Godmensch lijdende voor een zondig geslacht!

Ik geloof niet dat ik hier veel heb bij te voegen om u den strijd tusschen de voorstanders van het klassieke en de voorstanders van het romantieke in zijne diepste beteekenis te doen gevoelen. Zooveel moge duidelijk zijn

geworden. Er is een grieksche en er is een christelijke schoonheidsleer, een grieksch en een christelijk kunstideaal; zonder ten gunste van een van beide nog iets te bepalen, moet dit onpartijdig worden erkend. Al zou men ook wenschen dat het esthetisch gevoel van het godsdienstig gevoel onafhankelijk bleef, juist omdat de beide voorstellingen van hetgeen op het gebied der kunst als de hoogste schoonheid moet gelden, voor hem die nadenkt met zeer uiteenloopende godsdienstige voorstellingen in het allernaauwst verband staan, is het niet te verwachten dat de strijd tusschen het klassieke en het romantieke vooreerst beslecht zal worden. Het valt dan ook moeijelijk partij te kiezen. Het Christendom, hoe men over dit verschijnsel denke, ieder stemt het toe, is met de beschaving van de nieuwere tijden zoo zamengeweven, dat ook de meest klassiek gevormde zich niet altijd en onbepaald aan den invloed van de christelijke esthetiek onttrekken kan. Dit zij mij evenwel vergund te zeggen: het is niet te hopen dat die invloed van de romantiek in onzen tijd al te sterk worde. Wij willen en kunnen de romantiek geenszins uit de geschiedenis uitwisschen. Er is een standpunt, waarop men niet enkel alle afdwalingen van den menschelijken geest verdraagt, maar ze ook in betrekkelijken zin liefheeft en niet vernietigen wil; zoo is het met de romantiek, op zich zelf een ziekelijk verschijnsel, doch dat volmaakt natuurlijk was zoolang de middeneeuwen duurden, en geruimen tijd daarna zoolang de geest der middeneeuwen bleef heerschen. Inderdaad zoolang het Christendom als het bovennatuurlijke bij uitnemendheid werd aangezien, zoolang er een diepe kloof werd aangenomen tusschen het gewijde en het zoogenaamd profane leven, zoolang de vroomheid dientengevolge gezocht werd in een kruisigen van het vleesch, in eene verloochening van het natuurlijke, in een streng ascetisme, zoolang het aardsche leven in

zijn vollen rijkdom als zondig werd beschouwd en alleen waarde had in zooverre het strekken kon tot voorbereiding voor den hemel, zoolang was ook de romantiek met hare minachting voor den vorm in haar regt. De vorm, de stof, het uitwendige was, naar de beschouwing van het middeneeuwsch Christendom, zondig, bron van alle zonde en mogt dus niet op den troon worden verheven. De zinnelijke mensch behoorde als zoodanig geheel aan den satan; geen wonder dat het Apollo-beeld week voor den gemartelden crucifix; dat de breede, rustige grieksche tempel plaats maakte voor de uitgehongerde en uitgeteerde gothische kathedrale; dat het gezellige leven door den kluizenaar ter deure werd uitgezet; dat de maagd oneindig heiliger werd geacht dan de moeder en in de moeder het diepst vereerd werd de mater dolorosa.

Maar nu de middeneeuwen zijn verdwenen en de geest der middeneeuwen allerwege afneemt, zullen wij nu weder eenige schreden teruggaan en andermaal offeren aan de romantiek? De genius der nieuwere beschaving doet ons andere dingen verwachten. Het joodsch-christelijk ascetisme, de minachting van de stof, van de wereld, van het aardsche leven, van het echt-menschelijke schijnt op den duur niet bestand tegen den geest, die weleer in Griekenland zich zoo krachtig openbaarde. Men is de middeneeuwen ontwassen, men heeft iets anders te doen dan te dweepen met het onzienlijke en het oneindige. Voor de maatschappij, niet voor de kluizenaarscel, ziedaar de leuze! Zelfontwikkeling, geen zelfkastijding: ziedaar de pligt. Verloochening van het natuurlijke, neen! Reiniging en veredeling van het natuurlijke, ziedaar naar het schijnt de roeping der nieuwere tijden; niet voor de gesluijerde non maar voor de gelukkige moeder geurt thans de wierook onzer hulde en in stede van de anathemen eener tegen zich zelve verdeelde kerk, ruischt thans in onze maatschappij, zelve

het eenig doelwit van aller streven, altijd luider het Evangelie der humaniteit.

Ik weet het, dit alles (de beweegredenen die ons nopen de klassieke boven de romantieke wereldbeschouwing de voorkeur te geven) kan niet in volstrekten zin worden erkend. Ook deze waarheid, zal men niet tot dweepen vervallen, mag alleen met gewigtig voorbehoud worden gepredikt of aangenomen; doch, tot welk gevoelen men ook overhelle, voor mijn tegenwoordig doel genoeg, als ik het karakter der klassieke oudheid goed heb gekenschetst en er den lezer van overtuigd heb dat in tegenstelling met de latere tijden dat karakter vooral moet worden gezocht in het voortdurend en naauw vereenigen van geest en stof, gedachte en vorm.

Nu tot ons hoofdonderwerp teruggekeerd. Daar ik nu juist in het vermogen van die beide te vereenigen het wezen vind uitgedrukt van den stilist, zoo volgt daaruit dat wij het volkomene beeld van den stilist nergens eerder moeten zoeken dan in de klassieke oudheid. M. a. w. bij uitsluiting van elke andere, naar het mij voorkomt, is die gedachtenwereld, waarin het oude Griekenland zich bewoog, de eenige, waarin een volkomen stilist kan worden gedacht. Zoo is het dan niet te verwonderen, dat Griekenland ons op dit gebied een meester gaf die, naar mijn beste weten, nog door niemand werd geëvenaard, en dien ik straks zal noemen.

Niet te verwonderen, neen: het bleek ons immers dat de volmaakte stijl niet slechts in eene regelmatige en welluidende rangschikking der woorden en der volzinnen bestaat, niet slechts in een streng eerbiedigen van de wetten der taal, maar tot onmisbare voorwaarde heeft eene volkomene evenredigheid tusschen de taal, waarvan men zich bedient, en de gedachten die in de gekozene taal worden uitgedrukt. Maar tevens bleek het ons, dat

deze volkomene evenredigheid tusschen gedachte en vorm in de schoonheidsleer der klassieke oudheid een grondbeginsel was, terwijl zij in latere tijden meer en meer eene onmogelijkheid is geworden. En waarom werd ze onmogelijk? Wij zagen het evenzeer: een levendig besef van het oneindige, een weemoedig verlangen naar het oneindige, eene overtuiging, dat er dingen zijn, waarheden, gewaarwordingen, verwachtingen die onuitsprekelijk mogen heeten, die de menschelijke taal niet uit kan drukken: ziedaar wat wij bij het beschaafdst gedeelte der menschheid waarnemen, na het optreden van het Christendom. Maar zijn er zulke zaken, waarbij de menschelijke taal in het uitdrukken en teruggeveven te kort schiet, dan spreekt het van zelf dat de bedoelde en gewenschte evenredigheid tusschen gedachte en vorm gevaar loopt van verbroken te worden. Denken wij ons daarentegen het bewustzijn dat er dergelijke zaken bestaan weg, denken wij ons dat bewustzijn althans veel minder levendig en wij hebben ons een der zijden der klassieke oudheid gedacht, maar dan ook tevens ingezien waarom daar die evenredigheid tusschen gedachte en vorm zeer goed kon heerschen. Dáár zoeken wij dus den stilist. Maar zou niet nog nader kunnen bepaald worden onder welke soort van schrijvers wij hem hier zullen vinden? Ligt in de schoone vereeniging van gedachte en vorm het wezen van den stijl, dan moet de stilist over onderscheidene vormen, maar ook over een grooten rijkdom van gedachten kunnen beschikken. Dit brengt ons op het spoor. Want wie zal zich door den grootsten rijkdom van gedachten kenmerken? Hij die eene enkele wetenschap beoefent of hij, die zich niet aan e e n wetenschap uitsluitend toewijdt, maar alles overziet en het onderling verband van al het bestaande tracht te doorvorschen? De laatste natuurlijk. En wie is de man, die aan het hoofd staat der verschillende wetenschappen

en uit allen put? Het is de wijsgeer. De volkomene stilist zal dus wijsgeer zijn; maar ziedaar eene nieuwe reden, waarom de volkomene stilist in de grieksche oudheid moet worden gezocht. De wijsgeer der nieuwere tijden is meer dan iemand zich bewust dat er, om met Shakespere te spreken, meer dingen zijn tusschen hemel en aarde dan «are dreamt of in his philosophy,» dat tallooze zaken de menschelijke bevatting verre te boven gaan; de wijsgeer-stilist zal dus te huis behooren in een tijd toen het denken nog frisch was, toen de paden der filosofie nog niet afgeloopen waren zoo als thans, toen het wijsgeerig denken nog bijna alleen voortkwam, niet gelijk later uit een brandend dorsten naar de oneindige waarheid, maar uit eene zekere jongelingsweetgierigheid, toen het denken meer een doorsnuffelen was dan een doorzoeken, en men nog niet bevroeden kon dat alle vraagstukken van het denken zoo buitengemeen ingewikkeld zijn en zulke tallooze vertakkingen hebben, dat zij overal aan den afgrond raken van het oneindige. Welnu, die gelukkige tijd, de Paradijstijd der wijsbegeerte, de tijd waarin men nog niet behoefde te denken in het zweet zijns aanschijns, waarin men nog kon denken en niettemin vrolijk zijn, die gelukkige tijd, waarin een type als die van den Faust nog volkomen ondenkbaar was, en waarin men nog zoo weinig behoefde te vergeten om oorspronkelijk te wezen, die tijd is juist de bloeitijd der grieksche wijsbegeerte, waarin hij leefde, de zeldzame, de eenige van zijn soort, de dichter-wijsgeer, schepper van eene levensbeschouwing, die in alle volgende eeuwen zijn grooten naam bleef dragen, de onovertroffen Meester van al wie spreekt en schrijft, onvergelijkelijk kunstenaar met eene taal, waarmede evenzoo geene andere taal kan vergeleken worden, — wie noemt niet reeds den naam van Socrates' beroemden leerling, niemand anders dan Plato!

In hem begroet de beschaafde menschheid haar woordvoerder. In hem zijn al de gaven vereenigd, die den stilist kunnen vormen. Hij, in 429 voor Christus geboren, hij is Griek en Griek bij uitnemendheid; het grieksche kunstideaal is het zijne; hij heeft een fijnen en buigzamen geest, die alles opmerkt, in alles doordringt maar (gelijk de Franschen het uitdrukken) op niets appuyeert; hij bezit eene verbeeldingskracht die de schoonste zinnebeelden weet te ontdekken ter inkleeding zijner gedachten; hij heeft een verfijnd kunstgevoel, zoodat bij hem ook het zwaarwigtigst wijsgeerig betoog vleugelen aanschiet en niet gelijk bij anderen voortkruipt maar zweeft. In één woord: de diepzinnigste vragen worden allen door hem aangeroerd en toch blijft hij de bevalligheid in persoon. Inderdaad, nooit zal men den stilist kunnen beschrijven of trek voor trek zal aan het beeld van Plato zijn ontleend.

Die met den griekschen wijsgeer ook maar oppervlakkig bekend is, weet dat het onmogelijk is zijn geschriften eenigzins naar eisch in een kort bestek te behandelen. Doch reeds deed ik voor hem wat ik onlangs in de Aurora voor Shakespere beproefde; gelijk daar het karakter van den treurspeldichter, zoo werd hier het karakter van den stilist naar vermogen door mij ontvouwd. Ik wil evenwel ook ditmaal nog een schrede verder gaan en die grieksche gedachtenwereld om zoo te spreken uit Plato laten proeven, en wel door de mededeeling van een zijner meest uitgewerkte dialogen, ik bedoel het aan velen welbekende gesprek: getiteld: Politeia of de staat. Na mijne theoretische uiteenzetting zal dit voorbeeld, uit de werken gegrepen van Griekenlands edelsten vertegenwoordiger, naar ik vertrouw, den indruk voltooijen, dien ik wenschte dat wij verkregen uit deze onze beschrijving. Het zal den bodem doen kennen, waaruit de volmaakte stilist is gegroeid.

Geen geschrift van Plato is welligt zoo geschikt om ons een blik te doen werpen in den aard der platonische denkbeelden, als het kunststuk, dat wij reeds noemden, de Politeia. Ook dit werk van Plato is een dialoog, gehouden tusschen Socrates en eenige vrienden. Geheel natuurlijk komt het gesprek tusschen Socrates en een paar anderen op de vraag, waarin eigenlijk het wezen der geregtigheid gelegen is. De een zegt: regtvaardigheid is ieder te geven wat hem toekomt; een tweede houdt staande dat de sterke zonder de regtvaardigheid te kwetsen van zijne overmagt gebruik mag maken tot eigen voordeel. En daarmede is terstond de strijd geopend tusschen twee beginselen die lijnregt tegenover elkander staan: is regtvaardigheid elk te geven wat hem toekomt, dan zijn regtvaardigheid en eigenbelang dikwijls onderling onvereenigbaar, dan is zelfopoffering en zelfverloochening pligt; is regtvaardigheid met het uitoefenen van overmagt niet onvereenigbaar, dan is pligt zelfbedrog en een praktisch materialisme wordt daarmede op den troon geplaatst. Dit laatste gevoelen wordt door twee der in dit gesprek ten tooneele gevoerde personen met warmte en talent verdedigd. Ziet gij niet, vragen zij spottend, dat ieder de regtvaardigheid terstond vergeet, als hij zijne kans slechts even schoon ziet om het onregt ongestraft te plegen? Is bovendien niet de regtvaardige gewoonlijk zeer ontevreden over zijn lot, terwijl hij die de magt heeft het onregt te plegen en van die magt gebruik maakt, zich gewoonlijk niet bijzonder beklaagt? En dan, wat spreekt men toch van zelfverloochening? Ouders en onderwijzers leeren immers hun kweekelingen geregeld, dat zij alleen deugdzaam moeten zijn om bij de menschen in een gunstig daglicht te staan. Er is immers niemand die de deugd betracht om de deugd alleen. Neem de vrees voor de straf die hier of hiernamaals volgen kan geheel weg, wie zal nog pligtmatig handelen?

Alle denkbeeld van pligt, zoo luidt hun besluit, is immers geheel willekeurig. Verander de denkbeelden over God, over de toekomst, over het eigenbelang, en niemand zal het geven aan elk van wat hem toekomt een deugd noemen. Socrates wordt met deze goedklinkende redeneeringen overstelpt en uitgetart. Men laat hem geen rust of hij moet aantoonen dat pligtsbetrachting niet alleen nu en dan een verfijnd eigenbelang kan dienen, maar dat zij in zich zelve een groot goed is en het tegendeel een waarachtig ongeluk.

Socrates antwoordt op deze dringende en netelige vraag niet door eenige fijngesponnen redeneering. Hij verkiest een geheel anderen weg. In het afgetrokkene laat zich veel zeggen vóór zoowel als tegen de zelfstandige waarde der deugd. Maar, herneemt Socrates m. a. w. laat ons de deugd, laat ons het regtvaardige eens aanschouwen, daar waar het een zigtbaren vorm heeft verkregen, waar het tastbaar voor ons staat. Hij zou daartoe kunnen kiezen den deugdzamen mensch; maar, vraagt hij, als ik hetzelfde in kleine en in groote letters kan lezen, zal ik dan aan het laatste niet de voorkeur geven? In den mensch ziet men de deugd op eene te kleine, in den staat daarentegen op een grooter schaal; hij wil derhalve den staat gadeslaan, en wel zoo als hij zich den staat denkt in zijne voltooide ontwikkeling. Die staat, het spreekt van zelf, is zamengesteld uit burgers; wil hij nu dien staat genetisch, d. i. in zijne wording beschrijven, dan moet hij aanvangen met ons zijne denkbeelden mede te deelen over de wijze, waarop zij behooren te worden opgevoed, die den staat in zijn volle mannelijke rijpheid, d. i. in zijne volle weerbaarheid tegenover andere staten helpen vormen. Een volledig plan van opvoeding voor hen die eens den staat zullen maken tot hetgeen hij wezen moet, is alzoo het eerste waarmede Socrates, dat wil natuurlijk zeggen Plato, zich nu bezig houdt. Ik

behoef er naauwelijks bij te voegen dat dit plan hoogst karakteristiek mag heeten. Ik deel het in de hoofdzaken mede.

De weerbaarheid van den staat, ziedaar dan het groote doel der opvoeding. Maar wie zullen opgevoed worden? Die kinderen allereerst, die met het oog op dit doel een goeden aanleg toonen te bezitten. En waarin zal die aanleg bestaan? Liefde voor den landgenoot, haat tegen vijanden, lust tot ontwikkeling, dat zijn er de voornaamste bestanddeelen van. Nu komt het er op aan, dien aanleg te kweeken, en dit moet naar eene vaste methode geschieden. Gymnastiek en muziek staan hier bovenaan; muziek evenwel opgevat in ruimeren zin dan dien het woord in latere tijden heeft verkregen: ook, en wel in de eerste plaats, zijn daarin de verhalen begrepen, waarmede men het kinderlijk brein vervult; naauwelijks kan er volgens Plato aan de keus dier verhalen te groote zorg worden besteed: inhoud, vorm, harmonie en rhythmus, op dit alles komt het aan. Men zal het best met sprookjes beginnen, met fabelen wel te verstaan, maar geene fabelen die in de kinderziel denkbeelden doen geboren worden, die er op later leeftijd toch niet in mogen blijven huisvesten. En wat is nu het eerste denkbeeld dat deze fabelen aan het kind moeten mededeelen? Het is het denkbeeld van God. Hier evenwel is de uiterste behoedzaamheid noodig. Laat de indruk dien het kind van God ontvangt door geene leugens vervalscht worden, vooral niet door die dichterlijke leugens, die Hesiodus en Homerus in de wereld hebben gebragt en waardoor al de menschelijke verkeerdheden op de Godheid worden overgedragen. Nooit mag men anders van God tot de kinderen spreken dan als van een wezen dat volkomen goed en liefderijk is, en van wien nooit eenig kwaad kan komen. Predik hem daarom niet als de oorzaak van alles zonder onderscheid,

zeg bijv. niet — en men herinnert zich die vergelijking uit de Ilias, — zeg bijv. niet met Homerus dat er twee schenkvaten zijn voor Jupiter, het eene met vreugd, het andere met smart gevuld en dat Jupiter soms uit beide schept, want dan zullen de kinderen al de slechte dingen die hun wedervaren insgelijks toeschrijven aan God. Zoo is voor Plato de godsdienstige vorming van het kind de eerste taak der opvoeding, en liefderijke volkomenheid het wezen van den God, dien het kind moet leeren aanbidden.

Naast godsdienstigen zin is moed de eerste deugd, waarmeê de jonge kweekeling zal worden toegerust. Welaan, om hem moed in te boezemen, wijs hem gerust terstond op den grootsten en verschrikkelijksten vijand van allen, op den dood. Voor wien zal hij nog angst gevoelen, als hij geleerd heeft den dood niet meer te vreezen. Stel daarom den dood voor onder zeer behagelijke vormen. Spreek dus niet van eene akelige toekomst, die ons na het sterven wachten zou, noch van de folteringen der hel. Laat voorts — want op Homerus heeft Plato het gedurig gemunt — laat het kind uit Homerus niet zien dat de helden en zelfs de goden zich buitensporig overgeven aan vreugde of droefheid, dat zij weenen en lagchen, want dat zal den kinderlijken geest niet versterken. Eindelijk, spreek altijd uw kind over groote menschen zoo als dezen inderdaad zijn, daardoor zal het kind leeren helder en onverschrokken overal waarheid te willen zien.

Doch vergeten wij niet, dat wij nog bezig zijn aan de kenschetsing der verhalen, waarmede het kind moet worden opgevoed. Godsdienstzin en moed: al wat die beide deugden kan bevorderen, dat zal den inhoud van die verhalen uitmaken. Doch wat zal nu de vorm zijn. Dichterlijk, ja, en muzikaal, maar in welken zin? Van

blijspel en treurspel, van de dramatische dichtsoort in het gemeen wil Plato niet hooren; zij wordt uit zijn staat meedoogenloos gebannen, want wat leeren de kinderen er door? De dingen niet volkomen te zien zoo als zij zijn, en niet minder dit: een rol te spelen, zich zelf niet te wezen, en dat is de gevaarlijkste van alle verkeerdheden. Van de eigenlijk gezegde dichters neemt Plato dus beleefdelijk afscheid, hij tooit hun het voorhoofd met een krans van bloemen, maar in zijn staat kan hij ze niet gebruiken.

De vorm der verhalen zal dus volgens hem hoogst eenvoudig moeten zijn, en begeleid worden door even eenvoudige muziek, die tot het gemoed doordringt, maar dat gemoed niet in heftige beweging of in al te aandoenlijke stemming brengt. Ook in de muziek moet niet iets wilds maar iets goedaardigs zijn, dat op het karakter een weldadigen invloed heeft en dit versterkt. In alles moet het opwekken van de liefde voor het schoone op den voorgrond staan. Liefde voor het schoone, niet slechts bewondering of gevoel er voor, maar liefde, opdat er hoe langer hoe meer overeenstemming zij tusschen ons eigen binnenste en het schoone waaraan wij verkleefd zijn. Daarom mag het kind niets aanschouwen, dat leelijk is en zijn smaak bederven kan. Door het zien van schoone voorwerpen moet zijn oog als het ware zoo verwend raken, dat hij tegenover het leelijke, zoodra hij het ontmoet, terstond een afschuw gevoelt. Want, heeft hij het schoone lief, hij zal het ware en goede tevens leeren beminnen, dat er zoo naauw mede verbonden is. Laat op dienzelfden grond het kind door aanhoudende en vooral door verstandig bestuurde gymnastische oefening, altijd meer ingenomen worden met het lichaam waarmede hij leeft, met den bouw, met de kracht, met de gezondheid van dat lichaam, opdat hij leere inzien dat eene ontwikkelde ziel

het bezitten en onderhouden van een goed ontwikkeld lichaam gebiedend vordert.

Ziedaar de grondslagen van Plato's opvoedingsplan. En evenwel, het kon hem evenmin als ons ontgaan, dat een gewigtige, misschien de gewigtigste vraag van allen hierbij onbeantwoord bleef. Is de staat het eenig doel waarvoor men de kleinen opvoedt, wat zal dan geschieden met de kinderen die door een ongelukkig lichaamsgestel die schoonheid des lichaams, of door een onverbeterlijk slechten aanleg die schoonheid der ziel nimmer bereiken kunnen, en alzoo voor den staat onnuttig zijn? Maar het antwoord is ijzingwekkend eenvoudig. Laat ze onverzorgd wegkwijnen, wier lichaam niet deugt, en breng ze terstond ter dood, op wier zedelijke verbetering niet meer valt te hopen. Men moet het dan ook erkennen: wat zal de platonische staat er mede uitrigten?

Zoo houdt Plato niets over dan bruikbare burgers, doch hij verheelt zich niet, dat ze niet allen op één rang zullen staan. De bekwaamste zal regeeren; die hem in bekwaamheid nabij komen zullen magistraten, die op dezen volgen krijgslieden zijn, en al de overigen zullen de verschillende beroepsbezigheden onder zich verdeelen. Zal er dan geen gelijkheid zijn tusschen allen? Neen, onmogelijk. Maar zal de ongelijkheid geen bron worden van gedurige twist en daardoor van onheil voor den staat? Plato moest hiertegen een redmiddel aanwijzen. Dat middel worde reeds bij de eerste opvoeding toegepast. Met verhalen, met schoone fabelen, zou men de kinderen groot brengen; welnu, onder haar getal moet men er ééne opnemen, die aan de kinderen zegt, dat God of goud of zilver of ijzer of een ander metaal gemengd heeft in de stof waarvan hij ze heeft gevormd, maar dat zij zelven langzamerhand het metaal dat tot hun grondstof behoort, kunnen veredelen. Dat zal er hen aan gewennen èn om de ongelijkheid

tusschen de menschen als van God gewild èn om vooruitgang als hunne evenzeer door God gewilde roeping te beschouwen.

De oorspronkelijke opvoeding van het kind: daarop komt bij Plato alles aan, daarop heeft hij al zijne verwachtingen gebouwd. Als men hem vraagt of de weerbare mannen die den staat besturen en verdedigen zullen, en aan wie hij groote matigheid en zelfbeheersching voorschrijft, een gelukkig leven zullen leiden, is zijn antwoord: Wat gelukkig? Zij leven immers niet voor hun eigen geluk, maer voor het geluk van den staat; als men hem vraagt of hij vergeet de burgerlijke betrekkingen te regelen, luidt zijn antwoord: is iemand niet goed, wettelijke voorschriften zullen hem niet beter maken; is hij goed, dan heeft hij ze niet noodig.

Ziedaar de staat zooals hij oprijst voor Plato's verbeelding. Herinneren wij ons nu met welk doel Plato dit plan heeft ontworpen. Om het goede in een zigtbaren vorm voor zich te hebben. Hier is dan die zigtbare vorm van het goede. Maar om thans het karakter van het goede te leeren kennen, moeten wij dat zamengesteld verschijnsel, dat wij den staat noemen, weder ontleden. Waarom, vraagt nu Plato, is die staat zoo uitstekend? omdat daarin drie geheel onderscheidene krachten zamenwerken tot één groot doel, terwijl elk dier krachten haar afzonderlijk geheel heeft waarop zij werkt. Drie krachten! Immers er is in den staat drieërlei soort van menschen. Er zijn er die besturen, er zijn er die verdedigen, er zijn er die handel drijven. Te besturen is het werk van de rede, te verdedigen de taak van den moed, handel te drijven het gevolg van behoefte. Rede, moed, behoefte: ziedaar de drie krachten waarvan de werking in het zuiverst evenwigt gebleven, den staat in het aanzijn houden. Dat evenwigt is onmisbaar, want tusschen deze drie krachten bestaat juist

onderlinge strijd. Wat rede is behoeft geen nadere omschrijving; maar wat is het beginsel van den moed? Prikkelbaarheid, ontvankelijkheid voor een tartenden indruk; doch die gevoeligheid wordt eerst moed als zij niet in blinde wraakzucht ontaardt, maar onder de heerschappij treedt van de rede. En wat is behoefte, die behoefte, die zich in allerlei bedrijf en handelsonderneming openbaart? Oorspronkelijk niets anders dan een aandrift tot levensonderhoud en verkrijging van genot; doch alweder onder de heerschappij der rede legt zij dit karakter van bloote hartstogt en toomelooze hebzucht af en wordt ze in een verstandig streven naar een doel met vooraf wel berekende middelen veranderd en het bedrijf dat er van het gevolg is, wordt eene bron van weldaad voor den staat.

Nu eerst komt, altijd wel te verstaan in dezen dialoog van Plato, Socrates tot de beantwoording van de vraag waarmede het gesprek was aangevangen. Dat beeld van den staat heeft hij zich voor oogen gesteld, allermeest om uit hetgeen daarin bleek het wezen van het goede te zijn af te leiden, wat de deugd, de ware geregtigheid voor ieder mensch in het bijzonder zijn moet.

De toepassing ligt dan ook voor de hand. Wat voor den staat geldt in het groot, moet voor den mensch gelden op kleiner schaal. En inderdaad, zien wij nauwkeurig, dan nemen wij bij den mensch het bestaan van juist dezelfde krachten waar, die wij daar straks in den staat hebben aangetroffen. Rede, prikkelbaarheid, begeerte, de vertegenwoordigers der drie zijden van ons innerlijk leven, de drie krachten van den geestelijken mensch. Blijven die krachten in evenwigt, worden zij door elkander wederkeerig getemperd, en gewijzigd; m. a. w. is de mensch in het bezit van een helder verstand, vervolgens van een ontvlambaar gemoed, door de rede tot onverschrokkenheid; van levendige hartstogten, door de rede tot zelfbeheersching

geadeld, doch zoo, dat deze drie met elkander in de schoonste overeenstemming zijn, dan heeft hij het ideaal van de ware geregtigheid bereikt en aanspraak op den naam van een regtvaardige. Maar innerlijke harmonie, het wezen gelijk wij zagen van de ware geregtigheid, baart inwendige rust; verbreking van die harmonie, d. i. het zondigen tegen de ware geregtigheid baart inwendige onrust: wat behoeft er dan nog meer gezegd te worden om de vraag op te lossen, bij den aanvang van dezen dialoog gesteld: «Waarom is, afgescheiden van al de overleggingen van een verfijnd eigenbelang, de geregtigheid, de deugd een waarachtig goed? «Het is omdat ze inwendigen vrede geeft, zoo luidt het afdoend antwoord, waarop af moeten stuiten al de pijlen van een praktisch materialisme, dat van zelfverloochening niet hooren wil. Het was Plato echter met het beeld van den volmaakten staat niet enkel om de beantwoording van die zedelijke vraag naar het wezen en het geluk der ware geregtigheid te doen. Hij heeft ons zeer bepaald een geheele maatschappelijke theorie willen geven. Gij hebt het reeds bespeurd, niets van hetgeen in eene dergelijke theorie behoort te worden gevonden is aan zijne aandacht ontsnapt. Of misschien geeft gij deze algemeene uitspraak nog niet dadelijk toe en zweeft u eene vraag op de lippen omtrent een hoogst gewigtig punt, dat tot hier geheel onaangeroerd is gebleven: welke plaats namelijk bekleedt in Plato's staat het familieleven, en welke plaats derhalve komt er toe aan de vrouw? Evenwel, men vermoedt het reeds: voor het familieleven is hier geen plaats; de staat is bij Plato het eenig doel van aller bijzonder bestaan. In den staat wordt het individu geheel opgelost; de staat vormt hier eene ondeelbare eenheid; het algemeene is hier het eenige waar het op aankomt, waarvoor ieder leven moet; het woord: bijzonder, mag zelfs niet genoemd worden. Geen bijzondere

vreugde of smart, geen bijzondere wenschen, geen bijzondere belangen kunnen er meer gevonden worden. Want het bijzondere is de bron van naijver en partijschappen, van hoogmoed bij de rijken, van ontevredenheid bij de armen, in een woord van alle maatschappelijke ellende.

Het familieleven dus onbestaanbaar met het welzijn van den staat. Alle goederen gemeen, alle zonder onderscheid. Nu goed, maar ziedaar de vrouw tot werkeloosheid veroordeeld; geen haardstede, geen kinderwieg, die haar zorgen eischt, want ook de kinderen worden gemeenschappelijk opgevoed door van staatswege aangestelde personen. Het baart Plato geen moeielijkheid. Hij wil de vrouw juist, zooveel het kan, van hare gewone pligten ontheffen, om haar de gelegenheid te geven tot volkomene deelneming aan de roeping van den man. Beider aanleg verschilt in het oog van Plato zooveel niet als het algemeen vooroordeel het wil. Maar hoe, de vrouw is immers niet tot iederen pligt in staat! Er zijn vrouwen zonder moed. Voorzeker, antwoordt Plato, maar er zijn ook genoeg mannen zonder moed; er zijn vrouwen die niet wijsgeerig kunnen denken, maar, antwoordt weder Plato, er zijn mannen en in overvloed die evenmin wijsgeerig kunnen denken. Waar is dan het verschil? Bij gelijken aanleg, wacht man en vrouw dus éénerlei taak. Plato aarzelt niet er bij te voegen: overal, voor de balie, in den leerstoel, op het slagveld, overal.

Thans hebben wij een volledig denkbeeld van Plato's staat en wenschen wij eindelijk te weten langs welken weg Plato de verwezenlijking van dit denkbeeld mogelijk acht. Het is door een gedurig meer veldwinnen van het wijsgeerig denken. Mijn staat, roept hij zegevierend uit, zal mogelijk wezen, als de wijsgeeren koningen en de koningen wijsgeeren zijn. Neemt men den toestand, gelijk

die tot hiertoe was in aanmerking, dan schijnt, het is waar, de verwezenlijking van zulk een staat, eene ongerijmdheid, eene hersenschim. Maar geen wonder. Tot hiertoe werd ook het maatschappelijk leven veelal beheerscht door gewoonte en vooroordeel: hoe zal daarentegen het gelaat der dingen veranderen, als algemeen die wijsbegeerte gekweekt wordt, die in liefde tot waarheid, in geestkracht, in zelfbeheersching, in schoonheidsgevoel, in grootheid van ziel hare onmisbare voorwaarde en in de onderscheiding op ieder gebied tusschen schijn en werkelijkheid haar verheven oogmerk vindt.

Op die onderscheiding tusschen hetgeen schijn en hetgeen waarheid is, komt het volgens Plato inderdaad hoe langer hoe meer aan, en die onderscheiding toe te passen op elke omstandigheid en elke ondervinding, daarin is de schoonste vrucht gelegen, die men van het moeitevolle leven plukken kan. Geruimen tijd houdt Plato zich bezig met de uitvoerige beschrijving van de wijsbegeerte die daartoe kan leiden, en ook hier strekt de beschouwing van den staat hem tot leidsvrouw. Dit gedeelte van het onderzoek staat echter met ons tegenwoordig doel niet in verband; wij gaan het daarom stilzwijgend voorbij om te meer aandacht te wijden aan eene laatste en verrassende gevolgtrekking, die Plato uit zijne opvatting van het doel des levens, het zien van het ware, in dezen dialoog heeft afgeleid.

Die gevolgtrekking geldt de hoop der onsterfelijkheid. Daarover, ten besluite dezer opmerkingen, den griekschen wijsgeer te hooren verdient ongetwijfeld eene vernieuwde inspanning van onze aandacht.

Uit de opvatting van het doel en van de beste oogenblikken van het leven volgt bij Plato het geloof aan eene toekomst, die met den dood niet vernietigd wordt. Immers, zoo luidt in het kort zijn betoog, dat misschien de schoonste

bladzijden vult uit al zijne schriften, er is gedurig een kennelijke tegenstrijdigheid tusschen onze bestemming en hetgeen wij in deze aardsche bedeeling vermogen. Waarheid te bezitten, waar te zijn, dat is onze roeping; met minder kan de mensch zich niet tevreden stellen; maar dwingt het leven ons niet tot onwaarheid? Wij kunnen, zegt Plato, ons niet geven zoo als wij zijn, want wij zijn, wat onzen inwendigen mensch betreft, niet uit één stuk gevormd; een dubbel wezen is in ons. En hij kiest een voorbeeld om het te bewijzen. Gij hebt een uwer dierbaren voor altijd te ruste gelegd, uw kind welligt, en gij keert terug in het gewoel der wereld. Zijn er nu niet twee menschen in uw binnenste. De een die zich zonder mate aan zijne droefheid wil overgeven; de ander die voor de wereld niet klaagt, maar zich houdt alsof er niets gebeurd ware, terwijl er toch zooveel is gebeurd. Hetgeen u meester doet blijven van de smart is de rede; hetgeen u drijft om luide te klagen, dat is de hartstogt; maar als de mensch ten opzigte van een en dezelfde zaak door twee geheel tegengestelde krachten wordt gedreven, dan is het immers duidelijk dat er twee wezens in hem, twee verschillende kanten aan hem zijn. De rede zegt: wees niet als een kind dat zich bezeerd heeft aan de hand en zijn tijd verliest met schreijen, maar leg de pleister op de wond en ga voort; de hartstogt in ons wil daarentegen van geen troosten, van geen geneesmiddel hooren. Blijkt het dan niet, dat wij vooralsnog de rede niet onbepaald kunnen gehoorzamen, zonder een gedeelte van onszelven te onderdrukken, te vernietigen, d. i. zonder voor een deel onwaar te zijn? Want wie ben ik nu inderdaad: dat redelijke of dat hartstogtelijke wezen? Ik ben immers beide te gelijk. En zou nu de bewustheid onzer bestemming ons bedriegen, zouden de innerlijke tegenstrijdigheden niet eenmaal worden opgelost? Want liefde tot de

waarheid ligt toch op den bodem der menschelijke ziel. Ziet, waar de ziel naar uitgaat: ziet, hoe naauw zij zich vereenigen kan met hetgeen goddelijk is en onverderfelijk, en leidt daaruit af wat zij worden kan als zij, aan haar edelst streven zich geheel overgevende, met eene verheven krachtsinspanning zich verheffen zal uit dien poel van aardsche dingen, waaraan zij zoolang dit leven duurt zich nog niet onttrekken kan. Dan zult gij de ware natuur van de menschelijke ziel eerst leeren kennen; dan zal die innerlijke harmonie van ons wezen, het eigenaardig kenmerk der pligtsbetrachting, volledig tot stand komen; en heb ik dan nu geen regt, vraagt Socrates ten slotte, om in dien zin aan de deugd eene eeuwige belooning te verbinden?

Wat zal die belooning zijn? Het zien van het volle licht. En om van dat schoon vooruitzigt regt de beteekenis te doen gevoelen, gebruikt Plato een dier dichterlijke gelijkenissen, waarvan hij zich zoo gaarne bediende, om de hoogste gedachten te tooijen met een zinnelijk gewaad. Wat, vraagt hij, is onze aardsche toestand, waarin wij bloot staan aan zooveel dwaling en zelfmisleiding? Wilt gij dien toestand kennen, denkt u een grot, die slechts door een spleet licht ontvangt; in die grot zijn eenige gevangenen nedergezeten, met den rug zijn ze gekeerd naar de spleet waarvan het licht komt en met het aangezicht naar de donkere binnenzijde van de grot. Zij zijn geketend aan hals en voeten, zoodat zij in dezelfde rigting moeten blijven zitten. Van alles dat voorbijkomt zien zij nu slechts de schaduw; van ieder geluid, dat buiten de grot wordt voortgebragt, vernemen zij nu slechts de echo. Maar toch, was er geen geluid daarbuiten, zij zouden ook de echo niet hooren, en vooral, was er geen licht daarbuiten, zij zouden ook zelfs geen schaduwen zien. Eindelijk komt er een verlosser, die hunne boeijen slaakt, zij verlaten de

grot, zij aanschouwen het licht, en hoe meer hun oog elken dag aan het licht gewent, hoe hooger hun genieten ook dagelijks stijgt.

Ziedaar Plato's zinrijke beschrijving van het heden en van de toekomst. Die gevangenen zijn wij. Dat licht, waardoor wij nu nog slechts schaduwen zien, maar dat eens in vollen glans ons zal bestralen, het is, naar zijne opvatting het zedelijk-goede, oneindig verheven boven al wat wij schoon en edel in deze wereld kunnen denken. In dat licht moeten wij alle dingen aanschouwen, en de pligt waaraan ons dus alles is gelegen, is deze: het orgaan te ontwikkelen waarmede wij geestelijk zien.

Ons overzigt van Plato's Politeia is hiermede ten einde. Wanneer ik herinner dat dit geschrift uit tien boeken bestaat, dan behoef ik niet te zeggen dat ik alleen heb medegedeeld den algemeenen gang van het betoog en de merkwaardigste zaken. Ook wie thans het eerst van den grooten griekschen wijsgeer en zijne eigenaardige denkbeelden iets heeft vernomen, zal het toestemmen: deze denker uit de oudheid stond onbegrijpelijk hoog. De deugd reeds op zich zelve een waarachtig goed; de deugd gelegen in de harmonische zamenstemming van de tegenstrijdige krachten van onzen geest; deugdzaam te zijn niets minder dan innerlijk harmonisch te wezen; het loon der deugd niet anders dan zielevrede; de toekomst der deugd het aanschouwen van het volle licht, en dat licht niet een afgetrokken waarheid, die alleen toegankelijk zou zijn voor ons denken, maar het zedelijk-goede en dus God zelf, — dat zijn de voornaamste gedachten die wij bij den heidenschen wijsgeer hebben aangetroffen, maar niet konden aantreffen zonder ons bijna er over te verwonderen, dat hij zoolang vóór het optreden van het Christendom heeft geleefd.

Doch neen, voor die verwondering is, wel beschouwd,

geen reden. Bij groote overeenkomst is er tusschen Platonisme en Christendom een onmiskenbaar verschil. Naar mijn gevoelen bepaalt zich dit verschil nagenoeg tot één punt, maar dat punt is ook afdoende. De wijsgeer, die in weêrwil van zijne verhevene denkbeelden, het kind dat krank is en het kind dat idioot is, verwaarloozen en, met miskenning van de roeping der vrouw, het familieleven vernietigen kan, hij toont blind te zijn juist voor datgene waarop het Christendom al het licht laat vallen: de waarde namelijk van elke menschelijke persoonlijkheid; hij toont onbekend te zijn met dat groote beginsel der humaniteit, dat door hem in het leven werd geroepen, die ons sprak van vreugde in den hemel over één boetvaardige; die ons wees op de vogelen van den hemel en op de leliën van het veld en op het penningske der weduwe, en ons alzoo leerde het kleine, het individueele mede te tellen.

De diepten van het menschelijk gemoed, ons door het beginsel der humaniteit ontsloten, zijn door den blik van den griekschen wijsgeer niet gepeild: ziedaar waarom ik zijn gezigtseinder, met de wereldbeschouwing der nieuwere tijden vergeleken, beperkt durfde noemen, maar Plato kan zich over die altoos betrekkelijke beperktheid wel troosten. Hij heeft dan ook niet behoeven te worstelen met de taal om die hooggeestelijke gedachten en verfijnde gewaarwordingen uit te drukken, waaraan een later geslacht behoefte had. De godsdienstige bespiegeling van een Paulus of een Johannes, de weemoed der westersche volken, de mystiek der middeneeuwen, het wanhopig geloof van een Pascal, de alles omvattende conceptie van een Hegel, zal zich eene andere taal scheppen, die beproeft het onuitsprekelijke terug te geven. Plato heeft dat niet noodig. Elke gedachte vindt terstond bij hem haren plastischen vorm; daardoor vloeit zijn stijl daarheen als een kristal-

heldere vloed, dien men tot op den bodem toe kan doorschouwen. Op den lossen trant van den dialoog beweegt bij hem de diepzinnigste redeneering zich voort als een levenslustige gazelle, die speelsch en dartel, tegen geen bergsteilte opziet en onvervaard langs den afgrond henensnelt. Hij zweeft langs de ontzachelijkste problemen, als waren het even zoovele bloemen, aan wier doornen hij, bevallige en vlugtige vlinder, zich niet wonden kan. Wordt het betoog te diepzinnig, de naïve inval van een der ten tooneele gevoerde personen brengt den lezer terstond in eene andere, in eene minder zwaarmoedige stemming; gaat de redeneering te hoog, zoodat zij gevaar loopt van in het afgetrokkene te verdwalen, onmiddellijk wordt ge, als een andere Telemachus, van de rotshoogte gestooten in de diepte en baadt gij u, als in een zee van poëzie, in een dier schoone gelijkenissen of mythen, waar ik er een van mededeelde, doch die Plato slechts voor het grijpen heeft. Want opmerkelijk genoeg, geen wijsgeer heeft zoo onbarmhartig als Plato geoordeeld over dichters, en toch geen wijsgeer wordt met zooveel regt gerekend als hij tot die bevoorregten van ons geslacht.

Wij hebben ons hoofdonderwerp intusschen niet uit het oog verloren. Ik gaf u eene toelichting van het welbekende spreekwoord: le style c'est l'homme. Staat de stijl met den mensch in het naauwste verband, dan moet ook de stijl veranderen als de mensch verandert. Nu heb ik getracht u den mensch te laten zien, zoo als hij was in den schoonsten tijd die aan het christendom vooraf is gegaan, den bloeitijd der klassieke letterkunde, en tevens poogde ik u duidelijk te maken hoe die grieksche en klassieke mensch zich afspiegelde in den stijl. Die stijl, wij zagen het, was zuiver, doorzichtig, en altijd toereikend, volkomen toereikend om al de menschelijke gedachten en gevoelens van die dagen uit te drukken.

Ik behoef hier niets meer bij te voegen om den lezer op de hoogte te brengen van het onderwerp dat ik thans verder wensch te behandelen. Zoo de mensch, zoo zijn stijl. Ik zoek dus naar eene tegenstelling, naar een geheel anderen mensch dan dien wij het laatst beschouwden en die tevens tot type kan verstrekken van een in geestelijken zin geheel nieuwe menschensoort. Van Griekenland rigt ik het oog naar de kusten van Afrika; zeven eeuwen snel ik voorbij; de groote rol der heidenwereld is uitgespeeld; de christelijke kerk begint zich te vestigen. Alles is veranderd, alles nieuw geworden. Plato is uit het gezigt, Augustinus staat voor ons.

Zooveel de mensch Plato van den mensch Augustinus verschilt, zoo groot is het onderscheid tusschen den stijl van deze twee merkwaardige mannen.

Want ik behoef u naauwelijks te herinneren wie Augustinus was. In Numidië omstreeks 350 na Christus geboren, werd hij, zoon van een heidenschen Vader, door eene christelijke Moeder, door Monica opgevoed. Droeg die opvoeding geen vruchteu? Zoo scheen het. De zeventienjarige jongeling, die te Carthago de romeinsche letterkunde beoefende, was maar een zeer onvolgzaam discipel van den Leeraar der zelfverloochening en der kruisiging van zinnelijke begeerten, dien Leeraar op wien zijne Moeder hem gewezen had. Met onstuimige drift zette hij den beker der aardsche wellusten aan de dorstende lippen. De H. Schrift trok niet slechts zijn hart weinig aan, maar zij was ook te eenvoudig voor zijne gloeijende fantasie. Cicero had grooter invloed op zijn inwendig leven, een invloed die weldra aan den dag kwam in de groote voorliefde, waarmede hij zich wierp in de armen van de half christelijke half heidensche philosophie die destijds heerschte. Maar evenmin als de wereld zijn hart kon deze philosophie op den duur zijn denken bevredigen. Had hij

in den aanvang gemeend dat zij de raadselen op zou lossen, die den denkenden geest naar het schijnt ten allen tijde hebben gekweld; had hij negen jaren lang het met haar beproefd en uitgehouden: het oogenblik der teleurstelling, der ontgoocheling kwam. Hij keerde het Manicheïsme, zoo heette de wijsbegeerte die hij gevolgd had, den rug toe en stond op het punt, om aan de waarheid vertwijfelend, in de noodlottigste onzekerheid te verzinken, toen kennismaking met de werken der nieuw-platonische wijsgeeren hem met nieuwen moed bezielde. Van Monica's christendom nog altijd even afkeerig, ging hij voort met de wereld en de menschelijke wijsheid naar hartelust te dienen. Van Carthago was hij intusschen, en wel in 383, naar Rome, van de hoofdstad twee jaren later naar Milaan verhuisd. Daar was hij als onderwijzer in de welsprekendheid werkzaam, maar de zinnelijkheid en de heidensche philosophie waren de beide afgoden op wier altaren hij niet ophield te rooken.

Doch de dagen zijner afdwalingen waren geteld. Het beeld zijner moeder kon hem niet verlaten. Te Milaan werd hem het katholiek geloof door den grooten Ambrosius indrukwekkend verkondigd. De strijd ontbrandde in zijn binnenste. De wereld, de wijsbegeerte, alles ontzonk hem. Als een andere Saulus werd hij gestuit op zijn weg. Wonderbaar was de stem die hij hoorde. De bekeering was plotseling en beslissend. Augustinus was voor de katholieke kerk gewonnen. In den stillen Paaschnacht werd hij met het kind zijner schuldige liefde door Ambrosius gedoopt en reeds acht jaren later, in 395, cierde hem de mijter en was hij bisschop van Hippo Regius.

Sedert was zijn leven geheel aan de kerk gewijd; en het was inzonderheid de afrikaansche kerk die beheerscht werd door zijnen magtigen geest. Zijn invloed heeft zich over geheel het westen, zijn roem heeft zich door de ge-

heele gemeente van Christus verbreid. Ontelbare geschriften vloeiden uit zijne pen, alle onderwerpen behandelende uit den vollen omvang van het gebied der godgeleerdheid. Ontbloot van streng-wetenschappelijke waarde, zijn zij niettemin onsterfelijk door den rijkdom van innig godsdienstig leven, van diepe menschenkennis, van alles doordringende liefde, waarvan zij overvloeijen. Hoog stond hij in aller schatting, overwinnaar was hij gebleven in iederen kerkelijken strijd, gelukkig mogt hij zijn in de overtuiging dat zijn groote naam voor het verste nageslacht zou bewaard blijven, toen hij den 28 Augustus van het jaar 430 in zijne door de Vandalen belegerde stad onder het aanheffen van boetpsalmen den geest gaf.

Ziedaar de vlugtige levensschets van den man, die ons reeds door de bekende gravure naar de schilderij van Ary Scheffer, voorstellende Augustinus en Monica, helder voor den geest staat. Meent echter niet dat het mij ditmaal om Augustinus te doen is. Doch gij gevoelt het terstond: vergeleken met hetgeen ons in onze vorige beschouwing bezig hield, zijn wij hier in eene geheel andere wereld. En dit op te merken is thans het voornaamste. Ziehier toch eene geschiedenis die in de klassieke oudheid niet voor kon vallen, en die ons zulk eene diepe belangstelling inboezemt, omdat zij ons beter dan iets anders doet gevoelen, wat in vergelijking met de oudheid, een der eigenaardigste kenmerken is van de nieuwere tijden. De geschiedenis die wij hoorden was de geschiedenis van eene bekeering.

Wij zijn hier dus dadelijk verplaatst midden in dat inwendig leven van het menschelijk gemoed, waaraan het christendom onmiddellijk na zijn optreden zulk eene hooge beteekenis heeft toegekend. Een nieuw verschijnsel werd daarmede geboren. Het vertoont zich in allerlei tijden; het draagt allerlei namen, maar hetzelfde blijft het aller-

wege. Het is Paulus, christen geworden op den weg naar Damaskus; het is Magdelena, eene heilige geworden aan de voeten van den Heiland; het is la Vallière, die haar Verlosser terugvindt in de gestrengheid van de kloostergelofte; het is Pascal, komende uit een grooten twijfel tot een groot geloof. Dat wordt van nu aan het geliefkoosde onderwerp, door de magt der welsprekendheid, door de geestdrift van den dichter, door den gloed van het penseel verheerlijkt, en waarvan het, hoe ook beoordeeld, niet moeilijk valt de hooge belangrijkheid te ontdekken.

Eene bekeeringsgeschiedenis op groote schaal en in eerbiedwekkende evenredigheden vertoont ons het schouwspel van een inwendigen strijd. Er is ons, gelijk men weet, een brief van Paulus bewaard gebleven, waarin die inwendige strijd met de levendigste kleuren geschilderd wordt. Het is een der hartstogtelijkste bladzijden, die ooit uit eene menschelijke pen zijn gevloeid; ik wil ze aanhalen omdat ook zij reeds het karakter verraadt dat de stijl voortaan onder soortgelijke gewaarwordingen geregeld zal vertoonen. In den bedoelden brief herdenkt Paulus zijn verleden en schetst hij de vruchten die dat treurig verleden achterliet. Ik weet, schrijft hij, dat de wet geestelijk is, maar ik, ik ben verkocht onder de zonde. Hetgeen ik wil, dat doe ik niet; hetgeen ik haat, dat doe ik. Maar neen, ik ben het zelf niet die het kwade doet; dat is de zonde die in mij woont. Ach het willen is wel bij mij, maar het goede te doen, dat vind ik niet. Zoo vind ik dan deze wet in mij, als ik het goede wil doen dat het kwade mij bijligt, want ik heb een vermaak in de wet Gods naar den inwendigen mensch; maar ik zie eene andere wet in mijne leden, die strijdt tegen de wet mijns gemoeds en mij gevangen neemt onder de wet der zonde die in mijne leden is. Ik ellendig mensch, wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods!

Dit is het ernstig drama dat in de nieuwere geschiedenis gedurig herhaald wordt en waardoor de letterkunde van het christelijk Europa bij die der klassieke wereld noodzakelijk achter moet staan in rust en in soberheid. Al moest het toegegeven worden dat de mensch in onze christelijke maatschappij niet beter is dan de mensch uit de zoogenaamde nacht der heidenwereld, zooveel blijft zeker, dat ons verlangen naar het betere oneindig levendiger is geworden, dat de mensch zich niet zoo spoedig, noch zoo gemakkelijk tevreden stelt als voorheen. Wij bezitten thans eene zonderling verheven opvatting van onze zedelijke bestemming, en aangezien wij onzen werkelijken toestand telkens met die bestemming vergelijken, woont er doorgaans in den boezem van de besten onder ons een schuldgevoel, eene edele ontevredenheid met eigen werk en leven, die op hare beurt aan de uitingen van den menschelijken geest iets onrustigs, ja ik mag zeggen een heilige onrust mededeelt, welke onrust van nu af aan naar het schijnt onzen hoogeren adelbrief uitmaakt.

Die onrust verspreidt over de letterkunde van het christelijk Europa een zekeren weemoed, voortspruitende uit de overtuiging dat voortaan zielegrootheid en zielelijden meer of min onafscheidelijk verbonden zijn. In de oudheid vindt men deze stemming niet of althans veel minder. Maar toch — opmerkelijk genoeg! — de oudheid heeft er een voorgevoel van gehad; vooral in hare oude mythen en legenden. Er is zelfs eene waarin dat onvermijdelijk gepaard gaan van zielegrootheid en lijden verwonderlijk schoon wordt uitgedrukt, al is het ook in kinderlijke taal. Laat mij ze u juist daarom hier mogen mededeelen.

Gij weet dat de Grieken drieërlei soort van wezens aannamen, menschen, goden en tusschen deze beiden in, halfgoden of heroën, zoo als Hercules, Perseus en anderen. Deze heroën waren mythologische personen, gesproten

uit goden en menschen, doch hetgeen omtrent hen verhaald wordt draagt, in weerwil van al het fabelachtige, het kenmerk van hooge innerlijke waarheid. Welnu, de wijze waarop de Grieken die heroën of halfgoden der mythologie beschouwden, vertegenwoordigt ons reeds eenigzins die hoogere opvatting van de menschelijke natuur, die later in het christelijk Europa op den mensch in het algemeen werd toegepast. Hoort bijvoorbeeld de beschrijving die eene grieksche legende van deze heroën geeft; het is de schoone legende van Perseus, den heldhaftigen overwinnaar van de welbekende Medusa. — Toen Perseus, zoo verhaalt de legende, tien jaren telde en nog aan het begin stond van zijn moeitevol leven zat hij eens neder in een bosch; hij viel in slaap en droomde dezen droom:

Er komt eene vrouw tot hem door het bosch, grooter dan eenig sterfelijk wezen, maar zeer schoon, met oogen helder en doordringend, maar tegelijk zacht en vriendelijk. Op haar hoofd was een helm, in haar hand een speer. Zij zag hem aan, zij las tot op den bodem van zijn hart, alsof ze al zijne geheimen kon doorzien en wist al wat hij ooit gedacht, al wat hij ooit gewenscht had. En Perseus sloeg de oogen neder, bevend en blozend toen de zonderlinge vrouw aldus tot hem sprak: Perseus, ik heb u een groot werk op te dragen. Maar wie zijt gij, antwoordt de tienjarige jongeling, wie zijt gij en hoe kent gij mijn naam. Ik, zoo luidt het antwoord, ik ben Pallas Athene, ik ken de harten der menschen en weet hun moed en hun laagheid. Welnu, ik zie dat er tweeërlei zielen zijn. Zielen van klei en zielen van vuur. Die zielen van klei, o zij worden gezegend, maar niet door mij. Ziet, die zulke zielen bezitten, die worden met het aardsche vetgemest, als schapen in de weide; zij eten wat zij niet gezaaid hebben als ossen in den stal. Zij groeijen en

breiden zich uit als kreupelhout langs den weg, maar gelijk het kreupelhout geven zij geen verkwikkende schaduw aan den reiziger, en eindelijk als zij rijp zijn en geheel vetgemest, dan komt de dood hen vergaderen en onbemind en onberoemd gaan zij naar de onderwereld.

Maar, zoo gaat Pallas Athene in dien droom van Perseus voort, er zijn andere zielen, zielen van vuur, en aan deze geef ik meer vuur, en hun die moedig zijn, hun geef ik meer moed. Dat zijn de helden, de zonen van de onsterfelijke goden; zij zijn ook gezegend maar op geheel andere wijze dan die zielen van klei. Ziet, op welke wijze ik ze zegen; ik drijf ze voort langs vreemde paden, opdat ze de Titanen en de monsters, de vijanden van Goden en menschen, mogen bevechten. Door twijfel en angst, door gevaar en strijd drijf ik ze voort, en sommigen van hen vallen in de lente huns levens, in den bloesem der jeugd, niemand weet waar of wanneer; en sommigen kroont de glorierijke naam en een groene ouderdom; maar wat verder hun bestemming is weet ik niet en weet niemand, dan alleen Jupiter, de vader van goden en menschen. Zeg mij nu, o Perseus, welke van deze beide soorten van menschen schijnt u het meest gezegend?

Men bemerkt het: die legende doelt op iets hoogers dan het gewone aardsche leven geven kan. Hier wordt als eene onderscheiding, als een zegen voorgesteld het gaan door angst en twijfel, strijd en gevaar; dat is het deel van de godenzonen, waarvan er velen jong sterven, en die ten slotte nog slechts eene onbekende bestemming tegemoet gaan. Het is natuurlijk kinderlijke taal waarin die hoogere opvatting der menschelijke taak hier wordt uitgedrukt, want wat voeren die heroën, die Godenzonen ten slotte uit, waartoe moet dat gevaarvolle leven hen leiden? Wij zien het aan dien zelfden Perseus. Nu verslaat hij Medusa, straks verlost hij Cassiopeaas dochter

Andromeda, dan weder doodt hij een zeemonster: dat zijn de groote daden waarvoor die hoogere aanleg noodig was. Maar de zinrijke legende behelst toch een voorgevoel van hetgeen in latere tijden, in het christelijk Europa, algemeen als 's menschen ware adel beschouwd zal worden; daar, wij zeiden het, een weemoedigen tint zal verspreiden over de beste voortbrengselen van de nieuwere letterkunde, die den stijl van de klassieke rust en soberheid berooft en onder den invloed brengt van een wanhopig streven om het oneindige, dat de mensch vermoedt en hoopt, in menschelijke taal terug te geven. Wat ik met dat streven bedoel, kan ik duidelijk maken door eene opmerkelijke plaats uit de Politeia van Plato, het stuk waarvan ik hier vroeger den hoofdinhoud heb medegedeeld. Het heugt ons nog hoe bij Plato het zedelijk goede het licht is, waarin wij alle dingen moeten zien. Nu doet Socrates in dezen dialoog van Plato eene poging om dat zedelijk goede, dat geestelijk licht, dat in zijne opvatting zoo hoog staat, te beschrijven. Tot dien einde heeft hij vergeleken bij de zon, die niet slechts alles op deze aarde verlicht, maar aan alles wasdom en leven geeft. Evenzoo, aldus gaat Socrates voort, evenzoo kan men zeggen dat in de geestelijke wereld, alles van het zedelijk goede zijn aanzijn ontvangt. Doch, Socrates gevoelt het, die bepaling is nog te flaauw. Neen, zegt hij, het zedelijk goede is de essentie van al wat werkelijk is. Nog is Socrates niet te vrede. Het goede, hervat hij, is meer dan de essentie, het staat hooger dan de essentie in rang, in magt: het is als 't ware de essentie van de essentie. — Daarop schiet Glaukon, de man met wien hij spreekt, in de lach en roept eensklaps uit: Groote Goden, wat is dat voor onzin! «Gij hebt gelijk,» antwoordt Socrates, «maar het is uw schuld, waarom hebt gij mij ook verleid om deze zaak u uit te leggen.»

Is deze wending in het gesprek niet karakteristiek? Ziehier in een klassiek geschrift eene poging aangewend om het onuitsprekelijke terug te geven in menschelijke taal, maar de schrijver vraagt er om zoo te spreken terstond vergeving voor, en laat het zelf door een der personen van zijn dialoog voor onzin verklaren. Welnu, hetgeen de klassieken in hun rustigen, soberen stijl zich zoo hoogst zelden veroorlooven, wordt in de christelijke letterkunde aangetroffen te kust en te keur, en daarin komt het verschil van stijl het helderst aan den dag. Wat hier uitzondering is, wordt daar bijna regel. Is bij de klassieken de vorm altijd volmaakt geëvenredigd aan den inhoud, omdat hunne gedachten en gewaarwordingen de sfeer van het zuiver-menschelijke niet te boven of te buiten gaan, in de letterkunde van het christelijk westen moet de stijl zoo goed mogelijk de hooge vlugt der gedachten, die zich boven de sfeer van het zuiver-menschelijke gedurig trachten te verheffen, bijhouden en de taal strekt dus niet zoo zeer om uit te drukken, dan wel om te laten raden en vermoeden wat er in het hoofd en in het hart der schrijvers is omgegaan.

Terwijl de klassieke litteratuur der oudheid op mij een indruk maakt alsof ik in de lente, te midden van een kalm landschap, den slag van de nachtegaal hoorde in het jonge groen, zoo geeft mij de letterkunde van het christelijk westen in hare verhevenste bladzijden vaak eene gewaarwording, die ik liefst vergelijk bij hetgeen soms gebeurt in de wereld der muziek.

Verplaatst u met mij in de concertzaal, aan een van welks uiteinden zich bevindt een goed gevuld orkest. Hoort! Door een klein aantal instrumenten wordt een eenvoudig thema afgespeeld. Daar wordt het opgevat door een grooter aantal; dat aantal groeit, breidt zich uit, weldra is het geheele orkest in arbeid; de toonen stijgen, de beweging wordt sneller, de trommen brullen, de bazuinen

klinken, al hooger klimt het geluid, naauwelijks haalt gij meer adem, al uwe zenuwen zijn gespannen, nog één toon meer, nog één toon hooger en het schijnt u of gij reddeloos bezwijken zult.

Ik wil uit het ruime gebied der litteratuur enkele proeven mededeelen, die het ligt zou vallen te vermenigvuldigen. En reeds terstond zal Augustinus mij eene bladzijde leveren, waarop deze vergelijking met een orkest wel van toepassing is; het is die bladzijde waaraan Ary Scheffer misschien ten onregte zijne schilderij heeft ontleend. Het is namelijk de vraag of de schilderkunst voor zulke onderwerpen is berekend.

Ziehier de pagina die ik op het oog heb: De dag, zoo schrijft Augustinus in zijne Confessiones, de dag naderde, waarop mijne moeder dit leven zou verlaten; gij wist het, o God, maar wij wisten het nog niet. Door eene geheime bestiering van uwe Voorzienigheid, dat geloof ik ten minste, waren wij beiden, zij en ik alleen, liggende uit een venster, van waar men het uitzigt had op de zee. Wij spraken dan zamen met eene groote teederheid, vergetende al wat voorbij was en geheel vervuld van de toekomst der eeuwigheid; en wij poogden te gissen wat wel dat eeuwige leven van uwe heiligen mogt zijn, dat leven dat geen oog gezien, geen oor gehoord heeft. Onze harten gingen open, opdat iets van die oneindige zaligheid er in mogt vloeijen. Wij zeiden tot elkander dat de hoogste aardsche wellust daarbij niet te vergelijken moet zijn. En onze gedachten met geestdrift verheffende, stegen wij de maan, de starren, de zon, al het geschapene voorbij, om tot u te komen, o God; en onze gedachten stegen altijd hooger, U overdenkende, U lovende, U aanbiddende in alle Uwe werken, en zoo poogden wij te naderen tot die oneindige bron van liefde en licht die onuitputtelijk in U vloeit. Terwijl wij alzoo spraken over

het eeuwige leven en er naar verlangden met onze geheele ziel, gevoelden wij dat wij het bijna bereikt hadden door eene plotselinge verheffing van ons gemoed; maar zij was kort van duur, wij daalden weêr, wij hoorden weêr het geluid van onze eigene woorden, en dat is het eenige dat ik thans terug kan geven.

Dit zeiden wij dan tot elkander: Als de stem der zinnelijkheid eens kon bedaren, als de schijngestalten der aarde konden verdwijnen, als de hemelen konden zwijgen, als ook onze ziel het stilzwijgen kon bewaren, als er allerwege heerschte eene diepe stilte, nadat alles ons gesproken had van Hem die alle dingen gemaakt heeft, en wij in die stilte dan eindelijk God zelven hoorden, niet door eenige menschelijke taal, niet door de stem van een engel, niet door de stem van den donder, niet in beelden en raadselen; als voorts die plotselinge zielsverheffing, die wij daar straks een oogenblik gevoelden, en waardoor wij aan ons zelven werden onttogen, als zij kon voortduren en zich bestendigen, ons medevoeren, ons dompelen kon in de innigste zaligheid, als dat oogenblik van onbelemmerde aanschouwing, waarnaar ons gemoed smacht, voor ons de blijvende toestand werd met een eindeloos verschiet, zou dan niet in vervulling zijn overgegaan dat woord: Gaat in, in de vreugde mijns Vaders?

Zoo spraken we, wel niet juist in diezelfde bewoordingen, maar Gij weet toch, o God, welk eene verachting wij voor de wereld en hare genoegens dien dag gevoelden.

Tot zoover Augustinus. Ziet gij dien Glaukon van daareven uit den dialoog met Socrates niet in de verte glimlachen? Wat dunkt u, wordt hier niet een geheel nieuwe toon aangeslagen? Ik herinner u nog eens aan het bekende spreekwoord: le style c'est l'homme, en dan zeker is het niet te verwonderen, dat waar de mensch zulk eene

gewigtige verandering heeft ondergaan, en allerlei nieuwe denkbeelden en vooral nieuwe uitzigten heeft ontvangen, ook de vorm waarin hij zich uitdrukt een nieuwe gedaante vertoont. Zeker, met mij noemt gij deze bladzijde schoon; maar zij schittert door eene geheel andere schoonheid, als die ons trof in het fragment dat ik in het eerste gedeelte onzer beschouwing uit Plato's geschriften heb medegedeeld. Daar was alles sober, helder als kristal, doorzigtig; hier daarentegen zijn de uitdrukkingen op zich zelve naauwelijks tegen eene koele ontleding bestand. Mogt ik nog eens, met eene vergelijking uit de muzikale wereld mijne bedoeling ophelderen, ik zou zeggen: het is het onderscheid tusschen Haydn en Schumann.

Wij zijn zoo gewoon geraakt aan die overdragtelijke, min of meer mystieke wijze van spreken, dat wij ons er niet meer over verwonderen. Om al het zonderlinge van den nieuweren stijl te gevoelen moet men zich eerst een poos op het standpunt der klassieken verplaatsen. Eene derde proeve, na die van Paulus en Augustinus, zal u niet ongevallig zijn. Zoo heb ik voor mij eene bladzijde van Pascal, waarin hij de geestelijke wording tot een hooger leven beschrijft en ons van oogenblik tot oogenblik die nieuwe geboorte doet bijwonen. Daar lees ik: La première chose que Dieu inspire à l'âme qu'il daigne toucher véritablement, est une connaissance et une vue toute extraordinaire, par laquelle l'âme considère les choses et elle même d'une façon toute nouvelle. Un Dieu qui daigne toucher l'âme, hebt gij de uitdrukking opgemerkt? Maar hooren wij verder: Cette nouvelle lumière lui donne de la crainte et lui apporte un trouble qui traverse le repos qu'elle trouvait dans les choses qui faisaient ses délices. Elle ne peut plus goûter avec tranquillité les objets qui la charmaient. Un scrupule continuel la combat dans cette puissance, et cette vue intérieure — weder eene geheele eigen-

aardige uitdrukking, — cette vue intérieure ne lui fait plus trouver cette douceur accoutumée parmi les choses où elle s'abandonnait avec une pleine effusion du coeur. Dit is, gij zult het toegeven, volstrekt niet gezwollen of mystiek, en toch hoevele uitdrukkingen komen hier voor die zinnebeeldig en oneigenlijk zijn, en den stijl van die soberheid berooven die ons bij de klassieken treft. En bedenken wij nu dat Pascal tot die schrijvers behoort, die het meest op natuurlijkheid, op eenvoudigheid van taal hebben aangedrongen. Maar het baat niet, de meer of min overspannen zeggingswijzen komen gedurig en onwillekeurig onder zijne pen terug. Luisteren wij slechts: De straks aangehaalde zinsnede wordt voortgezet: L'âme considère les choses périssables comme périssantes et même déja péries; et à la vue certaine de l'anéantissement de tout ce qu'elle aime, elle s'effraie dans cette considération en voyant que chaque instant lui arrache la puissance de son bien et que ce qui lui est le plus cher s'écoule à tout moment et qu'enfin un jour certain viendra auquel elle se trouvera denuée de toutes les choses auxquelles elle avait mis son espérance. De sorte qu'elle comprend parfaitement que, son coeur ne s'étant attaché qu'à des choses fragiles et vaines, son âme doit se trouver seule et abandonnée au sortir de cette vie. Delà qu'elle commence à considérer comme un néant tout ce qui doit retourner dans le néant, le ciel, la terre, son corps, ses parents, ses amis, ses ennemis, les biens, la pauvreté, la disgrace, la prospérité, la santé, la maladie, la vie même. Enfin tout ce qui doit moins durer que son âme, est incapable de satisfaire le désir de son âme, qui recherche sérieusement à s'établir dans une félicité aussi durable qu'elle même.

Gij bemerkt het. Pascal graaft al dieper en dieper in de menschelijke ziel; even als Augustinus zijne gewaarwordingen al teederder en verfijnder maakte, zoo vreest Pascal

evenmin de verschillende ontwikkelingsgraden van het inwendig leven met de hoogste naauwkeurigheid te beschrijven. Want nog zijn wij niet ten einde met de analyse van de ziel, que Dieu, zoo als Pascal zich uitdrukt, que Dieu daigne toucher véritablement. Wij hebben gehoord hoe ontevreden zij is met de wereld; il est constant que l'âme, étant immortelle, ne peut trouver sa félicité parmi des choses périssables qui lui seront ôtées à la mort, et quand elle y pense, elle entre dans une sainte confusion, et dans un étonnement qui lui porte un trouble bien salutaire.

Car — en ziet hoe de gedachte en dientengevolge ook de stijl zich langzamerhand verheft, — car elle comprend maintenant que les créatures ne peuvent pas être plus aimables que le créateur: la raison, aidée des lumières de la grâce, lui fait connaitre qu'il n'y a rien de plus aimable que Dieu et qu'il ne peut être ôté qu'à ceux qui le rejettent, puisque c'est le posséder que de le désirer et que le refuser c'est le perdre. Ainsi elle se réjouit d'avoir trouvé un bien qui ne peut pas lui être ravi tant qu'elle le désirera et qui n'a rien au-dessus de soi.

Et dans ses réflexions nouvelles elle entre dans la vue des grandeurs de son Créateur et dans des humiliations et des adorations profondes. Elle s'anéantit en sa présence, et ne pouvant former d'elle même une ideé assez basse, ni en concevoir une assez relevée de ce bien souverain, elle fait de nouveaux efforts pour se rabaisser jusqu'aux derniers abimes du néant, en considérant Dieu dans des immensités qu'elle multiplie. Enfin dans cette conception qui épuise ses forces, elle l'adore en silence, elle se considère comme sa vile et inutile créature et par ses respects l'adore et le bénit et voudrait à jamais le bénir et l'adorer.

Ik vraag u geen verschooning voor de lange aanhalingen; zij zijn hier onmisbaar en de eenige vraag is slechts of zij gepast zijn. En hoe zou ik er aan behoeven te twij-

felen, daar zij hetgeen ik wilde aantoonen zoo duidelijk doen uitkomen, namelijk het worstelen der menschelijke taal met de verhevenheid, de oneindigheid der nieuwere aspiratiën, die wij aan den adem van het Christendom zijn verschuldigd?

Mij dunkt, een ander welbekend voorbeeld rijst u hier onwillekeurig voor den geest; het is de verhevene alleenspraak van Faust, die juist eindigt met de verklaring dat het hoogste, gelijk het thans door ons begrepen wordt, onder geen naam of woord kan worden gebragt. Gij herinnert het u: Gretchen, die Faust reeds de innigste liefde toedraagt, maakt zich ongerust over zijne godsdienstige gevoelens en moet tot elken prijs van hem weten hoe hij denkt over God en of hij wel aan een God gelooft. Zij heeft hem al verweten dat hij de heiligste sacramenten, ja misschien wel eert, maar er toch zeker niet naar verlangt, en dat hij althans sedert geruimen tijd niet ter biecht of naar de mis is geweest. Faust begint met op deze lastige vragen een ontwijkend antwoord te geven, en tracht Gretchen tevreden te stellen met allerlei algemeene verklaringen, maar zij laat zich niet om den tuin leiden.

Nu zou ik u hetgeen verder volgt niet aanhalen, indien wij in de alleenspraak van Faust niet de geloofsbelijdenis van Goethe zelven mogten zien, van Goethe, die aan de spitse der westersche beschaving en zelf uitnemend stilist, zich niet ontzien heeft, de hoogste godsdienstige gewaarwordingen uit te drukken op eene wijze, waarvan Glaukon, die vriend van Socrates in den dialoog van Plato, ongetwijfeld glimlachend zou uitgeroepen hebben: „Wel groote Apollo, wat vertelt gij mij daar!"

Gretchen vraagt dan aan Faust: Glaubst du an Gott? Mein Liebchen, antwoordt hij, wer darf sagen: ich glaub' an Gott? Magst Priester oder Weise fragen, und ihre Antwort scheint nur Spott über den Frager zu sein. So, (vraagt

Gretchen slim genoeg) so glaubst du nicht? En daarop volgt de bedoelde alleenspraak. Het is Faust die spreekt: Mishör, mich nicht, du holdes Angesicht! Wer darf ihn kennen? und wer bekennen: Ich glaub ihn. Wer empfinden Und sich unterwinden Zu sagen: ich glaub ihn nicht? Der Allumfasser, der Allerhalter, fasst und erhält er nicht, Dich, mich, sich selbst? Wölbt nicht der Himmel sich dadroben? Liegt die Erde nicht hierunten fest? Und steigen, freundlich blickend, Ewige Sterne nicht herauf? Schau ich nicht Aug' in Auge dir, Und drängt nicht alles Nach Haupt und Herzen dir? Und webt in ewigem Geheimniss Unsichtbar sichtbar neben dir? Erfüll' davon dein Herz so grosz es ist, Und wenn du ganz in dem Gefühle selig bist, Nenn es dann wie du willst, Nenn's Glück! Herz! Liebe! Gott! Ich habe keinen Namen Dafür! Gefühl ist Alles; Name ist Schall und Rauch, Umnebelnd Himmelsgluth."

Zou Glaukon niet geglimlacht hebben, zou hij Goethe niet in de rede zijn gevallen gelijk hij weleer Socrates deed? En toch, heeft de dichter wel ongelijk? Treffender bladzijde is er naauwelijks aan te halen om te bewijzen, hoe in de nieuwere letterkunde de taal vooral dienen moet om de hoogste gedachten en gewaarwordingen niet zoozeer uit te drukken als wel te doen vermoeden. Zoo zien wij ook bij den meest klassieken der nieuwere schrijvers, want zoo mogen wij Goethe noemen, het klassieke schoonheidsideaal ons ontglippen, dat aan de volkomene evenredigheid tusschen inhoud en vorm wordt gekend. Ik weet niet of dat klassieke schoonheidsideaal wel door iemand keuriger of meer naar waarheid is beschreven dan door Vinet, als hij zegt: „L'oeuvre d'art doit être comme une lampe d'albâtre dont la matière est pure et belle. L'idée de la beauté brûle au dedans comme une flamme et éclaire le dehors. Il faut que cette forme soit

travaillée, qu'il n'y ait pas une saillie, pas un point qui reste dans l'ombre et fasse obstacle au passage de la lumière; il faut que la matière soit transparente et l'esprit vif, que de toutes parts elle laisse passer et se répandre à travers sa substance la flamme divine qui brûle au dedans." Volmaakt juist en verwonderlijk schoon uitgedrukt, maar bij hoeveel kunstwerken uit den nieuweren tijd, vooral als wij ons bij het litterarisch gebied bepalen, is de vorm gelijk aan fijn bewerkt maagdelijk albast dat overal het schijnsel van de vlam laat doorstralen? De vorm is hier veeleer gelijk aan de zonderlinge papieren bus waaruit de vuurpijl te voorschijn schiet. Doch wij zullen er ons niet over beklagen. Is die klassieke volkomenheid in den vorm verdwenen, het is wel beschouwd geen verlies.

Het bleek ons reeds: de volkomenheid in den vorm ging met zekere beperktheid gepaard. Als wij de kunstvormen waarvan de klassieke oudheid zich bediende, bij de tegenwoordige vergelijken, dan denk ik onwillekeurig aan een ander verschil, dat wij dagelijks voor ons zien, of juister gezegd, het verschil tusschen het klassieke en het tegenwoordige zou ik met het penseel kunnen teruggeven in eene voorstelling, die geheel aan de werkelijkheid zou zijn ontleend. Ik zou een jongen vader willen teekenen met zijn tweejarig kind op de knieën. Dat kind is de klassieke schoonheid; die vader stelt het tegenwoordige voor. Ziet welk een onderscheid tusschen die beide. Bij het kind is alles even poezel en zacht en afgerond, nergens een hoek of een scherpe lijn; wat dat klein en lief gelaat of dat open helder blaauw oog u eigenlijk zegt weet gij niet, maar het geheel is zoo aanvallig, dat gij uw blik er niet van af kunt houden. Is die stamelende taal zoo bijzonder interessant? Gij weet het wederom niet, maar gij luistert en niets boeit u zoo. Want alles, gelaat, lichaamsvorm,

beweging, gebaren, alles is even aantrekkelijk. En daar naast ziet gij het gelaat van den jongen vader. Wat verschil. De gedachte aan bevalligheid komt u hier zelfs min of meer belachelijk voor, of liever zij komt niet bij u op; maar de scherpe lijnen van dat gelaat, maar de gemakkelijkheid waarmede nu en dan het voorhoofd zich reeds rimpelt, maar die mijmerende oogen die altijd schijnen iets te zoeken en op iets te zinnen, dat alles — ik denk mij bijvoorbeeld een kop, zooals dien van den Faust in de verzameling van eenen geachten stadgenoot, waarvan thans de gravure en zelfs de photographie overal te zien is — dat alles, zeg ik, maakt u een indruk die u doet uitroepen: schoon, zeer schoon. En als men u nu eens vroeg: wat is schooner, dat ronde kindergezigtjen of dat ontwikkelde mannenhoofd, dan zoudt gij immers waarlijk niet weten wat te kiezen, maar zeker zou het niet bij u opkomen om te wenschen, dat dat Faustengezigt weer op eens door plotselinge gedaanteverwisseling in dat ronde appeltjen veranderd werd.

Gij hebt den zin van mijne gelijkenis begrepen. De ontwikkeling van de menschheid in haar geheel staat volkomen gelijk met de ontwikkeling van iederen individueelen mensch. De kindsheid van ons geslacht, dat was de tijd der naakte en bevallige vormen. Bij het kind vraagt gij niet wat dat gezigtjen uitdrukt; neen, vorm en wezen is daar een; dat ronde, dat zachte, dat is de ziel, de Engelenziel zooals zij versch gekomen is uit de handen van haar Schepper. Doch de kindsheid van ons geslacht is verdwenen. En nu vraagt gij andere vormen, nu wilt gij het wel der menschheid aanzien dat zij geleden heeft en gedacht, dat haar lach zoo gul en haar oog zoo helder niet meer is, dat zij een verleden heeft, dat voortaan mederekent. Neen, de vrolijke kleuren der lente verlangt gij niet meer bij het aanschouwen der prachtige najaars-

tinten, waarin leven en sterven, vreugde en weemoed zoo aandoenlijk dooreen zijn gemengd.

Twee dichters staan mij voor den geest, die het verschil tusschen het klassieke en het nieuwere zoo kernachtig en schoon vertegenwoordigen, twee meesters van het lierdicht; de een leefde weinige jaren voor Christus te Rome, de ander was onze tijdgenoot. Ik bedoel Horatius en Alfred de Musset. Met eene aanhaling uit deze beide dichters stap ik van dit gedeelte van mijn onderwerp af, dat dan genoegzaam is toegelicht.

Op den stroom van het leven, zoo zingt de latijnsche dichter in de tiende van het tweede boek zijner oden, op den stroom van het leven, o Licinius, moet gij evenmin de gevaren van de open zee trotseeren, als door te groote vrees voor stormen al te digt bij het strand houden, waar de klippen u wachten. Die de gulden middelmatigheid liefheeft, woont noch in ellende noch in eene pracht, die den nijd van anderen gaande maakt. De hooge pijnboom wordt het meest door de winden geteisterd, hooge torens vallen met het zwaarste geweld, in de toppen der bergen slaat de bliksem. Een goed gestemd gemoed hoopt in ellende, en vreest bij voorspoed eene verandering van lot. Jupiter doet beurtelings den somberen winter naderen en wijken. Hebben wij het heden te kwaad, het zal niet altoos zoo blijven. Betoon u krachtig en moedig in de moeielijkheden en blaast er een al te gunstig koeltje, wees dan verstandig en haal de zeilen wat in.

Zoo zingt Horatius; ziet welk een rustige opvatting van het leven. Wat een behagelijk Epicurisme; het is als of Alfred de Musset er op zinspeelt als hij in zijne Poësies Nouvelles zingt:

Tant que mon faible coeur, encor plein de jeunesse,
À ses illusions n'aura pas dit adieu,
Je voudrais m'en tenir à l'antique sagesse,
Qui du sobre Epicure a fait un demi-dieu.

Je voudrais vivre, aimer, m'accoutumer aux hommes,
Chercher un peu de joie et n'y pas trop compter,
Faire ce qu'on a fait, être ce que nous sommes
Et regarder le ciel sans m'en inquiéter.

De dichter begint dus met hetzelfde te willen wat Horatius, gelijk wij hoorden, Licinius aanraadt. Hij drukt het zoo uitstekend uit: je voudrais être ce que nous sommes, d. i. niet verder zien, niet hooger begeeren, dan het den beperkten mensch vergund is. Maar zal het hem gelukken die horatiaansche levenswijsheid in beoefening te brengen? Neen, zegt de Musset:

Je ne puis — en letten wij nu wel op het volgende:

malgré moi, l'infini me tourmente;
Je n'y saurais songer sans crainte et sans espoir
Et quoiqu'on en ait dit, ma raison s'épouvante
De ne pas le comprendre et pourtant de le voir.

Qu'est-ce donc que ce monde et qu'y venons nous faire
Si, pour qu'on vive en paix, il faut voiler les cieux?
Passer comme un troupeau les yeux fixés à terre
Et renier le reste, est-ce donc être heureux?
Non c'est cesser d'être homme et dégrader son âme;
Dans la création le hasard m'a jeté
Heureux ou malheureux; je suis né d'une femme
Et je ne puis m'enfuir hors de l'humanité.

Je me résigne donc et, puisque la matière
Me laisse dans le coeur un désir plein d'effroi,
Mes genoux fléchiront; je veux croire et j'espère.
Que vais-je devenir et que veut-on de moi?

Si mon coeur, fatigué du rève qui l'obsède,
À la réalité revient pour s'assouvir,
Au fond des vains plaisirs que j'appelle à mon aide
Je trouve un tel dégoût que je me sens mourir.
Aux jours même où parfois la pensée est impie,
Où l'on voudrait nier pour cesser de douter,
Quand je posséderais tout ce qu'en cette vie
Dans ses vastes désirs l'homme peut convoiter;
Donnez moi le pouvoir, la santé, la richesse,
L'amour même, l'amour, le seul bien d'ici bas;

Que la blonde Astarté, qu'idolâtrait la Grèce
De ses îles d'azur sorte en m'ouvrant les bras,
Quand Horace, Lucrèce et le vieil Epicure,
Assis à mes côtés, m'appelleraient heureux,
Et quand ces grands amants de l'antique nature
Me chanteraient la joie et le mépris des dieux,
Je leur dirais à tous: „Quoique nous puissions faire,
Je souffre, il est trop tard; le monde s'est fait creux;
Une immense espérance a traversé la terre;
Malgré nous vers le ciel il faut lever les yeux."

Onsterfelijke regels en die, naar het mij voorkomt, volkomen aanduiden wat het resultaat is der nieuwere beschaving. Voor hem die nadenkt en gevoelt blijft er niets anders over dan dit: Je souffre, il est trop tard. Maar ook tevens dit andere: eene groote verwachting heeft haar lichtspoor op de aarde nagelaten, ondanks ons zelven moeten wij het oog wenden naar den Hoogen.

Gij glimlacht welligt over het naast elkander plaatsen van zoo vreemdsoortige namen. Ik ben begonnen met Paulus, ik wees u daarna op Augustinus, wij luisterden toen naar Pascal, naar Goethe en in de laatste plaats naar de Musset, maar verwondert er u niet over. Zij allen behooren ieder op hunne wijze tot de aristocratie der geesten in het christelijk westen; zij zijn allen meesters van de menschelijke taal. Bij al hun onderling verschil kenmerkt zich deze aristocratie door één karaktertrek, en dien karaktertrek trachtte ik u te doen gevoelen.

Het is de weemoed, geboren uit een gevoel van eene innerlijke tegenstrijdigheid, die het wezen schijnt uit te maken van onze natuur. En nu, zoekt mij een groot schrijver, dichter, wijsgeer of redenaar, op wiens palet de kleur van dien weemoed ontbreekt, of aan de snaren van wiens lier geen nagalm blijft hangen van dat strijdlied, dat ik u bij het begin uit den brief van Paulus heb voorgelezen. Ik ga nog verder. Wie, (vooral in onzen tijd) wie boeit de menigte, wie doet allen luisteren, wie kan dat stoute woord

spreken, door een der eerste stylisten van deze eeuw gezegd: Ce que quelques-uns d'entre vous ne veulent pas écouter aujourd'hui, dix-mille le liront demain; wie, in één woord, ziet zijne geschriften verslonden zoo als Heine, zoo als de Musset, zoo als Hugo, zoo als Renan, of ten onzent zoo als de Génestet, om van de levenden te zwijgen, wie anders dan hij, die het onbevredigd, het sceptische van onzen geest, het best onder woorden brengt, die het krachtigst weet terug te geven, dat vele schemerlicht waarin wij hier beneden rondwandelen en waarvan de Musset zeide: Nous en voyons trop ou trop peu? In één woord, wie anders dan hij die op den een of den anderen toon ons het lied van Schiller herhalen kan:

Auch ich war in Arkadiën geboren
Ach mir had die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen;
Auch ich war in Arkadiën geboren,
Doch Thränen gab der kurze Lenz mir nur.

Er behoort niet veel nadenken toe om tot de slotsom te geraken, dat wij altijd verpligt zijn het oog naar de oudheid te wenden, wanneer het ons om het vinden van waarachtige oorspronkelijkheid en van de schepping van een nieuw genre te doen was. In de letterkunde der latere tijden hebben wij niets gevonden, dat aan de oudheid onbekend was gebleven; op letterkundig gebied is er geen Amerika ontdekt, waarvan Grieken en Romeinen nog nooit hadden vernomen. Doch dat was niet ons eenig resultaat. Wel beschouwd hebben wij, als wij terugzien op den afgelegden weg, twee lijnen voor ons, eene dalende lijn en eene opklimmende lijn. M. a. w. de oorspronkelijkheid hebben wij zien afnemen en daarmede de frischheid; het wijsgeerig denken, de reflectie hebben wij zien toenemen, en daarmede weemoed en diepte. Oorspronkelijkheid hebben wij zien afnemen. Inderdaad! kiest den

beroemdsten letterkundigen naam dien gij wilt uit de nieuwere tijden, gij moogt hem uitwisschen uit de jaarboeken der geschiedenis en gij zult geen enkel letterkundig genre er bij verliezen; maar laat Homerus verdwijnen en gij mist het Epos; denkt u Aeschylus weg en de tragedie blijft u onbekend; laat Plato nooit gesproken hebben en naar het ideaal van den dialoogvorm zult gij vruchteloos zoeken. Ook hier gaat het met de ontwikkeling der menschheid gelijk met die van den individueelen mensch. Aan de ontwikkeling van onze eerste levensjaren zijn de vorderingen die wij op later leeftijd maken volstrekt niet evenredig. Ja, voor velen is de tijd van ontwikkeling met de jongelingsjaren bijna voor goed gesloten.

Doch wat is dit te zeggen. Als het waar is dat de oorspronkelijkheid afneemt, dat er na de oudheid op letterkundig gebied niets nieuws meer werd ontdekt, — en hoe zou men het kunnen tegenspreken, — moet daar dan uit worden afgeleid dat de menschheid of stil staat of mogelijk wel zich op een weg van achteruitgang bevindt? Is de slotsom van onze beschouwingen deze, dat wij vertwijfelen moeten aan de toekomst van ons geslacht en eenvoudig moeten teeren op den arbeid onzer voorvaderen, zonder hunnen rijkdom zelfstandig te kunnen vermeederen?

Ik zou verkeerd verstaan worden, indien men mij deze bedoeling toeschreef. Integendeel, zij ligt zoover van mijn geest dat ik juist in dat gemis van oorspronkelijkheid, van scheppen, de kracht, een der edelste vorderingen zie van ons geslacht, een der onmisbare voorwaarden namelijk waarop het de grootsche taak kan vervullen, die voortaan de inspanning van al onze krachten eischt.

Ik verklaar mij nader. Bij de groote vraag of de menschheid vooruitgaat ja dan neen, moet wel in het oog gehouden worden, wat zoo vaak verwaarloosd wordt, het vaststellen namelijk van den maatstaf waaraan wij dien vooruit-

gang zullen beoordeelen. Zullen wij dien maatstaf zoeken in de waarde der dingen die de mensch tot stand brengt, of in de inspanning die hij zich daarbij getroost? Mij dunkt, het mag alleen zijn in het laatste, en wat ik daarmede bedoel, helder ik u door een voorbeeld op.

Wat heeft meer waarde: het vermogen van te spreken, of het vermogen van eene vreemde taal aan te leeren? Het eerste natuurlijk. Gesteld nu dat wij in de waarde van hetgeen wij tot stand brengen den maatstaf zochten, waarmede wij de hoogte beoordeelen die onze geest heeft bereikt, dan zouden wij tot het besluit moeten komen dat een kind van twee jaar hooger staat dan een man die op zijn dertigste jaar bijv. het chineesch leert; want oefent het kind het vermogen van te spreken uit, de volwassen man oefent slechts zijn geheugen. Gij gevoelt het, dit leidt ons tot het ongerijmde. Voorzeker, antwoorden wij, als het kind voor het eerst zekere verstaanbare geluiden voortbrengt, onderstelt dit in hem eene oorspronkelijkheid, eene scheppende kracht die zeer groot is, maar wij zeggen daarom niet dat het kind zoo bijzonder hoog is ontwikkeld, want wij weten dat hem dit verbazingwekkende niet de minste inspanning, niet het minste nadenken heeft gekost. Ontmoeten wij daarentegen een taalgeleerde, dan zullen wij, als het te pas komt, toegeven dat hij in oorspronkelijkheid bij het kind achterstaat; hij heeft al zijne wijsheid uit de boeken getrokken; maar zult gij een oogenblik twijfelen of hij, sedert die oorspronkelijkheid en de scheppende kracht der kinderjaren hem verliet, inderdaad vooruit is gegaan? En waarom twijfelt gij er niet aan? Omdat gij weet dat hij alles wat hij sedert verkregen heeft aan eigen vlijt en inspanning heeft te danken. Trekken wij nu ons besluit. Het verdwijnen van scheppende kracht en oorspronkelijkheid pleit slechts in schijn voor een achteruitgang van

ons geslacht. Inderdaad mag veeleer het tegendeel er uit worden afgeleid, daar de geschiedenis leert dat deze beide eigenschappen daar het meest worden aangetroffen waar de volken nog op een kinderlijken trap van ontwikkeling staan. — De maatstaf waarmede wij den vooruitgang der menschheid beoordeelden, is dus uitsluitend te zoeken in de inspanning die de menschelijke geest zich getroost. Neemt die inspanning toe en wel met dien verstande dat er hoe langer hoe meer vermogens van den geest door ons worden gebruikt, dan is er ook vooruitgang.

Mogen wij nu dien maatstaf aanwenden, dan is de uitkomst zeker bevredigend. Wat deert het ons dat wij geene nieuwe dichtsoort kunnen voortbrengen of geen Epos kunnen ontwerpen, dat het homerisch Epos in schoonheid overtreft? Ik zie niet in dat wij met eene nieuwe dichtsoort of met een schooner Epos inderdaad iets verder zouden zijn en onzen geestelijken schat vermeerderd zouden hebben. Maar wel mogen wij op vermeerdering van rijkdom bogen, nu wij beter dan de voorgeslachten de dichtsoorten van allerlei volken kunnen bestudeeren, onderling vergelijken en beoordeelen kunnen. Wie onzer gevoelt de minste aandrift om Homerus te evenaren? Maar wel achten wij ons gelukkig dat wij Homerus begrijpen, zijne schoonheden kunnen aantoonen, zijne gebreken kunnen opsporen en zelfs door taalstudie en scherpzinnigheid de echtheid of onechtheid kunnen bepalen van de zangen die onder zijn naam zijn vereenigd. Wilt gij een ander voorbeeld? Wij gevoelen niet den minsten eerbied voor die duizenden van menschen, die al voortpratende, de eeuwen door, de fransche taal hebben gemaakt tot hetgeen zij nu is; maar wel nemen wij met bewondering het werk in handen, waarvan ons onlangs de eerste afleveringen werden aangeboden, het werk van Littré, die ons een beredeneerde Dictionnaire belooft te geven van

de fransche taal, waarin met eene onbegrijpelijke geleerdheid de oorsprong en de geschiedenis van ieder woord beschreven wordt. En toch behoort tot het eerste meer scheppende kracht dan tot het laatste. Klaagt men derhalve over het verdwijnen van naïveteit en poëzie, het is een ijdele klagt; wie kan naar het bezit daarvan ernstig verlangen? Wij hebben andere en betere goederen, die wij tegen den rijkdom van de voorgeslachten niet verruilen en die door ons op altijd hooger prijs moeten worden gesteld. Zij zijn vooral drie in getal. Het is wetenschap; het is praktisch toegepaste wetenschap of industrie; het is theoretisch toegepaste wetenschap of kritiek.

Wetenschap, industrie en kritiek! Wat waren zij in de oudheid, wat waren zij in de middeneeuwen? Wat, althans vergeleken bij de hoóge vlugt, die ze thans kenmerkt; en die hooge vlugt, welk eene inspanning van den geest en het verstandig gebruik van hoeveel vermogens van den geest onderstelt zij niet! Ik zal mij niet opwerpen tot een lofredenaar der wetenschap; hare lofrede behoort niet hier ter plaatse. Ik zal de bazuin niet steken ter eere der industrie; hare overwinningen zijn allerwege; hare zegeteekenen, heft uwe oogen slechts op en ge aanschouwt ze overal; maar ongepast kan niet zijn deze mijne litterarisch-kritische beschouwing nu eindelijk te besluiten met de korte aanwijzing van de mate waarin de vooruitgang der nieuwe tijden juist blijken kan uit de opvatting en de methode der kritiek.

Het is niet te stout gesproken, wanneer wij de tegenwoordige opvatting van de werkzaamheid en de roeping der kritiek een kind van onze eeuw noemen en beweren, dat deze moeder aan dit haar kind de hoogste eer beleeft. Er was een tijd, en die tijd ligt nog zoo ver niet achter ons, toen men zich slechts een zeer gebrekkig denkbeeld vormde van de uitoefening eener volkomen onpartijdige kritiek. Zoo viel het, om slechts iets te noemen, den Pro-

testant moeielijk het goede in het Katholicisme te waardeeren en omgekeerd hield de Katholiek vaak het oog gesloten voor ware verdiensten op Protestantsch gebied. Zoo achtte de opregte vaderlander het bijna ongeoorloofd vruchten van vreemden bodem te prijzen boven die van eigen grond. Zoo eindelijk zag men zelden den aanhanger van het romantieke de schoonheden der klassieken opregt bewonderen, terwijl omgekeerd de vriend van het klassieke van de fraaiheden van het romantisme niet hooren wilde. In één woord, de kritiek meende altijd partij te moeten kiezen, nam eens voor goed haar standpunt in, loofde onvoorwaardelijk, keurde af zonder eenig voorbehoud en zag overal scherp geteekende grenslijnen tusschen het ware en het valsche, het schoone en het leelijke, evenzeer als tusschen goed en kwaad. Hetgeen de kritiek beoordeelen zou, moest dus telkens geregeld in een dezer beide categoriën worden geplaatst.

Dat was de partijdigheid der kritiek. Nu geloof ik dat de ontwikkeling van den menschelijken geest dan eerst haar toppunt bereikt, wanneer zij deze partijdigheid geheel te boven komt. Daartoe heeft onze tijd eene belangrijke schrede voorwaarts gedaan. Gij hebt het, naar ik vertrouw, ook uit deze mijne beschouwingen kunnen bespeuren, die, naar mijne bedoeling althans, geheel in den geest van onzen tijd werden gehouden. Wij hebben te zamen ons oog laten gaan over velerlei onderwerpen; kunstprodukten, zedelijke toestanden en karakters hebben wij te zamen gadegeslagen. Welnu, hebben wij ons daarbij op protestantsch of roomsch, op romantisch of klassiek, op vaderlandsch of op een niet vaderlandsch standpunt geplaatst? Het kon niet bij ons opkomen, dit te doen en waarom niet? Omdat wij, dank zij den geest van onzen tijd, een hooger standpunt kennen, van onverschilligheid en van vooringenomenheid evenzeer afkeerig, dat zich

boven die altijd beperkte standpunten verheft; het is het breede standpunt der onpartijdige kritiek; van die kritiek, die de werkelijkheid in al haren omvang als een groot geheel beschouwt, waar alles op zijne plaats is, waar alles een gelijk regt van bestaan heeft en die het als hare eenige taak beschouwt, aan alles zijne plaats aan te wijzen, die het toekomt in het groot geheel, dat is: gelijk God nu eens heeft gewild dat het zou zijn. Die onpartijdigheid, waaraan wij van harte op ieder gebied des levens de volkomenste zegepraal toewenschen: reeds vroeger, het was in ons stuk over Shakespeare, noemden wij ze verdraagzaamheid; men stelde ons toen voor ze liever humaniteit te heeten; over de benaming zullen wij niet twisten als de zaak zelve maar zegeviert. Maar daartoe moet wegvallen iedere bekrompenheid, ieder beoordeelen van de werkelijkheid van uit ons eigen subjectief standpunt, iedere aanspraak op het bezit van absolute waarheid, die het immers geen sterveling gegeven is te bezitten. Daartoe moet de gezindheid algemeen worden om liever te begrijpen en te verklaren dan te oordeelen. Daartoe moet deze leus ieders leuze worden: alles is betrekkelijk, alle grenslijnen zijn willekeurig conventioneel. Daartoe moet bovenal onze blik worden verruimd. Want hoe grooter aantal van zaken, van toestanden, van karakters wij overzien, hoe minder partijdig wij zullen oordeelen, hoe minder wij zullen dweepen, ja maar ook hoe minder wij zullen toornen, hoe minder wij zullen bejammeren, en hoe minder wij zullen bespotten. Tout savoir c'est tout pardonner, — dit geldt op zedelijk gebied; op letterkundig gebied geldt het evenzeer, ja op welk gebied zou het niet gelden. Daar rust op ons allen de pligt om aan de magt der onkunde ons te ontwringen en naar onzen stand en de mate onzer geestvermogens den schat onzer kennis dagelijks uit te breiden. Kennis, kennis, dat is, als zij met oodmoed en liefde

gepaard gaat, in waarheid de verlossende magt die de boeien slaakt van dwaling, van onverdraagzaamheid, van aardschgezindheid, van lagere hartstogten, van onverstandigen ijver, van overprikkeld gevoel, van overlevering en vooroordeel, die vijandige magten, die vreeselijke dwingelanden die nog zoo onbelemmerd allerwege den scepter zwaaijen en dat heirleger van ongerijmdheden tot trawanten hebben, waarvan volgens sommigen de wereld nog altijd overvloeit. En die kennis, zij is evenzeer de bron van de beste vreugde, want naar gelang onze kennis zich uitbreidt, gaan onze oogen open voor de aanschouwing van het Al, d. i. voor de aanschouwing van de geheele ongedeelde werkelijkheid, die juist in haar geheel de openbaring moet zijn van de hoogste wijsheid en de hoogste liefde, eene wijsheid en liefde die wij dagelijks meer gewaar worden, naarmate wij de dingen leeren kennen in onderlingen zamenhang en verband.

Troostrijk is de gedachte dat wij, door eeuwen van strijd blinde partijdrift en godsdiensthaat henen, eindelijk dat standpunt der onpartijdige kritiek, of zoo men wil der ware humaniteit hebben veroverd, dat op een reeds aanvankelijk rijke wetenschap gegrond en gedurige uitbreiding van wetenschap met aandrang eischende, er zich ijverig op toelegt niet zoozeer om alles te beoordeelen, als wel veelmeer om alles te verklaren. Het is waar: dat standpunt wordt nog slechts door weinigen ingenomen en ook door deze weinigen nog lang niet altijd met onwankelbare getrouwheid; en hoe zou het ook door velen worden gehuldigd, daar het tot onmisbare voorwaarde heeft: zedelijke zoowel als verstandelijke meerderheid; maar toch het moet dagelijks nieuwe aanhangers winnen, nu het eens zoo helder en welsprekend door zoovele uitstekende woordvoerders werd aangekondigd en verdedigd.

Doch neen, het heeft deze verdediging zelfs niet noodig,

het brengt zijne eigene aanbeveling met zich. Wat waarde heeft het leven, als het in allerlei nietigheden wordt verbeuzeld; wat nutten ons de jaren die daarheen vlieden als eene gedachte, als zij geen mijlpalen zijn op den weg van een gedurigen vooruitgang; wat baat ons de hoogere bestemming onzer natuur, als wij ons tot slaven maken van partijbelang, van vooroordeel en bijgeloof, of insluimeren met eene traagheid van geest, die weldra in verslapping en verkwijning van den geest eindigen moet?

Het standpunt der onpartijdige kritiek heeft ons, zoo wij het tot het onze maken, betere dingen te belooven, in onzen tijd niet het minst. Het heiligdom der kennis is thans voor ieder ontsloten. Ook hier heerschen geen privilegiën, ook hier regeert geen bevoorregte kaste meer. Ziet, het is waarlijk goed te leven. Iedere wetenschap wordt gepopulariseerd; hare schoonste vruchten zijn reeds voor allen toegankelijk gemaakt. Uitnemende overzettingen maken zelfs van de studie der oude talen niet langer een onmisbaar vereischte voor hoogere geestesbeschaving. Natuurwetenschap, geschiedenis, ja wijsbegeerte zelfs, zij worden in zulk een aantrekkelijk gewaad gestoken, dat het waarlijk meer inspanning kost ze onverschillig voorbijtegaan dan ze vlijtig te beoefenen. De onafhankelijke kritiek heeft alles met haar tooverstaf aangeraakt en alles is belangrijk geworden. Strekt de handen slechts uit, schudt aan den boom der kennis waar gij wilt, de gouden vruchten vallen u reeds in den schoot.

Doch ik houd eene pleitrede voor hetgeen onder ons geen aanbeveling meer behoeft. Reden genoeg om hier afscheid te nemen van de lezers van de Kunstkronijk.

1863.

ONVERDRAAGZAAMHEID

NAAR AANLEIDING VAN EEN KERKELIJK PROTEST VAN DRIE AMSTERDAMSCHE HEEREN.

Het is algemeen bekend, — de protesteerenden hebben er voor gezorgd — dat drie leden van den Walschen kerkeraad in de hoofdstad zich, zoo veel hun mogelijk was, verzet hebben tegen het voornemen van een mijner vrienden en ambtgenooten om te Amsterdam een predikbeurt te vervullen.

Drie heeren, ouderlingen, die een prediking, hun niet of niet dan bij geruchte bekend, door middel van het amsterdamsch Handelsblad in strijd verklaren met iets dat zij het Evangelie gelieven te noemen 1), ziedaar een omstandigheid die op zich zelve, en afgezien van den lofwaardigen moed die er uit spreekt, weinig belangstelling verdient.

Maar men zou verkeerd doen met deze omstandigheid

1) Zij ijverden wel is waar voor de kerkleer, maar zouden dit natuurlijk niet gedaan hebben, indien de kerkleer in hun oog niet met het Evangelie zoo goed als gelijk stond.

alzoo geheel op zich zelve te beschouwen. Zij is een voorbijgaand en in zichzelf onbeteekenend verschijnsel van een geestelijke krankheid, die in onze dagen weder een ernstig karakter aanneemt en die alle welgezinden behooren tekeer te gaan, zooveel zij vermogen: ik bedoel de onverdraagzaamheid op kerkelijk gebied.

De genoemde amsterdamsche heeren hebben aan de partij die verlichting en vooruitgang ook in het godsdienstige bedoelt, in menig opzigt een dienst bewezen. In één opzigt vooral: zij hebben ons wakker geschud, voor zooveel wij waren ingesluimerd met den zoeten droom, dat de onverdraagzaamheid van nu af aan tot het onherroepelijk verleden behoorde. De oude vijand bestaat nog, het oude spooksel is weder opgedaagd; zie, te midden onzer gemakkelijke zamenleving en onzer beschaafde maatschappij verrijst het voor onze oogen, bedekt met het stof der eeuwen, en de magere handen, met onuitwischbare bloedvlekken besmet, slepen de nog niet verroeste ketenen voort, waarin van nieuws de vrijheid moet worden geklonken.

Het is vergeefelijk, dat wij ons een oogenblik reeds zeker waanden van de overwinning. Het is zoo natuurlijk, dat wij het geruimen tijd kinderachtig vonden te vreezen voor een terugkeer der Inquisitie van Roomsch-Katholieke zijde; het was niet meer dan edelmoedig dat wij, eens gewezen op de overdrijving van veler orthodoxophobie, weldra in een tegenovergesteld uiterste vervielen en de beste verwachtingen koesterden van de protestantsche orthodoxie hier te lande. Had zij niet overvloedig gelegenheid gevonden om door schade en schande wijzer en beter te worden? Had zij niet duur leergeld betaald? De ontwikkeling der eeuw had hare onvruchtbaarheid op de wreedste wijze in het licht gesteld, mitsgaders haar onvermogen om de hoogste en edelste behoeften van hart en

geest te bevredigen. Hare voedsterzonen hadden de handen tegen haar gekeerd; die zij eens vertroetelde hadden haar beleedigd. Om hare anathemaas had men zich niet bekreund; na de vreeselijkste doodvonnissen door haar uitgesproken, had de veroordeelde zich telkens bevonden in het bezit van nieuwe levenskracht.

Niet edel, niet liefderijk zou het geweest zijn, wanneer men de protestantsche orthodoxie na deze harde ervaringen, nog altijd gewaand had dezelfde, dezelfde in hooghartigheid, in onverdraagzaamheid, in hardnekkige verkettering van andersdenkenden.

Doch de edelmoedige gedachte is voorbij: zij is gebleken een illusie geweest te zijn. Met de protestantsche orthodoxie is niet te handelen. Men mag tegenover haar zoovele concessien doen als men wil, het baat niet, zij doet er geen enkele. Ontmoet haar zonder vooroordeel, met eerbied zelfs, met waardeering: als zij de gelegenheid schoon ziet, wondt en verplettert zij u toch.

De onhandelbaarheid der protestantsche orthodoxie moet men welligt uit eigene, pijnlijke en verbazende ervaring kennen, om er zich een juist denkbeeld van te maken. Alle zamenwerking van verschillende krachten tot een doel maakt zij eenvoudig onmogelijk, zoodra de zamenwerking niet van leerstelligen en regtzinnig-leerstelligen grondslag kan uitgaan. Bij gebrek aan zulk een gemeenschappelijken grondslag, weigert zij met u te streven naar het bereiken ook van het nuttigste doel. Gij moogt zoo ijverig zijn als gij wilt, de u toevertrouwde belangen met de grootst mogelijke naauwgezetheid behandelen, zooveel in u is alle aanleiding tot botsing uwerzijds vermijden: weigert gij den dogmatischen grondslag der orthodoxie te aanvaarden, zij weigert met u mede te werken, zij weigert zelfs met u te bidden tot den Onzienlijke. Zij zal voor u bidden, zij zal geregelde bijeenkomsten aanleggen,

waarop voor u gebeden wordt... en natuurlijk. Immers zij heeft de waarheid, en gij hebt de logen.

Zoo is het er mede gesteld. Men moet de orthodoxie niet beoordeelen naar hare woorden, maar naar hare daden, d. i. niet naar hetgeen zij voorgeeft te doen, maar naar hetgeen zij werkelijk doet. Den mensch doodt zij, het menschelijke veracht zij, zoodra het met haar dogma in strijd komt. Vleesch gewordene dogmaas, ziedaar de zoogenaamd menschelijke wezens, die zij sints eeuwen scheppen zou naar haar beeld en gelijkenis, indien de menschelijke natuur niet een verwonderlijke rekbaarheid bezat.

Nederlands welluidende zanger heeft ons indertijd in slaap gezongen met zijne geestige parodie van de orthodoxophobie. Wij willen ons voortaan aan die satyre niet meer storen en op ons tellen passen 1).

Wij, die de zuivere godsdienst van Jezus wenschen te verbreiden en die, had het woord niet een ongunstigen klank verkregen, wel gaarne Jesuïsten zouden worden genoemd in stede van Christenen—Christendom toch is in ons oog vaak eenzelvig met bijgeloof en het tegenovergestelde van humaniteit — wij dan hebben bij elke goede gelegenheid den strijd aan te binden tegen een rigting, tegen een geest, die niet regt gezind is en ligt door onze flaauwhartigheid nog meer kwaad aanrigt, dan hij uit zijn aard reeds in staat is te stichten.

En de noodzakelijkheid om ook thans dien strijd niet te vergeten, blijkt welligt als men let op de rangen der maatschappij waar de orthodoxie heden ten dage huisvest. Het is de hoogere aristokratie en de lagere volks-

1) Videatur het ontslag onlangs gegeven aan den wegens zijn voorzigtig en beminnelijk karakter in ruimen kring geliefden predikant Ath. Coquerel (den zoon).

klasse, beide hier te lande juist niet uitmuntende door een hooge, een spiritualistische opvatting van de godsdienst, noch ook door hare bekwaamheid om te letten op de teekenen der tijden en die te verstaan.

Ook dit is een eigenaardig verschijnsel van onzen tijd. De protestantsche geestelijkheid (ik houd mij gemakshalve aan de gewone terminologie) heeft bijna eenparig de vanen der orthodoxie verlaten, zonder het te zeggen evenwel. En het werk door haar opgegeven, wordt thans voortgezet door de leeken. Onder dezen zijn er heden ten dage honderden, die van theologie niets afweten en zich voortdurend met theologie bemoeijen.

Ook in dit opzicht verdient het protest der drie amsterdamsche heeren onze aandacht. Het zijn geene predikanten.

Waar is heden ten dage de zoogenaamd «geloovige» leeraar die voor «het erfgoed der vaderen» in de bres springt? Er zijn predikanten in overvloed die de regtzinnige belijdenis heeten toegedaan te zijn, maar die belijdenis is voor hen een dood kapitaal, waarvoor zij hoegenaamd geen hart schijnen te hebben. Deze leeraren hebben nog altijd het vertrouwen van het dusgenaamd «geloovig deel der gemeente.» Maar waar zij het vertrouwen van die goedhartige gemeente aan te danken hebben is misschien een raadsel. Hetgeen dat «geloovig deel der gemeente» rekent tot zijn duursten pligt te behooren, wordt door deze het vertrouwen genietende predikanten veelal stelselmatig veronachtzaamd. De natuurlijke verhouding is omgekeerd. De herders zijn niet meer de leidslieden der schapen, de eersten worden door de laatsten voortgestuwd; hetgeen tot zonderlinge evolutiën aanleiding geeft.

Want, terwijl de leden van het «geloovig deel der gemeente» in naam van hunne dogmatische overtuigingen of vooroordeelen allerlei inhumane handelingen plegen,

zijn vaak sommige «geloovige» predikanten, aan wie zij hun vertrouwen schenken, er niet afkeerig van, bij andersdenkenden hunne eigene humaniteit te laten gelden, of het blijken mogt dat orthodoxie en humaniteit zeer goed hand aan hand kunnen gaan.

Toch, zou men zeggen, moesten die «geloovige» predikanten kiezen of deelen: òf de vertrouwbare vertegenwoordigers blijven hunner onverdraagzame partij, maar dan ook alle humaniteit schade en vuilnis achten ter wille van de uitnemendheid van het alleen zaligmakend regtzinnig leerstelsel; òf de humaniteit inderdaad huldigen, maar dan ook een ergernis willen worden in het oog van het «geloovig deel der gemeente,» gelijk dan ook door sommigen hunner met navolgenswaardige opregtheid geschiedt.

De halfheid, die nu is, maakt den toestand gevaarlijk. Wij hebben thans op godsdienstig en kerkelijk gebied al de gevaren, die aan een verkeerde demokratie verbonden zijn. Het roer is den stuurlieden uit de handen gevallen en gegrepen geworden door (men vergeve mij het woord) het theologische en kerkelijke *plebs*, (niet te vereenzelvigen met het ware volk) en vele «geloovige» predikanten zijn schier zonder eenigen invloed. Zij kunnen aan de menigte behagen, zij kunnen de menigte niet leiden; zij kunnen de menigte op hunne hand hebben, maar op voorwaarde van haar gedurig te ontzien en — niet alles te doen, neen, dat gaat niet meer — maar althans alles te laten wat die menigte verlangt.

En die menigte zelve — ook dit is inderdaad merkwaardig — zij handelt in onze dagen en in ons land onder de ingeving van enkele personen, die, schoon van ter zijde, tot het gilde der predikanten behooren. Doch wie zijn die personen? Het zijn vreemdelingen, Duitschers vooral, die met eene onverzettelijkheid, het duitsche

karakter somtijds eigen, het rad onverbiddelijk ronddraaijen, wat het ook ontmoete op zijn weg.

Derhalve, wie in ons vaderland, bij ons verlicht en gematigd theologisch onderwijs, heeft gestudeerd en in staat is door zijne bekwaamheden eenigen invloed uit te oefenen, roert zich in den regel niet tegenover de liberale denkbeelden, die hij toch geacht wordt te verfoeijen; en maakt iemand op dezen regel eene uitzondering, hij is als een roepende in de woestijn: zijne geloofsgenooten onder de predikanten laten hem treurig alleen staan. Hij wordt geslagen en mishandeld, en al zijne broederen in den geloove komen langs den weg en gaan hem voorbij. En de stilte keert weder en het dierbaar erfgoed der vaderen blijft onverdedigd. Het wordt aangetast, geen deel er van wordt gespaard; het wordt beoordeeld in boeken zoo populair dat zij in aller handen komen, en tegelijk zoo vrijmoedig dat het scheen alsof zij op de schrijvers gantsche onweders van kerkelijke woede zouden doen losbreken; toch, niemand onder de «geloovige» predikanten die zich verroert, of, zoo hij opstaat, het verder brengt dan tot een krachtige zinsnede in een anti-moderne kerst- of paaschpreek, als ware het ter afrekening met de gemeente van de schuld van protesteeren, die deze van hare «geloovige» predikanten tegenover de liberale zienswijze te vorderen heeft.

De eene liberale hoogleeraar schrijft een boek over den vrijen wil, een boek dat de begrippen der orthodoxie over zonde, zedelijkheid en verlossing bij den levensader afsnijdt; er is niemand onder «de geloovige» predikanten die de moeite neemt om in een helder, systematisch, welgeschreven, leesbaar boek, de moraal op orthodoxen grondslag, de leer van zonde en genade te handhaven.

Een ander hoogleeraar, niet minder vrij in zijne denkwijze, schrijft zelfs twee boekdeelen, waarin de volslagen

onhoudbaarheid van de orthodoxe beschouwing ten opzigte van het Oude Testament met een kwistigen overvloed van bewijsgronden wordt aangetoond; is er dan onder de «geloovige» predikanten niemand, die in den ouden zin des woords aan het Oude Testament gelooft; is er geen strijder in Israël die dezen honenden Goliath verslaan kan, zij deze Reus ook omhangen met den benijdenswaardigen mantel der geleerde bescheidenheid 1)?

Het geloovig deel der gemeente is dus nagenoeg geheel aan zichzelf overgelaten. De «geloovige» predikanten mogen dien toestand verwenschen en bepaaldelijk, ofschoon altijd binnens kamers, tegen die enkele vreemdelingen hun hart lucht geven, die vrij lastig het vuurtjen der kerkelijke onverdraagzaamheid gedurig aanstoken en die zij niettemin verpligt zijn in het openbaar hunne geliefde broeders te noemen; deze «geloovige» predikanten moeten vaak met veel voorzigtigheid zwijgen, willen zij het vertrouwen van het «geloovig deel der gemeente» niet ten eenemale verbeuren.

Wel is dat deel der gemeente geloovig; het gelooft zelfs aan de innige verkleefdheid van zijne predikanten aan het regtzinnig leerstelsel, ofschoon die verkleefdheid zich sedert lang in bijna geen enkele belangrijke daad meer openbaart.

Soms voert mijne verbeelding mij heen naar het studeervertrek van een «geloovig» predikant, op het oogenblik dat bij hem ter audientie worden toegelaten drie leden van het «geloovig deel der gemeente.»

Deze drie leden zijn vrome en in hun soort achtenswaardige menschen. Een hunner is een jonkheer, niet

---

1) De substantie van het «erfgoed der vaderen» wordt in onzen tijd veeleer bijna uitsluitend verdedigd door diezelfde groningsch-liberale godgeleerden, waarvan de geloovige predikanten voorheen welligt gezegd zouden hebben: «non tali auxilio.»

praktiseerend advokaat. Zij hebben tot hun schrik vernomen, dat er een ongeloovig predikant beroepen is, die eens stoutweg beweerd heeft dat zeker geschrift, voor eenige honderden jaren in het grieksch opgesteld en het Evangelie van Johannes geheeten, ten onregte dien naam draagt; en voorts, dat, volgens hem, al hetgeen een oud boek vermeldt omtrent een stater die ergens in Palestina in den mond van een visch zou zijn gevonden, niet wel tot de geloofwaardige berigten der algemeene geschiedenis kan worden gerekend.

Dit en nog meer heeft, gelijk van zelf spreekt, het christelijk gevoel van onze drie gemeenteleden gekwetst; zij hebben een gewaarwording als of aan hen de Christus en als of aan Christus zelven de kroon is ontnomen; zij vreezen het ergste voor de toekomst, en nu gemelde ongeloovige predikant op het punt staat tot de gemeente over te komen, zijn zij in gemoede verpligt daartegen te protesteeren. Ook verlangen zij, niet onnatuurlijk, den naam en den steun van een geloovig predikant.

«Dominé,» zoo spreekt er een, «Dominé, hier hebben wij een papier om te protesteeren tegen den ongeloovigen predikant die in onze stad beroepen is. U heeft ons altijd den weg ter zaligheid gewezen, het geloof in de Schrift als het eenig fondament van alle waarachtige godzaligheid; nu zal er een afbreker komen; wees zoo goed uw naam te plaatsen onder ons protest; het is door onzen broeder opgesteld die vroeger voor advokaat heeft gestudeerd.»

De ander en de rentenierende jonkheer dringen met klem van redenen aan op de inwilliging van dat verzoek, en Dominé zal zich nader moeten verklaren.

Dominé is evenwel geen predikant op een boerendorp, geen kinkel die voor zijn reputatie van beschaafd man geen hart meer heeft; integendeel, hij is zeer gezien in de zamenleving; hij is ook in geenen deele een bekrompen

man; neen, ofschoon, naar zijn beste weten, de belijdenis der vaderen met hart en ziel toegedaan, houdt hij soms wel eens nog al vrijzinnige voorlezingen, bijvoorbeeld over heidensche dichters van voor en na Christus' geboorte.

Doch, verstaan wij ons wel, een geloovig predikant is hij met dat al. Heeft hij niet nog op den jongsten Hemelvaartsdag gezegd, dat wij geene kunstig verdichte fabelen zijn nagevolgd?

Dominé is dan aan het woord. Hij slaakt een zucht. «Ja, die Reenan» (want onze vaderlandsche tegenstanders van dien geleerde schijnen er een zekere voldoening in te vinden aan de eerste lettergreep in den naam van den franschman een scherp accent te geven; dat *accent aigu* is een bepaald schibboleth in ons midden) «Ja, die Reenan en zijne vrienden onder ons gaan ver; het zijn donkere tijden, die over onze dierbare hervormde kerk worden gebragt. In Duitschland is men al sedert lang van die dwalingen teruggekeerd....»

— «Zou U nu de kinderen Gods willen verheugen met uw naam hieronder te schrijven?»

— «Ja, nog een woord,» herneemt Dominé, «men kan in het algemeen de komst van het godsrijk tegenover de dwalingen beschouwen uit een juridisch en uit een medisch oogpunt.... of uit een medisch standpunt, als gij wilt; het medische heeft mij altijd bijzonder aangetrokken; met het medische bedoel ik, ja hoe zal ik het u duidelijk maken, het medische is eigenlijk....»

«Dat ik u in de rede val,» zegt de jonkheer, «mij dunkt de groote kwestie is nu maar of Zw. Eerwaarde, dien wij als onzen dierbaren voorganger liefhebben, met ons mede protesteeren wil.»

«Gij hebt mij niet laten uitspreken,» hervat de predikant, «ik zou altijd de voorkeur geven aan een psycho-

logisch anthropologisch apologetischen weg ter verbreiding....»

Nu vallen allen drie tegelijk in: «Ach Dominé, teeken nu maar; het geldt de eere Gods en het heil van onsterfelijke zielen.»

Maar Dominé's slotwoord luidt: «Vrienden, ik moet er nog eens over denken; het geldt zulke ernstige zaken.»

Drie maanden later wordt de ongeloovige predikant door den geloovige, die inmiddels niet geprotesteerd heeft, bij de gemeente ingeleid, bevestigd en met den schoonen broedernaam begroet. De bevestigingsrede is onschuldig, men zal later wel eens weder de gelegenheid vinden om het alleenzaligmakend Evangelie meer bepaald op den voorgrond te stellen, en het hart der heiligen te verkwikken met een frase als deze: « Indien Christus niet is opgestaan, zou ik dit spreekgestoelte willen verlaten en als bedelaar mijne stramme leden willen bewegen langs uwe openbare straat!»

Intusschen, indien het protesteeren aan «het geloovig deel der gemeente» wordt overgelaten en de «geloovige» predikanten in meer dan één zin de parlementaire vlag plegen te hijschen, dit geldt slechts de meer of minder sterke openbaring van de ziekte die wij bestrijden. Bedeesde en omzigtige onverdraagzaamheid is en blijft daarom niet minder onverdraagzaamheid, en zal deze worden uitgeroeid, dan moet zij bij den wortel worden aangevat. De wortel nu der onverdraagzaamheid of der orthodoxie is — het dogmatisme, de rigting waarbij men niet volgt de natuurlijke en zuiver menschelijke ingeving van het gemoed, de stem van het welgezinde hart, maar waarbij men handelt en spreekt in naam van een afgetrokken theologisch beginsel, met verkrachting van hetgeen buiten het kerkelijke gebied

de menschlijke natuur aan ieder pleegt voor te schrijven.

Orthodoxie is daarom een rigting van den geest, die volstrekt niet, gelijk men dikwerf ten onregte meent, met eenige bepaalde geloofsovertuiging in verband staat. Menschen, die met elkander in geloofsovertuigingen hemelsbreed verschillen, kunnen niettemin met gelijk regt den naam van orthodox verdienen.

Het joodsche Sanhedrin was orthodox, toen het Jezus vonnisde, en de apostel Paulus was orthodox, toen hij iederen niet-christen vervloekte; nogtans was Paulus in de oogen van het Sanhedrin een ketter. Calvijn was orthodox, toen hij Servet verbrandde en madame de Maintenon was orthodox toen zij de vervolging der Hugenooten eischte. Nogtans zou Calvijn behoord hebben tot degenen, die van de vervolging van madame de Maintenon alles te duchten hadden.

Derhalve, binden wij den strijd aan tegen de orthodoxie, dan strijden wij geenszins enkel tegen een zekere som van vaak eerbiedwaardige geloofsovertuigingen, die meer dan andere met de overgeleverde kerkleer mogen overeenkomen. Neen, want welk wetenschappelijk belang kunnen wij stellen in hetgeen de groote, de onnadenkenke, de door haar lijden bijgeloovige menigte al of niet voor waarheid houdt? Maar wel is het 1) der moeite waard te strijden tegen een geestesrigting, die ter goeder trouw door velen gevolgd wordt, en die, wordt haar invloed niet in de personen die haar aankleven door andere invloeden opgewogen, het menschelijke in den mensch vernietigt.

Wat is nu het afgetrokken theologische beginsel, waarvan de protestantsche orthodoxie uitgaat en waaraan zij alles ten offer brengt?

1) Met het welnemen altijd van mijn vriend Busken Huet. Zie «de Gids» (Januarij).

Het komt hierop neder. Niet de eenige, neen, maar toch de eerste en de onmisbare voorwaarde, waarop de mensch voor tijd en eeuwigheid gelukkig wordt, is gelegen in het opregt aannemen van een bepaalde leer omtrent Jezus, zijn persoon, zijn werk en omtrent de bovenzinnelijke dingen in het algemeen.

De voornaamste gevolgtrekking, die er op kerkelijk gebied uit voortvloeit, ligt voor de hand:

Wie die leer brengt, is een vriend, een getrouw leeraar; wie haar niet brengt, een vijand, een gevaarlijk mensch.

Een der middelen, waardoor die gevolgtrekking in het leven optreedt, is een kerkelijk protest tegen zulke predikanten, als teregt of ten onregte geacht worden de bedoelde leer niet te verkondigen.

Nu zal men toch wel toegeven, dat de waarde van een beginsel voor een goed deel gekend wordt uit het karakter van de daden, waartoe dat beginsel langs volkomen wettigen weg ons voeren moet. Kan ik derhalve aantoonen, dat de hier beschrevene zienswijze omtrent het kenmerk van een vertrouwbaar predikant tot tastbare ongerijmdheden leidt, dan kan die zienswijze zelve niet veel bijval meer vinden.

Ik wil de ongerijmdheid, waartoe men onvermijdelijk geraakt, met een sprekend voorbeeld in het licht stellen en daartoe leveren, geenszins twee portretten, maar twee verschillende, geheel willekeurig gekozene teekeningen van een predikant, teekeningen echter die in zichzelven niet onbestaanbaar zijn.

Ik zal dus eene, in zich zelve niet onwaarschijnlijke, karakterschets geven van twee predikanten, die ik in mijne verbeelding laat geboren worden en evenzeer in mijne verbeelding laat optreden in een stad van ons vaderland, waar protesteerenslustigen wonen.

De predikant X. is een goed man, in dien zonderlingen

zin, dien het woord somtijds bezit, d. i. hij doet geen kwaad. Meent niet dat hij zich aan den drank overgeven of in eenige ergerlijke misdaad vervallen zou. Hij zou zelfs, als er bijvoorbeeld in zijne standplaats eens een lezing over de zaak werd gehouden, lid willen worden van het matigheidsgenootschap. Op het oogenblik, waarop wij hem leeren kennen, heeft hij den rustigen leeftijd van vijf-en-veertig jaren bereikt. In zijn tijd was hij niet onknap; hij heeft nog al aan het Hebreeuwsch gedaan, maar, zoo als het gaat, nu heeft hij sedert lang de studie laten varen. Een tal van katechisatiën, de huishouding heeft hem langzamerhand van de studeerkamer verwijderd, waarop hij niet meer verschijnt dan om zijn scribaat van sommige vereenigingen en van den kerkeraad waar te nemen en om zijne preeken te maken, of althans eene oude uit te kiezen, die wel eens op nieuw weder zou kunnen dienen. Daarbij is hij een hartstogtelijk liefhebber van *dammen* en dat neemt hem veel van zijn vrijen tijd weg. Bovendien heeft hij zichzelf ook reeds dikwerf afgevraagd, waartoe al die geleerdheid eigenlijk dient. De grootste theologen zijn lang niet altijd de beste predikanten.

Of hij zelf daarom tot deze laatsten behoort? Wat is het geval? In de allereerste jaren van zijn kerkelijke loopbaan maakte hij veel opgang, maar er is sints het een en ander gewijzigd. Zijn «loop» heeft hem wel niet verlaten, want hij «ligt zuiver in de leer.» Maar men heeft hem dikwerf gegriefd door anderen boven hem de voorkeur te geven. In den beginne trok hij zich dat nog al aan; later heeft hij begrepen dat men de menschen met gelijke munt moest betalen. Geeft men niet genoeg om hem, hij zal op zijn beurt om de gemeente niet veel geven en dus zijn werk zeer op zijn gemak opnemen. Zijn leven vloeit nu daarheen als een stille beek. De meeste katechisatiën zijn gesteld des morgens om acht uur. Dominé blijft een

mensch en een mensch kan zich verslapen. Gebeurt het, hij komt dan in zijn kamerjapon tegen half negen in de katechiseerkamer, overhoort de vragen, hetgeen hem al zeer spoedig aan het klokjen van negen brengt. Nog is het niet koud of de predikant is al weder «vrij» en in staat zich te schikken tot het ontbijt. Het ontbijt mag niet te haastig genuttigd worden; de koerant moet middelerwijl worden gespeld; daarna wordt op plegtige wijze de vaderlandsche pijp gestopt en niets verstoort de rust dan een knorrige uitval op het dienstmeisjen, dat een verkoold stukjen turf in het komfoor heeft gebragt.

Nu wandelt de kamerjapon met de pijp door den tuin. Een verrukkelijke Aprilsmorgen. Het is heerlijk in het zonnetjen. En slechts noode ontrukt zich de predikant aan de weldadige koestering, om in de huiskamer de boeken te gaan afschrijven voor het leesgezelschap, waarmede hij gereed moet zijn voor het koffij-uurtjen. Aan de koffij ontvangt hij tot zijn schrik een anonymen brief over de schulden, die zijn tweede zoon maakt aan de akademie. De oudste heeft hem ook al veel verdriet gekost. Veel had hij zich natuurlijk, uit hoofde van zijn betrekking, met de jongens niet kunnen bemoeijen. Wel had hij zich soms buitengemeen driftig op hen gemaakt, als er weder het een of het ander was voorgevallen; wel had hij voor hunne godsdienstige opleiding gewaakt en zorg gedragen dat zijne zonen in de week eens, en des zondags tweemaal geregeld de kerk bezochten, doch zij wilden niet deugen. Toen zij opgeschoten knapen waren, had hij hun toch altijd, wanneer ze eerst tegen tien of elf ure te huis kwamen, gevraagd waar zij van daan kwamen; en eens, toen het gebleken was dat zij in een koffijhuis hadden gebiljard, hen met een stok van die noodlottige hebbelijkheid willen bevrijden. Hij had dus waarlijk voor de opvoeding van zijne twee eenige kinderen

gedaan wat hij kon. Maar de hemel had aan het goede zaad voor als nog zijn wasdom onthouden.

Nu kan hij er echter niet lang over nadenken, want tegen twee ure wacht hem een commissie-vergadering ten behoeve van zeker kerkelijk fonds, die behalve het genoegen van een glaasjen madera, het voordeel oplevert van den middag eenigzins te breken; men blijft nog een nanut houden en het etensuur is daar, dat gevolgd wordt door een slaapjen en door thee drinken (natuurlijk, dit laatste alleen) bij de oude jufvrouw om het hoekjen, bij wie twee keer in de week de pijp voor dominé klaar ligt. Heden mag hij evenwel niet te lang blijven, want hij moet nog even een zieke bezoeken, die al drie maal om hem «gestuurd» heeft en zich dan haasten naar den ouderling, met wien hij gewoon is toe te geven aan de onschuldige liefhebberij van het damspel.

De dag is evenwel niet ten einde, of hij heeft een brief ontvangen uit een naburige stad, die hem een predikbeurt opdraagt in de vakature voor den volgenden zondag. Vrij uit zijn humeur heeft hij reeds den brief in de handen genomen, want onder het dammen heeft de ouderling hem verhaald dat hij op de laatste kerkeraadsvergadering, die hij wegens ligte verkoudheid niet had kunnen bijwonen, niet verkozen was in zekere commissie, die hem weinig, maar wel benoemd was in eene die hem vergelijkenderwijs veel werk moest geven. En nu voltooit de brief uit de naburige stad het onbehagelijke van de stemming van Ds. X. Hij had er juist op gerekend dien zondag «vrij» te zijn. Dat preeken altijd maar weêr op nieuw! En men doet zooveel koû op met dat heen en weer reizen. En maandag morgen moet hij alweêr «in touw, trap op trap af met het huisbezoek,» want wij zijn digt bij «Paschen.» Verdrietig!

De zaturdag breekt aan en er is vuur aangelegd in de

studeerkamer. De morgen wordt tot drie ure besteed met het kiezen uit de oude preeken. De keus valt op een leerrede over den doortogt der kinderen Israëls door de Roode zee, en het thema luidt: de zegeningen van de kinderen Gods en het oordeel over de goddeloozen. Die preek is nog heel goed. De dogmatiek die er in voorkomt is geheel konform het systeem van Prof. C.: gematigd supranaturalistisch. Als een eigenlijk gezegd wonder wordt het voorval natuurlijk niet opgevat; neen, maar als een gebeurtenis die bij de Roode zee wel meer plaats greep, volgens sommige uitleggers althans; dat zij echter juist op dat oogenblik geschiedde, dat die scheiding der wateren juist den kinderen Israëls ten goede kwam, dat was het gevolg van een bijzondere zorg der Goddelijke Voorzienigheid; daarom moest men op de Voorzienigheid vertrouwen enz., enz.; het oordeel Gods daarentegen ontvlieden door den weg der zaligheid te bewandelen, die ons in de schriften wordt aangewezen.

En op dit laatste punt is hij onberispelijk zuiver; het is alleen met opzigt tot de wonderverhalen van het Oude Testament dat hij zich misschien eenige vrijheid veroorlooft. Overigens valt er op 's mans regtzinnigheid niet het allerminste aan te merken. Hij verhaalt zijnen hoorders elken zondag geregeld, dat zij énorme groote zondaars zijn enz., en daarom hoort men hem met genoegen, vooral buiten af, waar hij niet geacht kan worden iemands bijzondere overtredingen te kennen.

Zoo als gezegd, slechts tot drie ure mogt de voorbereiding voor de prediking dienen, want de afreis was tegen zeven bepaald en voor dien tijd moest er nog gegeten en voorts gesproken worden met een jonge dochter, die een onecht kind ten haren laste had. Het onderhoud grijpt werkelijk plaats, waarbij Gods wrekende geregtigheid en straffende heiligheid de schuldige regt getrouw

met den meesten nadruk op het hart worden gelegd, en waarbij tevens eenige grieven ter sprake komen, die de predikant persoonlijk tegenover dit vrouwmensch vermeent te mogen koesteren. Zoo is dan nu de drukke dag voorbij; den volgenden morgen wordt de preek met het treffend slot over Gods vreesselijke oordeelen en over de eeuwige straffen tot aller stichting voorgelezen. En dominé X. keert koud maar voldaan des namiddags tegen vier ure in zijn woning terug, zelf, met alle ouderlingen, die hem gehoord hebben, de vaste overtuiging met zich omdragende, dat de leer door hem gepredikt de kerkleer is en met het wezen van het Evangelie volkomen overeenstemt.

Wij zijn thans acht dagen later. Het is weder zondag. Ditmaal wordt in dezelfde vakature de beurt vervuld door den predikant N., die even als zijn ambtsbroeder van de vorige week van een andere plaats is overgekomen.

Hij heeft tot onderwerp de gelijkenis van den verloren zoon, waarbij hij den oudste niet vergeet, om uit beider wedervaren het schoone thema af te leiden: Gods vaderliefde zich verschillend openbarende tegenover zijne onderscheidene kinderen. Achtereenvolgens wijst hij zijn gehoor op de teedere ontferming, waarmeê de vader den berouwhebbende in zijne armen drukt en op het verheven geduld, waarmeê hij uitgaat naar den gemelijken oudste, om dezen te overtuigen dat hij inderdaad niet onbillijk heeft gehandeld.

Reeds de voorstelling is door haar nauwkeurigen eenvoud treffend en roerend. Geen wonder: een indrukwekkend gelaat, een wonderbaar schoone stem zet de bezielde voordragt nieuwen luister bij, en de gestalten van het bijbelsch verhaal beginnen te leven voor de godsdienstige verbeelding der gemeente. De toepassing gaat niet minder tot het hart: Gods vaderliefde wordt ten voor-

beeld gesteld aan onze eigene liefde; ook deze moet onbekrompen wezen en vrij van alle eenzijdigheid, ook deze op onderscheidene wijzen tegenover onderscheidene personen zich openbaren. En ten slotte wordt het wezen en de kern van het Evangelie der gemeente herinnerd als gelegen in het werkdadig geloof aan Gods oneindige goedheid.

Het gehoor was buitengemeen talrijk, ditmaal niet enkel wegens de algemeen bekende talenten van den prediker, maar ook wegens eene aankondiging denzelfden morgen in de dagbladen verschenen, waarbij door eenige ouderlingen tegen het optreden van dezen prediker bij voorbaat werd geprotesteerd.

Maar wie was de man, die dezen hardvochtigen maatregel noodzakelijk maakte? Het is moeijelijk hem te beschrijven, maar denkt u in alle opzigten den tegenvoeter van hem, wiens beeld ons zoo even werd geteekend. Was deze, hetgeen men met een vulgairen term noemt, een «prul», de predikant N. is een man, die voor de hem toevertrouwde gemeente de hoogste beteekenis heeft. Was de eerste de type van officiëele tijdverspilling, den ander zou men kunnen verwijten, dat hij nog niet genoeg heeft aan de twaalf uren in den dag, waarvan de mond van den grooten Meester heeft gesproken. Was de predikant X. een levend betoog hoe men het godsdienstig onderrigt der jeugd niet behoort te leiden, de predikant N. kiest vooreerst voor dat onderrigt de geschiktste uren van den dag, geeft het volle uur en bovendien zich zelven de grootste moeite om met de hem toevertrouwde kinderen zoo te katechiseren, dat zij over hunne godsdienstige opleiding zich nooit op later leeftijd behoeven te schamen. Was de eerste een — doch ik laat de onaangename tegenstelling varen. De tweede was, kort en goed, met al zijne gebreken, want ook hij was er natuurlijk niet vrij van,

een best mensch, vredelievend, niet pauselijk in den kerkeraad, onverdroten werkzaam ten behoeve van armen en ongelukkigen, trouw aan het ziekbed, naauwgezet voor zich zelven en daarbij zoo barmhartig voor zondaren en zondaressen, dat deze den protestantschen en zelfs den katholieken ietwat vijandigen predikant onwillekeurig tot hun biechtvader stempelden en hem dikwerf zeiden: Wij weten niet hoe het komt, maar wij durven u alles zeggen en in uwe tegenwoordigheid wordt ons hart waarlijk iets beter.

Maar het hooge woord moet er uit: Een Christen was onze predikant N. niet; want hij had geschreven over het Boek der Openbaringen en het beschouwd als een geschrift vol joodsche droomerijen, vol verwachtingen die nooit vervuld zijn en nooit meer vervuld kunnen worden; want hij had geschreven over het bovennatuurlijke en beweerd dat het geen bestand heeft in de werkelijkheid; want hij had geschreven over de paradijsgeschiedenis en haar een mythe genoemd, en over de wording van den mensch een leer voorgedragen, waarbij het waarlijk scheen alsof zijn inhalige buurman oorspronkelijk slechts tot een veredelde diersoort had behoord.

Neen, hij was geen Christen. Maar ijverig en volhardend was hij voortdurend bezig met de waarheid te zoeken. Niet zonder grooten en heiligen zielestrijd gaf hij langzamerhand de eene overgeleverde leerstelling na de andere prijs, zoodra zij hem bleek met het oorspronkelijk onderwijs van Jezus in strijd te zijn, en donker en ernstig was de Inferno geweest waardoor hij gewandeld had, eer hij tot de blijdschap, tot den moed, tot de veerkracht zijner tegenwoordige zienswijze was gekomen. Maar nu had hij den drieledigen schat gevonden. Nu was hem zijn allerheiligst ongeloof tot een bezielende magt geworden, en niet vreemd waren hem de oogenblikken, waarin hij met

edele zielsverrukking zich zelven beleed: de godsdienst die ik wensch te prediken is de godsdienst van Jezus, de godsdienst der schoonste humaniteit: God lief te hebben met geheel het hart en geheel het verstand en mijn broeder als mijzelven.

Een Christen was hij dus niet. En van daar, dat het kerkelijk protest hem treffen moest.

Hier moet mijne gelijkenis ophouden.

Maar nu is het ook openbaar, waar dat heerlijk en goddelijk dogmatische der protestantsche orthodoxie toe leiden moet.

Predikant X. (een pr....) brengt de leer — geen protest.

Predikant N. (een best mensch) brengt de leer niet — krachtig protest.

Dus in naam van uwe kerk, in naam van de gezonde leer en van het ware geloof, in naam van Christus, in naam van God zijt gij, o ongelukkige orthodoxie, gedoemd desnoods in uwe bescherming te nemen prullen en tijdversnipperaars, en treft gij met uw anathemaas ook de onbaatzuchtigste priesters der wetenschap en de trouwhartigste herders der gemeente.

Ik hoop dat men in mijne woorden geen verkeerden zin zal leggen. Ik ben niet dwaas genoeg om zelfs den schijn te willen aannemen van te beweeren, dat men orthodox moet zijn om predikant X., of dat men liberaal moet zijn om predikant N. te wezen. Het is mij eene behoefte te gelooven, dat geen enkele predikant, welke rigting hij ook zij toegedaan, in het praktische leven op mijn predikant X. gelijkt; het is mij evenzeer behoefte te gelooven, dat menig zeer steil en zeer regtzinnig predikant voor het praktische leven de grootst mogelijke overeenkomst met mijn predikant N.

vertoont.... Ook is dit niet enkel bij mij een punt van geloof, maar zelfs van zeer stellige wetenschap.... Maar dit doet hier niet ter zake. Ik besprak eenvoudig de gevolgtrekking, waartoe men, in een allezins denkbaar geval, onvermijdelijk komen moet, als men van het dogmatische standpunt uitgaat en aan ware godsvrucht en aan een christelijk leven tot onafscheidelijke en eerste voorwaarde geeft het belijden van een bepaalde leer omtrent God en den Christus. Dit beginsel van dogmatisme schijnt, bij den eersten oogopslag, zeer eenvoudig; maar de vruchten die er aan groeijen, wij zagen het, zijn gedrogtelijk. Immers, met dat beginsel kan men niet verhinderen, dat iemand, die, ofschoon niet in een ergerlijken levenswandel vervallende, niettemin blijkbaar een onwaardig discipel is van Jezus, door de kerk gehandhaafd worde, zoodra hij de zaligmakende leer verkondigt. Tegen zulk een is in ieder geval van het fraaije zoogenaamd kerkelijke standpunt niets te doen!

Met het uitspreken van deze wettige gevolgtrekking is het dogmatisch beginsel, zou ik zeggen, veroordeeld.

Evenwel, het valt niet te ontkennen: het eigenaardige van het dogmatische standpunt is juist daarin gelegen, dat het zich om gevolgtrekkingen volstrekt niet bekreunt. Vivent les principes, périsse le monde! Ziedaar de onvergankelijke leus van het dogmatisme. En het diepste verschil tusschen de orthodoxie en de in het algemeen liberale of humanistische denkwijze (*die men ook toegedaan kan zijn zonder daarom in de zoogenaamde uitersten der moderne rigting te vervallen*), het diepste verschil, zeg ik, komt hierop neder:

De orthodoxie heeft abstrakte theologische beginselen liever dan den mensch.

Wij hebben den mensch liever dan abstrakte theologische beginselen.

Dit is geen losse beschuldiging. De orthodoxie spreekt: als de mozaïsche eeredienst maar in stand blijft, het komt er niet op aan of de zachtmoedige Jezus onder beulshanden bezwijkt.

De orthodoxie spreekt: als de katholieke eenheid slechts bewaard blijft, mij raakt het niet of eenige honderden hugenooten have en goed verliezen en een goed heenkomen moeten zoeken als ballingen in den vreemde.

De orthodoxie zegt: als het beginsel van Gods onkreukbare heiligheid slechts gehandhaafd blijft, ik sluit mijne ooren, al worden millioenen gedompeld in de eeuwige pijnen der hel.

De orthodoxie spreekt: als mijn kerkleer, dat kostelijk erfgoed der vaderen maar ongeschonden aan het nageslacht wordt overgeleverd, wat deert het mij of middelerwijl de edelste geesten, de opregtste gemoederen onder den ban der verkettering worden gesteld en of al wat jong is, voelt en denkt, beroofd wordt van dat geestelijk voedsel, dat met steeds klimmenden nood wordt begeerd, ja geëischt!

Vivent les principes, périsse le monde! dat is de kern der orthodoxie, dat is haar kracht; van daar dat zij in de natuurlijke dweepzucht der menschen voortdurend haar steun vindt, maar van daar ook dat zij de onverzoenlijke vijandin is van alle waarachtige humaniteit.

Deze heeft tot haar hoogepriester den man die zegt: «Is het geoorloofd op den sabbat wel te doen? De mensch is niet om den sabbat, maar de sabbat is om den mensch.»

Deze heeft tot onveranderlijke grondwet: leert wat het zegt: Ik wil barmhartigheid en geene offeranden, al worden zij ook door Gods wet voorgeschreven.

En hare praktijk?

In een dorp, waar overigens geene Israëlieten woonden, hadden een oude Israëliet en zijne dochter zich met

der woon juist gevestigd, toen de grijsaard krank werd, doodelijk krank; en het gewone hebreeuwsche gebed voor de stervenden ook voor zich wenschte te hooren. Wie zou het uitspreken? Een rabbi is er op het dorp of in den omtrek niet te vinden. De predikant van de plaats heeft van het geval vernomen. Hij is terstond bij het sterfbed, leest het hebreeuwsche gebed voor, onder welks weldadig geluid de afgeleefde zoon van Abraham den laatsten adem uitblaast.

Men kan zich helaas! zeer goed voorstellen, dat drie christelijke ouderlingen tegen zulk een leeraar, wegens zeldzame verloochening van het Evangelie, plegtig protest indienen bij den kerkeraad.

Aangezien dus het dogmatisme zich niet voor wederlegd houdt, wanneer men het op de ijzingwekkende gevolgen heeft gewezen waartoe het leiden moet, willen wij ten besluite van dit vlugtig woord een wapen tegen de kerkelijke onverdraagzaamheid bezigen, waarvan zij althans het gebruik niet kan wraken.

Ik wil aan de orthodoxie — want orthodoxie, dogmatisme en onverdraagzaamheid zijn voor mij woorden van dezelfde beteekenis — ik wil aan de protestantsche orthodoxie hier te lande eenvoudig vragen, of zij in gemoede verklaren kan dat zij het voorbeeld volgt van hem, dien zij met ons voor den grooten Meester houdt op godsdienstig gebied.

Letten wij een oogenblik op zijn gedrag.

Letten wij een tweede oogenblik op zijne woorden.

Zijn gedrag. Er is ons ach! te weinig van bekend, maar toch genoeg om ons de overtuiging te geven dat het niet door een geest van uitsluiting werd gekenmerkt. Zijne verontwaardiging, zijne strafredenen behield hij enkel voor de huichelarij, en zelfs waar hij tegen de geestelijke leidslieden zijns volks opstond, droeg hij nog zorg zijn

gehoor te gelasten, dat zij, die wel niet handelen konden naar hunne werken, toch zich voegen zouden naar hunne woorden, ofschoon er toch in die woorden veel moet zijn geweest, waarmede de Leeraar uit Nazareth zich naauwlijks voor de helft vereenigen kon. En met betrekking tot het gedrag van Jezus heeft mij altijd getroffen zijn aanzitten aan den disch van Simon den Fariseër. Hoeveel moest er in zijn oog niet voor pleiten om alle vriendschappelijke betrekking tusschen hem en elken Fariseër af te breken! Kon het zijne zaak niet schaden, wanneer men vernam dat hij een vriendschappelijke uitnoodiging had aangenomen van een der leden dier in zijn oog toch zoo gevaarlijke sekte? Bleef hij niet oneindig meer in zijn kracht, wanneer hij tegenover hen of zelfs tegenover één hunner geenerlei verpligtingen aanvaardde? Was het niet zijn roeping ook door zijne daden te getuigen tegen degenen, die Gods gebod krachteloos maakten door eigene, menschelijke inzettingen?

In al deze overleggingen is de Zoon des Menschen niet getreden. Hij zit aan bij Simon den Fariseër, en gelukkig dat hij daar aanzit, want een schoone les van humaniteit kan hij dien hooghartigen Simon nog geven, door hem te wijzen op de vriendelijke bejegening, die hij ondervonden had van een vrouw, op wie overigens niet weinig te zeggen viel.

Ik kom tot de woorden van Jezus.

Ik bid u, waar heeft hij een leer, een bepaalde leerstelling op den voorgrond gesteld? Ik bid u, noem mij het eigenlijk gezegde leerstuk, dat hij gepredikt en voor alle volgende geslachten verbindend genoemd heeft!

Er is ééne omstandigheid, waarop men niet genoeg de aandacht vestigen kan. In den tijd van Jezus, daarvoor en daarna, was het bij Joodsche godsdienstleeraars schering en inslag te waarschuwen, te schermen tegen valsche

goden en valsche godsdienst, in een woord tegen onregtzinnigheid. Welnu, noch het woord noch de gedachte komen ooit bij Jezus voor. Hij heeft geen enkelen volzin van waarschuwing over tegen dogmatische dwaling, en wat meer zegt, zelfs wanneer wij het zeer dogmatische Evangelie van Johannes voor authentiek houden, blijkt het dat Jezus zoo weinig de waarheid voor eenzelvig hield met een bepaalde leer omtrent God of de toekomst, dat hij tot de schare zeide: de waarheid dat ben *ik*, ik, het levend wezen van vleesch en bloed, dat thans voor u staat. Naar mijne overtuiging is het niet waarschijnlijk dat Jezus dit beroemde woord ooit heeft uitgesproken, doch, door hem gevonden of door een ander hem in den mond gelegd: het geeft uitmuntend te kennen hoe men, naar den geest van Jezus, over het karakter der godsdienstige waarheid te denken heeft.

Inderdaad, wanneer de apostelen en de christelijke kerk niet sedert gesproken hadden, zouden wij dan wel, door alleen Jezus gade te slaan en te hooren, ooit tot het vermoeden komen dat het zijn doel geweest is een eigenlijk gezegde godsdienstleer te brengen?

Wij hebben ons nu eens door een zamenloop van omstandigheden en door een reeks van zonderlinge misvattingen in het hoofd gezet, dat de groote verdienste van Jezus daarin gelegen is, dat hij ons de ware leer heeft bekend gemaakt. Dientengevolge is deze vreemde voorstelling ontstaan van een Christen: Een Christenmensch is iemand die meer van God, van diens betrekking tot de wereld, van de onsterfelijkheid, in een woord die van de bovennatuurlijke dingen meer afweet dan de blinde heiden.

Het onderwijs van Jezus, dat wij alleen uit de drie eerste evangeliën bij benadering kennen, heeft toch waarlijk geene aanleiding gegeven tot deze tweeledige dwaling.

De menschelijke natuur heeft hare grenzen; die grenzen zijn niet uitgezet geworden door de komst van Jezus in ons midden. De Christen blijft ten opzigte van het bovenzinnelijke een kind zoo goed als Plato. Op het punt waar deze laatste in het duister begint rond te tasten, daar brengt ook de ander ons den regel in het geheugen:

«Das Maulthier sucht im Nebel seinen Weg.»

Waar de laatste zich met heilige aspiratiën moet te vreden stellen, daar kan ook de ander niet verder komen dan tot een blijd-weemoedig:

«Dahin, Dahin!»

De weldaad van Jezus ligt elders dan op het gebied der wijsbegeerte of der bovenzinnelijke waarheid. Hij heeft ons leeren leven, leeren liefhebben, leeren strijden, lijden en sterven, en dat niet alleen door ons eenige onsterfelijke zinspreuken daaromtrent mede te deelen, maar door ons het ware leven, het ware liefhebben, strijden, lijden en sterven te toonen. Hij is, gelijk in hunne mate alle waarachtige kinderen Gods het zijn, de levende openbaring van dien waarachtigen zielenadel, die in zijne verhevene onbepaaldheid één is met waarachtige godsvrucht en oneindig hooger staat, dan hetgeen men nog gewoonlijk bedoelt met braafheid en deugd. God is voor hem al wat gij wilt, zoo het maar uitdrukt het denkbeeld eener groote Liefde, eener onuitputtelijke Goedheid, de herder van de kudde, de bekleeder van de leliën, de onderhouder van de vogelkens, de vader die zijn berouwvol kind tegen den boezem drukt. De mensch is voor hem al wat gij wilt, zoo het maar uitdrukt het denkbeeld van een wezen dat het teêrhartigst medelijden verdient en waarvan voor de toekomst alles te hopen valt. En die toekomst zelve, aan gene zijde des grafs, hij laat er zich

niet over uit. 1) « Het koningrijk Gods is nabij, » zoo sprak zijn edele ziel, en in die verwachting heeft hij zijn bloed vergoten, dat kostbare bloed, dat op den bodem der menschheid de schoonste bloemen heeft doen ontluiken en dat hij slechts behoefde te storten om ons aller hart tot zich te trekken en op het innigst en voor goed aan het zijne te verbinden.

Wilt gij weten of uwe orthodoxie eenigermate den type vertoont van het onderwijs van Jezus, vraagt uzelven af, welke hoogst belangrijke wijzigingen gij aan zijn leer zoudt moeten geven, voor gij er vrede meê zoudt kunnen hebben, dat zij gebragt werd op de kansels onzer vaderlandsche hervormde kerk.

Dikwijls is de gedachte bij mij opgekomen om een geschrift uit te geven, dat tot titel voeren zou: « de Bergrede van Jezus, bewerkt met het oog op de behoeften van het geloovig deel der gemeente. »

In zulk een geschrift zou ik telkens bij een woord van Jezus een eenvoudige parafrase hebben gegeven, ongeveer op de volgende wijze:

Zalig zijn die treuren 2) (om hunne zonden, over hunne verdoemelijkheid voor God, en erkennen dat God regtvaardig zou zijn met hen naar lijf en ziel voor eeuwig te straffen).

Zalig zijn de zachtmoedigen, 3) (die door het geloof in het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegdraagt, de ware zachtmoedigheid hebben geleerd).

Zalig zijn, niet de reinen, maar de gereinigden van harte, 4) (zij die door het bloed des kruises gewasschen zijn van hunne overtredingen).

---

1) De eschatologische redenen van Jezus schijnen mij toe niet volkomen authentiek te zijn. Ik kan hier natuurlijk geene bewijzen bijbrengen voor deze stelling.

2) Matth. V : 4. 3) Matth. vs. 5.. 4) vs. 8.

Indien dan uw regteroog u ergert, 1) (bid God dat Hij u door zijnen Geest moge leeren het uit te trekken en van u te werpen).

God doet zijne zon opgaan over boozen en goeden, 2) (maar eens zal hij zijne haters wijd en zijd verspreiden en verdelgen, want God is een verterend vuur).

Dat uw aalmoes in het verborgen zij, en uw Vader die in het verborgen ziet, zal het u in het openbaar vergelden, 3) (altijd evenwel uit vrije, ongehouden genade).

Gij dan bidt aldus: Onze Vader (in Christus) enz.... en vergeef ons onze schulden 4) (om den wille van uwen lieven zoon).

Als gij bidt, zoo gebruikt geen ijdel verhaal van woorden gelijk de Heidenen, want zij meenen dat zij door hunne veelheid van woorden zullen verhoord worden, 5) (bedenkt evenwel dat, wanneer gij veel bidt en zonder ophouden, God zich vaak laat verbidden).

Oordeelt niet, 6) (als gij niet een geestelijk mensch zijt; doch zijt gij een geestelijk mensch, die alle dingen kan onderscheiden, oordeelt dan wel en gedurig, zelfs over den verborgen mensch des harten).

Indien gij, die boos zijt, weet uwen kinderen goede gaven te geven, hoeveel te meer zal uw Vader die in de hemelen is goede gaven geven dengenen, die ze van hem bidden. 7) (Hierbij moet evenwel tegen misverstand gewaakt worden, want het zou volstrekt niet aangaan, dat de verdorven mensch, op grond van de goede bewegingen zijns harten, zoo maar terstond tot Gods liefdevolle bereidwilligheid ten opzigte van zijne schepselen besloot; de Schrift alleen kan ons verzekeren van Gods liefde: het dierbare «daar staat geschreven).»

Alle dingen dan die gij wilt dat u de menschen doen,

1) vs. 29. 2) vs. 45. 3) Matth. VI · 4. 4) Matth. VI : 9—13. 5) vs. 7. 6) Matth. VII : 7. 7) vs. 11.

doet ook gij hun alzoo, want dat is de wet en de profeten, 1) (dat was namelijk de hoofdzaak onder de oude bedeeling, thans daarentegen is de hoofdsom, het wezen der zaak, het eene noodige begrepen in het ware en alleen zaligmakend geloof).

Wacht u voor de valsche profeten: aan hunne vruchten zult gij ze kennen 2) (en die vruchten zijn, vruchten hunner lippen, de leerstellingen die zij u verkondigen; niet daaraan zult gij ze kennen of zij liefderijk zijn en goed. Men kan zeer liefderijk zijn en zeer goed zonder mijn discipel te wezen, maar aan de leer die zij brengen, daaraan zult gij ze beoordeelen, gij die den kinderkens gelijk moet zijn).

Van de Bergrede zou ik over kunnen gaan tot de gelijkenissen en met gelijksoortige parafrase het bekende en onvergankelijke schoone tekstvers aldus kunnen teruggeven:

En als de zoon nog verre was, zag hem zijn vader en werd met innerlijke ontferming bewogen, en toeloopende viel hij hem om zijn hals en kuste hem 3) (de satisfactie wordt hier kennelijk ondersteld, want de oudste zoon had vooraf aan den vader gerestitueerd juist dat deel des goeds dat de slechte zoon in der tijd hem had ontvreemd).

Ik zal echter niet verder voortgaan met de vermelding van hetgeen het bedoelde geschrift zou kunnen en moeten behelzen. Doch is het niet reeds volkomen duidelijk, dat de doorgaande geest van het onderwijs van Jezus vreemd is aan alle dogmatisme, dat zijn taal de taal is van het vroom gemoed, dat zich met geene leerstellige bepalingen ophouden kan? En als wij op de zoo even beproefde wijze de prediking van Jezus in overeenstemming trachten te brengen met de heerschende protestantsche orthodoxe leer, is het ons dan niet te moede alsof wij naast een

1) vs. 12. 2) vs. 16. 3) Luk. XV: 20.

versch geplukte roos een kunstbloem stelden van papier, en ontvangen wij dan niet den indruk, dat de orthodoxe leer staat tot de leer van Jezus als pastiche tot een frisch, ongedwongen en onverwelkelijk origineel? Uit dit karakter van Jezus' leertrant blijkt voldoende, hoe verre het lag van zijn bedoeling om de zaligheid hier beneden en hierboven te verbinden aan het aan- of overnemen van een bepaald theologisch leerbegrip.

Ik ben nu slechts voor één ding bevreesd, dat deze laatste parafrase, dat ook mijn spreken over het geloovig deel der gemeente opgevat zal worden als ongepaste ironie. Ja het was ironie, maar niet een onwaardige ironie, want zij werd ter nedergeschreven met een bedroefd hart. Het orthodox gedeelte der gemeente is juist dat gedeelte, dat wel lang niet altijd, maar toch zeer dikwijls door zijn belangstelling in de godsdienst, door de diepte van zijn gemoedsleven, door zijn overvloedige, werkzame vroomheid op onze achting en sympathie aanspraak heeft. En wie de in menig opzigt groote verdiensten, en de veelzins heilzame beteekenis van het orthodox gedeelte der gemeente miskent, geeft in mijn oog daarmede eenvoudig blijk van eigene kortzigtigheid. Juist deze overweging evenwel stemt tot weemoed.

Hoe zou het hart niet treuren bij de gedachten, dat de christelijke vroomheid als door een tragische noodzakelijkheid vaak die onchristelijke onverdraagzaamheid tot hare ellendige tweelingzuster heeft; niet treuren bij de gedachte dat gemoederen, die warm voor den Heiland kloppen, door een traditioneele misvatting van den oorspronkelijken geest des Heilands, gevoelens koesteren, daden ingeven in lijnregten strijd met het verheven voorbeeld van menschelijkheid dat hij zelf ons heeft getoond? Wie, die eenige behoefte heeft aan harmonie, zou het niet bejammeren dat juist die godsdienst, die geroepen is alle

menschenkinderen te verbroederen, bij hare warmste voorstanders niet zelden pleegt te leiden tot wraakgierigheid, verbittering, uitsluiting!

De schellen moeten van de oogen vallen, het deksel moet worden weggenomen, en dan — wij verwachten, wij vertrouwen het — dan zal het der gemeente van Jezus blijken dat één haar Meester is. En wie is haar Meester? Geenszins die, hoe ook bewonderenswaardige, Paulus van Tarsen, op het oogenblik dat hij ijvert tegen besnijdenis en joodsche feesten of het anathema uitspreekt over elk die een andere leer brengt dan hijzelf. Wie is haar Meester? Geenszins die, hoe ook diepzinnige, schrijver van de Johannesbrieven, op het oogenblik dat hij zijnen vrienden verbiedt den dwaalleeraar in hun huis te ontvangen; geenszins die, hoe ook magtige, Luther op het oogenblik dat hij anderen de broederhand weigert wegens verschil omtrent de leer des avondmaals; geenszins zelfs die, hoe ook aandoenlijke, getergde tegenstander der Fariseërs, die in oogenblikken van zuiver-menschelijke overspanning zich tot harde spreuken laat verleiden. Maar de eenige Meester der gemeente is die Eenige, die in zijne schoonste oogenblikken over alle theologische haarkloverijen het verstandigst stilzwijgen heeft bewaard, die het niet gewaagd heeft het Oneindige Wezen te omschrijven met een enge of breede, met een trinitarische of een unitarische formule, die de Zaligmaker is geweest van de Magdalena en van den moordenaar aan het kruis, en het voor ons allen zijn wil, door in elk onbevangen gemoed 1) den zin te wekken voor dat geestelijk, goddelijk leven der liefde, dat onze aardschgezindheid nimmer had ontdekt.

Een is uw Meester, treurig verdeelde gemeente, gij door dogmatische ijveraars weleer noodlottig misleide schare! Een is uw Meester.

1) Men denke aan de «reinen van harte» en aan den «Israëliet zonder bedrog».

Maar gij zult tot hem wederkeeren, moede, walgend schier van de apostolische en kerkelijke verbastering zijner kinderlijk-eenvoudige en echt menschelijke bedoelingen. Tot hem zult gij wederkeeren, bij wien de woorden zijn, niet eener zieldoodende, halfbegrepen, kregelige theologie, niet die eener ontzenuwende mystiekerij, maar de woorden des levens, van dat leven dat regtvaardigheid, vrede en blijdschap is uit een rein hart. Ook dat geloovig maar beneveld deel der gemeente, nu nog bevangen onder de vreeze van het leerstuk, zal die godsdienst leeren begrijpen, die de godsdienst is der kinderen, de godsdienst der onbezoedelde menschelijke natuur, de godsdienst van een onbepaald vertrouwen en van een onbepaalde toewijding, de godsdienst van den grooten Lijder, die toch niet ongelukkig is geweest. Ja, ook die gansche menigte, wier voorhoofden met het water des christelijken doops werden besprenkeld, zal hem aanschouwen, dien zij vaak «doorstoken» heeft, hem, haar waarachtig Ideaal, den Christus dien de Noordsche kunstenaar ons met onuitwischbare trekken heeft geteekend, den vriendelijken Menschenzoon met geopende armen. En in de kerk der toekomst zal ruimte wezen voor de adelaarsvlugt van een Johannes en voor de struikelingen van een Petrus, voor den onwrikbaren hervormer van Genève en voor den geslingerden denker van Port-Royal, voor den trinitarischen Athanasius en voor den unitarischen Parker, voor den van God vervulde eindelijk, zoowel als voor iederen opregte, die, onder velerlei gebrek en dwaling, met hart en gedachte, met woord en wandel dien Eeuwige zoekt, Wiens geheimzinnige stem dan het duidelijkst, dan het troostrijkst weêrklinkt in het gemoed, als de ernstige grondwet van het Christendom nederig aanvaard wordt: Neemt het op, uw kruis, verloochent uzelven en draagt elkanders lasten.

1864.

TWEE AANTEEKENINGEN.

I.

Auch wir leben in einer Krisis, die das Peinliche hat, dasz uns wie den damals (16e eeuw) Lebenden ein Theil des geltenden Christenthums ebenso unerträglich geworden, als ein anderer unentbehrlich geblieben ist.... Unentbehrlich, aber auch unverlierbar, bleibt uns von dem Christenthum dasjenige, wodurch es die Menschheit aus der sinnlichen Religion der Griechen auf der einen Seite, der jüdischen Gesetzesreligion auf der andern, herausgehoben hat, also nach jener Seite hin der Glaube, dasz es eine geistige und sittliche Macht ist, welche die Welt beherrscht, nach dieser die Einsicht, dasz der Dienst dieser Macht, in den wir uns zu stellen haben, wie sie selbst, nur ein geistiger und sittlicher, ein Dienst des Herzens und der Gesinnung sein kann.

.... An einer Reihe von Handlungen hängt selbst noch die Protestantische Christenheit, die nicht besser als die altjüdischen Ceremonien sind und doch für wesentlich zur Seligkeit gehalten werden.... So lange das Christenthum als Etwas der Menschheit von auszen her Gegebenes, Christus als ein vom Himmel gekommener, seine Kirche als eine Anstalt zur Entschuldiging der Menschen durch sein Blut betrachtet wird, ist die Geistesreligion selbst ungeistig, das Christenthum jüdisch gefaszt. Erst wenn erkannt wird, dasz im Christenthum die Menschheit nur ihrer selbst tiefer als bis dahin sich bewuszt geworden, dasz Jesus nur derjenige Mensch ist, in welchem dieses tiefere Bewusstseyn zuerst als eine sein ganzes Leben und Wesen bestimmende Macht aufgegangen ist, dasz Entsündigung eben nur im Eingehen in diese Gesinnung, ihrer Aufnahme gleichsam in das eigene Blut, zu finden ist, erst dann ist das Christenthum wirklich christlich verstanden....

.... Man findet aber manche Gemüther in Gefahr, mit der Schale zu-

gleich den Kern zu verlieren, oder auch einem aufreibenden Kampf und Ringen, einem bedenklichen Schwanken zwischen ausgelassenem Unglauben und krampfhaftem Glauben, zwischen Freigeisterei und Frömmelei preisgegeben. Dieser Rathlosigkeit zu Hülfe zu kommen, ist die Pflicht eines Jeden, der sich dazu im Stande fühlt.

II.

.... Si ce grand Maitre revenait, où croyez-vous qu'il reconnaîtrait la vraie postérité de la troupe aimable et fidèle qui l'entourait sur le bord du lac de Génésareth? Serait-ce parmi les défenseurs de symboles qu'il ne connaissait pas, dans une Eglise officielle qui favorise tout ce qu'il a combattu, parmi les partisans d'idées vieillies associant sa cause à leurs intérêts et à leurs passions?, . .

.... En qui pensez-vous qu'il reconnaitrait le pharisien de sa parabole? En ceux qui disent: « O Dieu, je te rends grâce de ce que je ne suis pas comme ce grand coupable, ce malheureux, cet homme de néant«, ou en ceux qui disent: »O toi, que je méconnais peut-être, mais que j'aime et qui dois rechercher avant tout l'hommage d'un coeur sincère, révèle-toi, car ce que je veux, c'est te voir?« . . . ,

(Uit twee voorredenen voor twee levensbeschrijvingen van Jezus, de eene door Dr. Strausz, de andere door Ernest Renan, beide nieuwe voor het volk bewerkte uitgaven, en beide zoo even verschenen.)

F. Weyer
Antiquariat